

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

David Harvey Sosyal Adalet ve Şehir



metis

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

David Harvey

Sosyal Adalet ve Şehir

1935 İngiltere doğumlu. 1961'de Cambridge Üniversitesi'nde coğrafya alanında doktorasını tamamladı. Bristol Üniversitesi'ndeki çalışmalarının ardından 1969'da ABD, Baltimore'daki Johns Hopkins Üniversitesi'ne geçti. Çeşitli üniversitelerde dersler ve konferanslar verdiği akademik çalışmalar içinde sayısız makaleye ve çok ses getiren, birçok dile çevrilen kitaplara imza attı. 2001'de City University of New York'ta çalışmaya başladı. Harvey'in çalışmalarının en önemli özelliği, Marksist kurama uzamsallık fikrini dahil etmesi, eklemlemesi olmuştur. Harvey'in Türkçeye çevrilen ilk kitabı *Postmodernliğin Durumu* (Metis, 1997). Diğer yapıtlarından başlıcaları şunlar: *The Urban Experience* (Kentsel Deneyim, 1989), *Yeni Emperyalizm* (Everest, 2004), *A Brief History of Neoliberalism* (Neoliberalizmin Kısa Tarihi, 2005), *Umut Mekânları* (Metis, 2008), *Marx'ın Kapital'i için Kılavuz* (Metis, 2012), *Sermayenin Sınırları* (Tan, 2012), *Sermayenin Mekânları* (Sel, 2012), *Sermaye Muamması* (Sel, 2012) ve *Asi Şehirler* (Metis, 2013).



Metis Yayınları
İpek Sokak 5, 34433 Beyoğlu, İstanbul
Tel: 212 2454696 Faks: 212 2454519
e-posta: info@metiskitap.com
www.metiskitap.com
Yayınevi Sertifika No: 10726

Sosyal Adalet ve Şehir
David Harvey

İngilizce Basımı: Social Justice and the City
Blackwell Publishers, 1988

© David Harvey, 1973
Önsöz © Ira Katznelson, 1988

(İlk İngilizce Basımı: Edward Arnold Ltd., 1973)

© Metis Yayınları, 1996, 2006
Blackwell Publishers ile yapılan sözleşme ile
yayımlanmaktadır.

İlk Basım: Mart 2003
Dördüncü Basım: Temmuz 2013

Yayıma Hazırlayanlar: Sabir Yücesoy, Semih Sökmen
Kapak Tasarımı: Emine Bora

Kapak Resmi: Lucian Freud,
"Çöplük Arsaya Bakan Evler" den detay, 1970-72

Dizgi ve Baskı Öncesi Hazırlık: Metis Yayıncılık Ltd.
Baskı ve Cilt: Yayıncılık Matbaacılık Ltd.
Fatih Sanayi Sitesi No. 12/197-203
Topkapı, İstanbul Tel: 212 5678003
Matbaa Sertifika No: 11931

ISBN-13: 978-975-342-383-0

David Harvey

Sosyal Adalet ve Şehir

Çeviren:

Mehmet Moralı



metis

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

İÇİNDEKİLER

Önsöz Ira Katznelson 9

Giriş 15

BİRİNCİ KISIM

LİBERAL FORMÜLASYONLAR 25

Birinci Bölüm

TOPLUMSAL SÜREÇLER VE MEKÂNSAL BİÇİM:

1 Kentsel Planlamanın Kavramsal Sorunları 27

Coğrafi Muhayyileye Karşı Toplumsal Muhayyile 28

Bir Toplumsal Mekân Felsefesine Doğru 32

Arayüzeydeki Bazı Yöntembilimsel Sorunlar 40

Arayüzeydeki Strateji 47

İkinci Bölüm

TOPLUMSAL SÜREÇLER VE MEKÂNSAL BİÇİM:

2 Kentsel Sistemde Gerçek Gelirin Yeniden Dağıtılması 52

Gelir Dağıtımı ve Bir Kent Sisteminin Sosyal Hedefleri 54

Gelirin Yeniden Dağıtılmasını Yönlendiren Bazı Özellikler 56

İşyeri ve Konutların Konumlarını Değiştirmenin

Yeniden Dağıtımcı Etkileri 61

Yeniden Dağıtım ve Mülkiyet Haklarının Değişen Değeri 64

Kaynakların Elde Edilebilirliği ve Fiyatı 68

Siyasi Süreçler ve Gerçek Gelirin Yeniden Dağıtılması 72

Toplumsal Değerler ve Kentsel Sistemin Kültürel Dinamikleri 78

Mekânsal Örgütlenmeler ve Siyasal, Toplumsal ve

İktisadi Süreçler 84

Sonuçlandırıcı Bir Yorum 91

Üçüncü Bölüm

SOSYAL ADALET VE MEKÂNSAL SİSTEMLER 93

"Adil Bir Dağıtım" 96

Bölgesel Dağıtımcı Adalet 97

Dağıtımın Adil Yollarla Sağlanması 103

Adil Yollarla Sağlanmış Adil Bir Dağıtım: Bölgesel Sosyal Adalet 111

İKİNCİ KISIM

SOSYALİST FORMÜLASYONLAR 113

Dördüncü Bölüm

COĞRAFYADA DEVRİMCİ VE KARŞI-DEVİRCİ

KURAMLAR VE GETTO OLUŞUMU SORUNU 115

Devrimci ve Karşı-Devrimci Kuramlar Üzerine Ek Bir Yorum 138

Beşinci Bölüm

KULLANIM DEĞERİ, DEĞİŞİM DEĞERİ

VE KENTSEL TOPRAK KULLANIMI KURAMI 143

Toprak ve Yapıların Kullanım Değeri ve Değişim Değeri 147

Kentsel Toprak Kullanımı Kuramı 149

Mikro-İktisadi Kentsel Toprak Kullanımı Kuramı 151

Kira ve Kentsel Toprağın Kullanımlara Tahsisi 163

Kullanım Değeri, Değişim Değeri, Kira Kavramı ve Kentsel

Toprak Kullanımı Kuramları – Sonuç 175

Altıncı Bölüm

KENTSELLİK VE KENT: AÇIKLAYICI BİR DENEME 180

ÜRETİM TARZLARI VE İKTİSADİ BÜTÜNLEŞTİRME TARZLARI 181

Üretim Tarzları 181

İktisadi Bütünleştirme Tarzı 189

KENTLER VE ARTIK 198

Artık Kavramı ve Kentsel Kökenler 198

Artık-Değer ve Artık Kavramı 205

Artık-Emek, Artık-Değer ve Kentselliğin Doğası 209

Kentsellik ve Artık-Değerin Mekânsal Dolaşımı 216

Sonuçlar 217

İKTİSADİ BÜTÜNLEŞTİRME TARZLARI VE KENTSELLİĞİN	
MEKÂN EKONOMİSİ	219
Bir İktisadi Bütünleştirme Tarzı İçindeki Çeşitlilik	219
Kentsel Mekân Ekonomisindeki İktisadi Bütünleştirme	
Tarzları Arasında Etki Dengesi ve Artığın Dolaşımı	223

ÜÇÜNCÜ KISIM

SENTEZ 257

Yedinci Bölüm

SONUÇLAR VE FİKİRLER 259

Yöntemler ve Kavramlar Üzerine 261

Kentselliğin Doğası Üzerine 273

Kaynakça 285

ÖNSÖZ

Ira Katznelson

SİR olarak kalmış bir konuyu açabilecek kadar zaman geçtiği kanısındayım. 1972 yılında, *Sosyal Adalet ve Şehir* İngiltere'de baskı aşamasındayken, John Hopkins Üniversitesi Yayınları da kitabın Amerikan baskısını yayımlamayı düşünüyordu ve benden kitap hakkında isimsiz bir eleştiri yazmam istendi. Anlaşıldığı kadarıyla, taslak değişik yorumlar almıştı. Bana söylenen bunun sıradan bir akademik kitap olmadığıydı: Kitap "yakıcı" ve "sıradışı"ydı, ama acaba iyi miydi? İş kabul ettim.

Yayınevinin editörüne, benim tecrübesiz ve küçük rütbeli bir öğretim görevlisi olarak daha önce bir üniversite yayınevi için taslak eleştirisi yapmadığımı söylemedim. Bunun üzerinden on beş yıl geçti; bu arada daha birçok eleştiri yazdım. Hiçbiri de *Sosyal Adalet ve Şehir* kadar canlı ve önemli değildi. Büyük ve ağır zarfı Columbia'daki ofisimde aldığımı, eve götürdüğümü, zarfı açıp yabancıları olduğum birçok konu, kaynak ve anıştırma içeren uzun bir metinle karşılaştığımı hatırlıyorum.

Çalışmaya koyuldum. Birkaç sayfa okuduktan sonra, bütün çekingenliğimi attım. Kitabı yalayıp yuttum. Bu karmaşık ve yer yer de zor metni iki çok uzun seansta okudum. O kadar temel ve derin görünmüştü ki, kitabı elimden bırakamadım. Sınırları, kategorileri ve geleneksel kent biliminin kendinden memnun halini yıkıyor, yanıtladığından da çok yeni soru atıyordu ortaya. Kitap hakkında aldığım notların yanında pek kısa kalan eleştirimde de söyledığım buydu.

Bu tür bir etki amaçlanmıyor değildi. Harvey coğrafyanın amaçlarını genişletip yeniden tanımlamak ve konuyu kuramsal bir projeye oturtmak istiyordu. Bu amacının haberini, kapsamlı ve etkileyici metodolojik bir araştırma olan ve 1969'da yayımlanan ilk kitabı *Explanation in Geography*'de (Coğrafyada Açıklama) vermişti. Kitabının sonsözünde, gelecek onyılm gündemini belirlemek amacıyla, orada kullandığı teknik ve metodolojik sorunlardan, kendi deyimiyle, coğrafyanın kuram ve felsefesine doğru kaymak gerektiğini öne sürüyordu. Şöyle diyordu Harvey:

Bu yüzden şunu açıkça anlamak gerekir: Metodoloji, coğrafya sorunlarının çözümleri için *gerekli* bir koşul sunarken, felsefe *yeterli* bir koşul sunmaktadır. Felsefe dümen mekanizmasını oluştururken, metodoloji bizi hedefimize yaklaştıracak gücü temin eder. Metodoloji olmazsa hareketsiz kalırsınız, felsefe olmazsa amaçsızca dönüp durabiliriz. Şimdiye kadar elimizdeki güç kaynaklarıyla ilgilendim. Ama metodoloji ve felsefe arasındaki ara birime dönerek bitirmek istiyorum...

Kuram olmadan olayların denetimli, tutarlı ve rasyonel bir açıklamasını elde etmeyi umamayız. Kuram olmadan, kendi kimliğimizi bildiğimizi iddia etmemiz bile zor olur. Bu durumda bana öyle geliyor ki, önümüzdeki onyılda önceliğimizin geniş ve yaratıcı bir ölçekte kuram geliştirmek olması gerekir. Bu göreve soyunmak cesaret ve hüner gerektirecektir. Ama bunun, kuşağımız coğrafyacılarının cesaret ve zekâlarının ötesinde olmadığına inanıyorum. Belki de 1970'lerde duvarlarımıza ilâştirmemiz gereken slogan şudur: "Bizi kuramlarımızdan tanımalısınız."

Bunu izleyen dört yıl içinde Harvey böyle bir kuram buldu, yani Marksizm; coğrafya alanında bu kuramın analizi için de bir konu, yani kent.

Bu buluş ve konuyu *Sosyal Adalet ve Şehir*'de ortaya koydu. Entelektüel değişiminin bir güncesi olan bu kitap, Harvey'in liberal formülasyonlar diye adlandırdığı, coğrafyanın mekânsal farklılaşma, nüfus dağılımları ve mekândaki faaliyetler gibi yönlerinin araştırıldığı deneyimler ile sosyalist formülasyonlar diye adlandırdığı, daha çok mekânsal olgular ve üretim biçimleriyle ilgili deneyimler arasında bölüştürülmüştür. Harvey bu yöne kayarken, coğrafyanın dar morfolojik karakterine, olgu ile değeri kesinkes ayırmasına, veri ve sayı sorunlarına olan bağımlılığına ve bölük pörçük yapısına karşı çıkmayı amaçlıyordu. Kitabının kentsel araştırmalar üzerinde ani ve sarsıcı bir etkisi oldu. Coğrafyanın çalışma alanını sağlam bir şekilde genişleterek kentsel analizin amaçlarını yeni baştan tanımladı ve bir dizi yeni soru ortaya attı. Kısacası, *Sosyal Adalet ve Şehir* temel bir metin oldu.

Kitap, her şeyin ötesinde, hem liberal hem de sosyalist kısımlarıyla, toplumsal süreçleri ve mekânsal biçimleri analitik olarak ve eyleme rehber oluşturacak şekilde bir araya getirmenin mümkün olduğunu kanıtlamayı ve bunların yorumunu göstermeyi amaçlıyor. Dolayısıyla bu kitapta, mekânsal biçimler toplumsal süreçleri içerir ve toplumsal süreçler esas olarak mekânsaldır. Bu iki parçayı birleştiren dört anahtar tema görülür: Kuramın doğası (burada Harvey, metodoloji ve felsefe arasındaki, yapay olduğunu düşündüğü ayrımı kırmayı ve okuru kategorileştirme eyleminin kendisi ve sonuçları konusunda bilinçlendirmeyi hedefler); mekânın doğası (burada da, bildik "Mekân nedir?" sorusu-

nun yerine "Değişik insan pratikleri nasıl değişik mekân kavramlaştır-
maları yaratıp kullanıyorlar?" sorusunu koymaya çalışır); sosyal adale-
tin doğası (burada ise "adaleti, ebedi adalet ve ahlak sorunu olarak gö-
rüldüğü konumdan çıkartır, onu toplumun bütünündeki sosyal süreçler-
le bağlantılı olarak gören bir yaklaşım içine" taşır); ve kentselliğin do-
ğası (bir kendinde şey olarak değil, topluma bir bakış açısı oluşturan bir
şey olarak görülür). Harvey kitabın "liberal" ve "sosyalist" kısımları
arasında bağlantı kuran bu konularla ilgilenirken, önsel gerekçelerle de-
ğil, elindeki sorunları çözmesini sağlayacağını düşündüğü için Mark-
sizm'e başvurmuştur.

Manuel Castells'in *La question urbaine*'de (Kent Sorunu) yaptığı gi-
bi, Marksizm ile kenti, Henri Lefebvre'in 1960'ların sonu ve 1970'lerin
başında yayımlanan *Le droit à la ville* (Şehir Hukuku), *La révolution
urbaine* (Kentsel Devrim) ve *La pensée marxiste et la ville* (Marksist
Düşünce ve Kent) adlı çalışmaları üzerinden ilişkilendirmeyi denemiştir.
Kendilerine özgü değerlerinin yanında bu çalışmalar, Marksizm'in
içinde bir asırdan beri uyumakta olan kentsellik konusunu hayata dön-
dürmeleri açısından da önemliydiler. Coğrafyanın güvenli anayol orta-
mını terk ettiği anda Harvey, Marksizm'in içinde, kendine başka model
ya da rehber bulamamıştı.

Lefebvre'den esinlenmesine karşın, onun mekânsal ilişkilere atfetti-
ği bağımsız, belirleyici nitelikleri tamamen reddetti. Harvey için me-
kân, varlıkbilimsel (ontolojik) bir kategori değil, insanı biçimlendiren
ve onun tarafından biçimlendirilen toplumsal bir boyuttu: "Mekânsal
biçimler, içinde toplumsal süreçlerin olduğu cansız nesneler olarak
değil, toplumsal süreçleri, bu süreçlerin *mekânsal olmasıyla* aynı tarzda
'içeren' şeyler olarak görülmektedir."

Yayımlanmalarından bu yana yirmi yıl geçmiş olmasına karşın *Sos-
yal Adalet ve Şehir*'deki denemeler, gelişmelerine yardımcı oldukları
kuramlarla beslenebilen kentsel incelemelerin dirildiği de göz önünde
bulundurulduğunda, hâlâ dikkatlice okunmayı hak ediyorlar: Birinci kısı-
mı, kentsel planlama ve gelir dağılımı konularında, kentsel mekân-
sal ilişkilere Rawlsçu (John Rawls) bir bakış getirdikleri için (örneğin
"bölgesel adalet" tartışmasında ve merkezîyetçi / ademi merkezîyetçi
yönetim arasındaki denge konusunda) ve ikinci kısımda, değişik üretim
tarzlarında artık-değerin dolaşımı ve iktisadî bütünleştirme bağlamın-
da, kentsel tarihin kapsamının yeniden değerlendirilmesiyle ilgili ola-
rak Marksist araştırma gündemini ortaya koydukları için. Harvey'in ilk
"liberal" formülasyonlarda mekân ve anlam sistemleri hakkında göster-

diği olağanüstü duyarlılık, Marksist dönüşümünden sonraki çalışmaları-
rında da varlığını sürdürmüştür. Bu duyarlılık kişiler, gruplar ve onların
toplumsal mekânları arasındaki ilişkiyle, değişik insan pratikleri ve on-
ların farklı mekânları arasındaki bağlantıyla, toplumsal düzenin göster-
geleri olarak mimari ve kentsel peyzajla, iş-konut bağlantısıyla, kentsel
analizde işlevselciliğin yeriyle, ve piyasa toplumunda devletin olanak-
larının sınırlarıyla ilgili kaygıları da kapsamaktadır.

Şunu da belirtmek gerekir ki *Sosyal Adalet ve Şehir*'in ikinci kısmı,
Marksizm'in "bilimsel" ve "eleştirel" kampları arasında gidip gelen, er-
ken ve bazı bakımlardan çok şematik ve olgunlaşmamış bir girişimdi.
Bu Marksist kısım, Amerika'daki siyahların gettolaşmalarının temeli-
nin, bir dizi "masum" girişimci müdahaleyle oluşturulduğunu gösteren
bir yazı ile, Marksizm'de uzun süredir göz ardı edilmiş kira ile toprak
ve mekânın mikro-ekonomisi hakkındaki, –kiranın nasıl herkes tarafın-
dan ihtiyaç duyulan, çoklu kullanım ve manalara açık, seyrek ama ke-
sin olarak el değiştiren, kalıcı ve taşınmaz bir mal olan toprak için pay
tespit edici araç olduğunu gösteren– bazı tartışmaları güçlü bir şekilde
kullanarak, toprağın kullanım ve değişim değerlerinin çarpıştığı "kata-
litik an"a odaklanan, kentsel toprak kullanımı kuramı üzerine önemli
bir yazıyı, ve insanlık tarihi boyunca kentsel gelişmeye –sosyal artığı
oluşturan ve dağıtan çeşitli mekanizmaların karşılaştırıldığı– toparlayıcı
bir genel bakışı içermektedir. Burada kent, tarihsel açıdan "etrafında
belirli bir üretim tarzının örgütlendiği bir eksen, kurulu düzene karşı bir
devrim merkezi ve (başkaldırılacak) bir güç ve ayrıcalık merkezi" ola-
rak kavramsallaştırılmaktadır. Kentler, "iktisadi bütünleştirme tarzının
üretmek ve yoğunlaştırmak zorunda olduğu toplumsal artık-değer üreti-
minin coğrafi yoğunlaşması yoluyla" oluşurlar. Karl Polanyi'nin iktisa-
di eşgüdüm mekanizmaları kategorilerini –karşılıklılık, yeniden dağı-
tım ve piyasa değişimi– Marx'ın üretim tarzı kavramıyla birlikte kulla-
narak Harvey kenti, toplumsal artık-değer, iktisadi örgütlenmenin ege-
men tarzı ve toplumun mekânsal örgütlenmesi arasındaki ilişkiler alanı
bağlamında ele almıştır. Kapitalizm kapsamında kent, birikimin ve çe-
leşmelerinin hem yeri hem de dengeleyicisidir.

Bu denemeler, kavrayış ve araştırmayı teşvik açısından tekrar okun-
maya değer olmaları ve kent için Marksizm'in, Marksizm için de kentin
yeniden keşfini göstermeleri nedeniyle önemlerini koruyorlar. Sonraki
on beş yıl boyunca Harvey, Marx'ın kapitalist birikim üzerine çalışma-
larını genişletmek ve iletirmek onlara açık bir mekânsal boyut kazan-
dırmak için *Sosyal Adalet ve Şehir*'in araştırma gündemi doğrultusunda

dikkatli, düzenli ve seçici bir çalışma sürdürmüştür.

Bu çalışmasında Harvey olağanüstü başarılı olmuştur. Daha sonraki çalışması olan *The Limits to Capital* (Sermayenin Sınırları) ise Marx'ın *Kapital*'indeki kira üzerine fikir verici ama yüzeysel pasajları geliştirerek sermaye birikimi döngülerinin analizine doğrudan mekânsal unsurlar katar. İki ciltlik *Studies in the History and Theory of Capitalist Development* (Kapitalist Gelişmenin Tarihi ve Kuramı Üzerine İncelemeler) adlı eseri *Sosyal Adalet ve Şehir*'deki temel temalara tekrar ve ayrıntılı şekilde eğilen olgun bir bakışı, ama aynı zamanda kentsel mekân ve kapitalist birikim arasındaki girift ve düzgün ilişki üzerine çalışırken göz ardı ettiği, düzenleme, dil, anlam, kültür ve fail sorularını araştırarak konuyu geliştirme çabasını içerir. Ama Harvey'in *Sosyal Adalet ve Şehir*'de koyduğu hedeflere ulaşmadaki başarısı, sadece onun kendi araştırmalarıyla sınırlı değildir. O bu kitabın, kentsel araştırmaların değişmesine ve Marksist toplumsal kuramın hacminin artmasına ne kadar yardımcı olduğunu görme mutluluğunu da yaşamıştır.

Kitabın etkisi coğrafyanın sınırlarının çok ötesine geçmiş, sosyoloji, siyasal bilimler, iktisat, tarih ve antropolojide kent düşüncesini harekete geçirmiş, Marksizm'in kentle güçlü bir şekilde yeniden ilgilenmesini sağlamıştır. Kitabın yazıldığı zamanın tersine, şu anda Marksist gelenek çerçevesinde kent hakkında birçok çalışma görülmektedir. Sıcak bir şükran duygusuyla Harvey, kitabın temel temalarını ve kazanımlarını şöyle özetler:

Olaylar tarafından kamçılanan Marksistler, 1960'larda kentsel sorunların doğrudan analizine yöneldiler. Kentsel, cemaat tabanlı sosyal hareketlerin siyasal ve iktisadi anlamlarını ve bunların –kendileri için geleneksel ilgi odakları olan– emek-tabanlı hareketlerle ilişkilerini anlamaya yöneldiler. Kent, değişik açılardan üretim, realizasyon (tüketim dolayısıyla fiili talep), işgücünün yeniden üretimi (burada, yerel yönetim tarafından desteklenen fiziksel ve toplumsal altyapıların –konut, sağlık hizmetleri, eğitim, kültürel yaşam– desteklediği aile ve cemaat kurumları kilit rol oynamışlardır) alanları olarak incelendikçe, üretim ve toplumsal yeniden üretim arasındaki ilişkiler yoğun bir şekilde ele alınmış oldu. Kent aynı zamanda, üretim, değişim ve tüketimi kolaylaştıracak inşa edilmiş bir ortam, (üretim ve yeniden üretim için) mekânın toplumsal örgütlenmesinin bir şekli ve kapitalizm (üretim karşı mali sermaye, vb.) içerisinde işbölümünün ve işlev çeşitlenmesinin belli bir tezahürü olarak da incelenmiş oldu. Ortaya çıkan genel kavram, kapitalizmin bütün bu veçhelerinin en çelişkili birliği olması anlamında kentselleşmedir.

Harvey, bu konudaki çalışmaların değerini güçlü bir biçimde vurgulamıştır. Bunda da haklıdır. 1970 ve 1980'lerde Marksist geleneğe göre

çalışan kentsellik uzmanları olmasaydı, kent üzerine bugün yapılan çalışmalar daha az açıklığa ve kuramsal güce sahip olacaktı; *Sosyal Adalet ve Şehir* yazılmamış olsaydı, bugün bu konudaki çalışmalar çok daha zayıf temellere dayanıyor olacaktı..

New School for Social Research
New York, Temmuz 1988

GİRİŞ

YAZILIŞINDAKİ bazı otobiyografik ayrıntılar bu kitabın okunması açısından önemli, çünkü yapısındaki bazı garipliklere de açıklık getiriyor. *Explanation in Geography* (Coğrafyada Açıklama) adı altında yayımlanan, coğrafyadaki metodolojik sorunlarla ilgili çalışmamı bitirdikten sonra, bu kitapta bilinçli olarak göz ardı ettiğim bazı felsefi konuları araştırmaya başladım. Özellikle, sosyal ve ahlaki felsefe alanındaki fikirlerin –genellikle o zamana kadar benim ilgimi çeken bilim felsefesinden farklı ve ayrı araştırma yolları olarak görülen fikirlerin– hem coğrafya araştırmaları hem de coğrafyayla birçok ortak noktası bulunan planlama ve bölge bilimi gibi entelektüel çabalarla nasıl bir ilgisi olabileceğini incelemenin uygun ve önemli olduğunu hissettim. Bir başlangıç varsayımı olarak, örneğin, mekânsal ve coğrafi ilkelerin kentsel ve bölgesel planlamaya uygulanması üzerinde sosyal adaletin bazı etkileri olabileceği fikri mantıklı görünüyordu. Konuyla ilgili hemen hemen hiçbir yayın bulamadığımdan, sonuçta ne kadar yetersiz olduğu görülürse görülsün, bir şeyler üretmeye çalışmanın gerekliliğini fark ettim. Bu genel amacı takip ederken, soyutlamalarla çalışılamayacağı açıkça ortaya çıktı. Bu yüzden çalışmalarımı, bir yandan bana aşına gelen bir bağlamda, diğer taraftan da maddi örnekler verecek ve gereğinde başvurulacak bir deneyim temeli oluşturabilecek bir bağlamda sürdürmeye karar verdim. O sıralar Baltimore'a yeni taşındığımdan, bu kenti ve bildiğim diğer bazı kentleri sosyal ve ahlaki felsefe düşüncesini coğrafi araştırmaların geleneksel matrisine yansıtmaktan doğan soruları incelemede bir zemin olarak kullanmak bana uygun göründü. Buradan da, kentsel planlama, kentsel sistemler ve sonuç olarak genelde kentsellikle ilgili bir düşünce faaliyeti doğdu.

"Fikir için fikir" tarzı incelemeler ile maddi araştırmaların ve deneyimlerin sonuçları arasındaki karşılıklı etkileşimler, benim gerek genel kentsellik ve kentsel sorunlar kavramı, gerek mekânın doğası, kuramın doğası ve sonuçta genel olarak bilgi ve bilimsel araştırmanın doğası gibi farklı konulardaki görüşlerimde bir evrime yol açtı. Bu kitapta top-

lanmış olan denemeler, bir evrim sürecinin değişik noktalarında yazıldılar ve dolayısıyla, bir bakış açısının evrim sürecini temsil ediyorlar. Bu süreci –her ne kadar, muhtemelen yer yer böyle yorumlanabilecek bölümler varsa da– benim düşünce yapıma özel görmüyorum. Bir taraftan sosyal ve ahlaki felsefe, diğer taraftan da Batı dünyasının kentsel merkezlerinin ortaya koyduğu koşulların işaret ettiği maddi soruların oluşturduğu bakış açılarını bir araya getirmek için uygun ve yeterli bir yol bulmaya çalışan biri için bu süreç kaçınılmaz görünüyor.

Denemeler sırasında oluşan evrim, doğal olarak birtakım tutarsızlıklar ve uyumsuzluklar doğuruyor. İkinci kısımdaki genel yaklaşım birinci kısımdakilere kıyasla ciddi bir şekilde farklı (ve inanıyorum ki, ciddi bir şekilde daha aydınlatıcı). Yine de, ilerdeki bölümler, ortaya koydukları genel bakış açısına nasıl varıldığı anlaşıldığında daha çok anlam kazanıyor – buradan da, arayış sürecinin değişik denemeler yoluyla oluşumunun aşamalarını görmenin önemi anlaşılıyor. Birinci kısımdaki malzemenin, ikinci kısımdaki çalışmanın çatısının oluşmasıyla reddedilmediğini, bu çatının oluşmasına katkıda bulunduğunu ve yeni anlamlar kazandığını kaydetmek de aynı zamanda önemli.

Düşüncenin evrimi üzerine düşünürken, merkezi, değişmez ve baskın bir kaygının etrafında iç içe geçmiş dört temel konudaki evrimi tanımlayabiliyorum. Toplumsal süreçler ve mekânsal biçimler; çoğunlukla, gerçekte olmasa bile zihnimizde birbirlerinden ayrılmışlardır ve yıllardır düşüncemizde birleştirilemez gibi görünen iki analiz yöntemi arasındaki ayrımı onarmak benim için temel bir tasa olmuştur. Bu kitapta denemeler, sorunun kavranma tarzında ve çözümlerin incelenmesindeki bir evrimi ortaya koymaktadır. Örneğin, 1. Bölüm'de, sorun dilbilimsel açıdan ele alınmakta ve dilbilimsel çözümler incelenmektedir. Fakat 5. Bölüm'den başlayarak sorun (dilbilimsel sorunu da kapsayan) bir insan pratikleri sorununa dönüşmektedir ve dolayısıyla çözümler de insan pratikleri temelinde yatmaktadır. Toplumsal süreçler ve mekânsal biçim arasındaki ayrım gerçek değil, her zaman yapay bir ayrım olarak değerlendirilmekte, ama sonraki bölümlerde gerçek dışı oluşuna çok başka bir anlam verilmektedir. Burada mekânsal biçimler, içinde toplumsal süreçlerin olduğu cansız nesneler olarak değil, toplumsal süreçleri bu süreçlerin *mekânsal olmasıyla* aynı tarzda "içeren" şeyler olarak görülmektedir. İnsan âdetlerinden doğan toplumsal süreçler ve mekânsal biçimin birbirleriyle iç içe girmesinin en iyi nasıl canlandırılacağı, gerçeğin kendisiyle ilgili bir sorun olmaktan çok, insan pratiklerinin üstesinden gelmesi gereken bir sorundur.

Toplumsal süreçle mekânsal biçimin oluşturduğu merkezi konunun içinde sıklıkla kaybolan dört tema, bazı yaşamsal noktalarda analizi yönlendiren işaret levhaları gibi ortaya çıkıp özel ilgi gerektirmektedir. Bu dört tema, sanki büyülü bir atlıkarıncaya binmiş gibi etkileşim içindeler – şekiller gözümüzün önünden geçip duruyor, ama biçimleri ve renkleri öylesine değişik görünüyor ki, bunların aynı şekiller olduğunu, hatta birbirlerinden ayrı olup olmadıklarını kestirmek güç. Onlar böyle toplumsal süreç-mekânsal biçim ikilisi etrafında dans ettikçe okuyucunun bu şekilleri açık bir şekilde algılaması zorlaşacağından, bu şekillerin öne çıkan özelliklerini Giriş bölümünde ortaya koymaya çalışacağım. Bu yöntemin şöyle bir zorluğu var: Bu temalar birbirleriyle öyle karmaşık bir ilişki içindeler ki, onları tek tek ayırıp incelemeye kalkışmak, düşüncenin genel evrimini düzeltilemeyecek oranda bozacaktır. Buradaki amacım, savların özenli bir yanıtlanması değil, okurun yolunu bulabilmesi için bazı işaret noktaları oluşturmak olduğundan, her temanın başlangıçta nasıl görüldüğünü ve sonuçta ne olarak ortaya çıktığını tanımlamakla yetineceğim. Bu yolla okurun, kuramın doğasının, mekânın doğasının, sosyal adaletin doğasının ve kentselliğin doğasının analiz ilerledikçe nasıl ciddi bir şekilde değişik görüleceğini anlamasının kolaylaşacağını umuyorum.

1 Kuramın Doğası

Kuram hakkında ilk görüş, metodolojinin felsefeden yapay olarak ayrılmasıyla doğar. Bu ayrımı hiçbir zaman bir kolaylık aracı olmaktan öte değerlendirmedim ama, kolaylığın işi ne kadar uzağa sürükleyebileceğini görmek şaşırtıcı oluyor. Bu ayrımdan hareketle, olgulara değerlerden, nesnelere öznelere ayrı, "şeylere" insan algılama ve eylemlerinden bağımsız bir kişilik sahibi gibi ve "özel" olan keşfetme eylemine "kamusal" olan neticeleri yayma eyleminden ayrı bakma eğilimi oluşmaktadır. Bütün bu eğilimler *Explanation in Geography*'de açıkça sergilenmektedir; bu kitabın da ilk iki bölümünde onları işbaşında görüyoruz. Ben artık, bu ayrımları, görünürde zararsız birer kolaylık aracı olarak kullanıldıklarında bile analize zarar verdikleri için reddediyorum. Başlangıçta ben de kuram inşasının, olgular "hakkında konuşmak" için mantıksal açıdan tutarlı şekilde kullanılabilecek belirli tanımları ve anlamları olan, yeterli ve uygun bir dil oluşturmayı gerektirdiği fikrine sarılmıştım. Tanımların sonuçları dikte edilebileceğini ve belirli tanımların, belirli kategoriler ve ilişkilerin üzerine inşa edilmiş bir düşünce sis-

teminin dünyayı anlamamıza yardımcı olacak yerde bunu zorlaştırabileceğini fark etmiştim. Ancak bunlar bana bir bütün halindeki bilimsel araştırma sürecinin sahip olduğu ikincil sorunlar olarak görüldü. Şu anda kategorileştirme eylemlerinin temel olgular olduğunu savunuyorum: Kategorilerin nasıl oluşturulduğu ve özellikle kullanım esnasında nasıl değişikliğe uğradıkları ve anlam kazandıkları yaşamsal önemdedir. Bu yüzden ikinci kısımda, bağlamsal ve ilişkisel olarak yerleşmiş anlamları—diğer bir deyişle, keyfi ya da tesadüfi değil ama toplumun bazı düşünce yöntemlerini, bazı eylemleri diğerlerine kıyasla daha haklı gösterme çabası doğrultusunda, değişken görülen anlamları—savunma eğilimi var.

Doğrulamaya yaklaşımda da buna paralel bir evrim var. Doğrulamanın (bazı genel olarak kabul edilmiş yöntemlerle) soyut önermelerin ampirik uygunluk ve uygulanabilirliğinin saptanması sorunu olarak görüldüğü başlangıç konumundan, genelde sosyal uygulamadan ayrılmayacağı görüşüne ilerliyorum. Toplumsal bağlamda belirli bir şekilde ayrılmış işlevleri olan değişik kuram tipleri ve her tipin de kendine bağlı doğrulamayöntemleri var. *Statükocu*, *devrimci* ve *karşı-devrimci* kuramlar arasındaki (4. Bölüm'ün sonunda belirtilen) genel ayrım, doğrulama sorununa ışık tutmaktadır. Doğrulama uygulamayla sağlanabilir, bu da demektir ki, çok önemli bir anlamda, kuram uygulamadır. Kuram ancak ve ancak kullanarak uygulamaya dönüştüğünde gerçekten doğrulanabilir. Bu görüşün ve aslında bu denemelerde bulunan kuram kavramının evriminin altında yatan, özel tarihi bağlamlarda ortaya çıkan fikirlerin yorumlanma tarzının felsefi idealizmden materyalist yoruma kaymasıdır.

2 Mekânın Doğası

Mekân hakkında değişik şekillerde düşünebiliriz. Kentsel olguları ve genelde toplumu anlayabilmek için uygun bir mekân kavramı tanımlamak yaşamsal önemdedir, ama yine de mekânın doğası, sosyal araştırma açısından bir sır olarak kalmıştır. Mekânı mutlak bir kavram olarak görürsek, maddeden bağımsız bir "kendinde şey" haline gelir. Olguları ayırt edebileceğimiz ve sınıflandırabileceğimiz bir yapıya sahip olur. Göreli mekân görüşü ise, onun sadece birbirleriyle bağlantı halindeki nesnelerin varlığı sayesinde var olan, bu nesneler *arasındaki* bir ilişki olarak anlaşılmasını gerektirir. Mekânın göreli olarak bakılabileceği başka bir yön daha var ve ben bunu ilişkisel mekân olarak adlandırmayı

seçtim: Mekânın, Leibniz'in bakışıyla nesnelerin içinde görülmesi ve bu anlamda nesnelerin de ancak kendi içlerinde başka nesnelerle ilişkiler içererek ve bunları temsil ederek var olduğunun kabul edilmesi. Bu kitaptaki denemelerin ilkinde, bir görelî mekân görüşü ortaya konuyor. Ama bu, özel bir şekilde tartışılıyor: "Mekân nedir?" sorusunun yanıtını bulmaya yönelik ontolojik bir tartışma. Ayrıca, bu felsefî sorunun başka her şeyden bağımsız felsefî ve dilbilimsel bir çözümü olduğu düşünülüyor. Kabul edilen yaklaşım şu: Bir kez mekânın ne olduğunu anlar ve onu göstermenin yollarını bulursak, o zaman insan davranışları anlayışımızı genel bir mekân kavramının içine oturtup, kentsel olguların analizine girebiliriz. Bu yaklaşım sonraki denemelerde (özellikle 5. Bölüm'de) önemini yitiriyor ve mekân, analiz sürecinden önce tanımladığımız değil, bu süreç esnasında ona yüklediğimiz anlamı taşımaya başlıyor. Ayrıca mekân *kendi başına* mutlak, görelî ya da ilişkisel değil, ama duruma göre bunlardan bir ya da birkaçı olabiliyor. Mekânın uygun kavramlaştırılması sorunu insan pratiklerinin onun karşısındaki durumuna göre sonuçlandırılıyor. Başka türlü söylemek gerekirse, mekânın doğasından doğan felsefî sorulara felsefî yanıtlar yok – yanıtlar insan pratiklerinde. Bu durumda "mekân nedir?" sorusunun yerini "değişik insan pratikleri nasıl değişik mekân kavramlaştırmaları yaratıp kullanıyor?" sorusu alıyor. Örneğin, mülkiyet ilişkisi tekeli denetimin içinde işleyebileceği mutlak mekânlar yaratıyor. Nüfus, mal, hizmet ve bilgi hareketleri görelî mekânda oluşuyor, çünkü mesafenin direnişinden kurtulmak para, zaman, enerji ve benzerlerini gerektiriyor. Arazi parselleri de getiri sağlıyor, çünkü başka parsellerle ilişkileri var; demografi, piyasa ve perakende satış güçleri bir kentsel sistem içinde yeteri kadar gerçektiler ve ilişkisel mekân, kira biçiminde toplumsal insan pratiklerinin önemli bir unsuru olarak vücut bulur. Kentsellik ve toplumsal süreç-mekânsal biçim konularını anlamak, insan faaliyetinin belirli mekân kavramları ihtiyacını nasıl doğurduğunu ve günlük toplumsal pratiğin mekânın doğasına ve toplumsal süreçle mekânsal biçim arasındaki ilişkiye dair derinmiş gibi görünen felsefî sırları nasıl kolayca çözüverdiğini anlamamızı gerektirmektedir.

3 Sosyal Adaletin Doğası

Başlangıçta sosyal adalet sorularına, sanki sosyal ve ahlaki felsefe mutlak etik ilkelerin, ahlak yasalarının tüm gücüyle ortaya konabileceği bir araştırma alanıymış gibi yaklaşmıştır. Bu ilkelerin, bir kere ortaya

konduktan sonra, olayların kentsel bağlamda değerlendirilmesinde kullanılabileceği varsayılıyor. Bu yaklaşımda aynı zamanda, bir tarafta gözlem, diğer tarafta da bizim ahlaki onayımız ya da reddimizi temellendiren değerler ayrımı vardır. Olgu ile değer arasındaki bu ayrım (ki bu da metodoloji ve felsefe arasındaki ayrımla tutarlıdır) birçok filozofun da söylediği gibi Rönesans sonrası Batı felsefesini kaplayan sayısız ikiliklerden biridir. Bu ikilikler, yaşamın gerçekleri olarak kabullenilebilir, ya da bir şekilde uzlaştırılabilir. Örneğin Kant, ikilikleri tutarlı bir felsefeye bağlayacak ayrıntılı bir düşünce sistemi inşa etmiş, ama bu arada *a priori* öğretisine başvurmak zorunda kalmıştır. Oysa Marx ayrımları yıkar ve böylece her çeşit felsefenin sonunu ilan eder (çünkü, bilinen anlamıyla felsefe yapacak pek bir şey kalmamıştır). Marx'ın analizinden sonra felsefe hiç sarsılmadan yoluna devam etmişse de, ben bu konuda Marx'ın bakışını kabul etme eğilimindeyim. Bu, etğin gereksiz olduğu anlamına gelmiyor, çünkü bir çeşit Marx etiği de vardır. Ama bu etik, sosyal adalet ve ahlak kavramlarının ebedi gerçeklere nasıl bağlanacağı tartışmaları yerine, bu kavramların nasıl insan pratiklerinden kaynaklandığı ve bunlarla nasıl ilişkilendiğiyle ilgilenir. Marx için gözlemleme eylemi değerlendirme eylemidir ve bunları ayırmak insan pratiklerinde gerçekte var olmayan bir ayrımı zorlamaktır.

Bu denemelerdeki evrimi gayet güzel gösterdiği için, sorunun başka bir yönünün daha ayrıntılarına girmeye değer. İkinci Bölüm'de kentsel bir sistemde gerçek gelirin yeniden dağıtılmasını yönlendiren güçler incelenmektedir. Bu bölüm boyunca, dağıtım sorunu sanki üretim sorunundan tamamen bağımsızmış gibi incelenmiştir. Bu, liberalizmin tipik bir yaklaşımıdır (Birinci Kısım'ın başlığı da bu yüzden "Liberal Formülasyonlar" olmuştur) ve tanınmış bir temsilcisi de, "Bir Adalet Kuramı" (*A Theory of Justice*, 1971) başlıklı kapsamlı çalışmasında üretimden söz etmeden dağıtım adaletinin doğası hakkında açık ifadeler veren John Rawls'tur. Sorunun piyasa ekonomisi yoluyla halledileceği kabul edilmektedir. Rawls'un görüşleri 3. Bölüm'de açık bir şekilde irdelenmiştir, ama bu deneme, üretim ve dağıtımın birbiriyle ilişkili olduğu ve birindeki verimliliğin ötekiindeki eşitlikle ilişkili olduğunun kabul edilmesi anlamında, bir tür geçiş oluşturuyor. Ancak 6. Bölüm'de üretimin dağıtım, verimliliğin ise dağıtımda eşitlik demek olduğu kabul edilmektedir. Burada da sonunda, gelirin tanımının (dağıtım adaletinin de ilgilendiği budur) yine üretimle yapıldığı ortaya çıkmıştır. Tüketimin ihtiyaç yaratma ve benzer yollarla zorlanması, böylece, ürünlere etkili bir talebin sağlandığı bir sürecin parçası olarak görülür.

Üretim ve dağıtım, verimlilik ve sosyal adalet arasındaki ayrımın çökmesi, Marx'ın yaklaşımının ve analiz yönteminin kabul edilmesiyle sağlanan bu çeşit ikiliklerin genel çöküşünün bir parçasıdır. Bu denemelerdeki evrim süreci, sorunun liberal kavranışından sosyalist (Mark-sist) kavranışına bir geçiştir. Sosyal adaletin ebedi adalet ve ahlak sorunu olarak gördüğüm başlangıç konumundan, bir toplumu genel olarak kapsayan toplumsal sürecin içinde gördüğüm bir konuma geçmekteyim. Bu demek değildir ki sosyal adalet, her durumun koşullarına göre oluşan ihtiyaçlara uydurulmak üzere kaydırılabilecek salt pragmatik bir kavramdır. Adalet duygusu birçoğumuzun zihninde (benimki de dahil olmak üzere) derin yer etmiş bir inançtır. Ama Marx, "bu inançlar neden" sorusunu sormuştur. Ve bu, rahatsız edici ama tamamen geçerli bir sorudur. Bunun yanıtı, soyutlamalardan hareketle şekillendirilemez. Mekân sorusunda olduğu gibi, felsefi soruların felsefi yanıtları olamaz – sadece insan pratiklerinin araştırılmasıyla şekillendirilen yanıtlar olabilir.

4 Kentselliğin Doğası

Birinci ve 6. bölümlerin okunması, kentsellik kavramının bu denemeler arasında bir hayli değişikliğe uğradığını gösterecektir. Başlangıçta kentsellik, "kendinde şey" olarak görülür ve (disiplin bölünmeleri ve akademik emperyalizmin oluşturduğu engelleri aşabilmemiz koşuluyla) böyle anlaşılır. Altıncı Bölüm'de kentsellik, bir bütün olarak toplumdaki süreçlerin göze çarpan özelliklerini inceleyebileceğimiz bir gözleme noktası olarak ortaya çıkar – böylece, toplumun diğer unsurlarının yansıdığı bir ayna olur. Değişiklik kısmen kentselliğin ilişkisel olarak tanımlanmasıyla oluşur. Örneğin, kentsel merkez bir çevre "kapsar" gibi görülür, çünkü çevresiz merkez olamaz ve her ikisi de diğerinin tanımlanmasında yardımcı olur. Üretim ve dağıtım arasındaki ayrımın çökmesi de kentselliğe bakış biçiminde çok etkili olmuştur. Başlangıçta "kendinde şey" olarak kentselliğe duyulan ilgi, ilişkisel olarak tanımlanmış bir kentsellik kavramının etrafında yapılanmış, insan, toplum, doğa, düşünce, ideoloji, üretim ve benzerleri gibi birçok yönleri olan bir ilgiye dönüşmüştür. Kentsellik bu durumda, önemli ama görüntüde ilintisiz birçok konuyu bir araya getirecek bir tartışmaya önayak olmaktadır. Kentselliğin karmaşıklığı olayların kendi karmaşıklığına bağlanamaz, çünkü bu sadece kentsellik kavramının etrafına ördüğümüz karışık tartışmalar ağıının yansımasıdır. Buradan çıkan şudur ki, di-

siplinlerarası bir araştırmayla kentsellik anlayışına varamayız, ama kentselliğin incelenmesiyle disiplinlerin katkılarını daha iyi anlayabiliriz. Toplumsal ve mekânsal dönüşümler ve kentsellik, evrim süreçleri içinde, toplumsal-coğrafi kuram için katı bir deneme alanı oluştururlar. Ve 5. Bölüm'ün gösterdiği gibi, kuramlarımızın birçoğu bu zorlu deneme ortamında hiç de başarılı değildir. Öyleyse kentsellik analizine kentsel kuram analizi de eşlik etmelidir.

Burada temel hatları çizilen bu dört temanın birbirinden bağımsız gelişmediklerini tekrarlamakta yarar var. Betimlenen evrimler arasında benzerlikler ve ilişkiler bulunmaktadır. Sosyal adalet ve mekân kavramlarındaki değişimler kurama yaklaşımdaki değişimlerle tutarlıdır. Mekân, sosyal adalet ve kentsellik, başta, "kendi içlerinde" soyutlanarak bakılabilecek konular olarak görülür – bir kere mekânın ne olduğu tespit edildiğinde, bir kere sosyal adaletin ne olduğu tespit edildiğinde, kentselliğin analizine geçebileceğimiz kabul edilir. Bu konuların birbirinden ayrı anlaşılamayacağının ve Batı düşünce tarzına özgü yaygın ikiliklerin aşılamayıp sadece yıkılabileceklerinin kabullenilmesi, her cephede eşzamanlı düşünce evrimlerine yol açar. Ve kuşkusuz, farklı konular arasındaki böyle bir uzlaşmayı ve analiz üzerindeki denetimi kaybetmeden ikiliklerin yıkılmasını sağlayan, Marx'ın analizinin gücüdür. Marx'ın analizinin araştırmalara rehber olarak ortaya çıkması (bu durumda, tahmin ederim ki, ben de bir çeşit Marksist olarak sınıflandırılabilirim) biraz daha açıklama yapmayı gerekli kılmaktadır. Marksizm'e yönelmem, onun üstünlüğüne dair önsel hislerden dolayı değil (her ne kadar doğal olarak kendimi, onun değişim varsayımına ve inancına yakın hissetsem de), fakat yapmaya koyulduğumu sonuçlandıracak ve anlaşılması gerekenin anlaşılmasını sağlayacak başka yol bulamamamdandır. Örneğin 1. ve 2. bölümler bazı açılardan hâlâ yeterli olsalar da, her iki bölümde de çözülemez gibi görünen sorunlar ortaya çıkmaktadır. Birinci Bölüm'de mekân sorununa yaklaşım çözülemez bir ikilem yaratmakta ve çaresiz, biçimsiz bir göreciliğe dönüşmektedir. Kentsel topluma 2. Bölüm'deki bakış, "kentsel süreç" içinde işleyen bazı önemli mekanizmaları anlamak için yararlı bir çerçeve oluşturuyor; ama aynı zamanda "kaynaklar üzerinde egemenlik" olarak gelir kavramını etkilemesi açısından, olgu ve değer arasındaki ayrım, yine önemli soruların yaratıcı ahlaksal dayatmalardan başka yolun görünmediği çaresiz, biçimsiz bir göreciliğe takılıp kalmasına neden oluyor.

Üçüncü Bölüm, sosyal adalet ve mekân sorusuna odaklanan bir çaba içerse de, su yüzüne çıkan çözümler hep sosyal adaletin doğasının keyfi nitelendirmelerine dayanmakta. Eski yaklaşımlardan kurtuluşun işaretlerini veren 4. Bölüm, kaba, ama canlı bir yöntemle soruları çözüm, çözümleri de soru olarak yeniden tanımlama sürecini başlatırken, 5. ve 6. bölümler, uygun görülen her yerde Marx'ın analizini açıkça kullanarak, oluşmakta olan iskeleti sağlamlaştırmaya çalışıyor. İşte bu son üç bölümde bazı temel düşünce hatları ve düşünme yolları açılmaktadır.

Birinci Kısım'da mı, yoksa İkinci Kısım'da mı daha üretken analizlerin olduğuna karar vermeyi okuyucuya bırakıyorum. Bu kararı vermeden önce iki noktayı belirtmek isterim. Birincisi, kabul ediyorum ki İkinci Kısım'da yapılan analiz yeni düşünce hatları açan bir başlangıç noktasıdır. Analiz bir hayli yabancıdır (zorunluluktan ötürü), ama benim için yeni olması, bazen kaba, bazen de gereksiz ölçüde karmaşık görünmesine neden olmuş olabilir. Bu konuda biraz anlayış bekliyorum. İkincisi, Marx ideolojiye özel bir tanım verir – ideolojiyi belirli bir toplumsal duruma esas teşkil eden fikir ve inançların *bilinçsiz* ifadesi olarak yorumlar; oysa Batı'da genellikle bunun tersine, fikirlerin kendi toplumsal bağlamında bilinçli ve eleştirel ifadesine ideoloji denir. İkinci Kısım'daki denemeler Batılı anlamıyla, Birinci Kısım'daki denemeler ise Marksist anlamıyla ideolojiktir.

Bu kitaptaki ilk dört bölüm, esas olarak daha önce yayımlanmış yazıların tekrarıdır. Birinci Bölüm, evvelce "Toplumsal Süreçler ve Mekânsal Biçim: Kentsel Planlamada Kavramsal Sorunların Analizi" başlığıyla *Papers of the Regional Science Association* adlı periyodik yayının 25. cildinde yayımlanmıştı; yayımcısına buraya dahil etmeme izin verdiği için teşekkür borçluyum. İkinci Bölüm, ilk önce 1. Bölüm'e dahildi, ama çok uzun olduğu için ayrıldı; genişletilerek *Regional Forecasting* (Bölgesel Öngörüler, M. Chisholm (der.), Butterworth Scientific Publications, Londra), Colston Yazıları, cilt 22'de yayımlandı; bu malzemenin yayımlanması için izinlerinden dolayı Colston Derneği Üyeleri'ne teşekkür ediyorum. Üçüncü Bölüm, Amerikan Coğrafyacılar Birliği'nin 67. Yıllık Toplantısında *Geographical Perspectives on American Poverty* (Amerikan Yoksulluğu Üzerine Coğrafi Perspektifler) başlıklı özel oturum çerçevesinde sunulan bir bildiriydi ve daha sonra bu malzemenin tekrar yayımlanmasına izin verme kibarlığını gösteren Richard Peet'in editörlüğünü yaptığı *Antipode Monographs in*

Social Geography 1'de (Toplumsal Coğrafyada Birbirine Karşıt Monografiler) yayımlandı. Dördüncü Bölüm *Perspectives on Geography*'nin (Coğrafya Perspektifleri) 2. cildinde yer aldı; genel editör Harold McConnel ile Northern Illinois University Press'e bu makalenin yayımlanmasına izin verdikleri için teşekkür etmem gerekir. Beşinci ve 6. bölümler ilk olarak bu kitapta yayımlanıyor.

Bilerek ya da bilmeyerek bu kitabın yazılmasına katkısı olan birkaç kişiye de teşekkür etmek isterim. Marcia Merry beni sürekli zorladı, Lata Chatterjee konut piyasasının dinamikleri üzerine ampirik bilgi tabanı sundu, Gene Mumy, Dick Walker ve Jörn Barnbrock ilginç yol arkadaşlarıydılar ve Barbara, John ve Claudia kötümserliğin kaçınılmaz olduğu anlarda sıcaklık ve canlılıklarıyla beni kurtardılar. Titus, Jerry Cornelius, John Coltrane ve Beatles da üzerlerine düşeni yaptılar. Bu kitabı her taraftaki iyi, mesleğine bağlı gazetecilere ithaf ediyorum.

*Hampden, Baltimore
Ocak 1973*

BİRİNCİ KISIM

**LİBERAL
FORMÜLASYONLAR**

TOPLUMSAL SÜREÇLER VE MEKÂNSAL BİÇİM:

1. Kentsel Planlamanın Kavramsal Sorunları

KENT, kuşkusuz karmaşık bir şeydir. Onunla uğraşırken karşılaştığımız zorlukların bir kısmı onun kendine özgü karmaşıklığına bağlıdır. Ama sorunlarımız aynı zamanda durumu doğru kavramsallaştırmadaki başarısızlığımıza da bağlanabilir. Eğer kavramlarımız yetersiz ya da tutarsız iseler, sorunları tanımlamayı ve uygun çözüm politikaları oluşturmayı da bekleyemeyiz. Bu yüzden bu denemede, kendimi sadece kavramsal sorunlarla sınırlandırmak istiyorum. Kentin kendi karmaşıklığını göz ardı edeceğim ve kente tipik bakış tarzlarımızla kendi türettiğimiz bazı sorunları ortaya koymaya çalışacağım. Kavramsal sorunların bir demeti, kent sürecinin bazı yönleri üzerine profesyonel ve akademik uzmanlaşmadan kaynaklanır. Kent kuşkusuz, disiplinlerin bugünkü yapısıyla kavramsallaştırılamaz. Buna rağmen kent hakkında, bırakın kuramsallaştırmayı, düşünmeyi sağlayacak disiplinlerarası bir çerçeve oluşması yolunda bir işaret dahi görülüyor. Sosyologlar, iktisatçılar, coğrafyacılar, mimarlar, kent planlamacıları ve benzerleri kendi kapalı kavramsal dünyalarında yaşayıp yalnız yollar çiziyorlar. Leven (1968, 108*) en son araştırmaların "kentin sorunları yerine kentteki sorunlarla" ilgilendiğine dikkat çekmiştir. Her disiplin kenti kuram ve önermelerini deneyeceği bir laboratuvar olarak kullanmış, yine de hiçbiri kentin kendisi hakkında ortaya kuram ve önermeler atmamıştır. Bu, eğer kent adını verdiğimiz karmaşıklığı anlamak (denetlemeyi bir kenara bırakıyorum) istiyorsak aşmamız gereken birincil sorundur. Ama, eğer bunu yapacaksak, bazı aşırı zor metodolojik ve kavramsal sorunlarla başa çıkabilmemiz gerekli.

* Bütün sayfa göndermeleri (ilgili eserin Türkçe'de yayımlanmış olduğu ve Türkçe adıyla anıldığı durumlar da dahil) yazar tarafından Kaynakça'da belirtilen orijinallerine yapılmaktadır. (ed.n.)

COĞRAFI MUHAYYİLEYE KARŞI TOPLUMSAL MUHAYYİLE

Kent hakkındaki herhangi bir genel kuram, bir şekilde, kentin yüklendiği mekânsal biçimle kentteki toplumsal süreçleri bağdaştırmalıdır. Disiplinler açısından bu, iki önemli araştırma ve eğitim geleneğini birleştirmeye karşılık gelir – ben bunu, sosyolojik muhayyileye sahip olanlarla mekânsal bilinç ya da coğrafi muhayyile bahsedilmiş olanlar arasında bir köprü kurmak diye adlandıracağım.

Mills (1959, 5) "sosyolojik muhayyile"yi şöyle tanımlar: "Ona sahip olanın, geniş tarihi salıneyi değişik bireylerin içsel yaşamlarının ve dışsal kariyerlerinin anlamları açısından anlamalarını sağlar... Bu muhayyilenin ilk meyvesi... bireyin kendi deneyimini anlaması ve kaderini belirlemesinin ancak kendisini kendi çağına yerleştirerek mümkün olacağı, yaşamındaki şansını sadece kendi durumundaki diğer bireylerin şanslarının farkına vararak anlayabileceği fikridir... Sosyolojik muhayyile bizim tarih ve yaşam öyküsünü ve bu ikisinin toplum içindeki ilişkilerini anlamamızı sağlar... Onun bu kullanımının ardında her zaman bireyin toplumdaki ve varlık ve nitelik sahibi olduğu dönemdeki toplumsal ve tarihsel anlamını bilme tutkusu vardır."

Mills'in böylece işaret etmeyi sürdürdüğü gibi, sosyolojik muhayyile sadece sosyolojinin sahip olduğu bir şey değildir: Sosyal bilimlerde yer alan bütün disiplinlerin (iktisat, psikoloji ve antropoloji de dahil) ortak bağıdır ve tarih ile sosyal felsefenin de temel kaygısıdır. Sosyolojik muhayyilenin arkasında çok güçlü bir gelenek yatar. Plato'dan Rousseau ve Marcuse'ye kadar, bireyin toplumla ilişkisi ve tarihteki rolü üzerine hiç bitmeyen bir tartışma süregelmiştir. Son yarım yüzyılda sosyal bilimlerle ilgili metodoloji daha sağlam ve daha bilimsel (bazılarına göre sözde-bilimsel) olmuştur. Sosyolojik muhayyile şimdi, muazzam bir spekülâtif literatür, aşırı miktarda araştırma raporu ve toplumsal sürecin bazı yönleriyle ilgili iyi yapılandırılmış birkaç kuram ile beslenebilmektedir.

"Sosyolojik muhayyile"yi, "mekânsal bilinç" ya da "coğrafi muhayyile" dediğim daha belirsiz nitelikte karşılaştırmakta yarar var. Bu muhayyile, bireyin kendi yaşam öyküsündeki mekân ve yerin rolünü anlamasını, etrafında gördüğü mekânlarla ilişkilendirmesini, bireyler ve çeşitli örgütlenmeler arasındaki işlemlerin onları ayıran mekân tarafından nasıl etkilendiğini anlamasını sağlar. Bireyin kendisiyle çevresi, bölgesi, ya da sokak çetelerinin dilini kullanmak gerekirse, "turf"ü* arasında-

ki mevcut ilişkiyi anlamasını sağlar. Başka yerlerdeki (başka kişilerin "turf"ündeki) olayların önemini tahmin etmesini – nerede olursa olsun, komünizmin Vietnam, Tayland ve Laos'taki ilerlemesinin kendisi için önemi olup olmadığını tahmin etmesini – sağlar. Aynı zamanda, mekânı yaratıcı bir şekilde şekillendirip kullanmasını ve başkaları tarafından yaratılan mekânsal biçimleri takdir etmesini sağlar. Bu "mekânsal bilinç" ya da "coğrafi muhayyile" birçok disiplinde kendini gösterir. Mimarlar, sanatçılar, tasarımcılar, kent planlamacıları, coğrafyacılar, antropologlar, tarihçiler ve benzerleri hep sahip olmuşlardır bu bilince. Ama ardındaki analitik gelenek çok daha zayıftır ve metodolojisi de hâlâ ağırlıklı olarak sezgilere dayanır. Bugün için Batı kültüründe mekânsal bilincin esas odağı plastik sanatlardır.

Coğrafi ve sosyolojik muhayyile arasındaki bu ayrım, kentin sorunları söz konusu olduğunda yapaydır, ama kent hakkındaki düşünce biçimlerini incelediğimizde çok gerçektir. C. Wright Mills de aralarında olmak üzere güçlü bir sosyolojik muhayyileye sahip olan birçok kişi vardır ki, mekânsız bir dünyada yaşayıp çalışıyormuş gibi görünürler. Güçlü bir "mekânsal bilinç" ya da "coğrafi muhayyile"ye sahip olan bazıları da, mekânın biçimlendirilmesinin toplumsal süreçler üzerinde ne kadar derin bir etkisi olduğunu göremezler – modern yaşamda birçok güzel ama içinde yaşanılabilir nitelikte olmayan tasarım bulunmasının nedeni de budur.

Bu sosyolojik ve mekânsal yaklaşımlar arasındaki arayüzeye birçok birey, birey grupları, hatta disiplinler sokulmuşlardır. Sosyolojik muhayyileye sahip olanlar arasında, mekânsal boyutların toplumsal süreçler üzerindeki etkisini fark etmiş olanlar da çoktur. Antropolojide Hall (1955) ve Hall (1966) (*proxemics*** diye adlandırdığı bir bilim dalı ortaya atmıştır), etolojide Tinbergen (1953) ve Lorenz (1966), kişisel "psikolojik" mekânın çevre tasarımına insan tepkisini etkilemesindeki rolü üzerine Summer'ın (1969) çalışmaları, Piaget ve Inhelder'in (1956) çocuklarda mekânsal bilincin oluşması üzerine çalışmaları, insanın etrafındaki dünya ile olan ilişkisi üzerine görüşlerinde mekânsal bilincin etkisini açıkça belirten Cassirer (1944; 1955) ve Langer (1953) gibi filozoflar... Bunlar sadece birkaç örnek. Ayrıca bölge iktisatçılarını

* *Turf*: İngilizce argoda çetenin egemenlik alanı. (ç.n.)

** *Proxemics*: Bireylerin, (çeşitli toplumsal ve bireyler arası durumlarda) doğal olarak sürdürdükleri mekânsal davranışlarının niteliğinin, derecesinin ve etkilerinin ve bu ayrımların çevresel ve kültürel etmenlerle bağlarının incelenmesi. (ç.n.)

ve bölge bilimcilerini de bunlara ekleyebiliriz. Bu arayüzeye diğer yön- den gelip yerleşenler de olmuştur. Mekânsal bilinç geleneğinde yetiş- miş olan bu kişiler, mekânsal biçimin oluşturulmasının toplumsal süre- ci nasıl etkilediği üzerine çalışmışlardır – örneğin Lynch (1960) ve Do- xiadis (1968) (*existics** diye adlandırdığı yeni bir bilim dalı ortaya at- mıştır) gibi mimarlar, Howard ve Abercrombie gibi kent planlamacıla- rı. Ayrıca bu arayüzeyin her iki yanına da basan, tabularla bezenmiş metodolojisine ve zayıf analitik araçlarına rağmen, yine de zaman za- man bölgesel bilinç, bölgesel kimlik ve doğal ya da yapay çevrelerin in- san örgütlenmelerinde belirli mekânsal yapılar oluşturmak üzere, za- man içinde nasıl birbirine karıştığı hakkında derin kavrayışlar sergile- yebilen bölge coğrafyacıları görüyoruz. Yakın zamanda, beşeri coğraf- yacılar toplumsal süreç ve mekânsal biçim ilişkisini araştırmada daha etkin oldular (Harvey, 1969; Buttimer, 1969).

Çok dağınık olmasına rağmen, şu anda arayüzeyle ilgili çok zengin bir literatür var. Ama bunları bir araya getirip verdikleri mesajı damıt- mak zor. Kenti anlayabilmemiz için yeni bir çerçeve şekillendirmek yo- lunda ilk görevlerimizden biri, belki de bu geniş ve dağınık kaynakları araştırıp birleştirmek olmalıdır. Böyle bir çaba muhtemelen, temel kav- ramsal düzeltmeler yapılmadan bu sahada çalışmanın ne kadar zor ol- duğunu ortaya koyacaktır. Örneğin, bölge bilimcisi ile kent planlamacı- sının kent süreçlerini anlama çabalarında birbirlerine uyum göstermesi- nin ne kadar uzun sürdüğünü düşünmek ilginçtir. Mekânsal biçim so- runlarımızın içerdiği çapraşıklıklar bölge bilimi alanında ilk çalışanların gözünden kaçmış gibi görünmektedir. Mekân (anlamaktan çok varsay- dığımız bir süreç sonucunda) ya bölgesel bir yapı üretmiş ve buna daha sonra –kendisinden bölgesel muhasebe ve bölgelerarası girdi-çıktı veri- lerini elde ettiğimiz– ulusal düzey için hazırlanmış muhasebe modelleri uygulanmıştı; ya da mekân, sadece üretim sürecindeki başka maliyetle- re kaydırılabilecek taşıma ve ulaşım maliyetleri yaratmıştı (ve buradan da konum kuramının büyük bir kısmını ve bölgelerarası denge modelle- rini elde etmiştik). Öncelikle mekânsız iktisadi analiz için geliştirilmiş kavramsal bir çerçevede, bir değişkenden ibaret kalmıştı mekân. Bölge bilimcileri ve bölge iktisatçıları hâlâ iktisadi anlamaya, mekânı ise an- lamamaya yatkındır. Ancak kent planlaması, geleneksel olarak öncelik-

* *Existics*: Mimari, mühendislik, kent planlaması, sosyoloji gibi değişik dallar- daki profesyonellerin araştırma ve eğitimlerine dayanan ve insan yerleşim birimle- riyle ilgilenen bilim dalı. (ç.n.)

le çizim masasının ve özellikle de harita üzerinde tasarlamının (kendi kendini kandırmanın en nam salmış aracı) egemenliği altında olmasına rağmen, tamamen, toprak kullanımında ifadesini bulan insanın mekânsal örgütlenmesinin ayrıntılarına dalmış durumdaydı. Kent planlamacısı, belirli bir arazi parçası üzerine bir planlama kararı verirken, bölge bilimcisi, iktisatçı ya da sosyoloğun toplama ve pek de ispat edilememiş genellemelerinden neredeyse hiç yararlanmazdı. Planlama haritasındaki parselleri, mekânsal biçime ilişkin sezgilerine göre ve iktisadi ve toplumsal etkenleri bildiği kadarıyla kabaca değerlendirerek (eğer tercihleri tamamen politik baskılar doğrultusunda oluşmamışsa) kırmızıya ya da yeşile boyardı. Planlamacıyı toplumsal sürecin daha çok bilincine varmaya yönelten mekânsal tasarım görüşünün en güçlü savunucularından biri olan Webber (1963, 54), planlamacının kendini "aslında altında çok karmaşık toplumsal örgütlenmeler yatan basit harita şekillerinde bir düzen arayan yerleşik doktrinden" kurtarmasını yaşam-sal önemde addetmiştir.

O yüzden, toplumsal ve coğrafi muhayyileyi kent bağlamında bir araya getirmek için bazı baskıların ortaya çıktığına dair işaretler görülmeye başladı. Fakat bir mücadele yaşandı. Çoğu zaman, coğrafi ve toplumsal yaklaşımlar, birbiriyle ilgisiz ya da en fazla kentsel sorunlar konusunda birbirinin alternatifi görüldü. Örneğin bazıları, kentin mekânsal biçimini değiştirmeyi ve böylece toplumsal süreci şekillendirmeyi denediler (bu Howard ve ondan sonraki fiziksel planlamacıların tipik yaklaşımıdır). Bazıları ise gerekli toplumsal hedeflere ulaşmak ümidiyle toplumsal süreçlere kurumsal kısıtlamalar koymayı amaçladılar. Bu stratejiler alternatif oluşturamazlar, birbirlerini tamamlayıcı olarak görülmeleri gerekir. Sorun şu ki, birinin kullanımı bazen ötekiyle çelişkili olabilir. Başarılı bir strateji, mekânsal biçim ile toplumsal sürecin aynı konuyu düşünmenin değişik yöntemleri olduğunu kabul etmelidir. Bu yüzden ikisi hakkındaki düşüncelerimizi uyum içine sokmamız gerekir, aksi halde kentsel sorunlarla uğraşırken çelişkili stratejiler yaratmaya devam ederiz. Webber "geçmiş dönemlerin toplumsal yapılarına uygun düşen kent biçimlerini geri getirmek isteyen önyargılı ideolojik kampanya"dan yakını ve "metropolün mekânsal yönünün kentsel toplumsal süreçler tarafından tanımlandığını ve onlarla beraber yürüdüğünü kabul eden pragmatik bir sorun çözme yaklaşımının ortaya çıkması"nı savunur. Leven de (1968, 108) aynı şekilde, "kentsel biçimlerin belirleyicisi olan etmenleri tanımlamaya uygun ve analitik, öngörülebilir yoldan bazı mekânsal biçimler üretebilecek bir çeşit kuramsal çerçeve" ta-

lebinde bulunur. O zaman "elde edilen mekânsal sonucu değerlendirmeye yarayacak bir yöntem arayabiliriz ve bu sonuç da belki mekânsal biçimin belirleyicileri hakkında bir geri besleme sağlayabilir".

Genel amaç açık olmalıdır: Kenti anlamak için uygun tek kavramsal çerçeve, hem toplumsal hem de coğrafi muhayyileyi kapsayacak ve bunlardan hareket edecektir. Toplumsal davranışı kentin belli bir coğrafya, belli bir mekânsal biçim edinme yoluyla ilişkilendirmeliyiz. Bir kere bir mekânsal biçim yaratıldığında, onun toplumsal sürecin gelecek gelişmesini kurumlaştırmaya ve kısmen de belirlemeye eğilimli olacağını kabul etmeliyiz. Ama her şeyden çok, toplumsal süreçlerin karmaşıklığı ve mekânsal biçimin unsurları ile başa çıkabilecek stratejileri uyumlu kılmamızı ve birleştirmemizi sağlayacak kavramları oluşturmaya ihtiyacımız var. Ve ben de şimdi bu işe yönelmek istiyorum.

BİR TOPLUMSAL MEKÂN FELSEFESİNE DOĞRU

Sosyolojik ve coğrafi muhayyileler arasındaki boşluğu aşma çabasına coğrafya tarafındaki durumdan söz ederek başlamak garip görünebilir. Ama bu noktadan başlamak yararlıdır, çünkü güçlü bir mekân duygusuna sahip olanlar, mekân hakkında, toplumsal süreci araştıranlar tarafından kolaylıkla çözümlenip anlaşılabilir bir görüş oluşturmanın çok uzağında kalmışlardır. Mekân derken ne kastettiğimizi daha kapsamlı bir şekilde anlamayı denersek, o zaman, umarım ki, boşluğu aşma çabamızın önünde duran sorunlardan bazıları ortadan kalkacaktır.

Kuşkusuz mekân felsefesiyle ilgili oldukça zengin bir literatür var. Ne yazık ki bunların çoğu, mekânın anlamını modern fizikte kavramsallaştırıldığı şekliyle yorumlama kaygısını taşımaktadır. Bu bazı yönlerden yararlı olsa da, oldukça özel bir bakış sunar mekâna; ben bunun toplumsal faaliyetin incelenmesinde geçerliliği olduğundan pek emin değilim. Başka görüşleri de dikkate almak gereklidir. Bu noktayı beraklaştırabilmek için, mekânsal deneyim tarzlarıyla ve bu deneyimi çözümleyebileceğimiz yollarla ilgili bazı basit fikirler geliştirmem gerekiyor. Cassirer (1944), mekân hakkında çok genel bir görüş geliştirmiş az sayıda filozoftan biri olduğu için, yararlı bir başlangıç noktası sunuyor bize. Üç temel mekân deneyimi kategorisi ayırt eder Cassirer. Birincisi, *organik mekân*: Genetik olarak aktarılmış gibi görünen, yani biyolojik olarak belirlenen mekânsal deneyimle ilgilidir. Etologların araştırdığı birçok davranış (çığgüdüsel yön bulma ve göç, içgüdüsel yaşam alanı edinme, vb.) bu kategoriye girer. İkincisi, *algısal mekân*: Her türlü

duyu deneyiminin –görme, dokunma, duyma ve hareket– nörolojik senteziyle ilgilidir. Bu sentez, çeşitli duyuların belirtilerinin uzlaştığı bir mekânsal deneyime karşılık gelir. Anlık bir şema ya da izlenim oluşabilir ve hafıza da bu şemayı zaman içinde saklamaya yönelebilir. Hafıza ve öğrenme işin içine girdiğinde, kültürel düzeyde öğrenilmiş düşünce tarzları şemaya eklenip çıkarılabilir. Algısal mekân birincil olarak duyular yoluyla yaşanır, ama duyularımızın işlemesi nereye kadar kültürel şartlanma tarafından etkilenmektedir, bunu henüz bilemiyoruz. Üçüncü tür mekânsal deneyim soyuttur, Cassirer bunu *simgesel mekân* olarak adlandırmıştır. Burada, mekânsal boyutları olmayan simgesel betimlemeler yoluyla, mekânı dolaylı olarak yaşarız. Bir üçgeni, kendisini görmeden, sadece "üçgen" sözcüğüne bakarak zihnimde canlandırabilirim. Matematik ve kuşkusuz özellikle geometri öğrenerek mekânsal biçim deneyimi edinebilirim. Geometri, mekânsal biçimi öğrenmek ve tartışmak için yararlı olabilecek simgesel bir dil sağlar, ama mekânsal biçimin kendisi değildir.

Bu üç mekânsal deneyim düzeyi birbiriyle bağlantılıdır. İnşa ettiğimiz soyut geometri, mantıksal değil de sezgisel anlam taşıması gerekiyorsa, algısal düzeyde bazı yorumlar gerektirir – bu yüzden geometri kitapları çizimlerle doludur. Algısal deneyimimiz, organik deneyim tarafından etkilenebilir. Ama eğer analitik olarak uygulayabileceğimiz bir mekânsal biçim kuramı geliştirmek istiyorsak, sonunda formel geometriye başvurmak zorundayız. Bu yüzden algısal ya da organik düzeydeki olayları bir geometri oluşturan soyut, simgesel bir düzen aracılığıyla göstermenin yolunu bulmaya ihtiyacımız vardır. Ya da aksine, sorun, soyut düzeyde geliştirilen fikirlerin organik ya da algısal düzeyde yorumunu aramak, diye de bakabiliriz.

Bir düzeyde kazanılan bir deneyimi başka bir düzeyde işleyen bir deneyim tarzına aktarmaktan kaynaklanan sorunların bazılarını başka yerde tartışmıştım (Harvey, 1969, 14. Bölüm). Savın temel noktası şuydu: Uygulanan geometri ile çözümlenen belirli algısal deneyimler ya da deneyim kümesi arasında bazı yapısal eşbiçimlilikler göstermemiz gerekir. Böyle eşbiçimliliklerin görüldüğü yerde, algısal düzlemde türettiğimiz bilgiyi, analitik işlem için bir geometriye "tatbik" edebiliriz. Başarılı bir tatbik, algısal durumun üzerine denetim ya da öngörüye dayanan güç uygulayabileceğimiz şekilde, analitik geometriden elde edilen sonuçları algısal deneyim alanına geri aktarabilmemizi sağlamalıdır. Örneğin, düzgün yüzeyli bir düzlem üzerinde, birçok nesne arasındaki uzaklığı basit birkaç ölçüm yaparak bulabilir ve bunu Öklid geometrisi

ve türevi olan trigonometriyi kullanarak yapabilirim. Bu önemli bir örnektir. Bu tür tatbiklerdeki uzun deneyimler, bize Öklid geometrisinin fiziksel mekândaki nesnelerin örgütlenmesini tartışmak için uygun geometri olduğunu öğretmiştir – en azından yerküre üzerindeki olgular ile ilgili olarak bu böyledir. Öklid geometrisi aynı zamanda, mühendislik ve fiziksel yapı süreçlerinde de otomatik anlatım sağlar, çünkü yeryüzünde oluştukları sürece fizik yasalarının "doğal" geometrisidir.

Buradan, mekânsal biçimin analizi için bize tüm gerekenin, Öklid geometrisinin geliştirilmesi olduğu sonucu çıkıyor gibi görünebilir. Henüz böyle bir gelişmeyi sağlayabilmiş değiliz; örneğin, Öklid yüzeylerinde görünüş, örüntü ve biçim hakkında genellemeler yapacak yeterli yöntemleri geliştiremedik henüz. Ama bu gelişmeyi sağlasak bile sonuçta varmaktan çok uzak olacağız, çünkü toplumsal mekân fiziksel mekânla eşbiçimli değildir. Burada fizik tarihinin bize öğreteceği çok önemli bir şey var. Bir tür süreci tartışmaya uygun olan bir geometri çeşidinin başka bir süreçle başa çıkmaya yeterli olmasını bekleyemeyiz. Uygun bir geometrinin seçimi aslında ampirik bir sorundur ve belirli algısal deneyim türlerinin geçerli bir şekilde belirli bir geometriye nasıl tatbik edileceğini (yapısal eşbiçimliliğin başarılı bir şekilde uygulanması ya da incelenmesi yoluyla) göstermemiz gerekir. Genelde, mekân filozoflarının söylediği şudur: Uygun bir geometriyi süreçlerden bağımsız seçemeyiz, çünkü onu analiz etmemiz için gerekli koordinatlar sisteminin doğasını tanımlayan süreçtir (Reichenbach, 1958, 6). Sanırım bu sonuç, bir bütün olarak toplumsal alana aktarılabilir. Her toplumsal faaliyet biçimi kendi mekânını tanımlar; böyle mekânların Öklidyen olduklarına ya da uzaktan yakından birbirleriyle benzeş olduklarına dair hiçbir kanıt yoktur. Buradan, coğrafyacının sosyo-ekonomik mekân kavramına, psikolog ya da antropoloğun "bireysel mekân" kavramına ve benzerlerine varırız. Demek ki kentin mekânsal biçimini anlamak için öncelikle uygun bir toplumsal mekân felsefesi oluşturmamız gerek. Toplumsal mekânı ancak bazı toplumsal faaliyetlere göre anlayabiliyorsak, sosyolojik ve coğrafi muhayyileyi bütünleştirmeyi denemek zorundayız.

Bir toplumsal mekân felsefesi inşası zor olacaktır, çünkü algısal düzeydeki mekânsal deneyim süreçleri hakkında çok daha fazla bilgiye ihtiyacımız var. Örneğin, bir sanatçı ya da mimarın, estetik deneyimini aktarmak için mekânı tam olarak nasıl şekillendirdiği hakkında çok az şey biliyoruz. Çoğu kez başarılı olduğunu (ya da olmadığını) bilsek de bunu nasıl yaptığını pek bilemiyoruz. Mimarın mekânı şekillendirirken

başvurduğu ilkelerin mühendisin ilkelerinden çok değişik olduğu malûm. Görünen o ki iyi bir mimari, mekânsal örgütlenmenin iki farklı ilkeler kümesini birleştirmektedir: Bir küme, yaratılan yapının fizik kurallarına aykırı olmasını önlemek için, diğeri ise estetik deneyimlerin aktarımını kolaylaştırmak için tasarlanmıştır. Fiziksel ilkeler bir sorun çıkarırsanız – bunlar Öklidyen ilkelerdir ve analitik olarak ele alınabilirler. Estetik ilkelerle başa çıkmak ise çok zordur. Langer (1953, 72) sanatta mekân kuramına dair ilginç bir başlangıç noktası sunuyor. Ona göre "yaşadığımız ve eylemlerde bulunduğumuz mekân, kesinlikle sanatta işlediğimiz mekân değildir"; çünkü fiziksel varlığımızın içinde bulunduğu mekân bir ilişkiler düzenidir, halbuki sanatın mekânı biçimler, renkler ve benzerleriyle inşa edilmiş, yaratılmış bir mekândır. Bu yüzden bir resim tarafından tanımlanan mekân temelde bir yanılsamadır... "tıpkı bir aynanın 'arkasındaki' mekân gibi bu da, fizikçilerin 'sanal mekân' dedikleri şeydir – fiziksel varlığı olmayan bir görüntü. Bu sanal mekân, bütün plastik sanatların birincil yanılsamasıdır." İlerideki bir bölümde (s. 93) Langer, bu kavramı mimariyi de kapsayacak şekilde genişletir. Mimarinin kuşkusuz gerçek işlevleri vardır ve mekânsal birimleri, içinde yaşayıp hareket ettiğimiz mekân açısından bizim için anlamı olan gerçek mekânsal ilişkilere göre tanımlar ve düzenler. Ama yine de, "mimari bir plastik sanattır ve ilk başarısı her zaman, bilinçsiz ve kaçınılmaz olarak bir yanılsamadır: görsel izlenime dönüştürülmüş, tamamen hayali ya da kavramsal bir şey."

Nedir bu görsel izlenime dönüştürdüğümüz "bir şey"? Langer şunu öne sürer: Mimari, bir *etnik alandır* – "bir kültürü oluşturan karakteristik ritmik işlevsel örüntüleri ifade eden, fiziksel olarak mevcut bir insanı ortam". Başka bir deyişle, mimaride ve dolayısıyla kentte mekânın şekillendirilmesi kültürümüzü simgeler, mevcut toplumsal düzeni simgeler, amaçlarımızı, ihtiyaçlarımızı, korkularımızı simgeler. Yani eğer kentin mekânsal biçimini değerlendireceksek, şöyle ya da böyle, onun salt fiziksel boyutlarının yanında, yaratıcı anlamını da anlamalıyızdır.

Sanat ve mimaride, değişik simgesel anlamlar vermek için mekânsal biçimin çeşitli yollardan işlenebilecek olması önemli bir ilkedir. Yakın zamana kadar bu süreci bilimsel bir şekilde incelemeyi başaramıyorduk. Artık sanatın psikolojik yönleri üzerine gitgide büyüyen bir literatür ve insan yapısı çevrelerin, içinde yaşayanlar için nasıl anlam kazandığını anlamaya ihtiyacımız olduğuna dair gelişen bir farkındalık var. Örneğin binaların içleri, toplumsal düzenin ve onun içinde süregeldiği varsayılan toplumsal süreçlerin doğası hakkında birçok işaret verir.

Bir ortaçağ kilisesinin tasarımı, sosyal hiyerarşinin doğası hakkında, basitçe bireylerin merkezi odak noktasıyla olan mekânsal ilişkisi aracılığıyla çok şey anlatır. Korodakilerin, Tanrı'ya bir şekilde neftekilerden daha yakın (dolayısıyla daha ayrıcalıklı) görünmeleri tesadüf değildir. Sommer (1969) bu ilkeyi genişletmiş ve çok çeşitli bağlamlardaki değişik mekânsal tasarımların insan davranış ve faaliyetlerini nasıl etkilediğini göstermeyi hedeflemiştir. Bu çalışma yenidir, ama mekânsal simgeciliğin insan davranışları üzerindeki etkisini anlamada yararlı ilkeler ortaya çıkarması uzun sürmeyecektir. Aynı ilkeler belki daha genel bir ölçekte de uygulanabilir. Lévi-Strauss (1963), ilkel bir kültürde, bütün bir köyün mekânsal diziliminin, o topluma ait mitolojileri ve değişik gruplar arasındaki toplumsal ilişkileri nasıl yansıttığını göstermiştir. On sekizinci yüzyıl İngilteresi'nin tipik bir köyündeki dizilim, kilise ve asillerden oluşan iki ayrı iktidar kaynağının bulunduğu o zamanki toplumsal düzen hakkında pek çok işaret vermektedir. Lowenthal ve Prince de (1964) benzer şekilde, her devrin kendi çevresini şekillendirerek mevcut sosyal normları yansıttığına dikkat çekmişlerdi. Kent bir bütün olarak, şekilden çıkmış modern haliyle bile, hâlâ bu simgesel niteliğini korumaktadır. Kilise ve şapel kulelerinin Oxford'a (Kilise iktidarının egemen olduğu dönemde kurulmuş bir kent) egemen olması, buna karşılık tekeli kapitalizm döneminde Manhattan adasının Chrysler ve Chase-Manhattan Bankası binalarının gölgesinde kalması rastlantı değildir. Bunların hepsi çok kaba örnekler; mekânsal biçim, simgesel anlam ve mekânsal davranış arasındaki etkileşimler muhtemelen çok daha karmaşıktır. Eğer (yine Webber'in sözlerini aktaralım) "geçmiş dönemlerin toplumsal yapılarına uygun düşen kent biçimlerini geri getirmek" istemiyorsak, bu etkileşimleri anlamamız önemlidir. Belirtmek istediğim temel nokta şu: Eğer mekânsal biçimi anlamak istiyorsak, ilk önce bu biçimin simgesel niteliğini soruşturmamız gerekiyor. Bu nasıl yapılabilir?

Yaratıcı bir sanatçıyı mesajını aktarabilmek için mekânı yoğurmaya iten sezgileri tam anlamıyla kavrayabileceğimizden çok kuşkuluyum. Ama mesajın onu alanlar üzerindeki etkisini anlamada büyük mesafeler katedebileceğimizi sanıyorum. Toplam nüfusun faaliyet biçimleri arasında, ölçmeyi öğrenmemiz gereken işte bu tepkidir. Eğer kent her tür işaret ve simgeyi içeriyorsa, halkın bunlara verdiği anlamı kavramaya çalışabiliriz. Halkın inşa edilmiş çevreden aldığı mesajı anlamaya çalışmak zorundayız. Bu amaçla mekânsal ve çevresel simgeciliğin ölçülebilmesi için çok genel bir metodolojiye ihtiyacımız var. Burada, psiko-

dilbilim ve psikoloji yöntemlerinin yararı görülecektir. Bu yöntemlerle bir nesne ya da olgunun önemini saptamak için, o nesne ya da olgu söz konusu olduğunda görülen eyleme yönelik davranışsal eğilim incelenir. Bu davranışsal eğilimi değişik yöntemlerle ele alabiliriz. Bir birey ya da bireyler topluluğunun zihinsel durumunu örneklem olarak belirleyerek bu kişilerin kendilerini çevreleyen mekâna karşı takındıkları tavır ve bu mekânı nasıl algıladıklarını buluruz. Bunu yapmak için kişisel in-şa kuramı, anlambilimsel fark ve daha doğrudan anketlere kadar birçok tekniği kullanabiliriz. Burada amaç, bireylerin mekânsal çevre karşısındaki bilişsel durumunu değerlendirmektir. Davranışçılar ve işlemci psikologlar tarafından rağbet gören bir diğer seçenek de, sadece kişilerin davranışlarını gözlemek ve böylece onların nesne ve olaylara tepkisini ölçmektir. Bu durumda, mekânsal anlamı kavramamıza yardımcı olacak ipuçlarını elde etmemizi sağlayan şey açık davranışlar olacaktır. Uygulamaya yönelik birtakım nedenlerle, geniş halk kitlelerinin söz konusu olduğu durumlarda (örneğin işe gidiş, alışverişe gidiş gibi bütün kent halkını kapsayan araştırmalarda) neredeyse tek geçerli yol, açık davranışları gözlemektir.

Kentteki mevcut mekânsal simgeciliğin etkisinin ölçümünde bu teknikleri kullanmak bazı zorluklar doğurur. Topluluk düzeyinde, kentteki mekânsal faaliyetin genelleştirilmiş betimlemesiyle sağlanan bilgiye dayanmak zorunda kalırız ve bu faaliyet de mekânsal biçim ve anlamla hiçbir ilintisi olmayan çeşitli şeylere bağımlı olabilir. Belli ki, toplumsal sürecin önemli bir kısmı mekânsal biçimden bağımsız hareket etmektedir; dolayısıyla faaliyetlerin hangi kısmının mekânsal biçimden etkilendiğini, hangi kısmının ise göreceli olarak bağımsız kaldığını bilmeliyiz. Mikro düzeyde bile, istenmeyen değişkenlerin üzerinde ampirik denetim sağlanması zor olmaktadır. Mekânsal olarak örgütlenmiş uyarılara gösterilen tepkiler üzerine laboratuvar deneylerinden birçok şey öğrenebiliriz - karmaşıklığa tepkiler, derinlik algılaması, anlam ilişkileri, düzenleme tercihleri ve benzerleri- ama bu bulguları kentte beliren karmaşık faaliyet örüntülerine bağlamak çok zordur. Yine de, çevresel tasarımın bazı yönlerine verilen davranışsal tepkiler ve bireylerin kent denilen mekânsal biçimin değişik yönlerine nasıl tepki gösterdikleri ve bunları nasıl şemalaştırdıkları hakkında (Proshansky ve Ittelson, 1970) giderek büyüyen (ve çok teşvik edici) bir literatür oluşmaktadır. Bu çalışmaları burada gözden geçirmek istemiyorum, ama işaret ettikleri genel felsefi çerçeveyi saptamak istiyorum.

Bu, mekânın sadece "önemli ilişkiler" açısından anlam kazandığı

bir çerçevedir; önemli bir ilişki, bireyin bilişsel durumundan ve kendini içinde bulduğu bağlamdan bağımsız belirlenemez. Bu nedenle toplumsal mekân, bireyin etrafını çevreleyen mekânsal simgeciliğe tepkilerinin, duygu ve tasavvurlarının oluşturduğu bütündür. Her kişi, öyle görünüyor ki, kendi geometrik sisteminde ördüğü mekânsal ilişkiler ağında yaşamaktadır. Bütün bunlar, analitik bakış açısından moral bozucu bir manzara oluşturabilirdi, ama kişi ve gruplar kendilerini çevreleyen mekân karşısında büyük ölçüde benzer tasavvurlar oluşturmakta, yaptıkları değerlendirmelerde ve mekân içindeki davranışlarında benzer yollar tutmaktadırlar. Kanıtlar kesin olmaktan uzaktır ama şu aşamada, bireylerin (henüz belirlenememiş) bir oranda, bazı grup normlarından üretilmiş bir "ortak imge"ye (ve muhtemelen bu imgeye göre oluşan bazı normlara) ve fakat bir oranda da gayet özel ve önceden kestirilemeyen bir "benzersiz imge"ye sahip olduklarını geçici bir varsayım olarak kabul etmek mantıklı görünmektedir. Eğer toplumsal mekânın gerçek doğasının bazı ayrıntılarını ortaya çıkarmak istiyorsak ilk ilgilenmemiz gereken, mekânsal imgenin bu ortak olan yanıdır.

Şimdiye kadar toparlanan malzemenin gayet az olduğunu belirtmiştim. Ama çok da teşvik edicidir. Örneğin Lynch (1960), bireylerin, birbirlerine topolojik olarak bağlanan mekânsal şemalar—tipik bir Bostonlu, bir odak noktasından (ya da kavşaktan) diğerine iyice belirlenmiş yollardan gidirmiş gibi görünüyor— inşa ettiklerini belirtir. Bu, birey tarafından dokunulmayan ve bilinmeyen geniş fiziksel mekân alanları bırakır. Bu çalışmanın gösterdiği, kentin örgütlenmesini Öklidyen geometriyle değil, topolojinin analitik araçlarıyla düşünmemiz gerektiğidir. Lynch aynı zamanda, fiziksel çevredeki kimi özelliklerin, bireyin hiç ötesine geçmediği bazı "kenarlar" yarattığını öne sürer. Lee (1968) ve Steinitz (1968) onun, kentteki bazı alanlar için sınırların tanımlanabileceği ve bu alanların belirli mahalleler oluşturur gibi göründükleri yolundaki bulgularını doğrulamışlardır. Bazı durumlarda bu sınırlar kolaylıkla aşılabılır, ama bazen de kentteki hareketlere engeller oluşturur—orta sınıf beyazların gettolardan kaçınma davranışı ve bazı etnik ve dinsel gruplar arasında görülebilen sıkı, emredici bölgecilik (Kuzey İrlanda'daki katolik-protestan bölgelerinde olduğu gibi) güzel örneklerdir. Yani toplumsal açıdan, ölçülen mekânsal yapılarda güçlü kopukluklar bekleyebiliriz. Daha geniş topluluk düzeyinde (diyelim ki, bir kentteki toplam işe gidiş örüntüsünde), zihinsel imgelerdeki bireysel farklılıkların birbirlerine karşı çıkması sonucu, betimsel olarak ele alınabilecek bir sistemde, bir çeşit rasgele gürültü oluşur. Ama bu düzey-

de de, veriler kentin etkileşim modellerini geliştirmek üzere çok büyük gruplar halinde toplandıklarında bile, mekânsal davranışta büyük oranda bağdaşmazlıklar olduğu görülmektedir. Farklı grup davranışlarının hepsi değil ama bazıları, grubun sosyal özellikleri (yaş, meslek, gelir, vb.) açısından açıklanabilir ve farklı faaliyet üslupları kentin oldukça değişik bölümlerinin oldukça değişik çekim güçleri olduğunu ortaya koyar. Bu durumlarda, daha sürekli bir geometride genellemeler yapmamız haklı görülebilir; ama burada bile, coğrafyacıların çalışmaları mekânın basitçe Öklidyen olmadığını göstermiştir (Tobler, 1963). Bu noktada, ilgilendiğimiz sosyo-ekonomik yüzeyin doğasının tam ne olduğu sorusu ve bu yüzeydeki olayların çözülmesi için uygun dönüşümler bulma gereğiyle karşı karşıya kalırız. Genelde, toplumsal mekânın karmaşık, homojen olmayan, belki süreksiz ve hemen hemen kesin olarak mühendis ya da tasarımcının çalıştığı tipik fiziksel mekândan farklı olduğu sonucunu çıkarmalıyız.

Sonra da, bu kişisel mekân mefhumlarının nasıl ortaya çıktıklarını, deneyimle nasıl yoğunlandıklarını ve değişen mekânsal biçim karşısında ne kadar kararlı olduklarını düşünmemiz gerekecektir. Yine elimizdeki veriler çok azdır. Piaget ve Inhelder'in (1956) birçok çalışması çocuklarda mekânsal bilincin nasıl geliştiğiyle ilgiliydi. Bu araştırmalarda, fiziksel mekân kavramlarının biçimlenmesinde topolojiden, izdüşüm ilişkileri yoluyla Öklidyen bakışa varan belirgin evrim aşamaları fark edilmektedir. Bununla birlikte öyle görünüyor ki, özellikle mekânsal bilginin şematize edilmesi konusunda, çocuklar her kültürde mutlaka aynı mekânsal beceriyi edinmiyorlar (Dart ve Pradhan, 1967). Eldeki verilere göre kültürel koşullandırma, grup halinde öğrenme ve bireysel öğrenme, bireyin mekânsal şemasının oluşmasında rol oynayan etkenlerdir. Muhtemelen farklı kültür grupları mekânsal ilişkileri göstermek için tamamen farklı üsluplar geliştirmektedir ve bu üsluplar da toplumsal süreç ve normlara doğrudan bağlı olabilirler. Bir halkın içindeki farklı gruplar bu yüzden oldukça farklı mekânsal şematik yeteneklere sahip olabilir ve bu mekânsal yeteneğin oluşmasında eğitim kesinlikle önemli bir rol oynar (Smith, 1964). Herhangi bir halkın içinde, harita okuma yeteneği, yön bulma duyusu ve benzeri konularda büyük farklar görülebilir. Bireylerin ya da grupların zihinsel şemalar inşa etmelerinde de hatırı sayılır çeşitlilikler bulunabilir. Belki de en kolay ilişkileri ezberleyerek öğrenmektir (bu birçok ilkel ve kötü eğitim almış toplumun tipik özelliği gibi görünüyor). Başkalarının deneyimleri yerleştirecek basit koordinat sistemleri olabilir, mekânsal ilişkileri şematize etme

yolları çok daha karmaşık (belki de tutarsız) da olabilir. Ama bir mekânsal şema üzerine toplanmış bilginin çoğu, bireysel deneyimin sonucu olmalıdır ve şemanın, deneyimle birlikte değişikliğe uğraması da mümkündür. Simgeleştirmenin belirlenmesinde bu deneyimin doğası yaşamsal önemde olabilir – örneğin kentin, mutsuz anılar nedeniyle yaklaşmaktan nefret ettiğiniz bir bölgesi ya da tersine her zaman güzel anıları çağrıştıran bir bölge. Deneyim birikmeye devam eder ve bu deneyim, muhayyilede kayıtlı zihinsel haritayı ya da mekânsal biçimi değiştirebilir veya genişletebilir. Hafıza zayıflayabilir ve mekânsal imgenin güçlendirilmemiş parçaları hızla kaybolabilirler. Toplumsal mekân sadece bireyden bireye ve gruptan gruba değil, *zamana göre de değişir*.

Bu bölümde, mekânın fizikçinin ya da bilim felsefecisinin sanmamızı istediği kadar basit olmadığını göstermeye çalıştım. Mekânı anlayacaksak, onun simgesel anlamını ve bilişsel süreç aracılığıyla davranış üzerindeki karmaşık etkisini göz önünde bulundurmalıyız. Mekân hakkında bu görüşü geliştirmenin yararlarından biri, coğrafi ve sosyolojik muhayyileleri kaynaştırma yeteneğine sahip olmasıdır, çünkü elimizde toplumsal süreçlerin tüm karmaşıklığını karşılamaya elverişli bilgi olmaksızın toplumsal mekânı tüm karmaşıklığıyla anlamayı bekleyemeyiz.

ARAYÜZEYDEKİ BAZI YÖNTEMBİLİMSEL SORUNLAR

Önceki bölümde, bütün karmaşıklığıyla mekânı anlayanın, toplumsal süreçlerin takdirine bağlı olduğunu göstermeye çalıştım. Aynı iddiayı sanırım toplumsal süreçler konusunda da ortaya atmak mümkündür: Bütün karmaşıklığıyla toplumsal süreci anlamak, mekânsal biçimin takdirine bağlıdır. Ama böyle bir iddiaya kalkışmaktansa, sosyolojik ve coğrafi çalışmalar arasındaki arayüzeyde yatan metodolojik sorunlar üzerinde durmayı tercih ediyorum. Bu, arayüzeydeki çalışmanın ne kadar zor olacağını gösterecek ve kentte ortaya çıktığı şekliyle toplumsal sürecin incelenmesinde mekânsal biçimin önemine ilişkin bazı kanıtlar sunacaktır.

Sosyolojik ve coğrafi muhayyileler arasında, ancak yeterli araçlara sahip olursak köprü kurulabilir. Bu araçlar, her iki yakayı birbirine kaynaklamayı sağlayan birtakım kavram ve yöntemlerden oluşur. Ortaya çıkacak yapı, eğer analitik ayrıntılandırma yeteneğine sahip ve ampirik olarak sınanmaya uygun ise, o zaman matematiksel ve istatistiksel yöntemlere de ihtiyaç olacaktır; dolayısıyla da bu yöntemleri belirlememiz

gerekir. Büyük bir olasılıkla bu yöntemler, belli bir bağlam dışında saptanamaz nitelikte olacaktır. Örneğin, eğer kentin mekânsal simgeciliği, bireylerin zihinsel haritaları, gerginlik durumları ve toplumsal ve mekânsal davranış örüntüleri arasındaki etkileşimlerle ilgileniyorsak, o zaman belli birtakım araçlara ihtiyacımız olacaktır. Ama eğer kentin değişen genel toplanma biçimiyle ve buna bağlı genel toplumsal dinamiklerle ilgileniyorsak, başka birtakım araçlar gerekecektir. İlk örnekte, değişken bireysel geometriler ve toplumsal faaliyet sistemlerini kapsama yeteneğine sahip bir dile ihtiyacımız vardır. İkinci durumda ise, bireysel davranış ayrıntılarını göz ardı edebilir ve kentin mekânsal biçimi ile kentteki açık toplanma davranışı arasındaki ilişkiyi incelemekle yetinebiliriz. Bu yüzden, arayüzeyde çalışmak için genel bir metodolojik çerçeve kuramayız. Ama belli bir bağlamda köprü kurmak için sahip olduğumuz araçları inceleyerek, karşılaşmakta olduğumuz sorun tiplerini gösterebiliriz. Söz konusu bağlam bir kentin genel mekânsal biçiminin çözümlenmesi ve kentteki açık davranış örüntülerinden oluşmaktadır. Bu anlamda, sonuç çıkarma ve öngörüye dayanan denetim sorunlarına eğilmek istiyorum. Özellikle bu odağa yöneldim, çünkü Harris'in de (1968) dikkat çektiği gibi, planlamacılar "işlev ve geliştirmeye ilgili koşullu öngörüler" yapmaya ilgi duyarlar ve bu da, söz konusu koşullu öngörülerini kuramı doğrulamak için kullanan sosyal bilimcinin ilgisinden farklı değildir. Bu yüzden, kentle ilgili hem öngörü hem de kuram oluşturmak, ölçümler yapmak ve sonuç çıkarmak için geçerli bir çerçevenin var olmasına bağlıdır. Böyle bir çerçevenin şimdilik var olmadığını göstermeye çalışacağım. Bu sorunun sadece seçilmiş bazı yönlerini göz önüne almak istiyorum: birey tanımlama, birbirine karıştırma ve istatistiksel sonuç çıkarma sorunları.

1 Birey Tanımlama

Sonuç çıkarma amacıyla bir çerçeve oluştururken, ilk adımın, nüfus oluşturacak bir bireyler kümesi tanımlamak olduğu genel kabul görmüştür. Buna "birey tanımlama" denir ve kuşkusuz bu çok önemli bir adımdır. Wilson (1955) ve Carnap (1958) gibi mantıkçılar bundan doğan bazı sorunları incelemişlerdir. Dikkat çektikleri önemli bir ayrım, *madde dillerindeki* birey tanımlamayla *zaman-mekân dillerindeki* birey tanımlama arasındaki farktır. Madde dilinde birey, sahip olduğu bir özellikler kümesi (p₁, p₂, p₃, ..., p_n) belirtilerek tanımlanır – bir "kasa-ba"yı en küçük kümelenme (*agglomeration*) boyutunu, istihdam yapısı-

nın doğasını ve benzer şeyleri belirterek bir birim haline getirebiliriz, onu bu yolla birey olarak tanımlayabiliriz. Buna karşılık zaman-mekân dilinde birey tanımlama ise, bir nesnenin zaman ve mekânı temsil eden bir koordinat sistemindeki (geleneksel olarak x, y, z, t, diye yazılır) yerinin belirtilmesine bağlıdır. Bu iki dil sisteminin bir hayli değişik özellikleri vardır ve bu yüzden bunları birey tanımlama sürecinde bir araya getirmek tehlikeli ve zordur. Toplumsal süreç araştırmacıları genellikle madde dilini kullanırlar, oysa saf coğrafi yaklaşım zaman-mekân dilini kullanır. İkisi arasındaki boşluğu aşmak, her iki dili de beraber kullanmayı ya da tercihen her iki dilin de gerekli özelliklerini birleştiren bir üst-dil yazmayı gerektirir. Şu anda böyle bir üst-dil mevcut değil ve konu hakkındaki ilk araştırmalar (Dacey, 1965) bunun kolay olmayacağını göstermiştir. Bu yüzden şimdilik yapacağımız şey, iki dili de aynı bağlamda kullanmakla yetinmektir. Bu yöntemin içerdiği tehlikeler, bölgeleştirme yöntemlerinin incelenmesiyle gösterilebilir.

Şimdi "eşitlik" fikrini bu iki dilde düşünelim. Madde dilinde, iki bireyin aynı konumda olması mümkündür (iki kasaba aynı nüfusa, vb. sahip olabilir); ama zaman-mekân dilinde böyle bir durum olanaksızdır (iki kasaba aynı yerde bulunamaz). Ama bireyler, bir kez tanımlandıklarında, bir zaman-mekân konumunda birçok özelliğe sahip olabilirler. Önemli bir özellik, bireyin göreceli konumu olabilir (diğer yerlere göre uzaklık). Böylece mekân, nesneleri birey olarak tanımlamada kullanılabileceği gibi bireylerin zaman-mekân ya da madde dilinde tanımlanmış bir özelliği olarak da görülebilir. Böylece iki dil değişik özelliklere sahiptir ve mekân her ikisinde de bulunabilir, ama değişik şekillerde (Bergmann, 1964, 272-301). Bu durumun felsefi ve metodolojik birçok karışıklığa yol açması ve bölgeleştirme sorununun tartışmalı olması şaşırtıcı değildir. Tartışma genellikle değişik dillerin nasıl ve ne zaman kullanılacağını bilinememesinden doğmaktadır. Taylor (1969) karışıklığın "konumun bir sorunda iki kere ortaya çıktığının anlaşılmasından" doğduğuna işaret etmiştir. Konumu ayırt edici değişken olarak kullanabiliriz (bu durumda mekânsal konumu bireylerin özelliği olarak ele almış oluruz); ya da mekânın verili bir bölümünün birtakım konumsal birimlere bölünmesini kabul edebiliriz ve bu zaman-mekân bireylerinden (örneğin idari alanlar) madde dilinde bilgi toplamak için yararlanırız. Bölgeleştirme o zaman madde dilinde yakınlığa dayandırılabilir. Gruplandırma işlemlerinde bitişiklik kısıtlamaları ortaya atmak (yani mekânı bir özellik olarak kullanmış olacağız) ya da bazı ayırıcı özelliklere göre homojen olan zaman-mekân bireyleri aramak (böylece tek-

biçimli bölgeler elde edeceğizdir) gibi değişik kombinasyonlar ve stratejiler benimseyebiliriz. Genellikle kent planlamacısı bir konumsal birimlerkümesi (genellikle nüfus sayımı bölgeleri) kabul eder, her bölgedeki değişkenleri ölçer ve böylece bir taraftan bölgeleri özelliklerin benzerliklerine göre gruplandırırken, bir taraftan da bitişiklik kısıtlamalarına uymuş olur. Bu stratejilerin ayrıntılarını tartışmak istemiyorum, çünkü göstermek istediğimi ortaya koydum: Sosyolojik ve coğrafi muhayyileler arasında bulunan arayüzeydeki birey tanımlama süreci, iki çok değişik dilin kapsamlı olarak anlaşılmasını ve bunların bileşimini yönetecek uygun bir metodolojiyi gerektirir. Bu, bazı yönlerden karanlık bir nokta gibi görünebilir, ama planlamacının fiziksel komşuluk (genellikle zaman-mekân dilinde bakılır) ve toplumsal işlerlik (genellikle madde dilinde bakılır) hakkındaki fikirleri birleştirmeye çalışırken karşılaştığı karışıklığın arkasında yatan temel metodolojik sorundur. Bu durumda planlamacının uygulanacak politikaya ilişkin olarak ulaştığı sonuçlar, hangi dilin egemen olacağını seçmesine ve analiz için bir çerçeve oluşturduğunda bu dilleri nasıl birleştirdiğine bağlı olacaktır.

2 Birbirine Karışma .

Arayüzeyde çözülmesi gereken en karışık sorunlardan biri, istenmeyen değişkenleri kontrol altına almak ve karmaşık, kendi aralarında etkileşen, ampirik olmayan durumlardaki her bir değişkenin rolünü belirlemektir. Uygun bir ampirik tasarım yolu olmadan, bir değişkeni öbürüyle, nedenleri sonuçlarla, işlevsel ilişkileri nedensel ilişkilerle karıştırmak, ve sonuç çıkarma sürecinde birinci dereceden her türlü hatayı yapmak çok kolaydır. Bu konuda mükemmeliyetçi ve olumsuz olmak kolaydır kuşkusuz, ama olumlu bakmaya ve erken bir katılıkta ısrar etmemeye çalışsak da, araştırma tasarımının her aşamasında sorunlarla çarpışırız. Şu basit örneği düşünün. Sosyolog genellikle yayılım (*diffusion*) sürecine, bu sürecin bireyler, gruplar, toplumsal sınıflar, kültürler ve benzerleri arasında işlemesi sırasında bakar. Yayılımı tahmin etmedeki ilgili değişkenler bireyin kişilik özelliklerine kadar dayanır. Coğrafyacı genellikle mekânsal açıdan bakar ve konumsal yakınlığı yayılım sürecinin rotasının belirlenmesinde birincil değişken olarak görür. Haliyle, aynı sınıftan insanlar birbirlerine yakın yaşamaya eğilimlidirler. Öyleyse, mekânsal değişkenlerin katkısıyla kişilik değişkenlerinin katkısı nasıl ayrılabilir? Herhangi bir durumda, ikisinin toplam etkisini incelemeliyiz; ama ne yazık ki bunlar birbirinden

bağımsız değildir. En kaba şekli dışında, bu tür sorunlarla başa çıkamamızı sağlayacak, ampirik olmayan uygun araştırma tasarımlarımız yokmuş gibi görünmektedir.

Ancak bu tür birbirine karışma sorunları, mekânsal biçimden bağımsız olduğu sanılan toplumsal süreç çalışmalarında da vardır. Bu yüzden coğrafyacının kendi alanında sosyal etkileri ayıklamaya çalışması ne kadar önemliyse, sosyolog için de mekânsal etkileri ayıklamaya çalışmak o kadar önemli görünüyor. Bu karıştırıcı etkiler araştırma tasarımından elenip çıkarılmadıkça, varsayımlar için istatistiksel olarak anlamlı ama aslında gerçek dışı destek bulmak işten bile değildir. Bence toplumsal süreçlerle ilgili çalışmaların çoğu, mekânsal ve sosyolojik etkileri birbirine karıştırmaktan doğan ağır çıkarsama sorunlarını fark edememektedirler. Saf mekânsal tarafta yapılan araştırmalar da aynı şekilde eleştirilebilirler. Yani, arayüzeyde çalışmak yeni sorunlar doğurmaz; eskilerin üzerine ışık tutar, aynı zamanda toplumsal analizciyle mekânsal analizcinin birbirlerinden habersiz çalışamayacaklarını da gösterir.

3 İstatistiksel Sonuç Çıkarma

Birey tanımlama ve karışma sorunları, bizi istatistiksel sonuç çıkarma sorunlarına getirir. Bunları açıklamak bir hayli kolaydır, ama çözümü zordur. İdeal durumda, istatistiksel verilerin anlamını hem sosyolojik hem de mekânsal açıdan aynı anda tartışabileceğimiz bir üst-dile ihtiyacımız vardır. Bu olmayınca, iki ayrı dilde yapılmış ölçümlere dönüp, istatistiksel sonuç çıkarmak için onları bir şekilde aynı çerçeve içinde birleştirmek durumunda kalırız. Mekânsal bir toplumsal süreç hakkındaki hipotezleri doğrulayacak uygun ölçümler yerli yerine oturmuştur. Belli bir hipoteze göre bazı beklentiler üretebilir ve gözlem bilgisiyle beklentiler arasında anlamlı farklılıklar olmadığını göstermeye çalışırız. Anlamlı farklılıkların olmaması genelde hipotezin doğrulandığını gösterir, ama aslında bu, ancak gözlem sonuçlarının üretilme yolları (örneğin bütün karıştırıcı değişkenlerin saf dışı bırakılması), hipotezin kurulma yolları vb. hakkındaki bazı varsayımlara bağlıdır. Mekânsal dizilim örüntülerine uygun ölçümler ise o kadar iyi yerleşmemiştir. Bazı mekânsal beklentiler üretebilir, onları gözlemlenen mekânsal dizilimlerle karşılaştırabiliriz. Hücre tipi veriler sunan mekânsal düzenlemeleri karşılaştıracak ölçümler mevcuttur (Cliff ve Ord 1972). Ama iki yüzeyin karşılaştırılması o kadar kolay değildir ve beklentisel bir yüzeyle göz-

lemelenen bir yüzeyin, hangi durumlarda anlamlı farklılıklar taşıdığını söyleyemeyiz. Benzer şekilde, nokta örüntülü düzenlemelerde anlamlı bir farkın tam olarak ne olduğunu anlayabilmiş değiliz. Yani genelde, mekânsal sonuç çıkarmada istatistiksel anlamlılığın kabul edilmiş bir tanımı yoktur ve dolayısıyla mekânsal dizilim hipotezlerinin sınanması ciddi bir sorundur. Öyle görünüyor ki, istatistiksel anlamlılık mefhumları oluşturmanın tek yolu mekânsal dizilimler hakkında bazı varsayımlarda bulunmaktır. Ancak, mekânsal dizilimi varsaymaktan çok belirlemekle ilgilendiğimize göre, bu yaklaşım her zaman bize yardımcı olmaz. Yine de bu, şu anda önümüzdeki tek yol gibi görünüyor. Bu yüzden de, mekânsal verileri ele almanın mevcut yöntemlerini eleştirmek fazlasıyla kolaydır (Granger, 1969).

Toplumsal ve mekânsal usullerin istatistiksel sonuç çıkarma amacıyla bir çerçeve içinde birleştirilmesi hâlâ yapılabilir görünmektedir. Bazı sosyal özelliklerin mekândaki dağılımını –diyelim ki, beyaz olmayan nüfusun bir kentin bazı nüfus sayım bölgelerindeki dağılımını– tahmin etmeyi amaçladığımız bir örnek düşünelim. Bir hipotezden hareketle her hücredeki beyaz olmayanların sayısı hakkında bazı beklentiler üretebiliriz. Bu hipotezi doğrulamak için, onun her hücrede doğru kişi sayısını ürettiğini göstermemiz gerekir. Bunu, hücrelerin sıklık sınıflarının hipoteze göre olması gereken dizilimini ve gerçek durumda olanını karşılaştırarak sınayabiliriz. Böylece, yüzde beş düzeyindeki anlamlı bir farkın ortaya çıkıp çıkmadığını belirlemiş oluruz. Ama bir de, hücre, öngörülerinin mekânsal düzenlemesinin elimizdeki model tarafından doğru tahmin edildiğini göstermeliyiz. Bunun için, hipoteze göre bulunan mekânsal örüntü ile gerçekte ölçülen mekânsal örüntü arasındaki ilişkiyi göstermek üzere k-renk bitişikliği testini kullanabiliriz. Eğer bu iki ölçüm birbirlerinden tamamen bağımsız ise, iki anlamlılık düzeyini çarpma kuralını uygulayarak birleştirebilir ve birleştirilmiş ölçümün yüzde 0.25'lik bir anlamlılık düzeyinde çalıştığını söyleyebiliriz. Ama kuşkusuz, bu iki ölçüm birbirlerinden bağımsız değildir. Aslında, her iki ölçümü birleştirmek, bizi istatistik mantığı açısından çelişkiye sürükleyebilir (zaten sık sık da sürükler). Toplumsal süreç ölçümleri, eğer varsayımları çığnenmeyecekse, her bir verinin bağımsızlığına dayanır; oysa mekânsal istatistikler özellikle verilerin mekânsal bağımlılığıyla ilgilenir. Bu yüzden, toplumsal süreç ölçümünün içine otomatik olarak otokorelasyon sorununu sokmuş oluruz ve bunun anlamı da, öyle ya da böyle kaçamak yollara sapmadıkça (verileri ayıklamak ve benzeri), ölçümün varsayımlarını çığnemiş olacağımızdır. Bu

sorun arayüzeydeki çalışmada hemen her noktada ortaya çıkar. Kesinlikle çözülememiştir ve genellikle de gözden kaçır. Örneğin, yöntemin bütün amacı, birimleri benzer (dolayısıyla mekânsal olarak otokorelatif) özellikleri olan bölgelerde toplamak iken, bölgeleştirmede çok-değişkenli yöntemlerin, eğer önemli göstergeler olarak yorumlanırlarsa, veri gözlemlerinde bağımsızlık gerektiren korelasyon ölçümlerine bağlı olmaları, bana hep garip gelmiştir. Bu durumda yöntem ve amaç mantıksal olarak tutarsız görünmekte, ya da en iyi durumda, herhangi bir anlamda önemli addedilemeyecek bir bölgeler kümesi üretilmiş olmaktadır. Bu bana, bölgeleştirme taslaklarında faktör analizinin uygulanmasının önünde alt edilemez bir engel oluşturuyormuş gibi geliyor. Bununla birlikte, otokorelasyon sorunu ekonometri literatürü içinde zaman boyutuyla ilgili olarak derinliğine araştırılmıştır ve bu alandan biraz cesaret (ve bazı yöntemler) edinebiliriz. Ancak Granger'ın da (1969) gözlemediği gibi, gayet açık şekilde bir yöne sahip olan ve geri-dönüşsüz nitelikteki zaman boyutu ile bu özelliklerin hiçbirine sahip olmayan, tersine karmaşık bir hareketlilik içinde bulunan hantal ve kesin-tili mekânsal boyutlar arasında önemli farklılıklar vardır. Bu sorunlar Granger'ı, ekonometride kullanılan zaman dizileri ile ilgili yöntemlerin, bazı sorun sınıfları dışında mekân dizilerinde kullanılmak üzere genelleştirilebileceklerinden kuşkuya düşürmüştür. Mekânsal otokorelasyon sorununun tatmin edici bir şekilde çözümü zor gibi görünmektedir ve arayüzeyde istatistiksel sonuç çıkarmak için esaslı bir çerçeve oluşturulabilmesi bu çözüme dayanmaktadır.

Kentsel sorunlarla başa çıkabilmek için sosyolojik ve coğrafi yöntemleri kaynaştırma çabamızda karşımıza çıkan sorunları çözecek araçlarımız yeterli değildir. Bu yüzden şartlı öngörülerde bulunurken ve kuramları doğrularken zorluklarla karşılaşacağımızı bilmeliyiz. Bu, moral bozucu gibi görünse de, zorlukları onları yok sayarak aşamayacağımız da açıktır. Tersine, bu sorunların doğru şekilde saptanması şarttır; tabii eğer arayüzeyde köprü kurmakta kullandığımız alet edavata işlerlik kazandırmak istiyorsak. Bu arada, mekânsal tahmin ve kuram inşası sırasında olası hata kaynaklarından haberdar olmak da önemlidir. Bu hatalar konusunda kendi kendini aldatma, zorlu politik kararlar verme durumundaki sosyal bilimci, coğrafyacı ya da planlamacı için iyi bir eğitim yolu olmayacaktır. Hepsi de arayüzeyde çalışırken etraflarını saracak metodolojik kısıtlar konusunda sağlam bir eğitime muhtaçtırlar.

ARAYÜZEYDEKİ STRATEJİ

Toplumsal ve mekânsal analizi ayıran arayüzeydeki karmaşık sorunlarla başa çıkabilmeye uygun bir analitik çerçeveye ihtiyacımız var. Yakın gelecekte bu iki yaklaşımı bütünleştirecek uygun bir üst-dilin geliştirileceğini sanmıyorum. Bu yüzden, kent kuramını inşa etmek için geçici çerçeveler oluşturmalıyız. Ama bunları kullanırken de dikkatli olmalıyız, çünkü seçtiğimiz çerçeve, planlamacının asıl rolü ve politik öncelikler konusundaki anlayışımızı etkileyebilir. Ne yazık ki, "uygulamadaki mantığın" yerleşik bir felsefi pozisyonla bağdaşması çok kolaydır. Bu husus, kent sorunlarına birbirinden epey farklı iki yaklaşım tarzına bakarak gösterilebilir.

Kentin mekânsal biçimini, insan davranışının temel bir belirleyicisi olarak görmek mümkündür. Bu "mekânsal çevresel determinizm", kentin mekânsal çevresini değiştirerek yeni bir toplumsal düzen geliştirmeyi hedefleyen fiziksel planlamacıların kullandıkları bir varsayımdır. Aynı zamanda, mekânsal biçim ve toplumsal süreç arasındaki etkileşimin karmaşıklıklarını kırmanın da uygun bir yoludur, çünkü mekânsal biçimin toplumsal süreci etkilediği, basit bir nedensel çerçeve kurmuş olur. Bazı durumlarda, bu bakış açısı yerleşik bir felsefe haline gelmiş gibi görünür ve bu haliyle de sonraları saldırılara hedef olmuştur. Halkın isteklerinin önemli olduğunu söyleyen demokratik yaklaşım, çevreyi değiştirmenin insan davranışları üzerinde çok az etkisi olacağını gösteren (pek de belirleyici olmayan) kanıtlarla birlikte, Gans (1969), Jacobs (1961) ve Webber'i (1963) bu mekânsal çevresel determinizme saldırmaya ve bir toplumsal sürecin sıklıkla –planlamacıya rağmen– kendine özgü mekânsal biçimine ulaşan kendi dinamiğine sahip olduğu şeklinde geçici bir hipotez öne sürmeye itmiştir. Webber yeni bir mekânsal düzenin değişen teknoloji ve değişen sosyal normlara yanıt olarak ortaya çıktığını savunur. Planlamacı bu düzeni engelleyemez. Sadece başarısını yavaşlatabilir ya da verimini düşürebilir. Öncekindeki nedensellik ilişkisini tersine çevirmiş olan bu geçici hipotez de bazı yazarlar tarafından yerleşik bir felsefe haline sokulmuştur. Bu görüşe göre planlamacı, toplumsal sürecin efendisi değil, hizmetkârı olmuştur.

Bu birbirlerinin alternatifi gibi duran iki yaklaşım arasındaki farklılıklar aslında son paragrafta söylediklerimizden çok daha karmaşıktır. İlk fiziksel planlamacıların çoğu, kuskusuz, birkaç konut projesinin, park ve benzerlerinin karmaşık toplumsal rahatsızlıkların çaresi gibi

görüldüğü çok saf bir mekânsal çevresel determinizme sahiptiler. Bu yaklaşımın yanlışlığı ispat edilebilir. Ama çağdaş çevresel tasarımcılar, tek bir kişinin davranışıyla çevre arasındaki ilişkinin inceliklerinin çok daha fazla bilincindedirler (Sommer, 1969). İyi kent tasarımı hakkındaki fikirlerini oturtacakları çok az sağlam veri olduğunu kabul etmektedirler. Her iki yaklaşımın güncel savunucuları, geri beslemenin rolünü de kabul edeceklerdir. Mekânsal çevreci bilecektir ki, eğer taşıma ve ulaşım ağının mekânsal yapısını değiştirirse, toplumsal süreç muhtemelen toprak kullanımında önemli değişiklikler üretecektir. Sosyal determinist ise bilir ki, eğer toplumsal süreç egemen bir norma (diyelim ki otomobille ulaşım) doğru kayarsa, karşılığında bu norma uygun mekânsal biçim de oluşacak ve normu destekleyecektir – birçok modern Amerikan kenti yürümeye uygun inşa edilmemekte ve böylece otomobil satışı ve kullanımı desteklenmektedir. Söz konusu iki yaklaşım arasındaki fark bugün daha belirsizdir, ama hâlâ önemlidir. Şu iki alıntıya bakalım:

Fiziksel çevrenin insanların yaşamında planlamacının inandığı kadar önemli bir rol oynamadığına dair azımsanmayacak kanıtlar vardır. İnsanlar binalarda oturur, çalışır ve eğlenirler, ama davranışlarını belirleyen binalar değil, içlerindeki iktisadi, kültürel ve toplumsal ilişkilerdir. Kötü tasarım kuşkusuz binada olanları engeller, iyi tasarım ise yardımcı olur, ama tasarım, kendiliğinden insan davranışını belirgin olarak etkilemez (Gans, 1969, 37-8)

İyi tasarım, eğer insanın kendi yarattığı herhangi bir çevreye uyum sağlayabilmek için kendini yeniden şekillendireceğini düşünürsek, anlamsız bir totolojiye dönüşür. Uzun vadeli asıl soru, nasıl bir çevre değil, nasıl bir insan istediğimizdir. (Sommer, 1969, 172)

Bu yaklaşımların artıları eksileri o kadar önemli değil; kanıtlar yetersiz, varsayımlar da çok belirsiz. Belki de kente, içinde toplumsal süreçle mekânsal biçimin sürekli etkileşim halinde olduğu karmaşık, dinamik bir sistem olarak bakmak daha mantıklı olacaktır. Kentsel sistemin yörüngesini anlamak istiyorsak, içerdği işlevsel ilişkileri ve bu yörüngeyi değiştirebilecek toplumsal süreçlerle mekânsal biçimlerin bağımsız özelliklerini anlamak zorundayız. Toplumsal süreçle mekânsal biçim arasında basit nedensel ilişkiler yoluyla düşünmeye çalışmak (nedensellik okunu ne tarafa doğrultarsak doğrultalım) gereksiz bir naivliktir. Sistem bundan çok daha karmaşıktır. İki taraf, içinden çıkılamayacak şekilde birbirleriyle ilişkilidir. Bu yüzden her iki yaklaşım, birbirini dışlayan seçenekler değil, birbirlerini tamamlayıcıdır. Yine de, eğer bilgi üretmek isteniyorsa, bir noktada bazı karmaşık, etkileşen sis-

temlere dönmek sıklıkla gerekli olmaktadır. Bunu yapmak için mekânsal biçim noktasını seçmek (ve toplumsal süreci bir çıktı olarak görmek), toplumsal süreç noktasını seçmek (ve mekânsal biçimi bir çıktı olarak görmek), ya da daha karmaşık bir yaklaşım seçmek (geri beslemeler ve benzerleriyle) felsefi bir sorun olarak görülmeğe ziyade, kolaylık sağlayan bir tercih olarak değerlendirilmelidir.

Ama bütün bu yaklaşımlar, mekânsal biçim ile toplumsal süreci birlikte ele alabilecek uygun bir dil varsaydıkları için, fazla saf kalmaktadırlar. Böyle bir dil yoktur. Kent adı verilen karmaşık sistemden, ya toplumsal süreci ya da mekânsal biçimi çekip çıkarmak için bir dil kullanılarak soyutlamalar yaparız. Bu tür soyutlamalara dayanarak ne bir mekânsal biçimin bir toplumsal sürece *neden olduğunu* (ya da tam tersini) anlamlı bir şekilde söyleyebiliriz, ne de toplumsal süreçle mekânsal biçime birbirleriyle bir şekilde etkileşim içinde olan değişkenler olarak bakmamız doğru olur. Aslında yaptığımız, bir dilde (diyelim ki toplumsal süreç dili) üretilen sonuçları başka bir dile (mekânsal biçim dili) çevirmeye çalışmaktır. Bu çeviriler bizim bir analiz türünün öbür analiz türü üzerindeki etkileri hakkında bir şeyler söylememizi sağlar. Bu daha çok, geometri sonuçlarından cebir sonuçlarına doğru (ve tam tersi yönde) yapılan çeviriye benzer, öyle ki, her iki dil de aynı şeyi söylemenin farklı yollarıdır. Sorun, mekânsal biçim / toplumsal süreç çevirisinin oturmuş belirli kuralları olmamasıdır. Bazı koşullar altında, her iki boyutu da aynı anda işleyecek çerçeveler inşa edebiliriz. Şu basit programlama sorununu düşünün: Bir ağın belirli noktalarındaki faaliyetleri taşıma ve ulaşım giderlerini asgariye indirerek, en uygun düzeye getirmek istiyoruz. Ağ değişmez olduğu sürece çözüm son derece kolaydır. Ama ağın, faaliyet noktalarının sayısının ve faaliyet düzeylerinin değişmesine izin verirsek, o zaman elimizde çok karmaşık bir sorun var demektir: Mümkün kombinasyonların sayısı kısa sürede olanaksız düzeylere ulaşır. Yine de bu tür çok küçük sorunlar, kombinasyon analizi yoluyla çözülebilir ve sanırım ki, kent planlaması ve çevresel tasarım alanlarındaki belirli bazı basit sorunlar, iki boyutta birden ele alınabilir. Ama çoğunlukla, ya mekânsal biçimi sabit tutmak (bu durumda bir hayli karmaşık toplumsal süreç sorunlarını çözebileceğizdir) ya da toplumsal süreci sabit tutmak (bu durumda da bir hayli karmaşık mekânsal biçim sorunlarını çözebiliriz) zorunda kalırız. Yani ancak bir taraftaki durum hakkında bir hayli katı varsayımlarda bulunarak öbür tarafta bir çözüm bulabiliriz. Demek ki *arayışta çalışmak için*, (toplumsal süreç sabit tutularak) mekânsal biçimi inceleyen, sonra da (yeni mekânsal

biçim sabit tutularak) toplumsal süreci ele alan tekrarlayıcı bir strateji uygun olacaktır. Her iki yöne de hareket edebiliriz ve bu tekrarlamalarla hem mekânsal biçim hem de toplumsal süreç üzerinde çalışmamız için bir neden yoktur. Kentsel modellemede gelişen üslup, görüldüğü kadarıyla budur. Birçok mekânsal tasarım seçenekleri üretilmekte, sonra bunlar toplumsal süreç açısından (genellikle iktisadi verim ve maliyet-kâr oranları açısından) değerlendirilmekte ve en uygun tasarımın belirlenmesi için değerlendirme sonuçları karşılaştırılmaktadır. Bazen de mekânsal biçimin bir kısmı değiştirilerek, mekânsal tasarımın diğer yönleri üzerindeki etkisi, toplumsal sürecin doğası hakkında katı varsayımlarda bulunulan mekânsal tahsis modeli yoluyla incelenir. Bu tekrarlayıcı yaklaşım, kuşkusuz simülasyon yöntemleriyle beraber kullanıldığında çok yararlı olmaktadır. Ama bazı sakıncaları da vardır; en önemlisi de, bir dilden öbürüne çeviri yapıldığı halde çeviri kurallarının bilinmiyor ve çoğunlukla doğru kabul ediliyor olmasıdır. Kabul edilen bu kuralların sonuç üzerinde önemli etkisi olabilir. Konum kuramında uygulanan olağan stratejinin sorunları bunun bir göstergesidir.

Konum kuramının başlangıç noktası, mekânın taşıma ve ulaşım maliyetleri yoluyla bir iktisadi mala çevrilebileceği, sonra da bu ulaşım maliyetlerinin, her sanayi kolu ya da kuruluş için üretim denge koşullarının bulunabilmesi için tasarlanmış bir toplumsal süreç modeline katılabileceğidir. Bu denge koşulları bir kez belirlendiğinde, sonuçlar, bazı topografik yüzeylerdeki koşulların doğası hakkında belli varsayımlarda bulunularak (eşit ulaşım olanakları, düzgün düzlem yüzeyleri, vb.), mekânsal biçim sonuçlarına çevrilirler. Bununla birlikte, genelde savunulan, bu varsayımların sadece kolaylık unsurları oldukları ve hiçbir şekilde süreç modelinde tanımlanan denge koşullarını etkilemedikleridir. Bu görüş birçok yönden eleştirilebilir. İlk olarak, geri besleme sorununun üstesinden gelinmelidir. Örneğin Lösch'ün ele aldığı durumda, bir dengenin sağlanmasıyla elde edilmiş olması gereken nüfus değişikliği, bu dengenin mekânsal olarak belirlenmesini sağlayan mekânsal biçim koşullarının doğasını etkileyecektir (Isard, 1956, 271-2). Tahminen, kentsel sistem bir yol geliştirir ve mekânsal biçim sürekli değiştiği için, toplumsal süreçte gerçek bir dengenin sağlanacağını güvencesi yoktur. Sistemin hiç denge durumuna varmadan genişliyor olması mümkündür. Mekânsal anlamda, temel eğilim kümelenme yönündedir; bu yüzden de daralan sistem diye adlandırılması daha doğru olacaktır. Diğer yandan ikinci bir büyük eleştiri, bizzat geometrik varsayımların da dengenin belirlenmesinde etkisi olduğudur. Sonlu uzunlukta bir sahil

düşünürsek, üç dondurma satıcısının toplumsal faaliyetleri kuramsal olarak belirsizdir: Konum kuramlarının çoğunluğunun sonsuz düzlem yüzeyleri varsayımları rastlantı değildir, çünkü bu varsayım olmaksızın toplumsal sürecin denge noktası çoğunlukla belirlenemez kalacaktır. Genelde, konum kuramına katılan mekânsal biçim varsayımları salt kolaylık unsurları değildir – bunlar sonuçlar için temel önemlidir. Şunu açıklamama izin verin: Konum kuramcısını ya da kentsel analizciyi mekânsal biçim üzerine varsayımlar yaptıkları için eleştirmiyorum. Uygulamada, başka pek bir seçeneğimiz olmadığına inanıyorum. Ama bunların, devasa sorunların oluşturduğu geniş ırmağı aşmak için pek zayıf köprüler sağlayabildiklerini de kabul etmek zorundayız. Bizzat mekânın kendisinin çok boyutlu, homojen olmayan, belki süreksiz, hayli kişiselleştirilmiş ve değişik toplumsal faaliyet bağlamlarında değişik yönlerde anlamlar taşıyabildiği, daha önce söz ettiğimiz türden karmaşık konuları incelemekte kullanamayız bunları. Konum yaklaşımı işlevseldir, ama bu işlevselliğin bedelini de öderiz. Bu yüzden, bazı stratejileri benimserken, gerçekçilik olarak ne bedel ödediğimizin ve herhangi bir stratejiyi uygularken yapılan varsayımların analiz sonucunu nasıl etkilediğinin farkında olmalıyız. Kent hakkında gerçek bir kuram inşa etme çabasında bu sorulardan kaçınmamız mümkün değildir. Toplumsal süreçler ile mekânsal biçimi kavramsallaştırma çabamızdaki sorunları eninde sonunda aşabiliriz. Ama o zamana kadar bütün yapabileceğimiz, bir şekilde bunların sonuçlarını değerlendirmeye çalışmak ve bupa göre politika üretmektir. Ne de olsa bilimsel düşüncenin temel ilkelerinden biri, hataların ancak kaynaklarının kavranılmasıyla değerlendirilebileceği ve alt edilebileceğidir.

2. BÖLÜM

TOPLUMSAL SÜREÇLER VE MEKÂNSAL BİÇİM:

2. Kentsel Sistemde Gerçek Gelirin Yeniden Dağıtılması

KENTSEL sistemlerle ilgili herhangi kapsamlı bir strateji, kentin mekânsal biçimini (bundan anladığımız ev, fabrika, taşıma ve ulaştırma bağlantı noktaları ve benzerlerinin konumlarıdır) değiştirmek için tasarlanan politikalarla, bir kentteki toplumsal süreçleri (yani kişileri kişilere, kurumları kişilere, istihdam fırsatlarını çalışanlara, gelir sahiplerini hizmetlere, vb. bağlayan toplumsal yapı ve faaliyetleri) etkileyen politikaları içermeli ve bağdaştırmalıdır. İdeal olarak, tutarlı bir toplumsal amaca ulaşmak için bu politikaları uyumlu kılmamız gerekirdi. Şu anda böyle bir yetenekten çok uzaktayız. Birinci Bölüm'de buna ulaşmanın bazı zorluklarını incelemeye çalıştım. Bu zorluklar, kısmen kentsel sistemin kendine özgü karmaşıklığından, kısmen de disiplinlerarası bir yaklaşım için adeta yalvaran bir sisteme bizim geleneksel ve miyop diyebileceğim disiplinlere bölünmüş bakışımızdan ve kentsel sistem analizi bağlamında mekânsal biçimle toplumsal sürecin kaynaştırılmasının önünde duran çok ciddi metodolojik ve felsefi sorunlardan kaynaklanmaktadır. Ama strateji ve politikaların biçimlendirilmesine gelindiğinde, sorunun başka bir boyutu daha ortaya çıkar: "Tutarlı bir toplumsal amaç" ile ne kastedildiğini açıklamak.

Çoğu zaman sosyal planlama ve tahmin uzmanları, üzerinde genel anlaşma sağlanması güç birtakım toplumsal, siyasal ve etik hükümler verilmesini gerektirdiği için bu son konudan kaçınmayı tercih ederler. Ama konudan kaçınmak meseleyi halletmez, beğensek de beğenmesek de verilen herhangi bir karar bu tür hükümleri *ima* edecektir. Örneğin, güncel bilgi ve eğilimlere dayanarak gelecekteki nüfus dağılımını, tüketim eğilimlerini, hangi tarz yolculukların talep edileceği gibi şeyleri tah-

min ederek yatırımlarımızı buna göre ayarlarsak, gelecekte beklenen bu koşulların tarafımızdan kabul gördüğünü daha baştan ima etmiş oluruz. Yatırım kararları meyvelerini verdikçe, bizim de bir zamanlar sadece bir tahmin olan bu koşulları oluşturmuş olmaktan dolayı sorumluluk duymamız gerekir. ABD'de otomobil satın alıp kullananların bu kadar çok oluşu, bir ölçüde, başka seçenekler yerine karayollarına yönelik yatırım politikalarının sonucudur. Yani planlamacı, değişiklik doğuran toplumsal süreçlerle girift bir şekilde bağlıdır; çünkü eğer olaylar aslında her halükârda kendiliğinden gelişiyor diyemiyorsak, açıktır ki, haklarında birçok yayın yapılan bu tür planlar olayların gidişini (her zaman tahmin edilen yönde olmasa da) etkileyecektir. Bu nedenle, planlama politikalarının başarısını ya da başarısızlığını ölçecek "nesnel" bir mihenk taşı edinmemiz olanaksızdır, çünkü bu mihenk taşıyı oluşturmak için birtakım etik kıstaslar ve toplumsal tercihler kullanmamız gerekir. Örneğin, özel otomobillere bu kadar yoğunlaşmamız "doğru" mudur? Bundan kim sıkıntı çeker, kim yararlanır ve böyle olması doğru mudur? Bunlar eninde sonunda karşı karşıya kalacağımız sorulardır. Belli ki acil bir şekilde gerekli olan, politik kararların ve sonuçların değerlendirilebileceği, genel kabul görmüş ve anlaşılabilir bir sosyal refah fonksiyonudur. Kentsel bir sistem için yakın ya da uzak gelecekte genel kabul görmüş bir sosyal refah fonksiyonu oluşturmamız pekâlâ mümkün görünüyor. Ama bu zorluk (ki çoğumuz kendiliğinden kaybolacağı ümidiyle bunu göz ardı etmeye eğilimliyizdir) dikkatimizi, taşıma ve ulaşım ağları, sanayi bölgeleri, kamu tesislerinin ve konutların konumu gibi konularda (özel ya da kamusal) tahsis kararları ile bunların gerçek gelirin değişik gruplar arasında dağıtılmasına yaptığı kaçınılmaz etkileri birleştiren mekanizmadan uzaklaştırmamalı. Bu etkiler had safhada önemlidir. Yine de çok az anlaşılmışlardır ve tahsis ile dağıtımını ilişkilendiren işleyişler karanlıktadır. Bu işleyişlerin incelenmesinden kaçınılması için kuşkusuz güçlü nedenler vardır. Herhangi bir tahsis kararından kimin kazançlı çıkıp kimin kaybedeceği, bunun hangi oranda gerçekleşeceği açık olursa, o zaman kararın uygulamasında daha büyük zorlukların ortaya çıkmasını bekleyebiliriz. Ama "göz görmeyince gönül katlanır" anlayışına dayanan kullanışlı bir felsefenin dürüst bir planlamacı tarafından kabul görmesi düşük bir olasılıktır. Bu yüzden, yazının geri kalan bölümü kentsel nüfusta gelirin yeniden dağıtılmasına yönelik işleyişler üzerinde yoğunlaşacak. Bu soru, yakın geçmişte kuşkusuz birçok yazar tarafından ortaya atılmıştır (en kapsamlı çalışmalar Thompson [1965] ve Netzer [1968] tarafından yapıldı). Ben, yeniden dağıtımın, bi-

zim toplumsal ve mekânsal çeşitlemeler arasında karşılıklı bağımlılık gösteren bir sistemi analiz etmedeki yetersizliğimizden ötürü daha da bulanıklaşan bazı "gizli mekanizmalarını" ve bunların etkilerini değerlendirmeye çalışacağım.

GELİR DAĞITIMI VE BİR KENT SİSTEMİNİN SOSYAL HEDEFLERİ

Sosyal politikaların çoğu, doğrudan doğruya, bir toplumsal sistemdeki belli bir gelir dağılımını koruma çabası ya da bir toplumu oluşturan gruplar arasında gelirin yeniden dağıtılmasını sağlama çabası olarak tasarlanır. Toplumdaki bazı unsurların şanssızlık, yanlış kararlar, yaşlılık ya da hastalık gibi nedenlerle, olağan yollardan yeterli bir yaşam standardını tutturamamaları nedeniyle bir yeniden dağıtımın gerekli olduğu genel kabul görmüştür. Tam olarak ne kadar yeniden dağıtımın ya da gelirin gerekli olduğu, değişik toplumların değişik zamanlarda değişik yollardan yanıtladıkları etik bir sorudur – bu, bir kentte sosyal politikanın biçimlendirilmesinde verilmesi gereken temel etik karardır. Belli bir gelir dağılımını gerçekleştirmek istersek, ilk olarak gelir eşitsizliklerini üreten işleyişler hakkında çok açık bir görüşümüzün oluşmuş olması gerekir, çünkü büyük bir ihtimalle, ancak bu işleyişleri denetleyerek ve değiştirerek belirli bir amaca ulaşabiliriz. Bu işleyişleri araştırırken ille belli bir gelir dağılımı yönünde tercih belirtmek gerekmez; ama ileride daha açık bir şekilde ortaya çıkacağı gibi, ben şu anda Amerikan ya da İngiliz kentsel sistemlerinde mevcut olandan çok daha eşitlikçi bir toplumsal yapı taraftarıyım. Öyle görünüyor ki, karmaşık bir kent sisteminde gelirin yeniden dağıtılmasındaki "gizli mekanizmalar", genellikle eşitsizlikleri azaltmaktan çok artırmaktadır. Bu, sosyal politikalara dolaysızca yansyarak, gizli dağıtımın dengelenebilmesi amacıyla doğrudan yeniden dağıtımda bir "aşırı tepki" politikasının gerekliliğini ortaya koyar. Kuşkusuz başka bir olasılık da yeniden dağıtım için gizli mekanizmaların denetlenmeye ya da kullanılmaya çalışılmasıdır. Bunun nasıl yapılabileceği konusunda bazı göstergeler sunacağım. Ama satır aralarına serpiştirdiğim sosyal politikayla ilgili bu tercihlerimin, gelirin yeniden dağıtımını denetleyen mekanizmalara yönelik doğrudan analizleri etkilemesi gerekmez.

Birtakım yeterli gelir tanımlamalarıyla işe başlamak hayli önemlidir. En basit ve belki de en yanıltıcı tanım, gelirin "bir yıl içinde harcanabilir şekilde edinilen ve aynı yıl tüketim için harcanan" nicelik olduğudur; ama Titmus (1962, 34) bize daha kapsamlı bir tanım sunar:

Bir toplumun kıt kaynaklarının kullanımı üzerinde bireyin egemenliğini artıran tüm girdileri —diğer bir deyişle, belli bir zaman diliminde bireyin iktisadi gücündeki net artışı— içeren kapsamlı bir tanımdan daha aşağıda kalan hiçbir gelir kavramı, gerçekten adil değildir... Bu nedenle gelir, (1) tüketimde kullanılan tüm hakların piyasa değeri ile, (2) adı geçen zaman diliminin başı ve sonu arasında mülkiyet hakları toplamının değer farkının cebirsel toplamıdır.

Bu tanımdan çıkan ilginç sonuçlardan biri şu: Gelir, bireyin mülk haklarındaki değer değişikliğini de içerir ve "değişikliğin mülkiyete bir ilave olarak, yani dar anlamıyla tasarruf yoluyla mı, yoksa mülkün değer artışından mı kaynaklandığına bakmak gerekmez. Bireyin kaynaklar üzerindeki egemenliği açısından tek önemli şey, mülkün değerindeki gerçek artıştır, bu değer artışına neden olan süreç değil".

Şu da açıkça anlaşılmalıdır ki, toplumun kıt kaynakları üzerindeki egemenlik, bu kaynakların fiyatları ve erişilebilirliğinden bağımsız olarak belirlenemez. Kaynaklar, doğalarına ve yönetilmelerine bağımlı olarak tükenebilir, değiştirilebilir ya da yaratılabilirler. Yani bir bireyin gelirinin değişmesinin birçok yolu vardır. Birey daha çok (az) kazanabilir, mülkünün değerindeki değişmeden olumlu (olumsuz) yönde etkilenebilir, kendisine daha düşük (yüksek) fiyata daha çok (az) kaynak sunulabilir, ya da belli bir zaman süresinde bu kazanç veya kayıpların herhangi bir bileşimine sahip olabilir. Bundan böyle, "gelir değişikliği" terimini bütün bu olasılıkları kapsayacak şekilde kullanacağım. Bu durumda şu soru ortaya çıkıyor: Kentin mekânsal biçiminin ve kent içindeki toplumsal süreçlerin değişmesi bir bireyin gelirinde ne gibi değişiklikler getirir?

Bu soruya herhangi bir kesinlikte yanıt verebilmek için ayrıntılı kuşamsal ve ampirik kanıtlar gereklidir. Şu anda, hipotez olarak bazı kuş-kularımı, destekleyici ampirik kanıt olarak da sadece bölük pörçük bilgiler sunabilirim. Örneğin, şunu öne süreceğim: İstihdam fırsatlarının konumundaki (kategorilere göre olan) değişiminin, konut fırsatlarındaki (tiplere göre) değişmeden farklı olması, bir toplumsal süreç olarak ücret tespiti etkilemektedir. İstihdam ve konut fırsatlarının karşılıklı dengede kalmayı başaramamaları, nüfus içinde bazı grupların erişilebilirlik maliyetlerinin diğer gruplara oranla daha yüksek olmasına yol açmıştır. Aynı zamanda, mülkiyet haklarının değerleriyle kaynakların elde edilebilirlikleri ve fiyatlarındaki değişikliklerin nasıl kent büyümesinin mekânsal dinamiği yoluyla gerçekleştiğini göstermeye çalışacağım. Bu değişikliklerin bütün olarak gelir dağılımında önemli bir etkisi olduğunu ve bu etkilerin öneminin, kentsel sistemin büyümesiyle birlikte

olağanüstü arttığını savunacağım. Bunun sonucu, kuşkusuz, kentsel sistemdeki değişikliklerin "yan yararlar" üretmesi ve bunların kentsel nüfus arasında eşitsiz bir şekilde dağılmasıdır. Gelirin dağıtılmasının modern ele alınış biçiminde, yan yararlar, sorunu gittikçe daha çok katılmaktadır hesaba. Örneğin Titmuss'un görüşünde asıl vurgulanan husus, 1939-1956 arasında İngiltere'de, yan yarar türü değişikliğin etkisinin, kademeli vergilendirmenin gelir dağıtımında sağladığı dengeyi fazlasıyla aştığıdır. Bu yazıda esas olarak, bu tür iddiaları kentsel bağlama genişletmeyi denemekteyim. Bunu yapabilmek için, yan gelirlerin kazançlar, mülk değerleri ve kaynak elde edilebilirliği bağlamlarında nasıl işlediğini belirlemeliyim. Son şıkta, bazı fiyatlandırılmamış ya da "bedava" kaynakların nüfusun değişik bölümlerinde farklılaştırıcı dağıtımıyla ilgileneceğiz – şu anda bu, bir kentsel sistemde üretilen "yan yararların" görece önemli olanlarından biri gibi görünüyor. Bu yaklaşımı benimserken, modern toplumun merkezi paradokslarından birine de – hızla değişen bir teknolojiye sahip, gittikçe zenginleşen bir toplum, kentleşme sürecinde zorlu yapısal sorunlar ve keskinleşen gerginlikler üretir – açıklama getirebileceğimizi sanıyorum.

GELİRİN YENİDEN DAĞITILMASINI YÖNLENDİREN BAZI ÖZELLİKLER

Gelirin yeniden dağıtılmasına neden olan belirli bazı özellikleri diğerlerinden ayırmak uygun olmayabilir. Bir kentsel sistemin nasıl işlediğini bütünlüklü olarak anlamak gerekmektedir. Ama ilerde, önümüze tekrar tekrar çıkacak konular olacakları için, daha fazla ilerlemeden bunları ayırarak incelemek yararlı olacak; böylece aynı tartışmaları yinelemekten kurtulacağız.

1 Bir Kentsel Sistemde Değişme Hızı ve Uyum Oranı

Kentsel sisteme analitik yaklaşım, büyük ölçüde denge analizine dayanır. Denge analizlerinin çoğu, *gelir dağıtımının verildiği* durumlarda, kaynakların (örneğin arazi kaynakları) en uygun tahsisini tanımlamayı hedefler. Örneğin kentsel konut piyasası analizlerinin çoğu, belli bir gelir dağıtımını varsayarak dengenin biçim ve yapısını gösterir. Sadece bu varsayım söz konusu olduğunda genellikle "Pareto optimumu" denen durumu (hiç kimsenin bir başkasının koşullarını kötüleştirmeden kendi koşullarını iyileştiremeyeceği kritik nokta) tanımlamak müm-

kündür. Bu modeller bize kentsel yapının oluşumunun altında yatan tahsis mekanizmalarının içyüzü hakkında önemli bilgiler sunar, ama belli bir gelir dağılımı durumunun nasıl ortaya çıktığı hakkında pek az bilgi verir. Oysa belli bir gelir dağılımı varsayımını kabul etsek bile, dengenin oluştuğu hızı da hesaba katmak zorundayız.

Bir kentsel sistemde doğal bir denge bulunduğu, kentsel model kurma çalışmalarının çoğunun altında yatan varsayımdır. Bu, hem Alonso (1964) ve Mills (1969) gibi yazarlar tarafından geliştirilen deterministik kentsel yapı modellerinde, hem de yerçekimi ve azami entropi modellerinde varsayılan istatistiksel denge modellerinde (Wilson, 1970) geçerlidir. Bu denge analizleri, kuşkusuz bize kentsel sistemlerin içyüzü hakkında önemli bilgiler vermiştir, ama inanıyorum ki bu denge modelleri, önemli koşullar dikkate alınmadan uygulandığında yanıltıcı olabilir. Burada esas soru, kuşkusuz, bir kentsel sistemin değişik parçalarının, sistem içinde oluşan değişikliklere hangi hızda uyum sağladığıdır. Son birkaç onyılıda değişiklikler hızlı olmuştur ama uyum sürecinin uzun zaman aldığına ilişkin önemli kanıtlar vardır. Ayrıca, kentsel sistemin değişik parçaları farklı uyum kapasitelerine sahiptir. Kentsel örgütlenmenin bazı yanları değişime anında yanıt vermekte, ama diğer bazı yanlarının tepkisi çok ağır olmaktadır. Bu yüzden kentsel sistemin uyumunun düzgün bir oranla gelişen homojen bir süreç olduğunu düşünmek yanıltıcıdır. Bu değişken uyum hızı, zaman içinde herhangi bir noktada kentsel sistemin dengesizliğinde önemli farklılıklar olduğunu gösterir. Basit bir örnek vermek gerekirse, otomobile bağlı hareketlilik potansiyeline kentsel nüfusta eşit tepki olmadığı açıktır. Değişik nüfus grupları arasındaki zaman farkı 20 ile 40 yıl arasındadır. Daha varlıklı ve daha yüksek eğitim seviyesindekilerin bu zaman farkından yararlanarak çıkarlarını artırıp gelirlerini ilerletmemeleri şaşırtıcı olurdu. Kaynakların tahsisi de bu yeni gelir dağılımına uyum sağlayacak şekilde oluşur ve gelir eşitsizliğinin birikerek artması süreci başlar. Bu çok kaba ama bence çok genel bir örnektir. Bazı gruplar, özellikle mali kaynaklara ve eğitime sahip olanlar, kentsel sistemdeki değişikliklere daha hızlı uyum sağlamaya yatkındırlar ve değişime yanıt verme yeteneğindeki farklılık, eşitsizliklerin oluşumunda baş etkindir. Herhangi bir kentsel sistem sürekli olarak, farklılaştırıcı dengesizlik durumundadır (burada, sistemin değişik parçalarının dengeye değişik oranlarda yaklaştıklarını söylemek istiyorum). Değişme hızı ve kentsel sistemdeki unsurların farklı uyum sağlama becerileri, yapacağımız analizin temel özellikleridir. Yani ele aldığımız sorunu bazı genel denge çerçevelerin-

de çözümleyemeyiz ama bu, denge analizlerinden üretilen kuramsal ve ampirik anlayışları kullanmamıza da engel olmaz.

2 Erişilebilirliğin Fiyatı ve Yakınlığın Maliyeti

Erişilebilirlik ve yakınlığın herhangi bir kentsel sistemin önemli özelliklerinden olduğu genel kabul görmüştür. Her ikisini de tüketici olarak hane halkının bakış açısından kısaca inceleyeceğim. İstihdam fırsatlarının, kaynakların ve sosyal yardım hizmetlerinin erişilebilirliği sadece fiyat karşılığında elde edilebilir ve bu fiyat genellikle uzaklıkları aşma, zamanı kullanma ve benzeri maliyetlerle karşılanır. Ama ödenen fiyatı kestirmek hiç de kolay değildir. Örneğin, taşıma ve ulaşım araştırmalarında zamana değer biçmenin zorluğunu düşünün. Ve ayrıca, daha da karmaşık başka sorunlar söz konusudur, çünkü kişilerin bazı hizmetler için ödemek zorunda kaldıkları toplumsal fiyat, ulaşımdan doğan doğrudan fiyatla, bir bireyin bir şeyi yapmaya gösterdiği aşırı dirençten kaynaklanan duygusal ve psikolojik fiyat (sosyal yardıma hak kazanmak için bir gelir denetiminden geçmek zorunda bırakılan birisinin ödediği fiyat gibi) arasında değişebilir. Bu sosyal ve psikolojik engeller önemlidir. Bu yüzden, erişilebilirlik konusundaki her tartışma, kentsel sistemlerde "uzaklık" ve "mekân"ın anlamına ilişkin temel bir soruyu yanıtlamamızı gerektirir – bu meseleyi 1. Bölüm'de incelemiştim (aynı zamanda Buttner'in mükemmel yazısını da okuyabilirsiniz, 1969). Bu denemede "yakınlık" terimini erişilebilirlikten daha değişik bir olgudan söz etmek için kullanacağım. Yakınlık derken, kişilerin doğrudan kullanmadıkları bir şeye yakın olmalarının etkilerini kastediyorum. Bir aile kendini bir kirlilik kaynağına, bir gürültü kaynağına, bozulmakta olan bir çevreye yakın bulabilir. Bu yakınlık aileye birtakım maliyetler yükleme eğiliminde olacaktır (örneğin temizlik ve çamaşır faturaları, ses-geçirmezlik, vb.).

Eğer kentin mekânsal biçimini (konutları, taşıma ve ulaşım güzergâhlarını, iş olanaklarını, kirlilik kaynaklarının yeniden yerleştirerek) değiştirirsek, herhangi bir aile için erişilebilirliğin fiyatını ve yakınlığın maliyetini de değiştireceğimiz açıktır. Aynı şekilde bu fiyat ve maliyetlerin, psikolojik etkenlerin de bir rol oynadığını kabul edersek, yaygın toplumsal davranışların bir fonksiyonu olduğunu görebiliriz. Bu değişikliklerin ortalaması, açıktır ki, gelirin yeniden dağıtımında önemli değişiklikler ortaya çıkaracaktır.

3 Dışsal Etkileri

Bir kentsel sistemdeki herhangi bir unsurun faaliyeti, sistemdeki diğer unsurlar üzerinde bazı fiyatlandırılmamış, belki de parasal olmayan etkiler üretebilir. Bu etkiler genellikle "dışsalıklar", "saçılma etkisi" ya da "üçüncü şahıs etkileri" diye adlandırılırlar. Mishan bu konuda şöyle diyor:

Denebilir ki dışsal etkiler, üretim ve sosyal yardım üzerindeki etkilerin bütünüyle ya da kısmen fiyatlandırılmamış olması durumunda yükselir. Fiyat sisteminin dışında kalan bu tür dışsal etkiler bazen, diğer kişilerin, bireylerin refahını derhal ya da dolaylı olarak etkileyen faaliyetlerinin istenen ya da istenmeyen yan ürünleri olarak görülür. (1969, 164)

Bu tür dışsal etkiler, hem özel hem de kamu faaliyetlerinden doğabilir. En basit örneklerden bazıları kirlilik alanında görülür, çünkü suya ve havaya atık bırakma, yakın zamana kadar fiyatlandırılmamıştı ve denetim altında değildi. Dışsalıklar, üreticinin ya da tüketicinin nasıl etkilendiğine ve etkinin doğasına göre maliyet ya da gelir olarak görülebilir. Örneğin bir hidroelektrik enerji tesisi, sel baskını denetimi ve eğlence alanı imkânı sağlayarak ek bir yarar yaratabilecektir. Atık boşaltma ise çevreyi bozarak dışsal kayıplara yol açabilir. Kentsel sorunlara gelişigüzel bir bakış bile dikkate alınması gereken birçok dışsallık etkisi olduğunu gösterir – Lowry yorumunda (1965, 158), dolaylı olarak bunu belirtmiştir: "Kentte her şey diğer her şeyi etkiler." Bu ilişkilerin çoğu, üçüncü şahıs etkileri olarak aktarılırlar. Yakın zamana kadar, dışsalıkların kentsel sistemdeki rolü çoğunlukla göz ardı ediliyordu. Ama yeni çalışmalar şu olguya dikkat çekmiştir: "Dışsal iktisatlar ve iktisatsızlıklar (disekonomi), kentsel sahnede yayılmacı ve önemli özelliklerdir" (Hoch, 1969, 91; aynı zamanda Gaffney, 1961; Margolis, 1965, 1968; Mishan, 1967, 74-99; Rothenberg, 1967). Şunu da mantıklı bir geçici hipotez olarak görüyorum: "Toplum maddi olarak zenginleştikçe, bu etkilerin kapsamı hızla büyür" (Mishan, 1969, 184). Kentsel sistemler ne kadar geniş ve karmaşıksa, dışsallık etkilerinin öneminin de o kadar artıyor olması mantıklı görünmektedir. Bundan sonra, bir kentte (özellikle siyaset sahnesinde) olup bitenlerin çoğunun, gelir üstünlüğü sağlamak amacıyla dışsallık etkilerinin dağılımını örgütlenme çabası olduğu görüşüne eğileceğim. Bu yöndeki çabalar, başarılı oldukları ölçüde birer gelir eşitsizliği kaynağı halini alırlar. Ama bu yorum kabul edilmese bile, bir kentin kamu sektöründe alınan kararların dağıtım üzerindeki

etkileri konusunda hâlâ birçok yanıtlanmamış soru vardır (Tompson, 1965; Margolis, 1965).

Kentsel yapının iktisadi analizinde dışsallık etkilerinin önemi küçümsenemez. Bunların "kapsam ve boyutları büyüdükçe, piyasa ideal koşullarda çalışıyor olsa bile, ortaya koyduğu tahsisin yararlarına olan inanç azalır" (Mishan, 1969, 181). Piyasa mekanizmasının, dışsallıkların varlığında kaynak tahsisindeki becerisizlikleri, iktisat kuramında ciddi bir sorun oluşturmuştur. Politik bakış açısından bu sorun, piyasa işleyişi üzerinde kamu müdahalesine gerekçe oluşturmuş ve kamu mallarının üretiminden kimin (ve nasıl) sorumlu olacağı şeklindeki tatsız soruyu ortaya atmıştır. Bu yüzden, geçtiğimiz onyılda dışsallık sorunu iktisatçıların yoğun ilgisini çekmiştir (Mishan'ın eleştirisine [1969, 7. Bölüm] ve Buchanan'ın çalışmasına [1968] bakınız). Bu kapsamlı literatürün hemen hemen tamamı tahsis sorunlarına odaklanmış ve dağılımın etkilerine çok az dikkat harcanmıştır; bunun temel nedeni, dışsal maliyet ve yarar dağılımı kuramının, hepimizin kaçınmayı tercih ettiğimiz, gelirin "en iyi" dağıtımı konulu siyasal ve etik yargılarla ilgili olmasıdır. Dışsal etkilerin iktisadi kuramı, dağıtım konusunda bilmek istediğimiz her şeyi söylemez. Ama bize dışsallıkların nasıl ortaya çıktığı ve bunların tahsisi üzerine tartışmaların karar verme süreçlerine ilişkin oyun-kuramsal bir çerçeveye başvurarak nasıl çözülecekleri hakkında fikir verir (Davis ve Whinston, 1962).

Malları, (üçüncü kişi etkisi olmadan üretilip tüketilen) tamamen özel mallar ve (bir kez üretildiklerinde herkes tarafından serbestçe elde edilebilen) tamamen kamusal mallar olarak ayırmakla işe başlamak yararlıdır. Ama Buchanan'ın dediği gibi (1968, 56-7), ilginç vakaların çoğu bu iki uç durumun arasında yer alır – yani kısmen özel, kısmen kamusal nitelik taşıyan mallar. Buchanan'ın işaret ettiği bu tür "katışıklı" kamusal mallardan birinin konuma ilişkin olması dikkat çekicidir. İtfaiye istasyonu (ya da başka bir kamu kuruluşu) türünden bir kamu hizmetinin konumu üretim açısından aynı nitelik ve nicelikte olsa da, tüketim söz konusu olduğunda halkın tam olarak homojen nitelik ve nicelikte bir itfaiye hizmetinden yararlanamadığını gösterir. Bu yüzden, dağıtım ve tüketim açısından konum, dışsallık etkilerinin bir kentsel sistemde oynadığı rolün anlaşılmasında kesinlikle yaşamsal önemde bir etkenidir. Oysa kamusal malların üretimi açısından önemsiz olabilir. Kent hizmetlerinin ademi merkezileştirilmesi yönündeki güncel eğilim, kamusal malların üretimine bağlı politikalardan kamusal malların tüketimine bağlı politikalara bir kayış olarak görülebilir. Dağılımsal etkiyi

anlayabilmek için, daha evvel geliştirilen erişilebilirlik ve yakınlık kavramlarıyla katışıklı kamusal mallar kavramını birleştirmek gereklidir. Konumlandırılmış bütün kamusal mallar "katışıklı"dır ve dışsallık, etkilerin "mekânsal alanı" olarak mevcuttur. Bu mekânsal alanları, uzaklık-azalma fonksiyonlarıyla ya da yayılım denklemleriyle (bir atmosfer kirliliği kaynağı tarafından dayatılan dışsal maliyetlerin genel alanını betimleyen denklemler gibi) genelleştirebiliriz. Bu mekânsal dışsallık alanlarının yoğunluk ve yaygınlığı farklılıklar gösterir—terk edilmiş bir mülkün komşu mülkler üzerindeki etkisinden havalimanı gürültüsünün geniş etki alanına kadar. Dışsallık alanları olumlu ya da olumsuz, ya da bazen örneğin bir havalimanının durumunda olduğu gibi her ikisi birden olabilir (bir havalimanı gürültü ve kirlilik açısından bir beladır, ama hareket ve iş açısından önemli yararlar sağlar). Bir kentsel çevrede bu dışsallık alanlarının çehresi ve biçimi hakkında çok az şey bilmekteyiz. Ama konumlarının bireyin gerçek geliri üzerinde çok güçlü bir etkisi olduğundan kuşku yoktur. Onlardaki değişiklikler gelirin yeniden dağıtılmasında bir etken ve dolayısıyla, olası bir gelir eşitsizliğinin kaynağı olabilir. Siyasal sürecin dışsal yararlar ve maliyetlerin konumu üzerinde derin bir etkisi vardır. Gerçekten de yerel siyasal faaliyeti, mekânsal dışsallık etkilerinin, dolaylı gelir üstünlüğü sağlayacak şekilde tahsis edilmesinin temel mekanizması olarak görmek mümkündür.

İŞYERİ VE KONUTLARIN KONUMLARINI DEĞİŞTİRMENİN YENİDEN DAĞITIMCİ ETKİLERİ

Son yirmi küsur yılda kentler çok hızlı büyümüştür ve bu büyüme kentin mekânsal biçiminde önemli değişiklikler doğurmuştur. Kent sistemindeki çeşitli faaliyetlerin konum ve dağılımında önemli bir yeniden örgütlenme olmuştur (ve olmaya devam edeceği öngörülebilir). Bu değişiklikleri bir şekilde "doğal" ve "doğru" olarak, sadece kentsel sistemde değişen teknoloji, değişen talep eğilimleri, vb. karşısında yapılan ayarlamaların bir göstergesi olarak görmek çok kolaydır. Ama politik açıdan bakınca, kentin mekânsal biçimindeki bu ayarlamaların gelirden değişik yollardan bir yeniden dağıtım getirmesi olasılığının yüksek olduğu da açıktır. Bunun mümkün olabileceği bütün yolları burada tartışma olanağı yok. Bu yüzden, genellikle örneklerden hareket edeceğim.

Bir kentteki iktisadi faaliyetin konumunun değişmesi, iş fırsatlarının konumunun değişmesi demektir. Mesken faaliyetlerinin değişmesi ise, konut fırsatlarının konumunun değişmesi anlamına gelir. Bütün bu

değişikliklerin, ulaşım harcamalarındaki değişikliklerle ilişkili olması da muhtemeldir. Ulaşım hizmetinin elde edilebilirliğindeki değişiklik, kesindir ki, konut konumundan iş fırsatlarına erişimi etkiler. Bu değişiklikler hayli iyi anlaşılmıştır (gerçekten de her kentsel büyüme modeline dahil edilirler); ama gelir dağılımı üzerindeki etkileri her zaman tam olarak algılanamamıştır. Örneğin, mesken ve iş fırsatlarının büyük bir hızla banliyölere kaydığı birçok Amerikan kentindeki durumu düşünün (Kain, 1968; Kerner Komisyonu Raporu, 1968). Ulaşım hizmetlerindeki tipik ayarlamalarla birlikte iş (kategori olarak) ve konut (tür olarak) konumunun değişme tarzına bakarsak, zenginlik dağılımının da değişmiş olduğu açıklık kazanacaktır. Düşük gelirliilere yönelik konut arzının hiç de esnek olmadığına (Muth, 1968, 128) ve bunun kısmen bir kentteki elde edilebilir konut miktarı, kısmen de güçlü toplumsal bütünlük kısıtlamalarının varlığı yoluyla konumsal olarak sabitlendiğine ilişkin güçlü kanıtlar vardır. Bu nedenlerden ötürü, düşük gelirliilerin konutlarının en çok kentin merkezi bölgelerinde bulunmasını bekleyebiliriz. Görülen o ki, kent sistemi banliyö bölgelerindeki ucuz konut talebine çok ağır aksak tepki göstermiştir. İç kentte arzı artırmanın (kısmen imar planı kuralları gibi kurumsal kısıtlamalar nedeniyle) güç oluşu, kötü nitelikli ucuz konutların, gerçek denge koşullarında olmasını bekleyebileceğimizden daha yüksek fiyatlı ve genellikle mal sahipleri açısından daha kârlı olmasına yol açmıştır (Muth, 1968, 126). Düşük gelirli ailelerin bu durumda görece yüksek fiyatlı iç kentte konumlanmaktan başka seçenekleri olmamaktadır. Birçok Amerikan kentinde, yoksul kesimin büyük bir yüzdesini oluşturan siyah halk için bir açık konut piyasasının olmayışı, kuşkusuz bu koşulları kötüleştirmiştir. Bu arada, yeni işyerleri daha çok banliyö çemberinde gelişmiş, bu da düşük gelir gruplarının giderek yeni istihdam kaynaklarından kopmasına neden olmuştur. Onlar da, iç kentin görece durgun sanayi bölgelerinde ya da çok az oranda vasıfsız işçi çalıştırılan merkezi iş bölgesinde (MİB) iş aramak durumunda kalmışlardır. Banliyö semtlerinde oturanlar ise tersine, çok daha geniş seçeneklere sahiptir. Hızlı ulaşım araçlarıyla MİB'e ulaşabilirler, gelişen yerel banliyö merkezlerinde iş arayabilirler, ya da çevre yollarını ve temel arterleri kullanarak banliyö çemberinde rahatça hareket edebilirler.

Kent sistemi içindeki yer değiştirme süreci böylece banliyölerdeki varlıklı kesimin seçeneklerini çoğaltmış, iç kentteki düşük gelirli ailelerin seçeneklerini ise kısıtlamıştır. Bu durum kısmen ulaşım politikasıyla dengelenebilirdi; ama bu politika da daha ziyade, mevcut eğilimi ya-

vaşlatacağına geliştirmeye yaramıştır. Bu yüzden Meyer, değişik kent-sel ulaşım sistemlerinin geliştirilmesinin sonuçları hakkında şu yorumu yapmıştır:

Şu açıkça görülmelidir ki, bu ... değişik temel kentsel ulaşım sistemlerinden yararlanan gruplar bir hayli farklı oldukları için, bu sistemlerdeki gelişmelerden doğan yararlar da önemli ölçüde farklı olmaktadır. Örneğin, banliyö ile kent merkezi arasındaki uzun mesafeli, yüksek performanslı sistemler birincil olarak yüksek gelir gruplarına yarar sağlama eğilimindedir. Bu sistemlerle ilgili geliştirme masrafları kamu kaynaklarınca karşılandığı oranda, sağlayacakları gelir transferi sadece durumu daha da kötüye götürmeye yarar. Tersine, gele-neksel kısa mesafeli kent merkezi ulaşım sistemlerinin iyileştirmesine yapıla-cak harcamalar çoğunlukla düşük ve orta gelir gruplarına yarar sağlayacaktır. (1968, 68)

Meyer, en zayıf gelişen (ve çoğu durumda da tamamen boşlanan) siste-min, kişileri merkezden banliyödeki iş fırsatlarına taşıyacak *içeriden-dişarıya sistem* olduğunu belirterek devam eder yorumuna:

Banliyödeki bir evde çalışan ve merkezdeki gettoda yaşayan zenci hizmetçi kadın ilk örnektir. Ama bugün imalat, kentler arası ulaşım ve hatta toptan ve pe-rakende satışlar gittikçe daha çok banliyöde bulunduğu için, konut fırsatları hâ-lâ merkezdeki gettolarla kısıtlanmış olan zenci erkekler de giderek daha fazla, kadınlarla aynı duruma düşmektedir.

Genelde ulaşım sistemlerindeki ayarlamalar, iş fırsatlarına erişme açı-sından banliyö bölgelerini kayırmış, iç bölgelerin ihtiyaçlarını ise ihmal etmiştir. Ama zaten ulaşım politikaları bu eğilimi tersine çevirseler de, düşük gelirli ailelerin başta iç kentte oturma gerekçeleri (bize söylendi-ğine göre) ulaşım maliyetlerini kıstamak olduğundan, konut piyasasının (konum ve nitelik olarak) istihdamın değişen konumuna uyum sağlaya-mamasından dolayı, banliyödeki iş merkezlerine ulaşmak için gerekli harcamayı yapmalarını beklemek de biraz çelişkili olacaktır. Bu, bir kentin mekânsal biçiminin esnek olamayışından kaynaklanan, kentin toplumsal sistemindeki hemen hemen sürekli dengesizliğin klasik bir örneğidir. Ve politik açıdan, konut piyasasına kamunun (örneğin banli-yödeki istihdam fırsatlarına yakın ucuz konutlar inşa ettirerek) müdaha-lesini gerektirir. Yoksa "doğal denge çözümü" denilen şeyi makul bir sürede başarmak için –bu doğal dengenin toplumsal açıdan kabul edile-bilir olduğunu varsaydığımızda bile– pek umut görünmemektedir.

Gelirin yeniden dağıtımını konumsal kaydırmalar yoluyla yönetme-nin mekanizmaları hakkında bu kısa incelemenin ortaya çıkardığı genel görüntü şöyle özetlenebilir:

1. Ağırlıklı olarak düşük gelirli kent bölgesinin yeni istihdam kaynakları yaratma fırsatları azalmaktadır, çünkü bu kaynaklar genellikle banliyö bölgesinde konumlanmışlardır. Sonuç olarak iç kent bölgesinde yüksek ve çoğalan bir işsizlik eğilimi doğmaktadır.
2. Elastikiyetsizlik ve ucuz konut arzındaki konumsal esnemezlik yüzünden banliyö bölgesine göç olanağı az olan düşük gelirli aile, iç kent bölgesindeki yüksek konut fiyatlarıyla karşı karşıya kalmaktadır.
3. İç kentteki düşük gelirli aile banliyöde iş bulursa, kuramsal olarak karşılayabileceğinden daha yüksek ulaşım giderleriyle karşı karşıya kalmaktadır (*içeriden-dışarıya* ulaşım önem verilmemesinden ileri gelen bir durum).

Kentin mekânsal biçimindeki farklılaştırıcı dengesizlik, böylece geliri yeniden dağıtılabilir. Genelde, varlıklılar ve görece fazla kaynağa erişebilenler daha çok yararede ederken, yoksul ve hareket özgürlüğü kısıtlı olanlar sadece sınırlı kaynaklara sahip olurlar. Bu da, hızla değişen bir kentsel sistemdeki gelir dağılımında oldukça önemli bir gerileme durumu anlamına gelir.

YENİDEN DAĞITIM VE MÜLKİYET HAKLARININ DEĞİŞEN DEĞERİ

Mülkiyet haklarının değişen değerlerinin bütün yönlerini incelemek istemiyorum; bu yüzden konuyu aydınlatmak amacıyla kentin mekânsal biçiminde içerilen belirli bir mülkiyet hakkı üzerine eğileceğim: arazi parselleri ve üzerindeki binalar. Bu tür mülkiyet haklarının değerleri bir kentte oldukça kısa zaman aralıklarıyla hayli belirgin şekilde değişir. Bu değişiklikler çoğunlukla demografik hareketler, yerel hizmetlerdeki değişiklikler, modadaki kaymalar, yatırım politikalarındaki değişiklikler ve benzerlerinin sonucu olarak değerlendirilir. Belli ki herhangi bir mülkiyet hakkının değeri, komşu mülklerin değerlerindeki değişikliklerden çok fazla etkilenmektedir (Mishan, 1967, 60-63; Muth, 1969, 118-19). Bu yüzden sahibinden başka kişi ve kuruluşların eylemleri de mülkiyet hakkının değerini etkileyebilmektedir. Mülk sahibinin haklarının değeri üzerindeki bu dışsal etkiler ne mülk sahibinin denetimindedir, ne de serbest işlediği varsayılan piyasada, etkin fiyat sistemi tarafından doğru dürüst uygulanabilmektedir. Kuşkusuz, gerçekte hiçbir zaman açık ve serbest bir konut piyasası olmamıştır ve uygulayıcıları

da kusursuz bilgilenememişlerdir. Aynı zamanda, daha önce gördüğümüz gibi, değişik konut türleri için farklı talep elastikiyetleri vardır (düşük gelirliilerin konutları genelde talepteki değişikliğe orta ve üst gelirliilerin konutlarından daha az tepki gösterirler). Ama bu karmaşıklıkları göz ardı etsek bile, konut piyasasındaki dışsallıklardan doğan kuramsal sorunla uğraşmak zorundayız. Bu dışsallıklar birçok kaynaktan doğabilirler – ve deyim yerindeyse, arazi ve mülk piyasasının üzerinde dolaşıp dururlar. Mülk piyasasının onlara hassas olduğu ölçüde, arazi değerlerini etkilemelerini bekleyebiliriz – örneğin, yeni bir kirlilik kaynağı arazi değerlerinde bir düşüş getirir, yeni bir park hizmeti arazi değerlerinde bir yükselme doğurur. Bir sonraki bölümde bu tür dışsallıkları hayli değişik bir bakış açısından inceleyeceğim. Bu bölümde ise bu dışsallıkların arazi piyasası üzerindeki etkisi üzerine yoğunlaşacağım. Davis ve Whinston kuramsal sorunu şöyle ortaya koymuşlardır:

Eğer bağımsızlık varsa, o zaman bireysel eylem, piyasa işleyişinin, yeterli bilgi içeriği taşıyan, sistemi Pareto optimumuna sürükleyecek fiyatları üretmesi için yeterlidir. Diğer taraftan, eğer bağımsızlık yoksa, o zaman kısıtsız fiyatlandırma işleyişi yoluyla saf bireysel eylemin Pareto optimumunu sağlaması beklenemez. (1964, 443)

Burada bağımsızlığa verilen anlam, "herhangi bir kişinin yarar girdilerinin başka herhangi bir kişinin yer seçiminden etkilenmemesi"dir. Bu koşulun konut piyasasında çiğnendiği açıktır, çünkü bir kişinin yarar girdileri diğer kişilerce yapılan yer seçimlerine ve diğer mülk ve arazi sahiplerinin yatırım kararlarına karşı son derece hassastır. O zaman bir Pareto optimumunun nasıl sağlanacağı sorunu doğar. Yönetimin müdahalesi, ancak merkezi yönetim bireylerin farklı yerlere atfettikleri değişken yarar konusunda yeterli bilgiye sahipse işe yarar. Böyle bir durum pek mümkün görünmemektedir (yine de bu, konut piyasasında yönetimin müdahalesini reddetmek için yeterli bir neden değil). Ama Pareto optimumunu sağlamanın bir yolu da konut piyasasında grup eylemidir. Böylece, "eğer grup eylemine izin verilirse ve eğerdoğru tanımlanmış sınır kısıtlamaları grup bağımsızlığını sağlarsa, o zaman fiyatlarda iki adımlı ya da çok adımlı çözümleri sağlayacak kadar bilgi içeriği olur" (Davis ve Whinston, 1964, 433). Bu gruplar mekânsal yapı bölgeleri olarak örgütlenmeli ve her bölgedeki koşulların diğer bölgelerdeki koşullara etkisi önemsiz olmalıdır. Bu bölgesel bağımsızlığı uygulamada sağlamak zordur; ama Davis ve Whinston modeli, konut piyasasındaki grup eyleminin nasıl dışsallıkların varlığının doğurduğu zor sorunların çözümüne yaradığını ve böylece mülkiyet haklarının değerini

artırdığını göstermesi açısından ilginçtir. Değişik koalisyon biçimleri oluşabilir:

İlk olarak, birbirlerine karşılıklı olarak etkileşim maliyetleri dayatan tüketici stratejilerini belli bir uzaklığı olan yerler seçerek eşgüdümlü hale sokabilirler, böylece etkileşim maliyetlerini düşürerek güvenlik düzeylerini yükseltebilirler. Bu tür koalisyonlara homojen olmayan grup denir. İkincisi, tüketiciler, stratejilerini komşu yerler seçerek eşgüdümleyebilirler, böylece belirli alt bölgelerin kullanımından doğan etkileşim maliyetlerinden kurtulurlar. Bu ikinci koalisyon türüne ise homojen grup denir.

Bunun mantıksal sonucu, kentin bölgesel bir örgütlenmeye gitmesidir; her bölge görece homojen değerleri, yarar fonksiyonları ve davranışları (mülkle ilgili olmak koşuluyla) olan bir grubu içerir. Bu, dışsallıkları paylaşacak (ve başkaları için dışsallıklar üretecek) şekilde tasarlanmış bir mekânsal örgütlenme demektir. Bu noktada, Buchanan (1968a, 3) tarafından "çıkarımsal öngörü" diye adlandırılan şu puslu (ve iktisatçılar tarafından pek sevilen) sonuç çıkarma yöntemini, konut piyasasındaki dışsallıkları paylaşmada yardımcı olacak bir tür kurumsal düzen üretmek üzere kullanmak ilginç olur. Bölgeleendirme, açıktır ki bu rolü yerine getirir ve Davis ve Whinston da modellerini öncelikle bölgeleendirme işlemlerini doğrulamakta kullanırlar. Bununla birlikte, bu kurum olmadan bile, bir kentin toplumsal örgütünün, kendi verimlilik ve dengesini, her topluluk ve semt çevresinde oluşan dışsal yararları korumak ve dışsal maliyetleri yok etmek üzere tasarlanmış bir mekânsal örgüt aracılığıyla sağladığı düşüncesi çekici bir hipotez olacaktır. Bazı dışsallıklarla (örneğin semtin havasıyla ilgili olanlarla) bu şekilde başa çıkılabilir. Yani görüldüğü kadarıyla, kentte bölgelere göre sosyal örgütlenme bulunduğu dair bazı kuramsal doğrulamalar vardır. Şimdilik bu önermeyi kabul edersek, devam edip kentin nasıl mantıklı bir şekilde bölünebileceğini sormak ilginç olacaktır. Topluluklar büyük olup çok sayıda kişi için ortak bir strateji hazırlamanın zorlukları ve maliyetleriyle mi karşı karşıya kalmalılar, yoksa (diğer küçük gruplar tarafından dayatılan dışsallıklarla kendi başlarına başa çıkamayacak kadar) küçük mü tutulmalılar? Bu yüzdendir ki konut piyasasındaki bütün bu dışsal maliyet ve yararların mantıklı paylaşımı şeklindeki yaklaşımın altında çetrefil bir soru yatmaktadır: uygun bölgesel örgütlenmenin tanımlanması. Sonsuz sayıda bölgeleendirme düzenlenebilir, ama herhalde asıl yapılması gereken, bireysel yararların toplamını azamiye çıkaracak bölgeleendirmeyi belirlemektir (Davis ve Whinston, 1964, 442). Ama bu tür soruların açık ve kolay yanıtları yoktur.

Yukarıdaki analize birçok eleştiri ve kayıt getirilebilir. Birincisi, kolisyon yönteminin mantığı, bireylerin aynı yetenek ve istekle müzakerede edebilmelerini gerektirir. Ama bölgelendirmenin tarihi gösterir ki, özellikle iktisadi ve siyasal gücün dağıtılmasında önemli dengesizlikler olması durumunda, bu koşulun yerine gelmesi mümkün değildir (Makielski, 1966). İkincisi, bölgelerarası dışsallık etkilerinin olmadığını kabul etmek zorundayız ki, bu da genellikle geçerli değildir. "Topluluklar arası" anlaşmazlıkları çözücü bazı taktikler geliştirmek mümkündür ve kuramsal olarak, gerekli müzakere araçlarının varlığı durumunda bu anlaşmazlıklar çözülebilir. Ama bu, topluluklar arasındaki pazarlık süreçlerine ilişkin zorlu sorunlar doğurur ve işte tam da bundan dolayı daha kapsamlı incelemek üzere sonraki bir bölüme bırakıyorum bu konuyu. Burada, bu tür karşılıklı bağımlılıkların Pareto optimumu için gerekli koşulları bozduğunu belirtmek yeterlidir. Üçüncüsü, yer seçiminde eşzamanlılık olduğunu varsaymaktan doğan sorunları düşünmeliyiz. Yer seçimi ardışık olarak gelişir, yani piyasaya sonradan girenlerin "daha önce olup biteni gözleyebildikleri için, daha fazla bilgi sahibi olma üstünlükleri vardır" (Davis ve Whinston, 1964, 433). Böylece, konut piyasasındaki dışsallık örüntüleri ardışık olarak değişir; çünkü yeni yerlerin işgali, evvelce gelişmiş yerlerde kaçınılmaz olarak yeni maliyet ve yararlar açacaktır. Eğer taşınmaya karşı bir direnç, ya da bunun bir maliyeti olmasaydı, bir sorun çıkmayacaktı; ama olduğuna göre, piyasanın en uygun koşullarda çalışmasını bekleyemeyiz. Piyasaya ilk gelenler, dışsallık örüntülerini kendi çıkarları doğrultusunda koruyabilmek için, olasıdır ki, yeni gelenleri rüşvet ya da zorlamayla etkilemeye çalışacaklardır. Her ikisini de yapabilmek tamamen ilgili grupların siyasal ve iktisadi güçlerine bağlı olduğu için, konut piyasasında, zenginlere dışsal yararlar sağlayan, yoksullara ve siyasal olarak güçsüz olanlara ise dışsal maliyetler yükleyen bir mekânsal evrim ve fiyatlandırma sistemiyle karşı karşıya kalmamız olasıdır.

Konut piyasasının bu analizinin bize gösterdiği, serbest piyasanın Pareto optimumunu sağlayacak fiyatlar oluşturamayacağı ve konut piyasasının, kendi iç mekânsal mantığı nedeniyle, tutarlı olarak işleyebilmesi için grup eylemi içermesi gerektiğidir. Bu da, konut piyasasının neden kendine özgü bir şekilde iktisadi ve siyasal baskılara açık olduğunu açıklar, çünkü bireyler ancak bu baskıları örgütleyerek ve uygulayarak kendilerini koruyabilir ve kendi mülkiyet haklarının değerini diğer bireylerinkine oranla yükseltebilirler. Bu konuda, olasıdır ki, birçok konuda olduğu gibi, doğal olarak gelişen ama etik olarak kabul edile-

mez bir durumu düzeltecek kurumsaldenetimler olmazsa, siyasal ve iktisadi olarak zayıf olanlar en çok zarar görenler olur.

KAYNAKLARIN ELDE EDİLEBİLİRLİĞİ VE FİYATI

Bir bireyin gerçek geliri, elde edebileceği kaynakların değiştirilmesiyle değiştirilebilir (Thompson, 1969, 90). Bu da farklı yollardan sağlanabilir: Bedava, fiyatlandırılmamış bir kaynağın (temiz hava ve sessizlik gibi) niceliği değiştirilebilir; bir kaynağın fiyatı değiştirilebilir; ya da bir kaynağa erişimin maliyeti değişebilir. Konut ve arazi değerleriyle kaynakların fiyatları arasında kuşkusuz bir bağlantı vardır, çünkü ikincideki değişimler birincideki değişimler tarafından sermaye haline getirilir. Konut piyasasındaki yetersizlikler göz önünde bulundurulduğunda, bunun mutlaka akla uygun olmayacağını söyleyebiliriz. Her halükârda, sermayeleştirme / metalaştırma, kaynakların elde edilebilirlikleri ve fiyatı tarafından etkilenen işletme maliyetlerindeki fiili farklılaşmaları karşılamayıp, sadece yansıtır. Bu yüzden bir kentsel sistem büyüyüp geliştikçe, kaynakların değişen elde edilebilirliklerinin ve fiyatının gelir dağılımı üzerindeki etkisini düşünmek zorundayız.

Belki de kentsel sistemdeki "kaynak" terimi için geçici bir tanım getirerek başlamak yararlı olacaktır. Üretime dahil edilen bir mal olarak kaynak kavramı artık yeterli değildir ve geleneksel iktisadi analizin temel bir kavramı olmasaydı, uzun zaman önce terk edilmiş olacaktı. Son zamanlarda bu kavram konfor ve açık hava gibi şeyleri de kapsayacak şekilde genişletilmiştir, ama hâlâ kaynakları "doğal" olarak düşünmek gibi talihsiz bir eğilim vardır. Kenti, çoğu insan yapısı, devasa bir kaynaklar sistemi olarak görmenin daha tatmin edici olduğunu düşünüyorum. Bu ayrıca, kent sisteminde kullandığımız kaynakların çoğunun aynı zamanda her yerde bulunmaması ve dolayısıyla elde edilebilirliklerinin yakınlığa ve erişilebilirliğe bağlı olması anlamında bölgesel olarak konumlandırılmış bir kaynaklar sistemidir. Kentsel sistem bu durumda, büyük iktisadi, sosyal, psikolojik ve simgesel anlamı olan yaratılmış kaynakların coğrafi dağılımını içerir. Ne yazık ki, üretim temelli basit kaynak tanımından tüketime bağlı bir tanıma geçtiğimizde, kavramın gelir eşitsizlikleri ve dağılım etkilerini incelemeye uygunluğunu artırırken, kaynak elde edilebilirliğinin nicel ölçümlerini tanımlama yeteneğimizi düşürüyoruz. Bunun nedenlerini açıklamak kolaydır. Önce her kaynağın kullanılmasının içerdiği dışsallık etkilerinin hesabını yapmalıyız. İkincisi, kaynakların aynı zamanda teknolojik ve kültürel değerler

olduğunu da kabul etmeliyiz – diğer bir deyişle nicelikleri, mevcut bireysel tercihlere ve halkın kaynaklar sistemini kullanmasına yardımcı olan bilişsel becerisine bağlıdır.

Doğal ve insan yapısı kaynakların dağılımı genellikle konumsaldır. Konum kararları da insan yapısı kaynakların mekânsal elde edilebilirliklerinin evrimini doğurur. Konum kuramının ve mekânsal etkileşim kuramının genel bir öğretilerine göre, bir kaynağın yerel fiyatı ve yakınlığı, kullanıcı açısından erişilebilirliği ve yakınlığının bir fonksiyonudur. Eğer (bir konum kayması durumunda her zaman olduğu gibi) erişilebilirlik ve yakınlık değişirse, o zaman yerel fiyat da değişir ve bunun uzantısı olarak bireyin gerçek gelirinde bir değişiklik olur. Bizim genel gerçek gelir tanımımız olan kaynaklar üzerindeki egemenlik, bu durumda, konumsal erişilebilirlik ve yakınlığın bir fonksiyonudur. Bu yüzden, kentin değişen mekânsal biçimi ve bunun içerisindeki kaynakların sürekli tükenme, yenilenme ve yaratılma süreci, gelir dağılımını etkiler ve gerçek gelirin yeniden dağıtılmasındaki başlıca mekanizması oluşturur. Örneğin, bir kaynak olarak açık alanları düşünelim.

Diyelim ki, bir kent sistemindeki herkesin eşit ölçüde açık alan ihtiyacı var. Bu açık alan bol ise fiyatı düşük, değil ise fiyatı yüksektir. Aynı zamanda açık alan talebinin tamamen elastikiyetsiz olduğunu varsayalım; o zaman bir kent içinde erişim fiyatındaki değişiklikleri gelir üzerinde doğrudan bir etki olarak ele alabiliriz. Bu durumda kent içi ve çevresindeki açık alan tahsisini gelir dağılımını etkileyecektir. Clawson şöyle yazmıştır:

Kente görece yakın herhangi bir kırsal açık alanın kent içindeki açık alana alternatif ya da ek olarak kullanımı gelir sınıflarının katılımını olumsuz yönde etkiler. Gerçekten de yoksul kişilerin kırsal kesimde yaşama, buradan işe gidip gelme ya da golf oynama fırsatı yoktur. Kırsal açık alanın bu tür kullanımı orta ve üst gelir gruplarına özgüdür. Üstelik toplam nüfusun düşüncelerini uygulamalara yansıtılabilen ve siyasal olarak daha etkin kısmı, kırsal açık alan kullanımını açık alan sorununa bir çözüm olarak görürse, en az oldukları ve en çok ihtiyaç duyuldukları kent merkezinde hiç olmazsa bazı açık alanlar sağlanmasına yönelik pahalı programlara karşı çıkabilir ve önleyebilirler. (1969, 170)

Kentsel sistemdeki herhangi bir hizmet birimi için hemen hemen aynı şeylerin söylenebileceği açıktır – kastettiklerimiz sağlık ve eğitim hizmetleri, halk sağlığı tesisleri, emniyet ve yangın söndürme hizmetleri, alışveriş fırsatları, eğlence ve diğer boş vakitleri değerlendirme hizmetleri, ulaşım hizmetleri; genellikle her yoruma açık "kentsel çevrenin niteliği" cümlesinde toplanan elle tutulamaz bazı özelliklerden

hiç söz etmiyoruz. Bu kaynakların çoğunluğu kamusal eylem sonucu konumlandırılır ve bu yüzden "genel idari işlevlerin yeniden dağıtılmasıyla ilgili yanı hiç de önemsiz değildir ve kentin büyümesiyle birlikte çoğalır" (Thompson, 1965, 117) sözünü kabul etmek gerekir. Fakat diğerleri özel girişimcilerin kararlarının sonucudur. Ama karar verici kim olursa olsun, konumsal seçimin kendisi dağıtım bakımından önem taşır. Diğer bir deyişle kamusal mallar için içindedir. Tüketici açısından bunlar gerçekte katışıklı kamusal mallardır, çünkü tüketicinin söz konusu malları homojen nitelik ve nicelikte kullanmasına izin vermezler. Dolayısıyla bu noktada, üreticiler için en kârlı ve en verimli çözümün tüketiciler için azami toplumsal yarar çözümüyle aynı şey olmasının gerekmediğini hatırlamamız gerekir. Bu yüzden konum kuramında, üretici açısından konuma egemen olan güçler, tüketici açısından çözümlendiğinde –Hotelling'in klasik bir sahildeki iki dondurmacı örneğinin gösterdiği gibi– mutlaka yararlı olmayabilir. Aynı zamanda biliyoruz ki, tekel, ikili tekel (duopoli), sınıf tekeli (oligopoli) durumlarında, piyasa sürecinin tüketici için en yararlı biçim olması beklenemez. Benzer şekilde, yine biliyoruz ki, karar sürecindeki dışsalılıklar olgusu piyasa işleyişine olan güvenimizi yıkabilir. Yani bir kentsel sistemde kaynakların elde edilebilirlikleri ve erişilebilirliklerinde ciddi dengesizlikler beklememiz için birçok kuramsal neden mevcut. Bu dengesizliğin varlığının lehinde, yoksulun aleyhinde işleyeceği yolunda (daha sonra inceleyeceğimiz) sağlam kuramsal nedenler de var. Kerner Komisyonu Raporu'nun (1968) açıkça gösterdiği gibi, birçok Amerikan kentinde bunun gerçekleştiğini belgelemek hiç de zor değildir. Bir topluluğa kaynakların elde edilebilirliği ve erişilebilirliğindeki farklılıklar tarafından dayatılan yerel maliyetlerin bazıları (tüketim mallarının aşırı fiyatlandırılmasının gerçek etkisi gibi) ölçülebilir, ama yeteri kadar gerçek olmalarına karşın diğer birçok maliyeti (yüksek çocuk ölümleri oranı, zihinsel rahatsızlık ve sinirsel gerilim gibi) hesaplamak olağanüstü zordur.

Bu analiz tarzı, yakınlık tarafından kentsel çevredeki dışsal maliyet üreten unsurlara dayatılan maliyet farklarını ele almak için kullanılabilir. Hava ve su kirliliği, gürültü, kalabalık, suç işleme yoğunluğu ve benzerlerini kastediyorum. Her durumda bireye düşen maliyet, üretim kaynağına göre konumunun bir fonksiyonu olacaktır. Örneğin hava kirliliği yoğunluğu, kaynaktan yayılım ve dağılım oranlarına göre değişir ve bireye maliyeti, bir mekânsal etki alanına göre konumuna bağlıdır. Hava kirliliği durumunda dayatılan maliyetleri toplamak pek kolay ol-

masa gerek. Temizleme ve bakım maliyetlerini akla uygun bir şekilde tahmin edebiliriz (Yocum ve McCaldin, 1968, 646-9; Ridker, 1967), ama zihinsel ve fiziksel sağlığa dolaylı maliyetlerini kestirmek olağanüstü zordur. Benzer şekilde, işlenen suçların mal kaybı ve hasar olarak etkisi kestirilebilir ama korku nedeniyle olağan toplumsal ve fiziksel faaliyetten mahrum kalmanın bedeli (örneğin yaşlı kişilerin bir parkta gezinmek gibi hoşluklardan mahrum kalması) hesaplanamaz. Bu maliyetlerin kent sistemi içindeki dağılımı önemli ölçüde değişir ve bazı gruplar neredeyse maliyetsiz kurtulurken, diğerlerine önemli maliyetler yüklenebilir.

Bir bireyin gerçek gelirinin, kaynakların erişilebilirlik, elde edilebilirlik ve fiyatından ve kent içindeki bazı faaliyetlerin dışsal etkilerinin dayattığı maliyetlerden etkilenmesinin bazı yollarını kısaca inceledik. Eğer bunları ölçebilir ve toplamayı başarırırsak, toplam etki ne olacaktır? Bu yanıtlanamaz bir soru olarak görülebilir (çünkü etkilerin pek azı ölçülebilir) ama yine de sormak yararlıdır, çünkü bunu yapmak gelirde eşitsizlik doğuran önemli birtakım işleyişlere yoğunlaştıracaktır dikkatimizi. Kuşkusuz, gerçek gelir üzerinde değişik etkilerin birbirini götürmesi mümkündür – buradaki hava kirliliği etkisi oradaki suç faaliyeti etkisi tarafından dengelenebilir, vb... Bütün katışıklı kamu mallarının ve hizmetlerin bütün zamanlara yayılan bir dengesini elde etmek, bu tür malların hazırlanması ve mali kaynaklarının bulunmasında bir mantık olacaksa önemlidir (Buchanan, 1968, 162). Genelde zengin ve ayrıcalıklı olamların yoksullardan ve siyasal bakımdan güçsüz olanlardan daha fazla yarar sağladıkları ve daha düşük maliyetlerle karşılaştıkları çikarsamasına direnmek zordur. Bu sonuç kısmen sezgisel bir değerlendirmedir. Ama kuramsal doğrulaması yapılabilirse daha kabul edilebilir olur ve şimdi yapmayı umduğum, kabataslak da olsa işte budur.

Bu tartışmada esas olarak belirli bir mekânsal biçim altında düzenlenmiş dağılım etkileriyle ve bu belli mekânsal biçimde ortaya çıkacak değişikliklerin yeniden dağıtım etkileriyle ilgileneceğiz. Konumsal değişiklikler yeniden dağıtımı esas olarak kendileriyle ilişkili dışsallıklar yoluyla sağlarlar. Konumsal kararlar tek tek aileler, girişimciler, şirketler, kamusal kurumlar ve benzerleri tarafından alınabilir. Bu karar vericilerin çoğu (sonuncusu, hiç olmazsa kuramsal olarak dışarıda tutulursa) kendi yararları doğrultusunda konum kararları alırlar ve (kanunla zorlanmadıkları durumda) bu kararlarının üçüncü kişilere olan etkilerini hesaba katmazlar. Böylece, kentsel sistemdeki herhangi bir bireyin gerçek geliri, başkalarının kararlarıyla oluşan değişikliklere açıktır. Bu

kararlar onun refahını nadiren hesaba katacağından, yapabileceği pek bir şey yoktur; şunlar haricinde: (1) gerçek gelirini korumak için yerini değiştirebilir (ki bunun da bir maliyeti vardır); ya da (2) başkalarıyla birleşip gerçek gelirini düşüren konumsal kararlara engel olmaya ve kendi gerçek gelirini artırıcı konumsal kararların alınmasını sağlamaya yönelik grup baskısı ya da kolektif baskılar uygulayabilir. Dolayısıyla bir kentsel sistemin mekânsal biçiminin değişmesi, kısmen, gerçek gelirlerini etkileyecek dışsallık alanlarının yerleşimiyle ilgili grupların kurulmasına, bu grupların birbiriyle pazarlık yaparak kolektif faaliyetler düzenlemesine bağlıdır. İşte bu anlamda kentsel sistemdeki siyasal süreçler, dışsal yararların paylaşımının ve dışsal maliyetlerin tahsisinin bir yolu olarak görülebilir. Bu yolla güçlü bir grup, bir başka grup karşısında kendine gerçek gelir avantajları sağlayabilir. Siyasal gücün gerçekleri göz önüne alınırsa, büyük bir ihtimalle zengin gruplar böylelikle daha zengin olacaklar, yoksul grupların da yoksunlukları artacaktır. Anlaşılan bir kent sisteminde şu andaki gerçek gelir dağılımını, "siyasal sürecin tahmin edilebilir bir sonucu" (Buchanan, 1968b, 185) olarak görmek gerekiyor. Gelirdeki eşitsizlikleri üreten işleyişleri anlama girişimleri, bu yüzden bir kentteki siyasal süreçlerin anlaşılmasını gerektirir. Bu o kadar önemli bir konudur ki, bir bölüm de buna ayırmalıyız.

SİYASİ SÜREÇLER VE GERÇEK GELİRİN YENİDEN DAĞITILMASI

Bir kentsel sistemde görülen siyasal süreçlerin karmaşıklığıyla boğuşmak için uygun bir çerçeve tasarlamak hayli zordur. Bu bölümde göstermek istediğim, gelirin yeniden dağıtılması ile siyasal kararlar arasındaki hayli açık ilişkidir. Ama kentin siyasal faaliyetinin büyük kısmını, yeniden dağıtımın "gizli mekanizmaları"nın kullanımı ve denetlenmesi için itişmeler ve pazarlıklar olarak (Wood, 1968) yorumlayacağım. Aynı zamanda bu pazarlık sürecinin bazı yönlerine dikkat çekeceğim; böylece gerçek gelirin yeniden dağıtılmasının bu gizli mekanizmalar yoluyla zenginlere yarar sağladığı ve yoksullara zarar verdiği iddiasını destekleyecek bir kuramsal temel oluşturacağım.

Birinin faaliyetlerinin ötekine dışsallık yararları ve maliyetleri getirebileceği kadar birbirine yakın (ve her birinin homojen gruplar oluşturduğu) iki topluluktan oluşan yalın bir durum düşünün. Topluluklar arasındaki bu tür karşılıklı bağımlılık önemli kuramsal sorunlar doğurur – örneğin, konut piyasasında Pareto optimumunu sağlamak için gerekli koşullardan birini bozar. Böyle bir durumdan doğan bir anlaşmazlığı bu

iki topluluk nasıl çözecektir? Eğer A topluluğu, B topluluğunun da yararlanacağı bir hizmet birimine yüksek bir yatırım yaparsa, B topluluğu "bedelsiz kullanıcı" olarak mı kabul edilmeli, yoksa B topluluğu yatırıma katkıda bulunmalı mıdır, ve eğer bulunacaksa, ne oranda? Benzer şekilde, eğer A topluluğu B'ye zararı dokunacak bir eylem düşünüyor, B, A ile nasıl müzakere etmeli ve A, B'ye tazminat olarak ne ödemelidir? Bu problem, iki kişili, sıfır olmayan toplam bir oyun olarak tasarlanabilir. Böylece (bazı koşulların yerine getirilmesi durumunda) mantıklı ya da "en uygun" çözümü belirlemek mümkün olacaktır. Örneğin Davis ve Whinston (1962), bu yaklaşımı, dışsallıkların varlığı nedeniyle eylemleri karşılıklı bağımlı olan iki şirket arasında yarar ve maliyetleri tahsis etmekte kullanmışlardır. En iyi çözümün tanımı, oyunun nasıl yapılandırıldığına ve katılımcıların davranışsal özelliklerine bağlıdır. Bu yüzden sonuç da, katılımcıların edinebildikleri bilgiye, işbirliğine olan isteklerine, kötümserliklerine ya da iyimserliklerine, vb. bağlı olacaktır. Isard ve diğerleri (1969, 6. ve 7. bölümler) iki kişili, sıfır olmayan toplam oyundaki bütün bu çeşitlendirmeleri derinliğine incelemişlerdir. Aynı zamanda, topluluklar arası dışsallık etkileri sorunlarının, oyun kuramını genişletip *konum oyunları* adı verilen şekle dönüştürerek nasıl çözüleceğini de göstermişlerdir. Bu oyunlar bir kaynağın iki ya da üç katılımcı tarafından ortak geliştirilmesi ve kullanılmasından, bir bölgeler sisteminde fonların tahsisine (bir havalimanı ya da lise gibi) ya da bir kamu hizmetinin konumlandırılmasına ve finansmanına kadar değişmektedir. Bütün bu durumlarda, en uygun çözümü saptayıp böylece topluluklar arasında dışsal yararlar ve maliyetler konusunda bir anlaşmazlığı çözecek mantıklı bir temel oluşturmak mümkündür. Kuşkusuz, bir kent sistemi gibi karmaşık bir şey, genelde daha yoğun bir analitik çerçeve gerektirir – n-kışili, sıfır olmayan toplam, yan ödemelerin mümkün olduğu oyunlar (Son koşul koalisyon oluşturulabilmesi için şarttır: Kent siyasal sisteminde, koalisyonlar çok önemlidir). Ama bu oyunları analiz etmek ve uygulamak zordur (Isard ve diğerleri, 1969). Yine de, mekânsal olarak dağılmış bir nüfus için tüm katışıklı mal ve hizmetlerin dengeli tahsisini sağlamak amacıyla, gelir yeniden dağıtımının "gizli mekanizmalarını", siyasal faaliyet ve pazarlık yoluyla dizginlemenin kuramsal olarak mümkün olduğu sonucuna varabiliriz. Fakat aynı zamanda, bunun ancak siyasal sürecin, farklı ama kendi içinde homojen çıkar grupları arasında "pazarlıkta eşitliği" kolaylaştıracak şekilde örgütlenmesi durumunda mümkün olacağı sonucuna da varabiliriz. Ama bu koşulun yerine gelmesi pek mümkün değildir ve bunun ne-

den böyle olduğunun çözümlenmesi, zenginlerin genelde yoksulların aleyhine yarar sağlayacakları yolundaki beklentilerimizi doğrular.

Oyun kuramında, genellikle katılımcıların kaynaklara egemenlik konusunda eşit olduklarını kabul ederiz. Ama koalisyon analizinde bu varsayımı terk edip, bir "ağırlıklı karar oyunu" düşünebiliriz (Isard ve diğerleri, 1969, 400-2). Bu oyun türünde, herkes koalisyona, daha sonra pazarlık sürecinde kullanılabilecek bir "kaynak" getirir. Bu kaynak oy olabilir, para olabilir (örneğin yasal ya da yasadışı yan ödemeler için), nüfuz olabilir (örneğin diğer bir grubun üyeleriyle ilişki şeklinde), bilgi olabilir (örneğin rakipler ya da uygulanabilecek stratejiler üzerine). İlginç olan şudur ki, bu sayılanların içinde siyasal faaliyetler açısından en önemsizi büyük olasılıkla oydur ve koalisyon üyeleri arasında eşit dağıtılan tek kaynak da budur. Ağırlıklı karar oyununda sonuç alınması, "kazanmaya" yeterli kaynağa sahip olan koalisyonun ortaya çıkmasına bağlıdır. Ödüller, genelde kazanan koalisyon için artı, kaybedenler için ise sıfırdır. Kentsel siyasette bu tür durumlar olağandır ve (mali konular, eğitim ya da nüfuz açılarından) daha güçlü olan topluluğun konumsal kararlara egemen olup kendisine çıkar sağlayacağı yönündeki beklentilerimizi açıklar. Siyasal pazarlık sürecindeki kaynakların eşitsizliği, böylece, kaynakların yeniden dizilimiyle bu eşitsizliklerin keskinleşmesine yol açacaktır.

Buraya kadar, pazarlık sürecine verimli olarak katılabilecek homojen "topluluk" ya da "gruplar" diye bir şeyin olabileceğini varsaydım. Bu koşula çok ender yaklaşılr. Bu yüzden, grupların neden ve nasıl oluştuklarının ve bir kez oluştuklarında, siyaset meydanında nasıl bir güç olarak yer aldıklarının anlaşılmasına ihtiyacımız vardır. Bu, karmaşık bir sorudur. Ama ben, öncelikle bir grubun oluşacağı, uyumlu ve tutarlı davranabileceği, siyasal pazarlık sürecinde güç uygulayabileceği ve kolektif yarardan kendisine bir pay çıkarabileceği olasılığıyla ilgileniyorum. Burada "küçük gruplar" ve "büyük gruplar" arasında ciddi bir ayrım yapmak gerekli görünüyor. Bu ayrım en açık şekilde Olson (1965) tarafından sunulan grup seçimi analizinde ortaya konmuştur. Analizde, bireylerin kişisel çıkarları doğrultusunda davranacakları varsayılarak yola çıkılır ve "grup büyüdükçe en uygun nicelikte kolektif yararı gerçekleştirmekte yetersiz kalacağı" gösterilir. Bu sonucun ispatıyla zaman kaybetmemiz gerekmiyor. Önemli olan nokta, küçük grupların, özellikle sağlanacak yararın gruptaki kişilerden birini fazlasıyla ilgilendirmesi durumunda, pekâlâ ortak yarar sağlanmasında etkili olabilecekleridir. Ama daha büyük ve daha dengeli grupların başarısız kal-

ması olasıdır. Bu sonuç, grup seçimi ve ortak davranış konusundaki birçok analizden de çıkarılmıştır (Buchanan, 1968). Bunu siyasal pazarlık sürecine doğru genişleterek şu öngöründe bulunmak zor değil:

Daha küçük gruplar –ayrıcılık ve ara gruplar– çoğunlukla, demokrasilerde normal koşullarda üstün gelmesi gereken büyük grupları –sessiz grupları– yenilgiye uğratırlar. Ayrıcılık ve ara gruplar, çoğunlukla sayısal olarak üstün güce sahip sessiz ya da büyük grupları yenilgiye uğratırlar, çünkü genelde örgütlenmiş ve etkindirler, diğerleri ise normal olarak örgütlenmemiş ve etkisiz. (Olson, 1965, 128)

Bu koşulların her bireyin kendi kişisel çıkarları peşinde olduğu varsayımından çıkarak öngörülebilir olması, küçük, becerikli, iyi örgütlenmiş grupların örgütlenmemiş kişilerin oluşturduğu yaygın ve geniş kitlelerin arzularını yenilgiye uğrattığı acı deneyimlerle görülmüş olduğu halde, yine de şaşırtıcı sayılır. Olson, kişisel çıkarları tarafından harekete geçirilen geniş insan kitlelerinin kendi yararları doğrultusunda ancak teşvik (sigorta ve emeklilik hakları gibi) ya da baskı (işyerlerinde bir tek sendikanın örgütlenebilmesi politikaları gibi) yoluyla örgütlenebilmeklerine dikkat çekmiştir.

Bu sonuçlar, kentsel bağlamda işleyen siyasal sistemi anlamamız açısından önemli anlamlar içerir. Örneğin, doğrudan doğruya şunları çıkarabiliriz:

Metropol bölgelerindeki iki ya da daha çok yerel yönetim alanında yaşayan bireylerin yararlandığı ortak yararları (günlük ulaşım yolları ve eğitim gibi) sağlayan komşu yerel yönetimler, bu hizmetleri yetersiz nicelikte sağlamaya eğilimlidir ve en büyük (örneğin metropolü temsil eden) yerel yönetim bunları sağlamada orantısız biçimde en büyük payları yüklenir. (Olson, 1965, 36)

Siyasal sistem aracılığıyla güçlü dışsal yararlar üreten herhangi bir faaliyet, doğal olarak eksik tedarikli olacaktır ve aynı zamanda, güçlü dışsal maliyetler üreten herhangi bir faaliyetin yeterince denetlenmediğini ve yeterince karşılığı bulunmadığını öne sürmek çekicidir. Küçük grupların siyasal karar verme sürecinde daha etkili olmaları mümkün olduğu için, (tahsis ve konumla ilgili) kararların çoğunluğunun, halk kitlelerinin arzularından çok daha fazla, küçük baskı gruplarının arzularını yansıttığı sonucunu çıkarabiliriz. Bu gruplar nadiren başkalarını düşünerek hareket edecekleri için, kararların diğer grupların üyeleri yerine kendi üyelerine doğrudan ya da dolaylı yararlar sağlamalarını bekleyebiliriz. Olson'un analizinin iki başka öngörülebilir sonucu daha vardır. Birincisi, büyük bir grubun bir üyesinin, ortak bir amaca ulaşmak için,

bu amacın gerçekleşmesinin sonuçta her üyenin daha iyi durumda olmasını sağlayacağı durumda bile, gönüllü olarak kendi kaynaklarından küçük de olsa bir fedakârlıkta bulunması mümkün değildir. Bu davranışa örnek bulmak zor değil (Keene ve Strong'un, Brandywine planına tepkiler üzerine yaptıkları araştırma [1970] güzel bir örnektir). İkincisi, büyük bir grubun tutarlı politikaları ve hedefleri kendi bildiğince sürdürmesi mümkün değildir, çünkü bunu etkin bir şekilde yapabilmek için, fikir birliğiyle ya da kayıtsızca, daha küçük bir grubun kendi adına pazarlık etmesi ve politika uygulamasına izin vermesi gerekir. Küçük grubun, büyük grup adına aslında kendi çıkarlarına daha uygun politikalar sürdürmesi her zaman mümkün olduğu için, idari güç uğruna, grubun müzakere gücünü azaltacak grup içi rekabetler beklenebilir. Bu, kentsel bağlamda yine bildik bir olaydır ve sıklığı, "arazi kullanımı planlaması oyunu"nun sonucunu belirlemede çok etkili bir güçtür (Keyes, 1968).

Sonuç olarak, çıkarlarını düşünen bireylerin, büyük bir grup oluşturmak üzere bir araya gelmelerinin, sonra da gruptaki herkesin ortak yararı doğrultusunda gönüllü olarak hareket etmelerinin mümkün olmadığını söyleyebiliriz. Büyük grup eylemi, sadece dışsal teşviklerin sağlanması, yaptırımların uygulanabilmesi, ya da büyük grupta karar alabilmek, grup-içi ve grup-dışı müzakerelerde bulunabilmek için "oyunun kuralları"nı belirleyen kurumsal düzenlemelerin yaratılması durumunda mümkündür. Vardığımız sonuç kuşkusuz evrensel bir doğru değildir ve (genellikle sorunun önemi, soruna olan yaklaşımların homojenliği, büyük grup adına çalışan idareci grubun inceliği ve başkalarını düşünmesi gibi etkenlere bağlı olarak) istisnalar her zaman olabilir. Bu sonuç dikkatimizi, ortak kararlara varan ve nüfus içindeki farklı baskı gruplarının rakip ihtiyaç ve arzuları arasında hakemlik eden mevcut kurumsal çerçeveye yöneltir. Bu kurumların, gelirin yeniden dağıtımını oluşturmada nasıl çalıştıklarını kapsamlı şekilde anlatmaya niyetim yok. Ama bu kurumlar hakkında iki şeyi belirtmekte yarar vardır. Birincisi kısmen mevcut grup faaliyetlerini yansıttıkları için, büyük grupların ihtiyaç ve arzularına tepki vermekten çok, küçük grup baskılarına (özel lobiler ve özel çıkarlar) göre davranmaya yatkındırlar – birçok Amerikan kentinde, kent yönetiminin halkın ihtiyaçlarına daha hassas olması gerekliliği üzerine tartışmalar buradan doğar. İkincisi, bir kurumsal yapı bir kez yaratıldığında, gayet kolaylıkla kapalı ya da yarı kapalı olabilir. Örneğin Baltimore'daki yoksulluğu önleme politikaları üzerine yapılan bir araştırmada Bachrach (1969), düşük gelirli grupla-

rın müzakere konumuna gelebilmede büyük zorluklar çektiğini göstermişti. Diğer bir deyişle, kurumsal engeller ya da diğer grupların eylemleri sonucu, gruplar etkin bir şekilde müzakere ve pazarlık oyununun dışında bırakılabilirler. Sadece güçlü ve uyumlu bir grup böyle engelleri aşabilir ve "karar alamama" denilen sorunun etrafından dolanabilir. İşte bu yüzden kentsel planlama oyunu n-kişili, sıfır olmayan toplamı bir oyundan çok iskambil falına benzer.

Önceki paragrafların anlamı, ortak mallar üzerinde grup içi ve gruplar arası pazarlıkların sonucunda önemli dengesizlikler bekleyebileceğimizdir, çünkü (1) farklı grupların pazarlık için farklı kaynakları vardır, (2) büyük gruplar küçük gruplara göre daha zayıf ve tutarsızdır ve (3) bazı gruplar tümünden pazarlığın dışında tutulurlar. Eğer gelirin yeniden dağıtımını "siyasal sürecin öngörülebilir sonucu" ise, bu yeniden dağıtımın genel akışını öngörmek de zor olmayacaktır. En başta, kent merkezindeki (sınıf tekelci, küçük grup yapılarıyla) iyi örgütlenmiş iş çevrelerinin, diğer bölgelerdeki daha gevşek ve daha zayıf gruplara egemen olduğu bir "merkezi iş bölgesi emperyalizmi" bekleyebiliriz. Bu tez, Kotler (1969) tarafından güçlü bir şekilde savunulmuştur. İkinci olarak, bir "kent merkezinin banliyö tarafından sömürülmesi" hipotezi de ortaya atılabilir (Netzer, 1968, 438-48; Thompson, 1965, 7. Bölüm). Diğer bir deyişle, kentin sunduğu değişik kaynakların kullanımı için değişik gruplar arasında bir "kıdem sırası" düşünebiliriz. Bu kıdem sırasının en altındakiler kaybedenlerdir:

*Slum** bütün kaybedenlerin toplandığı yerdir ve *slum* bölgeleri aynı zamanda, kentin sunduğu imkânlar için –okullar, iş, çöp toplama, sokak aydınlatması, kütüphane, sosyal hizmetler ve topluluklara sınırlı ölçüde sunulan her şey için– verilen mücadelede kaybedenlerdir. *Slum* bu durumda, halkın başarılı bir şekilde rekabet etmesini sağlayacak kaynaklara sahip olmadığı ve kolektif olarak da bu tür kaynakların dağıtıldığı ya da saklandığı kanallar üzerinde kontrol sağlayamadığı bir bölgedir. Bu, metropol planlamasında yeni yaklaşımlar akla getirir – gücün yeniden dağıtımının gerekliliğinin kabullenilmesi, kaynaklara daha yaygın ulaşma imkânı ve bireysel tercih olanaklarının bundan her zaman mahrum bırakılan kişilere doğru genişletilmesi. (Sherrard, 1968, 10)

Doğal yoldan gelişen bir siyasal süreç sonucu eşitlik ve gelirin yeniden dağıtımını olasılığı (özellikle bu süreç bir bireysel çıkar felsefesine dayanıyorsa), umut verici değildir. Bence bir toplumsal sistemin nereye ka-

* ABD'de, eski, büyük çoğunluğu terk edilmiş binalardan ve yıkıntılardan oluşan, en yoksul tabakanın ikamet ettiği kent bölgesi. (ç.n.)

dar bu olguyu kabul ettiği ve kendini bu doğal eğilime karşı koyabilecek şekilde ayarladığı, yığınsal kentleşme sürecinin getirdiği yapısal sorunlardan ve derinleşen toplumsal gerginliklerden kaçınmadaki başarısına bağlıdır.

TOPLUMSAL DEĞERLER VE KENTSEL SİSTEMİN KÜLTÜREL DİNAMİKLERİ

"Gerçek gelir" kavramı, bireysel mülkiyet haklarına ve kaynaklar üzerindeki egemenliğe değerler eklenebilmesini gerektirir. Dışsal maliyetler ve yararların ölçülmesi de çevresel bir değişimin bir birey ya da sosyal grup üzerindeki etkisini ölçmeyi (ve dolayısıyla karşılaştırılabilirliği) sağlayan herhangi bir değer sisteminin varlığını gerektirir. Yüzeysel bir gözlemleme bile kişilerin farklı şeyleri farklı yollardan değerlendirdiklerini gösterir. Yaşamın bu basit gerçeği, bireylerin "tercih yoğunlukları"nı ölçmek için bazı sıradan, eşit birimlere bölünmüş araçların varlığını kabul eden neoklasik kardinal yarar prensibinin terk edilmesinden beri, iktisadi ve siyasal kuramları şaşırtmıştır. Kardinal yararın yerini ordinal yararın alması ölçümlerde gerçekçilik getirmiş, ama bu da başka sorunlara yol açmıştır – özellikle, Arrow'un (1965) tarif ettiği, bir bireysel ordinal yarar fonksiyonları kümesinden bir toplumsal tercih ya da refah fonksiyonu türetilmemesi sorununa. Bu çıkmazdan kurtulmanın iki yolu vardır. Birincisi, tam kardinalliği varsaymadan, tercih yoğunluğu ölçmeye çalışmaktır. Eğer bir bireyin tercihleri duygu yoğunluğunu yansıtabilecek şekilde tartılabilirse, o zaman bir çeşit sosyal refah fonksiyonu türetmek mümkündür (Minas ve Ackoff, 1964). Psikoloji ve psikofizikte, bu öznel değerleri ölçme sorununa hayli dikkat sarf edilmiştir: Yapılan çalışmalar, tercihler ve tartımlar üzerine bilgi edinilebileceğini göstermiştir ve metrik bilgi elde edebilmek için ordinal verileri işlemenin yöntemleri vardır (Shepard, 1966). Bu çalışma (Coombs, 1964 ve Nunnally, 1967 tarafından özetlenmiştir) işe yarar önermeler içermesine karşın (örneğin Fishburn, 1964), tüketici seçenekleri kuramının temel gövdesine olabileceği kadar iyi sokulamamıştır. Arrow çelişkisinden, kuramsal iktisatçıların çoğu zaman tercih ettiği ikinci çıkış yolu, kolaylaştırıcı bir varsayım ile herkesin bir seçenekler kümesi karşısında aynı tercih sıralamasına sahip olduğunu kabul eden bir "oybirliği kuralı" getirerek sorunu yok varsaymaktır (Buchanan, 1968). Sadece bu varsayım ile bir Pareto optimumu türetilir. Oybirliği kuralı uygulanabiliyorsa, seçeneklerin "Pareto-karşılaştırılabilir" ol-

duğu söylenir, uygulanamadığında ise seçenekler "Pareto-karşılaştırmamaz"dırlar (Quirk ve Saposnik, 1968, 117). Kentsel yapının olağan iktisadi kuramları (yukarıda incelenen Davis ve Whinston modeli gibi) ve konum kuramları, seçeneklerin Pareto-karşılaştırmalı olabilir olmasını gerektirir. O zaman da bunun gerçekleşmediğinde ne olacağı sorusu ortaya çıkar.

Bir kamu malları tahsis kuramı için bunun anlamı çok ciddidir. Kişiler arası yarar fonksiyonlarının varlığı oyun kuramı formülasyonlarını "birbirine katar" (Luce ve Raiffa, 1957, 34). Tamamen farklı yarar fonksiyonları olan iki topluluk arasındaki pazarlık, rasyonel bir şekilde çözülemez ve oylama süreçleri bizi en uygun çözümden çok uzağa sürükler. Benzer şekilde, taraflar arasındaki telafi sorunu da yeni bir boyut kazanır. Bir transfer ödemesi, yoksul birisi için çok önemli olmasına karşın, bir zengin için hiçbir anlam taşımayabilir. Aynı açıdan bakıldığında yoksul, bir dışsal yararın kaybına ya da bir dışsal maliyete daha az tahammül edebilir. Bu bizi, yoksulların, zenginlere oranla bir dışsal kayba daha düşük bir transfer ödemesi karşılığında razı olmaları gibi ilginç bir çelişkiye getirir. Diğer bir deyişle, zenginler yaşamın nimetlerinden vazgeçmeye, "fiyatı ne olursa olsun" yanaşmazlar, ama kayıplarını göğüslemeye daha az gücü olan yoksullar bundan önemsiz bir bedel karşılığında vazgeçmeye yatkındırlar – ampirik desteğe sahip bir öngörü. Ama bu durumda, farklı tarafların belli bir sonuç karşısında farklı tercih sıralaması yapmalarıyla ortaya çıkan basit sorunla karşı karşıyayız sadece. Oysa çok daha ciddi zorluklar vardır. Örneğin gruplar aynı seçenekleri ya da aynı olası sonuçları algılamazsa ne olur? Bu durumda, her grubun kendi algılanmış eylem mekânı vardır ve hiçbirinin algıladığı eylem mekânını görmediği ve anlayamadığı için çatışma doğabilir. Benzer bir zorluk, gruplar "oyunun kuralları" üzerinde anlaşamazsa ortaya çıkar ve bu kuralların yerleşmesi, sonucu büyük oranda belirleyeceğinden, olasıdır ki, müzakerelerde olduğu kadar kuralların belirlenmesinde de çatışma çıkacaktır. Bunun anlamı, sosyal ve kültürel değerlerdeki heterojenliğin, grupların Isard'ın konum oyunlarından birinde belirlenen "tutarlı" müzakere durumuna gelmelerini olanaksız kılacağıdır. Buradan çıkarılacak sonuç ise nüfusun sosyal ve kültürel değerlerinde yaygın bir heterojenlik olması durumunda, bir kentsel sistemin dertsiz bir şekilde işleyemeyeceği, yani gruplar arası çatışmaların kolayca çözülemeyeceğidir. Öyle görünüyor ki, bu tür zorlukların en aza indirilmesinin "doğal" yolu, hem farklı sosyal ve kültürel değerleri olan bireyler arasındaki toplumsal ilişkileri, hem de dışsal-

lıklar üzerinde tartışma olasılığını en aza indiren bir bölgesel örgütlenme örüntüsü oluşturmaya çalışmaktır. Etnik grup, sınıf, sosyal statü, din ve diğer esaslara göre uygulanan bölge ve "mahalle" örgütlenmeleri kentsel sistemdeki çatışmaları en aza indirmede önemli bir rol oynar.

Sosyal-kültürel değerlerde heterojenlik, bir kentsel sistemde gelirin yeniden dağıtımını konusunda basite indirgeyici kuramları da birbirine katar. Bu belki de en iyi şekilde kaynakların elde edilebilirlikleri ve fiyatı bölümünde ortaya atılmış ama tartışılmamış bir konuya, yani kaynakların teknolojik ve kültürel değerlendirmeler olarak görülmesi gerektiğine dönmekle gösterilebilir. Gerçek gelirin kabul edilen tanımı "kaynaklar üzerinde egemenlik" ifadesini içerdiği için, kültürel ve teknik farklılıklar gerçek gelir ölçümünü doğrudan doğruya etkileyecektir. İki birey tamamen eşit kaynaklara egemen olabilirler, ama onu farklı değerlendirirlerse farklı gerçek gelirlere sahip olurlar. Dolayısıyla, bu durumun gelirin yeniden dağıtımına dair bir kuramda ne etki yaratacağını sormak yararlıdır.

Önce bazı terimleri tanımlamam gerekiyor. Teknolojik değerlendirmeden kastım, bir bireyin, bir kaynaklar sistemi olan kentten yararlanmasını sağlayacak çeşitli bilişsel becerilere ve teknolojik gereçlere sahip olması gerekliliğidir. Kültürel değerlendirmeden kastım, bireylerin, onları bu kaynakları kullanmayı istemeye iten değer sistemlerine sahip olmaları gerekliliğidir. Teknoloji, kısmen aletler, makineler gibi gerekli "donanım"dan, kısmen de bu donanımı kullanmak için gerekli bilişsel becerilerden oluşur. Kırsal alanlarda yetişen kişiler genellikle kentle ve banliyöyle başa çıkacak gerekli bilişsel beceriden yoksun olurlar; benzer şekilde banliyöde yaşayan biri de kırsal kesim ya da iç-kentle başa çıkacak yeteneklerden yoksun olabilir; iç-kent insanı ise kırsal kesim ya da banliyöyle başa çıkamayabilir. Bilişsel beceriler öğrenilmiş şeylerdir; büyük çeşitlilik gösteren çevrelerle başa çıkmak da öğrenilebilir. Ama becerilerin nüfus içinde eşit dağılma olasılığı pek yoktur ve öğrenim, başarılı deneyimden (ya da desteklenmeden) etkileneceği için, bireyler kendi çevreleriyle başa çıkma sanatında, bu çevrenin etkisini hissettikleri oranda deneyim kazanırlar. Yani çevresel öğrenim çevreden bağımsız değildir. Bir kentsel sistemde yaratılan çevre türü, hangi bilişsel becerilerin gelişeceğini etkiler. Görelî tecrit koşullarında, belirli kentsel çevre türleriyle ilgili belirli bilişsel becerilere sahip uzmanlaşmış alt-nüfuslar bulmayı bekleyebiliriz – gerçekten de *slum* sakini kırsal alan sakiniinden çok farklı becerilere sahiptir. Kuşkusuz, bilişsel beceriler basit bir biçimde çevrenin fonksiyonları değildir. Do-

ğuştan gelen bir yetenek olarak zekâ ve eğitimin de önemli bir rol oynadığı açıktır. Örneğin, mekânsal ilişkiler hakkında soyut düşünme ve şemalaştırma becerisini düşünün – zekânın başka yönleriyle de ilişkili bir beceridir bu (Smith, 1964). Böyle bir şema oluşturma becerisi bireyin mekânı aşmasını ve onu bir kaynak gibi kullanmasını sağlar. Bu beceriden yoksun olanlar ise muhtemelen mekânın esiri olacaklardır. Bu tür bir farklılık gelirin yeniden dağıtımı anlayışımız için önem taşır, çünkü hareketliliği ve erişilebilirliği doğrudan etkiler. Bu yüzden Pahl (1965), yüksek gelirli ve iyi eğitim görmüş grupların aktif olarak mekânı kullanmaya, buna karşılık düşük gelirli grupların ise onun esiri olmaya eğilimli olduğunu iddia eder. Benzer şekilde Duhl (1963, 137), "daha düşük sosyo-ekonomik grupların çevreyi benliklerinde içermelerinin tersine", yüksek gelir gruplarının "fiziksel çevreyi bir kaynak gibi kullandıklarına" dikkat çeker. Webber de (1963) en düşük gelir grubu dışındakilerin kendilerini "bölgecilik" kısıtlamalarından kurtardıkları hipotezini ortaya atmıştır. İddiaların gerçeklik payı ne olursa olsun, bilişsel becerilerin, eğitim, zekâ ve *çevre üzerine deneyime* bağlı olduğunu ve bu bilişsel becerilerin belli bir bireyin kaynaklarının değerini etkilediğini varsaymak makul görünmektedir.

Benzer şekilde, kültürel değerlerin de (başka şeylerin yanında) kent ortamında sağlanan olanaklar tarafından etkilendiği düşünülebilir. Kültürler kısmen, "bireysel uyarı durumunun özel bir biçimlenişi ile buradan alınan tepkinin özel bir biçimlenişi" yoluyla gelişir (Smith ve diğ. ler, 1950, 25, aynı zamanda Kluckhohn, 1954). Böylece, kent sistemi içindeki kültürel evrimin, kısmen, içinde barındırdığı fiziksel ve toplumsal uyarıların yeniden düzenlenmesi yoluyla oluşacağını düşünebiliriz. Çevre tasarımcıları (örneğin Sommer, 1968) davranış eğilimlerinin belirlenmesinde fiziksel uyarıların önemine dikkat çekeceklerdir – tabii bu, naif çevresel deterministler ne derse desin, kültür değişikliğine *sadece* fiziksel uyarıların neden olduğu anlamına gelmez. Şimdi de bu olgunun kentsel sistemin kültürel dinamikleri için olan önemini düşünelim. Kentsel sistemin fiziksel planlamasındaki kararların çoğunun, küçük ve güçlü sınıf tekelci gruplar tarafından alınması ya da etkilenmesi olasıdır. Bu gruplar etkin bir şekilde, kötü örgütlenmiş geniş halk kitleleri adına, fiziksel uyarıları yeniden düzenlerler (orada bir karayolu, burada bir enerji santrali gibi). Kentsel kültür içindeki birkaç küçük, etkili altkültür diğer altkültürler için uyarı durumları oluşturur. Kentsel sistemdeki altkültürlerin çoğu, kentleşmiş alanın değişik yerlerinde hayli güçlü kültürel farklılıklar üretebilecek çeşitli uyarı konfigürasyonları

(görsel, kinestetik, toplumsal, vb.) üzerinde çok az denetim sahibidir. St. Louis'deki hava kirliliğine karşı alınan tavırlar hakkındaki bir araştırma, nasıl şeyler olabileceğini göstermiştir. Banliyö kesiminde hava kirliliğine karşı keskin bir bilinçlenme olmasına karşın sorunun en büyük olduğu kent merkezi alanında gösterilen tavırlar gayet zayıftı. İç-kentte o kadar çok sorun (iş, konut, boş zamanları değerlendirmeye dönük hizmetler, vb.) vardı ki, hava kirliliğinden doğan olumsuz uyarının farkına varılmamıştı. Yani tavırların oluşması, belirli bir kentsel bağlamdaki belirli uyarı konfigürasyonuna bağlıdır. Bir kez kültürel heterojenlik gelişince ve harekete sosyal engeller dayatılınca, kent sistemi içinde kültürel farklılaşmalar hızla büyür (Thompson, 1965, 106). İç-kentin kültürel tavırları her zaman banliyödekinden farklı olmuştur ve bu farklılıklarda da azalma görülmemektedir. Bu yüzden, Marcuse'nin kültürel değerlerde artan bir homojenlik olduğunu (ve bu yüzden toplumda değişme için bir güç olmadığını) iddia eden tezini (1964); ya da bunun, Melvin Webber'in (1964) "kentsel yeri belirsiz alan" diye adlandırdığı yerde bir "tek boyutlu adam"ın yaşadığı şeklindeki mekânsal karşılığını kabul etmekte güçlük çekiyorum. Kentsel sistemde, kültürel heterojenliğe ve bölgesel farklılaşmaya doğru iten sağlam güçler vardır.

Bu sonuçtan çıkabilecek anlamlar ilginçtir. Birincisi, herhangi bir gerçek gelirin dağıtımını kuramı, kültürlerarası karşılaştırmaları içermelidir. İkincisi, kentsel sistemdeki mal ve hizmetlerin konumu ve tahsisi hakkındaki kararlar "Pareto-karşılaştırılmaz"dır. Bu yüzden, diyelim ki, kentin bir ucundaki açık alanın değerini öbür ucundakinin değeriyle karşılaştırmak çok güçtür. Farklı gruplar bunun kullanımı için farklı elastikyetler sergileyebilir ve bazıları bunu hiç kullanmayabilir de. Dolayısıyla iç-kentte yaşayanlara geniş parklar sağlamak, bundan yararlanmak için (belki) teknik donanım ve kültürel güdülere sahip değilse, gelirin yeniden dağıtımına kesinlikle bir katkı olmayacaktır— aslında bunun Brezilya'daki Boro Kızılderililerine dondurma makinesi vermekten bir farkı yoktur.

Eğer kaynaklar farklı kişilere farklı anlamlar ifade ediyorsa, bireylerin gerçek gelirlerine etkilerini nasıl ölçebilir ve belirli bir yeniden dağıtım hedefine ulaşmak için ne gibi konum politikaları geliştirebiliriz? Bu sorunlar, eğer herkesin önemli olduğunda anlaştığı kaynakları, nüfusun sadece bir kısmının değer verdiklerinden ayırabilirsek, kısmen çözülebilir. En azından, ilk baştakiler oybirliği kuralı geçerliymiş gibi incelenebilir. Böyle gruplandırmalar yapıp yapamayacağımız ampirik bir sorundur, kolay bir yanıtı da yoktur. Ama örneğin, konut olanakları-

nı ve sağlık hizmetlerini birinci gruba sokmak mantıklı olur. Yine de, bu gruplarda bile, kültürel değerlerde ince ama önemli farklılıklar vardır. Örneğin düşük gelir grupları, çoğunlukla kendilerini çevreleriyle özdeşlerler; onlar için taşınmanın psikolojik maliyeti, daha hareketli üst orta sınıfa göre daha yüksektir. İyi niyetli ama kültürel olarak duyarsız orta sınıf planlamacılar, bunun sonucu olarak (konut alanları değişimi ve benzeri yollardan) alt sosyo-ekonomik gruplara ağır maliyetler yüklerler (Duhl, 1963, 139). Yoksullara ruh sağlığı hizmeti sağlanmasının öyküsü de, benzer şekilde, ağırlıkla orta sınıftan oluşan bir grup, altkültürünü yeterince tanımadığı başka bir sosyo-ekonomik gruba hizmet götürdüğünde, bu hizmetin ne kadar uygunsuz olabileceğini gösterir (Riessman ve diğerleri, 1964).

Gerçek geliri kaynaklar üzerinde egemenlikle denkleştirmek bizi bir çıkmaza sokar, çünkü nüfustaki heterojenlikler gerçek geliri ölçmeyi çok zorlaştırır. Bu kavşak noktasında, gelirin parasal gelir olarak görüldüğü kavrayışa geri dönmek çok çekici olsa da, bunu yapmayı reddediyorum, çünkü çıkmazın içerdığı sorunlar yeteri kadar gerçektir ve kentsel sistemi anlamamızda da aşırı derecede önemlidir. Eğer onları araştırmaktan kaçınırsak, toplumsal açıdan anlamlı kararlar için gerekli sağlam temelleri oluşturmak için hiçbir ümidimiz kalmaz. Ama bu tür analizin dikkatimizi çekeceği çok daha derin, uzun vadeli sorular vardır. Kentsel sistemdeki uyarıları sürekli yeniden düzenleyerek kademeleli bir kültürel evrim sürecine neden olmaktadır. Neye doğru evrim? Bir altkültürün açık alanlara değer vermesini engellemenin en emin yolu, onu bu deneyimden yoksun bırakmaktır. Kentsel sistemin evrimi, beğensek de beğenmesek de, bazı (açık hava, vahşi doğa gibi) olgularla ilgili geniş çaplı duyusal yoksunluklara ve bazı (banliyö peyzajı, hava kirliliği gibi) diğerlerinin de aşırı etkisinde kalınmasına doğru ilerleyebilir. Bu yüzden uzun vadede, kentin büyümesiyle ilgili kararları, koruyacağımız ya da ilerleteceğimiz birtakım önde gelen kültürel değerlere göre değerlendirmeliyiz. Eğer bunu yapmazsak, yeni birtakım kültürel değerlerin doğduğunu görebiliriz ve eğer şimdiki eğilimlere bakılırsa bu, şiddetli çatışmalara ve belki de sonunda kendi kendini yok etmeye varabilir. İnsanlık sonsuza kadar, insanın kendi eylemleri sonucu çevrede neden olduğu değişikliklere duyarsız kalamaz. Onun için, ara sıra kendimize şunu hatırlatınamız hayırlı olur: "Uzun vadeli soru, ne tür bir çevre istediğimiz değil, ne tür bir insan istediğimizdir" (Sommer, 1969, 173).

MEKÂNSAL ÖRGÜTLENMELER VE SİYASAL, TOPLUMSAL VE İKTİSADİ SÜREÇLER

Gelirin yeniden dağıtımı şunlarda yapılacak değişikliklerle sağlanabilir:

1. iş ve konutun konumu
2. mülkiyet haklarının değeri
3. kaynakların tüketici fiyatları

Bu değişiklikler de, kentsel sistemdeki farklı bölgelere dışsal maliyetlerin ve yararların tahsisinden ve erişilebilirlik ve yakınlıktaki değişikliklerden etkilenir. İnsanlar siyasal güç kullanarak yeniden dağıtımı yöneten bu gizli mekanizmaları denetlemeye çalışırlar. Tüm süreç, üzerinde "sosyal ve kültürel değerler" yazan kutu aracılığıyla kendini geri besler, çünkü bu değerler hem neden hem de etkidir – bütün gelir dağılımı kuramları onları temel almak zorundadır, ama onların kendileri de kentsel sistemdeki fırsatların tahsisi yoluyla değişime açıktır. Öte yandan, bu toplumsal süreçlerin altında mekânsal örgütlenme sorusu da yatar. Dışsallık etkileri konumlanmıştır; iş ve konut fırsatları, kaynaklar, iletişim hatları da öyle. Siyasal güç kısmen alansal olarak işler. Gelirin yeniden dağıtımının gizli mekanizmaları konumlanma aşamasında meyve verirler. Bu bizi, bu bölümde sormak istediğim son temel soruya getirir. Kentsel sistemde, eşitliği ve faaliyeti azami düzeyde sağlayacak, ya da en azından, yeniden dağıtıma neden olan güçlü gizli mekanizmaları denetleme yeteneğimizi azami düzeye çıkaracak bazı mekânsal yapılar ya da yapı kümeleri var mıdır? Bu hem normatif hem de pozitif bir sorudur, çünkü mevcut dağılımın etkilerini mevcut mekânsal yapılara bakarak açıklayabiliriz ve aynı zamanda, belli bir dağıtım hedefine ulaşmak için mekânsal yapılar tasarlayabiliriz. Aşağıdaki analizde sorunun bu yönlerini birbirinden ayırmayacağım.

Bir kentsel sistemin fiziksel mekânsal biçimi, üç boyutlu Öklid geometrisinde bir yapıdır. İçerdiği olgular, noktalar (dükkanlar, okullar, hastaneler), çizgiler (ulaşım hatları), alanlar (seçim bölgeleri, bölgeler) ve hacimler (binalar) olarak kavramsallaştırılabilir. Bu biçimin, toplumsal süreçlerin tutarlı bir şekilde işleyişini kolaylaştıracak nitelikte olduğu varsayılabilir. Ama mekânsal biçim sonsuz uyarlanabilirlikte olmadığı gibi, onunla ilgili sosyal talepler de aralarında kolayca uzlaşmaz. Gerçekleşen fiziksel biçim de mecburen birtakım çelişen taleplerin tümünün uzlaşmasının sonucudur. Mekânsal biçim üzerine kararlar aldı-

ğımızda, verimli bir uzlaşmaya varmaya çalıştığımızı düşünürüz. Bunu yapmak kolay değildir. Britanya'da (Rødcliffe - Maud Komisyonu gibi) uzun Kraliyet Komisyonu tartışmalarına ve ABD'de topluluk denetimi ya da metropol yönetiminin görelî erdemleri üzerine bitmez tükenmez tartışmalara neden olan türde sorunlardır bunlar. Bütün bu sorun türlerini inceleyemeyeceğim için örneklerle ilerleyeceğim.

1 Bir Kentsel Sistemde Katışıklı Kamu Mallarının Sağlanması ve Denetimi

Bir kez üretildiklerinde, katışıklı kamu mallarına kent sistemindeki tüm bireyler tarafından serbestçe ama (nitelik ve nicelik olarak) eşitsiz şekilde erişilebilir. Birçok mal bu türdendir. Özellikle, serbestçe erişilebilen ama konumsal mekanizmalar aracılığıyla sağlanan mallar ve hizmetler bu sınıfa dahildir – kentsel ortamda mekânsal biçim politikalarının önemi de buradadır. Gerçekten de, konum kuramının büyük bir kısmını, katışıklı kamu mallarının sağlanmasını yöneten, kuramın özel durumu olarak değerlendirmek mantıksız olmaz (Tiebout, 1961, 80-81).

Üç farklı politika durumu arasında ayırım yapmak yararlıdır. Birincisi her bireye verilen mallarla ilgilidir. Burada politikanın sorunu, malın, belirli bir dağıtım hedefine erişmek için (özel ya da kamusal eylem aracılığıyla) yeterli nicelik ve nitelikte ve doğru konumda sağlanmasıdır. İkincisi, "istek dışı" kullanım sonucu maliyetler dayatan (hava kirliliğine neden olanlar gibi) katışıklı kamu mallarının durumudur. Burada da politikanın sorunu, bu maliyetlerin oluşumunu asgariye indirmek ve dağılım etkilerini denetlemek amacıyla, konumsal örüntüleri ayarlamak, düzenlemektir. Üçüncüsü (bu belki de en yaygın olanıdır), bir malın hem yarar hem de maliyet sağladığı karışık durumdur.

Yararlı katışıklı kamusal malların sağlanması, özel ya da kamusal eylem sonucu gerçekleştirilebilir. İlk durumda, "mantıklı" bir konumsal oluşum (örneğin perakende satış ve eğlence fırsatlarında) gerçekleştirecek ve böylece gelir farkı etkisini (üretim teknolojisinin izin verdiği oranda) asgariye indirecek bazı doğal piyasa işleyişlerine güveniriz. Böylece, az sayıda üretim noktası için teknolojik ihtiyaç ile mekânsal olarak dağılmış çok sayıda tüketim noktası için fiziksel ihtiyaç arasındaki çelişkiyi çözmekte fiyatlar etkili olur. Lösch'ün (1954) analizi, buradan doğan genel mekânsal denge biçimini irdelenecek gerekli araçları sağlar bize. Üretim fonksiyonları, tüketim fonksiyonları ve elastikiyet kümeleri (fiyatlar, gelirler ve benzerleriyle ilgili olanları) bir maldan di-

ğerine büyük farklılıklar gösterdiği için, hiyerarşik bir çözümün kaçınılmaz olduğuna dikkat çeker. Katışıklı kamusal malların özel girişimle sağlanmasının da Lösch'ün belirttiği mekânsal örüntüye uymasını beklemek, (firmanın katılma koşulları, arz ve talep koşullarındaki stokastik dalgalanmalar, ürün farklılaşmaları, sınırlı alanlar, piyasa alanlarına karşılıklı tecavüzler ve benzeri konularla ilgili) birçok nedenden dolayı gerçekçi değildir. Bu yüzden, piyasa mekanizmalarının, özel girişimle sağlanan katışıklı kamusal malların konumunu Pareto dengesine ulaştırma konusunda konut piyasasındakinden daha etkili olmayacağını beklemek için sağlam kuramsal nedenler vardır. Ampirik kanıtlar da aynı doğrultudadır. Örneğin süpermarket hizmetlerinin konumunu düşünün. Süpermarketin kendisi (tamamen özel mallar satıyor olmasına karşın) bir katışıklı kamusal maldır ve konumunun da, piyasa alanı genişledikçe, yürürlükteki kapsamlı ekonomik faaliyetin gerekleri ile tüketicinin yükselen taşıma ve ulaşım maliyetlerinin dengelenmesine bağlı olduğu kabul edilebilir. Yine de Kernel Komisyonu (1968, 277) bu hizmetlerin getto alanlarındaki eksikliğini vurgular. Kuşkusuz bunun gerçek piyasa başarısızlıklarına mı, denge sağlamadaki gecikmelere mi, yoksa getto bölgelerinde süpermarket işleyişlerini iktisadi olmaktan çıkaran toplumsal ve iktisadi koşullara mı bağlı olduğunu söylemek zordur. Ama özel sektörün (alışveriş, boş vakitlerin değerlendirilmesi ve benzeri fırsatlar gibi) katışıklı kamu malları sağlayan bu alanlarında bile, birtakım arz ve talep eğrilerinin belirlenebilir olması, Pareto optimumuna yakın bir konumsal örüntünün her yerde otomatik olarak oluşacağını göstermez. En başta etik açıdan kabul edilebilir bir gelir dağılımı verili olduğunda bile, herhangi bir "doğal" rekabet verimliliği varsayımının sorgulanmasını gerektirecek (ürün farklılıkları ve benzerlerinden doğan) eksiklikler ve karşılıklı bağımlılıklar vardır. Örneğin, girişimcilerin ilk olarak fazladan kârların azami düzeyde olduğu alanlarda konumlanmalarını beklemek mantıksız olmaz – hizmetin, varlıklı alanlara, düşük gelirli alanlara oranla daha evvel ulaşmasının "doğal" bir eğilim olması bundandır ve bunun da, her zamanki gibi getirdiği, gerçek gelirin yeniden dağıtımıdır. Bu yüzden özel sektörde bile, en azından dengeye daha çabuk ulaşılmasının sağlanması amacıyla, kamu müdahalesine gerek vardır. Hele yeniden dağıtımda nitelikçe bir ilerleme sağlamak hedefleniyorsa, müdahalenin gerekçeleri daha da kuvvetli demektir.

Birçok katışıklı kamusal mal, bir piyasa fiyatı kümesi oluşturulamadığından, olağan piyasa işleyişiyle sağlanamaz. Bu mallar (eğitim hiz-

metleri, itfaiye, polis koruması ve benzerleri) kamusal eylemle sağlanırlar. Kamu faaliyetlerinin konumunu belirleyecek bu kadar az kıstasın olması gariptir. Kamu maliyesi kavramları, "şimdiye kadar genellikle mekânsızdı" (Thompson, 1965, 257). Teitz'in (1968) belirttiği gibi, konum kuramcıları, kamu hizmetlerinin konumlarını genellikle ihmal etmişlerdir. Yeterli konum kıstasları geliştirilememiş olduğuna göre, kamu faaliyetlerinde konumsal kararların hemen hemen tamamen, önceki bölümde gözden geçirilen (s. 72-78) dengesiz siyasal baskıların sonucu olması bizi şaşırtmamalı. "Yerel kamu hizmetleri, ekonomimiz içinde gelirin yeniden dağıtılmasının esas aracı olacak gibi göründükleri" (Thompson, 1965, 118) için, yeniden dağıtım sürecini denetlemek istiyorsak, kamu hizmetlerinin konumlarını yönlendiren politikalara daha çok dikkat etmeliyiz. Kamusal faaliyetlerin konumu için bir kuram oluşturmak kolay değildir. İlke olarak, sorun aynen özel sektördeki gibidir kuşkusuz: Dağıtıma bağlı birtakım kısıtlamalara bağlı olarak, en verimli konum örüntüsünü bulmak. Bu yüzden, Lösch tarafından önerilen çerçeve yararlıdır (Berry, 1967; Teitz, 1968). Ama sorun, kamusal örgütlenmenin hemen hemen tekelleri yapısı ve herhangi bir gerçekçi fiyat işleyişinin bulunamaması nedeniyle kuramsal olarak zorlaşmaktadır. Aslında kamu hizmeti konumu, aşağıdakilerle ilgili sorunların aynı anda çözümünü gerektirir: (1) maliye, (2) üretim teknolojisi, (3) arzın nitelik ve niceliği, (4) konum, (5) talep tahmini ve (6) refahın etkisi. Açıkça, en uygun çözümü tanımlamak kolay değildir. Özel sektörde olduğu gibi, diyelim ki sağlık hizmetleri için, konumun hiyerarşik bir düzenlenmesini düşünebiliriz; ama yine de, bu düzenlemenin en iyi biçimini belirlemek ya da başka mekânsal örgütlenme biçimlerini değerlendirmek çok zordur (Schneider, 1967; 1968; Schultz, 1969). Daha genel olarak, kamu hizmetleri konumu kuramındaki güncel durum, görece basit model tespiti noktasından çok ileriye gidememiştir (Teitz, 1968).

Hemen hemen aynı sonuç, maliyet yaratan katışıklı kamusal malların denetimi konusunda da elde edilebilir. Belirli dışsallıkların mekânsal etki alanının biçimi ve doğası konusunda da çok az araştırma yapılmıştır. Ama ölçek olarak çok büyük değişiklikler gösterdiklerini biliyoruz; bu da bir çeşit hiyerarşik düzenleme gerektiğini ortaya koyar (küçük ölçekli etkiler topluluk düzeyinde denetlenir, büyük ölçekli etkiler ise metropol düzeyinde denetlenmelidir). Dışsallık alan etkilerinin araştırılması, bir saf mekânsal analiz sorunudur. Mekânsal yüzeyin boyutunu ve değişken yoğunluğunu belirtebilmemizi ya da genelleyebilmemizi gerektirir. Düzenleme sorunu o zaman, kısmen, arzulanan bir

mekânsal yüzeye erişmek için bu dışsal maliyetlerin kaynaklarının konumunu değiştirme ya da faaliyetleri bazı toplumsal gayelere (hava kirliliği düzeylerini düşürme gibi) erişecek şekilde mevcut bir yüzeye göre konumlandırma şeklini alır. Şu anda, bu tür politika kararlarını yönlendirecek bir kuramın izi bile yoktur.

Kültürel değerlerdeki ve dolayısıyla talep ve ihtiyaçlardaki çeşitlilikler, politika kararlarını ciddi bir şekilde karmaşılaştırır. Konut piyasası durumunda karşılaştığımız aynı genel açmazla karşılaşırız – eğer merkezi bir kurum bir karar alacaksa, nüfustaki her bireyin yararlılık ölçeği konusunda bilgi sahibi olması gerekir. Yönetimin bu bilgiye sahip olamayacağı belli olduğuna göre, ne yapacaktır? Bir çözüm oy baskısına göre davranmaktır, ama bunun nasıl eşitsizliklere neden olabileceğini görmüştük. Tiebout, bunun yerine topluluklara bölünmüş bir yapı önerir:

Tüketici seçmen, kamu malları tercih eğilimleri en çok işine gelen topluluğu seçer... Topluluk sayısı çoğaldıkça çeşitlilik de artacağından, tüketici, tercih durumunun gerçekleşmesine daha çok yaklaşabilir.

Bazı açılardan, bu, çekiciliği olmayan bir önerme değildir, çünkü kuramsal olarak tüketicinin seçme erimini topluluk denetleme sistemi yoluyla azami düzeye çıkarır; bu sistemde görece homojen değer ve yarar işlevlerine sahip bireylerin oluşturduğu topluluklar, isteklerini grup seçimiyle belirlerler. Yine kentteki bölgesel örgütlenmede bir mantık olduğunu görüyoruz. Tüketicilerin tercih ettikleri kamu mallarına ulaşmak için bir topluluktan diğerine kaydıkları kuşkusuz doğrudur. Tiebout'un önermesinin verimliliğinden kuşkuya düşmek için belli birçok neden var (örneğin tam hareketlilik ve bilginin varsayılması), ama kentsel bir sistemdeki bölgesel örgütlenmeler konusunda bazı çok genel sorunlar da var ve bu genel meseleleri inceleyerek bitirmek belki daha uygun olur.

2 Bir Kentsel Sistemdeki Bölgesel Örgütlenmeler

Bir kentsel sistemde bölgesel örgütlenmeleri oluşturan çeşitli doğal güçler vardır. Akrabalık ve etnik gruplaşmalar, ortak değer sistemlerine sahip topluluklar, kentsel çevrenin niteliği konusunda benzer fikirleri olan bireyler uygun örneklerdir. Bu güçler durağan kalmaz. Etnik gruplar ve akraba grupları çözülürler (Webber, 1963) ve geleneksel "cemaat" ve "mahalle" mefhumlarının yerine oldukça değişik başka bir şey

geçer – toplumsal örgütlenme açısından gizli olmaktan çok, açık bir semt kavramı (Keller, 1969). Bölgesel örgütlenmelerin lehinde konuşmak için sağlam, mantıklı nedenler vardır. "Uygun" bir örgütlenme, çatışmaları asgariye indirmek ve grubun tutarlılık ve faaliyetini azami düzeye çıkarmak yolunda çok şey yapabilir. Böyle bir mekân örgütlenmesini gerçekleştirip gerçekleştiremeyeceğimiz ve dolayısıyla toplumsal amaçları kolaylaştırıp kolaylaştıramayacağımız, "uygun" sözcüğünün ne anlama geldiğini bulmamıza fazlasıyla bağlıdır.

Bölgesel örgütlenme kentsel sistem içinde birçok işlev üstlenebilir. Klasik bölgeleştirme sorunu, bütün bu işlevleri yeterli ölçüde yerine getirebilecek bir bölgeler hiyerarşisi bulmaktır (örneğin bkz. Boudeville, 1968). Bazı işlevler (örneğin ulaşım sistemleri, park alanı hizmetleri) metropol düzeyinde gerçekleştirilmelidir, ama bazıları da (örneğin oyun alanları, çocuk bakımı merkezleri) en iyi yerel düzeyde halledilir. Demek ki ilk sorun, farklı hizmetlerin farklı mekânsal ölçeklerde sağlanması gerekliliği gibi açık bir olguyla başa çıkabilecek bir örgütlenme biçimi bulmaktır. İkinci sorun, (toplumsal ve iktisadi) büyüme, mekânsal taşma etkileri, değişen mekânsal ilişkiler ve benzerleriyle başa çıkabilecek esnekliğe sahip bir örgütlenme biçimi belirlemektir. Örgütlenme esnek olmazsa, Friedmann'ın (1969) genel kutuplaşmış gelişme olarak adlandırdığı süreç üzerinde otomatik bir kısıtlayıcı etki yaratır (Darwent, 1969). Başka bir deyişle, herhangi bir bölgesel örgütlenme, kentsel sistemin dinamiklerine tepki verecek şekilde tasarlanmalıdır. Bu belki de çözülmesi en güç sorundur, bu yüzden dikkatimi onun durağan yönlerine yoğunlaştıracam.

İlk önce tamamen yerel semt gruplarına dayalı bir bölgesel örgütlenmenin iktisadi, toplumsal ve siyasal yararlarını düşünün. Olson'un (1965) analizine göre, grup ne kadar küçük olursa, kendine kolektif olarak mal sağlamada o kadar istekli olur. Grup küçüldükçe, kolektif hedeflere ulaşması daha olanaklıdır. Bunun önemli iktisadi sonuçları vardır, çünkü küçük topluluk ortamlarında büyüklerine oranla daha kuvvetli güdülerin olanaklılığına işaret eder – Liebenstein'in (1967) verimliliğin olağan iktisadi ölçümlerinden ayırt ederek "x-verimlilik" diye adlandırdığı bir nitelik. Kuşkusuz, seçim zamanı küçük topluluklar, büyüklere oranla (diğer her şey eşit kalmak koşuluyla) daha yüksek katılım yüzdesi gösterirler. Bu kısmen, küçük topluluklardaki daha büyük bireysel katılım potansiyelinin işlevidir – Isard ve diğerlerinin (1969, 3. Bölüm) "katılım potansiyeli" olarak ölçmeyi düşündükleri bir nicelik. Bu, aynı zamanda, Thompson'un (1965, 263) "küçük ölçeğin yol açtığı

kişiselleştirilmiş biçimlendirme ve denetim" dediği şeyin sonucu da olabilir. Daha öğretisel bazı yaklaşımlar tarafından, gerçek bir demokrasiyi sağlamanın tek yolunun yerel semt birimlerine dayanan topluluk denetimi olduğu da öne sürülmüştür – denmiştir ki, ancak o zaman herkesin kararlarda bir söz hakkı olması sağlanabilir ve bu söz hakkının gelir eşitsizliklerini üreten mekanizmaları denetleyebileceği düşünülebilir. Bu yüzden Kotler (1969, 71) şunu öne sürer: "Yoksulun, refahı getirecek olan özgürlüğü sağlamak için semt yönetimine ihtiyacı vardır". Bu iddiayı kabul etmeden önce (şunu da göz önünde bulundurmak gerekir ki, Davis ve Whinston'ın bölge üzerine, Tiebout'un kamu hizmetlerinin sağlanması üzerine tartışmaları da aynı genel doğrultuyu işaret etmektedir), bazı sakıncalarını da tartışmalıyız.

Yerel düzeyde, bazı mal ve hizmetlerin arz edilebileceği ve bazı işlemlerin verimli bir şekilde yerine getirilebileceğinden kuşku yoktur. Ama çok daha geniş bir ölçekte arz edilmesi gereken mallar ne olacak? Bu durumda işin içine önemli dışsallıkların girmesi kaçınılmazdır. Genelde Olson (1965), Weisbrod (1965) ve diğerleri tarafından, dışsallıklar var olduğunda kamu hizmetlerinin eksik sağlanması eğiliminin ortaya çıktığı (her ne kadar Williams, 1966, bu görüşe katılmayıp, sorunun eksik sağlanma değil en uygun düzeyde sağlanamama olduğunu öne sürmüştü de) gösterilmiştir. Bu durumu düzeltmenin bir yolu komşu topluluklarla müzakere etmektir, ama merkezileştirilmemiş bilgi toplama ve (karar vermedeki gecikmelere atfedilenler de dahil olmak üzere) müzakere maliyetleri sorunları bunu, söz konusu hizmetleri rasyonelleştirmenin genellikle verimsiz bir yolu haline getirir. Başka bir çözüm ise, bu hizmeti daha iyi koşullarda sağlayabilecek, daha yüksek düzeyde bir bölgesel sistem kurarak dışsallıkları içselleştirmektir. Dikkat etmemiz gereken, iktisadi verimlilikle kazandığımızdan daha çoğunu "x-verimlilik"le kaybetmemektir. Dışsallıkları tamamen içselleştirmemiz kuşkusuz olanaksızdır, dolayısıyla en uygun bölgesel örgütlenmenin belirlenmesi, dışsallıkların tamamen ortadan kaldırılmasına değil, kabul edilebilir bir düzeye indirilmesine dayanır. Bu yüzden ulaşım, atık su, geniş çaplı boş vakitleri değerlendirme tesisleri ve benzerlerini sağlayacak üst düzey bir örgütlenme düşünmek mümkündür. Ayrıca finansman sorunu da düşünülmelidir. Yakın geçmişte, Amerikan kentlerindeki en ciddi sorunlardan biri, birçok merkezi alandaki temel vergi gelirinin kaybı olmuştur (Netzer, 1968). Yerel olarak finanse edilen yerel yönetimler feci bir şeydir – yoksulların kendi yoksulluklarını denetlemesi, zenginlerin kendi zenginliklerinin meyveleriyle daha varlıklı

olmasından başka bir sonuç doğurmaz. Yeniden dağıtıma ilişkin sonuçlar açıkça geriletici niteliktedir. Gerçekten, Amerikan kentlerindeki mevcut maliye ve kamu hizmetlerinin yerel yapısı, yan yararların kentsel sistemin farklı bölümlerine eşitsiz tahsisinin önde gelen sorumlularından biri olarak görülmelidir. Dolayısıyla yönetimin metropol düzeyinde olmasını destekleyen güçlü bir gerekçe ortaya çıkar. Bu gerekçe, ancak kentsel ya da bölgesel düzeyde çözülebilecek birçok düzenleme sorununun (örneğin kentin genel mekânsal biçiminin ve hava kirliliği düzeylerinin düzenlenmesi) varlığıyla daha da güçlenmektedir.

Merkezden uzaklaşma ve semt yönetimi lehine güçlü kanıtlar vardır, ama metropol düzeyinde yönetim için de aynı oranda güçlü kanıtlar vardır. Kuşkusuz, ara boyutlarda birimler ya da daha geniş çaplı, megalopol düzeyinde yönetim için de kanıtlar üretebiliriz. Bunlar uzlaşmaz değildir, çünkü doğası hiyerarşik olan, azami yerel katılımı mümkün kılan ve aynı zamanda da genel kentsel hizmetleri en uygun şekilde sağlayan bir bölgesel örgütlenme tasarlamak mümkündür. Doğrusu, bu tür hiyerarşik bir örgütlenme, şu anda hem Britanya'da hem de ABD'de vardır. Burada sorun, mevcut örgütlenmenin uygun mu yoksa ayak bağı mı olduğudur. Ne yazık ki, gelirin yeniden dağıtımını yönlendiren mekanizmaların denetlenmesi açısından çok önemli sonuçları olmasına karşın, bu sorunun öyle kolay bir yanıtı yoktur. Aslında, eğer doğru bir yanıt ortaya koyabilirsek, bu denemenin başında sorduğumuz genel soruya da bir yanıt bulmuş oluruz – mekânsal biçim ve toplumsal süreçleri yönlendiren politikaları, belli bir sosyal hedefe ulaşmak amacıyla uyumlu bir şekilde işletebilir miyiz?

SONUÇLANDIRICI BİR YORUM

Bir kentsel sistemin geleceği hakkında tahmin yürütmek için, değişikliği getiren süreçleri anlamak ve bu süreçlerin, bir bütün olarak toplumsal sistemi sürüklediği yönün gerçekçi bir değerlendirmesini yapabilmek gerekir. Dikkatimi gelirin yeniden dağıtılmasını yönlendiren mekanizmalar üzerinde yoğunlaştırdım ve bunların bizi daha büyük eşitsizlik ve adaletsizliğe götürüyor gibi göründüğünü vurguladım. Bu mevcut eğilim değiştirilmezse, hemen hemen kesinlikle, kent içinde yoğun (şiddet de içerebilecek) çatışmalara doğru yol aldığımızı hissediyorum. ABD'de, açık çatışmaların başladığına ilişkin yeterli belirtiler vardır. Britanya'da da aynı süreçler işlemektedir. Bu yüzden şu sonucu

çıkarırmaktayım: Mevcut eğilimleri kolaylaştıracak yönde planlar yapmak, toplumsal sistemin geleceğini felakete sürükleyecektir – bu, 1960'ların en büyük planlama hatası olmuştur. Hoover'm (1968, 260) belirttiği gibi, planlama genelde ideal olarak statükoyu alır, ki buna da karşı çıkılabilir "eğer statünün alıp bir tarafa konulacak bir hali kalmadığına inanıyorsak". Bu yüzden, kolay aşamalar halinde muazzam bir refah ve elektronik mutluluk dönemine doğru ilerlediğimiz görüşünü kabul edemiyorum, çünkü benim analizim ve gördüğüm kanıtlar bundan farklı. Kısmen, bu bir çevrebilim sorunu; çünkü Mishan'ın da (1967) dediği gibi, önümüze fırsat halıları serilirken, arkamızdaki daha hızlı toplanıyor olabilir. Ama bu da kısmen, kent sistemi içindeki sosyal ve mekânsal örgütlenmeler üzerinde akıllıca bir denetim uygulama sorunudur. Karşımızda büyük bir görev var. En yüksek toplumsal hedeflere yönelsek bile, kent sisteminin bütünü henüz akıllı politika kararları alabilecek kadar anlayabilmiş değiliz. Uygun politikaların oluşturulması ve bunların sonuçlarının tahmini, kent sisteminin toplumsal süreci ve mekânsal biçim yönleri üzerine geniş, disiplinlerarası bir hamle yapılmasına bağlı olacaktır.

3. BÖLÜM

SOSYAL ADALET VE MEKÂNSAL SİSTEMLER

COĞRAFYA analizinde normatif düşüncenin önemli bir rolü vardır. Sosyal adalet normatif bir kavramdır ve bu yüzden, sosyal adalet düşüncelerinin coğrafi analiz yöntemlerine katılmamış olduğunu görmek şaşırtıcıdır. Bunun nedenini de uzakta aramamak gerekir. Coğrafyada konum sorunlarını incelemek için kullanılan tipik normatif araçlar, klasik konum kuramından türetilmiştir. Bu kuramlar genelde Pareto optimumuna dayanır, çünkü hiçbir bireyin, kendi hareketinden sağladığı yarar başka bir bireyin uğradığı zararla karşılanmadan hareket edemediği durumu, en uygun konum örüntüsü olarak tanımlarlar. Bu yüzden konum kuramı, her zaman *verimlilik* kistasına bağlıdır. Verimlilik, kuşkusuz, birçok değişik şekilde tanımlanabilir, ama konum kuramındaki anlamı, belirli bir mekânsal sistem içinde hareketin toplam maliyetini (arz ve talep kısıtlamalarına bağlı olarak) asgariye indirmektir. Bu tür modeller, konum kararlarının gelir dağılımı üzerindeki etkilerini dikkate almazlar. Dolayısıyla, coğrafyacılar da iktisatçıları taklit ederek, dağıtım sorunlarının (esas olarak, hoşlanılmayan bazı etik ve siyasal yargıları içerdikleri için) bir kenara konduğu, bu arada verimli "en uygun" konum örüntülerinin belirli bir gelir dağılımı varsayılarak belirlendiği bir düşünce tarzı benimsemişlerdir. Bu yaklaşımda, açıkça bir şeyler eksiktir. Normatif düşünceden davranışsal ve ampirik formülasyonlara kaçış, kısmen konum sorunlarına daha doyurucu bir yaklaşım arayışına bağlanabilir. Bu kuşkusuz sıhhatli bir tepkidir ama biraz da yersizdir. Yanlış olan normatif modelleme değil, bu modellerde oluşturulan norm *türleri*'dir. Bu yüzden olağan normatif analiz tarzından saparak, sosyal adalet ilkelerine dayanan mekânsal ve bölgesel tahsisin normatif kuramını oluşturma olanağını araştıracağım. Bunu verimliliğinkine alternatif bir çerçeve olarak sunmuyorum. Uzun vadede, verimlilik ile dağıtımın birlikte incelenmesi çok daha yararlı olacaktır. Böyle yapmanın ge-

rekçeleri açıktır. Eğer, kısa vadede sadece verimliliğe ilgi gösterir ve toplumsal maliyeti boşlarsak, bu maliyetin sıkıntısını çeken birey ya da gruplar uzun vadede verimsizliğe neden olurlar: ya Liebenstein'in (1966) "x-verimlilik" adını taktığı şeydeki (kişilerde işbirliği ve toplumsal üretim sürecine katılma isteği uyandıran, elle tutulmaz gözle görölmez şeylerdeki) düşüşün sonucu olarak, ya da -suç ve uyuşturucu bağımlılığı gibi- toplumdışı davranışlarla, üretime yönelebilecek yatırımları bu davranışları düzeltmek için harcamayı zorunlu hale getirerek. Aynı yorum sosyal adaletin tek tarafı olarak dikkate alınması için de yapılabilir. Eğer dağıtılacak ürün kıt kaynakların verimsiz kullanımı yüzünden belirgin bir şekilde küçölürse, toplumsal açıdan adil bir dağıtım uzun vadede üretken olmaz. Bu yüzden, uzun vadede sosyal adaletle verimlilik hemen hemen aynı şey olur. Ama sosyal adalet sorunu (siyasal nutuklar dışında) ihmal edildiği ve kısa vadeli analizlerde bir kenara bırakılması yolunda genel bir eğilim olduğu için, ben tam tersini yapıp verimlilik sorusunu bir kenara bırakacağım. Ama bu, verimliliğin ilgisiz ya da önemsiz olduğu anlamına gelmez.

Sosyal adalet kavramı, içine "iyi toplum" görüşümüzü koyacağımız bir kavram değildir, daha kısıtlı bir kavramdır. Adalet esas itibariyle, çatışan talepleri çözmek için bir ilke (ya da ilkeler kümesi) olarak düşünülebilir. Bu çatışmalar değişik şekillerde oluşabilir. Sosyal adalet, bireysel ilerleme arayışında toplumsal işbirliği yapma ihtiyacından doğan çatışmalar için adil ilkelerin uygulanmasıdır. İşbölümü yoluyla üretimi artırmak mümkündür: Bu durumda ortaya çıkan soru, üretimin meyvelerinin sürece katılanlar arasında nasıl dağıtılacağıdır. Bu yüzden sosyal adalet ilkesi, ortak iş yapılması sürecinden doğan yararların dağıtımında ve yüklerin tahsisinde uygulanır. Aynı zamanda üretim ve dağıtım faaliyetleriyle ilgili toplumsal ve kurumsal düzenlemeleri de kapsar. Dolayısıyla gücün ve karar verme yetkisinin konumu, etkinin dağılımı, sosyal statü ihmanı, faaliyetleri düzenleyecek ve denetleyecek kurumlar ve benzerleriyle de ilgilenecek şekilde genişletilebilir. Bununla birlikte, bütün bu durumlarda asıl mesele hem bireylere, gruplara, örgütlere ve bölgelere uygulanan dağıtımı, hem de bu dağıtımın sağlanmasına yarayan mekanizmaları değerlendirmemize yardımcı olacak bir ilke arayışımızdır. Kısacası aradığımız, adil yollarla sağlanan adil bir dağıtımın şartnamesidir.

Ne yazık ki, başvurabileceğimiz genel kabul görmüş bir sosyal adalet ilkesi yok. Yine de sosyal adalet kavramı, Aristo'nun *Etik*'inden bu yana sosyal felsefi düşüncenin temelini oluşturmuştur. En önemli iki

biçimi, toplumsal sözleşme (ilk olarak Hume ve Rousseau tarafından formüle edilmiştir) ve yararcılığın (ilk olarak Bentham ve Mill tarafından biçimlendirilmiştir) türevleridir. Yakın zamanda, birçok nedenden dolayı daha kabul edilebilir görünen modern yorumlar sayesinde bunlara olan ilgi canlanmıştır – Rawls (1969; 1971), Rescher (1966) ve Runciman'ın (1966) çalışmaları bu açıdan dikkat çekicidir. Kuşkusuz bu düşüncede başka etkiler de vardır. Tawney (1931) gibi yazarların ayrıntılı eşitlik kavramı irdelemeleri, gelirin doğru dağıtımı konusunda bugün için mevcut olan geniş literatür koymuştur tartışmaya ağırlığını. Ama burada bu literatürü gözden geçirmek istemiyorum. Kendimi sosyal adaletle ilgili belli bir tartışmayla sınırlayacağım ve bunun coğrafya açısından anlamlı ve yararlı bir tarzda nasıl ifade edilebileceğini göstermeye çalışacağım.

İnceleyeceğim sosyal adalet ilkesinin iskeleti "adil yollarla sağlanan adil bir dağıtım" kavramıdır. Bu bölümün temel görevi, bu iskelete eklemek ve coğrafi çeşitlemesini oluşturmaktır. İki ön soruyla başlayabiliriz:

Dağıttığımız nedir? Toplumsal işbirliğinden elde edilecek yararları dağıttığımızı söylemek kolaydır, ama bu yararların ne olduğunu belirlemek, özellikle bireysel tercihlere ve değerlere bağlı olduklarında, çok daha zordur. Bu yazı çerçevesinde bu soruyu yanıtsız bırakacağım ve dağıttığımız her ne ise, "gelir" diye adlandıracacağım. Bu, gelirin çok genel bir tanımına işaret eder – Titmuss'un (1962) "toplumun kıt kaynakları üzerindeki egemenlik" şeklindeki tanımı, ya da örneğin Miller ve Roby (1970) tarafından önerilen daha da genel bir tanım. Burada, gelirin toplumsal açıdan adil bir tanımını tasarlayabileceğimizi varsayıyorum – çünkü adil olmayan bir şekilde tanımlanan bir şeyin toplumsal açıdan adil bir dağıtımını tasarlamak, adaletsizliğin ta kendisi olurdu.

Kimler ya da neler arasında dağıtıyoruz? İlgilenmemiz gereken nihai birimin insan bireyi olduğu konusunda genel bir anlaşma sağlanmıştır. Kolaylık açısından sık sık gruplar, örgütler, bölgeler ve benzerleri arasındaki dağıtımdan da söz etmek gerekecektir. Coğrafyacılar özellikle toplumun bölgesel örgütlenmesiyle ilgilendikleri için, bu düzeyde topluluklarla çalışmak kolaylık getirecektir. Ama çeşitli biçimlerde ekolojik yanılığın üzerine o kadar deneyimimiz var ki (bkz. Alker, 1969), bir bölgeler kümesinde belli bir ölçeğe göre tanımlanmış adil bir dağıtım olmasının, başka ölçeklerde ya da bireyler arasında adil dağıtım olacağı anlamına gelmediğini biliyoruz. Bu topluluk ölçekleri

sorunu, bazı çetin metodolojik zorluklar doğurur. İlke olarak, herhangi bir ölçekte ya da topluluklar arasında sağlanan dağıtımın, bireysel analiz düzeyindeki dağıtım için de geçerli olacağını kabul edebiliriz. Bunu yapması zordur ama şu andaki amaçlar için –bölgesel analiz düzeyinde sağlanan adaletin, aslında bunun her zaman doğru olmadığını çok iyi bilmeme karşın– birey için de adaletin sağlandığı anlamına geldiğini varsayacağım.

"ADİL BİR DAĞITIM"

İki çok önemli soruyu varsayımlarla saf dışı bıraktıktan sonra, şimdi sosyal adalet ilkesinin analizine geçiyorum. Bu, iki kısma ayrılabilir; ben burada, "adil dağıtım"ın anlamını araştıracağım. İlk olarak bu dağıtıma bir temel oluşturmalıyım. Kuşkusuz, önemli ahlaki kararlar almadan çözülemeyecek etik bir sorundur söz konusu olan. Bu kararlar esas olarak, bireylerin içinde yaşadıkları, çalıştıkları ve var oldukları toplumun üretimi üzerindeki taleplerini neyin meşru kıldığıyla ilgilidir. Birçok kıstas ortaya atılmıştır (bkz. Rawls, 1969; Rescher, 1966):

1. *Temel eşitlik* – her bireyin, yararlar üzerinde, katkısına bakılmaksızın eşit hakkı vardır.
2. *Hizmetlerin arz ve talebe göre değerlendirilmesi* – kıt ve ihtiyaç duyulan kaynaklara egemen olan bireylerin diğerlerine oranla daha çok hakkı vardır. Burada belki de, kıtlığın doğal olarak oluşması (bireysel zihin ve kas gücü) ile yapay olarak yaratılması (kaynağın miras kalması ya da bazı mesleklere girişte toplumsal olarak örgütlenmiş engellerin varlığı) arasında bir ayrım yapılması gerekir.
3. *İhtiyaç* – bireylerin eşit düzeyde yarara hakları vardır, yani ihtiyaca göre, eşit olmayan tahsis yapılır.
4. *Kalıtıl haklar* – bireylerin hakları, geçmiş nesillerden miras kalan mülk ve diğer haklara bağlıdır.
5. *Liyakat* – haklar, üretime katkının sağlanmasındaki zorluğa göre belirlenir (zor ve tatsız görevler –madencilik gibi– ile uzun eğitim süresi gerektirenler –cerrahlık gibi– diğerlerine göre daha fazla hak talep ederler).
6. *Ortak yarara katkı* – faaliyetleri daha fazla kişiye yarar sağlayan bireyler, daha az kişiye yarar sağlayanlara oranla daha fazla hakka sahip olurlar.
7. *Gerçek üretken katkı* – uygun bir ölçüme göre daha çok çıktı üreten

bireyler, daha az çıktı üretenlere oranla daha fazla hakka sahip olur.

8. *Çaba ve özveri* – yeteneklerine oranla daha çok çaba sarf eden ve daha çok özveride bulunanlar, az çaba sarf edip az özveride bulunanlara göre ödüllendirilmelidir.

Bu kıstaslar bir arada uygulanamaz değildir ve kuşkusuz daha derinlemesine yorum ve inceleme gerektirir. Runciman'a (1966) uyacağım ve sosyal adaletin özünün, bu kıstaslardan üçünü çok kesin olmayan bir şekilde önem sırasına koyarak somutlanabileceğini ileri süreceğim: *İhtiyaç* en önemlisi, *ortak yarara katkı* ikinci sırada, *liyakat* üçüncü sırada. Bu kararı ayrıca tartışmayacağım. Aslında bu tercih, ister istemez bazı tartışmalı ve etik iddialara dayanmaktadır. Ama ilerde görüleceği gibi, bu üç kıstasın incelenmesiyle ortaya çıkacak konular, aslında diğer başlıklar altında anılan konuların çoğunu da içerecek kadar kapsamlıdır. Bu üç kıstas, değişik bağlamlarda ayrıntılı olarak incelenebilir. Bu kavşak noktasında, tartışmaya coğrafi yönü de katmaya ve böylece birtakım bölgeler bağlamında bunların nasıl biçimlendirilebileceğini incelemeye karar verdim. Sunuş kolaylığı amacıyla, kıt kaynakları sosyal adaleti azami düzeye çıkaracak şekilde, belli bölgelere tahsis eden bir merkezi yönetimin sorunu olarak ele alacağım konuyu. Daha önce belirttiğim gibi, bölgesel dağıtımci adaletin otomatik olarak bireysel adaleti getireceğini varsayıyorum.

BÖLGESEL DAĞITIMCI ADALET

Bir bölgesel dağıtım adaleti ilkesi formüle ederken ilk adım, üç kıstasın –ihtiyaç, ortak yarara katkı, liyakat– her birinin, bir bölgeler kümesi bağlamında ne anlama geldiğini belirlemektir. Sonra da her kıstasa göre dağıtımı değerlendirecek ve ölçecek yöntemler tasarlanabilir. Her üç ölçümün (bir şekilde tartıldığı düşünülürse) toplamı, bölgelere kaynak tahsisi için varsayımsal bir nicelik sağlar. Sonra bu nicelik, normatif analizlerin çoğunda olduğu gibi, mevcut dağılımları değerlendirmekte ya da mevcut tahsisleri iyileştirecek politikaların tasarımında kullanılır. Bir bölgesel adalet ölçümü, mevcut kaynak tahsisini, varsayılan tahsisle karşılaştırarak elde edilebilir. Böyle bir yöntem, sosyal adalet standartlarının ortaya koyduğu normlardan en çok uzaklaşan bölgelerin saptanmasını sağlar; ama bu, kuşkusuz kolay değildir. "Bölgesel adalet" terimini ilk kullanan Bleddyn Davies (1968), ortaya çıkan sorunları gösteren öncü bir çalışma yayımlamıştır.

1 İhtiyaç

İhtiyaç görelî bir kavramdır. İhtiyaçlar sabit değildir, çünkü insan bilincinin kategorileridir ve toplum değiştikçe ihtiyaç bilinci de değişir. Sorun, ihtiyacın tam olarak neye göre olduğunu tanımlamak ve ihtiyaçların nasıl oluştuğunun anlaşılmasını sağlamaktır. İhtiyaç, birçok farklı faaliyet kategorisine göre tanımlanabilir – bunlar zaman içinde pek değişmezler. Dokuzunu burada sayabiliriz:

1. gıda
2. konut
3. sağlık hizmeti
4. eğitim
5. toplumsal ve çevresel hizmet
6. tüketim malları
7. boş zamanların değerlendirilmesi olanakları
8. semt konforları
9. ulaşım hizmetleri.

Her bir kategorinin içinde, ihtiyaçlarla eşitleyebileceğimiz asgari nice-lik ve nitelikleri tanımlamaya koyulabiliriz. Belirlenen asgari düzey, belli bir dönemdeki sosyal normlara göre değişir. Bu ihtiyaçları karşıla-manın değişik yolları da olabilir. Konut ihtiyacı birçok yoldan karşıla-nabilir, ama içinde bulunduğumuz zamanda, barakaları, çamurdan ku-lübeleri, çadırları, harap binaları ve benzerlerini herhalde kapsamaz. Böylece ortaya birçok mesele çıkar, bunları en iyi şekilde belirli bir ka-tegorinin içinde inceleyebiliriz: sağlık hizmetleri.

Herhalde hiç kimse, sağlık hizmetinin meşru bir ihtiyaç olduğunu yadsıyamaz. Yine de, tanımlanacak ve ölçülebilecek bir şey değildir bu ihtiyaç. Eğer sosyal adaletin normatif bir ölçüsünü bulmak istersek, ilk olarak ihtiyacı toplumsal açıdan adil bir şekilde tanımlayıp ölçmemiz gerekir. Örneğin "sağlık hizmetleri" kategorisi, mantıklı bir bakışla (hiç olmazsa şimdiki toplumumuzda), estetik ameliyatlar ve sırt masajı gibi bazıları gerekli görülmeyecek birçok alt kategoriye ayrılır. Bu yüzden ilk olarak, hangi alt kategorinin ihtiyaç olarak görüleceği, hangilerinin de görülmeyeceği yolunda bir karar vermek gerekir. Sonra, her alt kate-gori içinde mantıklı ihtiyaç standartlarının hangileri olduğuna karar vermek gerekir. Bunu yapmanın bazı yöntemlerini düşünelim.

(i) İhtiyaç, *piyasa talebine* bakılarak belirlenebilir. Hizmetlerin ka-pasitelerinin sınırına yakın çalıştıkları yerlerde, nüfusta karşılanama-

miş bir ihtiyaç olduğunu, bu yüzden sağlık hizmetlerinin geliştirilmesi için kaynak tahsisinin doğru olduğunu kabul edebiliriz. Bu yöntem ancak, hiçbir şeyin talebi engellemediğini (örneğin parasızlık ya da erişim olanaksızlıkları gibi) mantık çerçevesinde varsayabilirsek kabul edilebilir olacaktır. Piyasa talebini toplumsal açıdan adil bir ihtiyaç ölçümü olarak kabul edebilmek için, toplumdaki diğer (hem arz hem de talebi etkileyen) yaygın koşulların da toplumsal açıdan adil olmaları gerekir. Bu genellikle doğru değildir ve bu yüzden, ihtiyacı belirlemenin bu yöntemi de büyük olasılıkla toplumsal açıdan adil değildir.

(ii) *Gizli talep* bir bölgeler kümesindeki bireyler arasında var olduğu ölçüde, görelî yoksunluğun soruşturulmasıyla hesaplanabilir. Bireyler eğer (1) bir hizmeti almıyorlarsa, (2) diğer insanların (geçmiş ya da gelecek zamanda kendileri de dahil olmak üzere) hizmeti aldıklarını görüyorlarsa, (3) hizmeti istiyorlarsa, (4) hizmeti almalarını mümkün görüyorlarsa, görelî olarak yoksun olurlar (Runciman, 1966, 10). Görelî yoksunluk kavramı, (temelde algılanan ya da hissedilen ihtiyaç gibi) literatürde bir referans grubuyla (bireyin, beklentilerini karşılaştırdığı grup) bağlantılandırılır. Referans grubu, toplumsal olarak –örneğin siyahlar, işçiler– ya da mekânsal olarak –örneğin bir bölgedeki herkes– belirlenebilir. Grubun sağlık hizmetlerinden beklentileriyle elde ettikleri arasındaki fark, görelî yoksunluğun bir ölçümünü sağlar. Bu ölçüm, doğrudan araştırma yoluyla elde edilebilir; ya da eğer referans grupları hakkında bilgimiz varsa, grupların elde ettikleri arasındaki farka bakarak olası göteli yoksunluğu hesaplayabiliriz. İkinci yaklaşımın üstünlükleri, davranışsal unsur içermesi ve bu yüzden grup tercihlerindeki meşru farklılıkların ifade edilebilmesi, aynı zamanda da, bir hoşnutsuzluk ölçümü de sağladığından, olası siyasal baskının göstergesini verebilmesidir. Sakıncası ise, hissedilen ihtiyaçların "gerçek" ihtiyaçları yansıttığını varsaymasıdır. Bu da çoğunlukla geçerli değildir. Çok düşük hizmet sunulan grupların çoğunlukla hissedilen ihtiyaçları da çok düşüktür. Aynı zamanda, eğer sınıf farklılığı ve (ya da) ayrımı olan toplumlarda olduğu gibi, referans grubunun yapısı da sosyal adaletsizlik koşullarına bir tepki oluşturuyorsa, olasıdır ki her tür toplumsal haksızlık ihtiyacı ölçümüne katılır.

(iii) *Potansiyel talep* belirli sağlık sorunları doğuran etkenlerin çözümlenmesi yoluyla değerlendirilir. Bölgesel ihtiyaçta nüfus büyüklüğünün ve diğer önemli demografik özelliklerin önemli bir etkisi olacaktır. Sağlık sorunları, yaş, yaşam devresi, göç niceliği ve benzerlerine

bağlı olabilir. Bunlara ek olarak, mesleğin belirleyici özellikleri (örneğin madencilik), toplumsal ve kültürel koşullar ve gelir düzeyleri de bazı sorunları etkiler. Sağlık sorunları aynı zamanda yerel çevre koşullarına da (nüfus yoğunluğu, yerel ekoloji, hava ve su niteliği, vb.) bağlıdır. Eğer bütün bu ilişkiler hakkında yeterli bilgimiz olsaydı, belli bir bölgeler kümesindeki sağlık hizmeti sorunlarının hacim ve sıklığını tahmin edebilirdik. Ama bu, şu anda, ilişkiler hakkında sahip olduğumuzdan çok daha ileri düzeyde bilgi gerektirir; buna rağmen, bu yöntemi kullanmak için değişik denemeler yapılmıştır. Bunun çekici yanı, kuşkusuz, potansiyel sağlık hizmetleri talebini ölçmede hayli nesnel bir yöntem sunmasıdır. Ne yazık ki, bu talebi bir ihtiyaç ölçümüne çevirme sorunlarıyla karşı karşıyayız hâlâ ve bu da, istatistiksel olarak belirlenen potansiyel taleplere verilecek karşılığın uygun biçim ve düzeyini belirlememizi gerektirir. Karşılık belirlemek, genellikle standartlar getirmek demektir ki, bu da genellikle belirli bir kaynak miktarı düşünerek yapılır.

(iv) İhtiyaçları belirlemeye çalışmanın bir yolu da, konunun uzmanlarıyla yapılacak *konsültasyondur*. Uzmanlar bir gözleri eldeki kaynaklarda olarak ihtiyacı belirlemeye yatkındırlar. Ama bir toplulukta uzun zaman yaşayıp çalışmış olanlar çoğunlukla deneyimlerine dayanarak öznel ama ihtiyaç hakkında iyi bilgi veren fikirler yürütürler. Sağlık alanında, akıllıca seçilmiş uzmanlar (sağlık planlamacıları, hastane yöneticileri, doktorlar, dayanışma grupları, sosyal danışmanlar, sosyal yardım grupları ve benzerleri) tarafından sağlanan görüşlerin çözümü, ihtiyacın toplumsal açıdan adil bir şekilde belirlenmesini sağlayabilir. Yöntem, belirli bir birey kümesinin öznel yargısına dayanır, ama en ciddi yarar, sağlık sorunlarına en çok kafa yoranların deneyimlerinden doğrudan yararlanmasıdır. Sakıncası ise kuşkusuz, uzmanların toplumsal açıdan adil olmayan kıstaslara dayanarak seçilmesi durumunda ortaya çıkar – örneğin, günümüzde ihtiyacın belirlenmesini American Medical Association'ın oluşturacağı bir komitenin eline bırakmak, sosyal adalet açısından bir felaket olurdu.

Farklı yöntemler arasından sosyal adaleti azami düzeye çıkaracak bir seçim yapmalıyız. Bugünün koşullarında ben olsam, sağlık alanında (i)'i toptan reddeder, (ii)'yi ise ancak sosyal adaletsizlik, cehalet ya da yanlış bilinçlenmeden doğan hissedilen ihtiyacın değil, tercih etmedeki meşru çeşitliliğin ifade edildiğine inanırsam kabul ederdim. Hem (iii) hem de (iv), sağlık alanında ihtiyacın belirlenebileceği yöntemler sağ-

lar, ama hiçbirinin uygulanması kolay değildir ve ihtiyacın toplumsal açıdan adaletsiz bir şekilde belirlenmesi olasılığını da içerir.

Bir bölgeler kümesinde kaynakların dağıtımında sosyal adaletin sağlanması için ihtiyaç birincil kıstas ise, ilk önce toplumsal açıdan adil bir tanım ve ölçüm sistemi oluşturmak zorundayız. Sağlık hizmetleri durumunda özetlenen çeşitli yöntemler (ve bunların zorlukları), bütün kategorilere uygulanabilir – eğitim, boş zamanların değerlendirilmesi, konut, tüketim malları, vb. Her kategoride toplumsal açıdan adil bir ihtiyaç tanımına karar vermek kolay değildir. Uygun yöntem kategoriden kategoriye de değişebilir – tüketici ihtiyacını geleneksel arz ve talep analizi yoluyla, boş vakitleri değerlendirme ihtiyaçlarını göreceli yoksunluk analiziyle, konut ihtiyaçlarını istatistiksel analizle, sağlık hizmeti ihtiyacını da uzman görüşü analizi yoluyla belirlemek en doğrusu olabilir. Ama bunlar yanıtsız sorulardır. Sosyal adaleti ihtiyaç yoluyla tanımlamak bizi, ihtiyaçla ne kastedilmektedir ve nasıl ölçülmelidir gibi rahatsız edici sorularla karşı karşıya bırakır. Bu konularda toplumsal açıdan adil kararlar vermemiz şarttır. Aksi halde coğrafi anlamdaki dağıtımını değerlendirmemize yarayacak bir sosyal adalet ilkesi arayışımız bütün anlamını yitirecektir.

2 Ortak Yarara Katkı

Ortak yarara katkı kavramının, mevcut coğrafi kavramlara çevrilmesi görece daha kolaydır. Burada, bir bölgeye yapılan kaynak tahsisinin, diğer bir bölgedeki koşulları nasıl etkilediğiyle ilgilenmekteyiz. Bölgelerarası çarpan analizi, büyüme kutupları ve dışsallıklar üzerine yapılan çalışmalarda bu sorulardan bazılarını ele almak için uygun teknoloji geliştirilmiştir. Yayılım etkileri iyi ya da kötü (örneğin kirlilik) olabilir. Ortak yarara (ya da kirlilikte olduğu gibi ortak "zarara") katkı yaklaşımı, mevcut teknolojinin, bölgelerarası gelir aktarımı, bölgelerarası bağlar, mekânsal yayılma etkileri ve benzeri konulardaki anlayışımızı – bunların toplumdaki gelir dağılımında gerçek ya da potansiyel sonuçları olduğundan hareketle – genişletmekte kullanılması gerektiğini ileri sürer. Kentsel yenilenmenin yararlarını değerlendirme çalışmasında (Rothenberg, 1967) karşılaşılan sorunların da gösterdiği gibi, bu kolay bir iş değildir. Bu sorunun hayli farklı iki yönü vardır. Mevcut tahsisleri, bölgelerarası çarpanların mevcut örüntüsüne göre iyileştirmeye çalışabiliriz, ya da daha radikal bir yaklaşım benimseyip, mekânsal sistemin kendisini yeniden örgütleyerek bölgelerarası çarpanları yeniden

oluşturmaya çalışabiliriz. İkinci yaklaşımı benimsersek, belirli bir bölgesel yatırım eğilimi tarafından üretilen çarpan ve yayılım etkileri yoluyla, ihtiyaçların karşılanmasına en büyük katkıyı sağlayacak bir mekânsal örgütlenme biçimi ararız. Ortak yararın ikinci bir bileşeni de olabilir ki, bu da toplam üretimin artırılmasıdır. Bu durumda ortak yarara katkı, dışsallıklar ve yan etkilerin analize katılmasıyla, alışılmış verimlilik ve büyüme kıstasına yaklaşır. Sosyal adalet arayışında ortak yarara katkının bu anlamı, dağıtımcı sonuçlar için duyulan kaygının yanında ikinci sırada kalır.

3 Liyakat

"Liyakat" kavramını, çevresel zorluk derecesine bağlı bir coğrafi kavrama çevirmeliyim. Böyle zorluklar fiziksel çevredeki koşullardan doğar. Kuraklık, sel baskını, deprem gibi bazı tehlikeler, insan faaliyetlerine ek zorluklar doğurur. Bir hizmet tesisi (diyelim ki kasırga bölgesinde bir liman) için ihtiyaç varsa, bu tehlikeyi karşılamak için ek kaynak tahsisi gereklidir. Sosyal adalet kıstası için belirlediğim önem sıralaması açısından bu demektir ki, eğer bir tesise ihtiyaç varsa, bir şekilde ortak yarara katkısı oluyorsa, *ancak o zaman* onu desteklemek için kaynak tahsisinde haklı oluruz. Eğer insanlar ihtiyaçları olmamasına karşın sel bölgesinde yaşıyorlarsa ve orada yaşamakla ortak yarara bir katkıları olmuyorsa, sosyal adalet ilkeleri açısından bu kişilerin orada yaşamak nedeniyle uğradıkları zararın tazmin edilmesi gerekmez. Ama eğer bireyler, (seçenek yokluğu gibi) koşullardan dolayı orada yaşamaya zorlanıyorlarsa, birincil kıstas, yani ihtiyaç kıstası, tazminat için kullanılabilir. Aynı yorum, sosyal çevreden doğan sorunlar için de geçerlidir. Mülke karşı işlenen suçlar, yangın ve ayaklanma zarar ve benzerleri toplumsal koşullara göre değişir. Bireylerin, ortak yarara anlamlı şekilde katkıda bulunabilmeleri ya da ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla üretken yeteneklerini tahsis edebilmeleri için, yeterli güvenliğe ihtiyaçları vardır. Demek ki sosyal adalet ilkeleri ışığında, yüksek toplumsal risk alanlarında, toplum yüksek sigorta maliyetlerini üstlenmelidir. Böyle yapmak toplumsal açıdan adildir. Hizmet verilmesi özellikle zor olan gruplara fazladan kaynak tahsisinin ulaşması için de aynı savlar uygulanabilir – Davis'in de (1968, 18) belirttiği gibi, "ihtiyaç duyan gruplara gereğinden fazla hizmet sağlamak, önceden bunlara ulaşamadıkları ve bunları tüketme alışkanlığını geliştiremedikleri için, arzulanabilecek bir şeydir." Bu durum özellikle yoksul gruplara, yeni göç-

menlere, vb. ulaştırılacak eğitim ve sağlık hizmetleri için geçerlidir. Yani liyakat, coğrafya bağlamına, sosyal ve doğal çevre güçlüklerinin derecesini telafi etmek için fazladan kaynak tahsisi olarak çevrilebilir.

Coğrafi durumlara uygulanan sosyal adalet ilkeleri, aşağıdaki gibi özetlenebilir:

1. Mekânsal örgütlenme ve bölgesel yatırım, nüfusun ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde olmalıdır. Bu, en başta ihtiyaçların belirlenmesi ve ölçülmesi için toplumsal açıdan adil yöntemler oluşturmamızı gerektirir. İhtiyaçlarla gerçek tahsisler arasındaki fark bize, mevcut bir sistemdeki bölgesel adaletsizliğin derecesinin ilk değerlendirmesini sağlar.
2. Taşma etkisi, çarpan etkisi ve benzerleri aracılığıyla başka bölgelerde ihtiyaçların karşılanması (birincil) ve toplam çıktı (ikincil) biçiminde fazladan yarar sağlayan mekânsal örgütlenme ve bölgesel kaynak tahsisi, "daha iyi" bir mekânsal örgütlenme ve tahsis biçimidir.
3. Bölgesel yatırım eğilimindeki sapmalar, ortak yarara katkısı olacak ve ihtiyaçları karşılayacak bir sistemin evrimine engel olacak çevresel zorluklarla başa çıkmaya yarıyorsa hoş görülebilir.

Bu ilkeler, mevcut mekânsal dağılımları değerlendirmede kullanılabilir ve bölgesel dağıtım adaletine dayalı mekânsal örgütlenmenin normatif kuramının başlangıcını sağlar. Bunların ayrıntılı olarak geliştirilmesi büyük zorluklar doğuracak, somut durumlara uyarlanmaları daha da zor olacaktır. Yine de elimizde gerekli teknolojinin bir kısmı var; bunu, mekânsal sistemlerde adil dağıtımın anlaşılması yönünde kullanmak gerekiyor.

DAĞITIMIN ADİL YOLLARLA SAĞLANMASI

Adil bir gelir dağılımına erişmenin gerekli ve yeterli koşulunun, bu dağılıma erişmek amacıyla toplumsal açıdan adil bir yöntem tasarlamak olduğunu iddia edenler bulunmaktadır. İlginç olan, bu görüşün siyasal yelpazenin her iki ucunda da egemen olmasıdır. İkisi de tutucu liberal görüşten olan Buchanan ve Tullock (1969) düzgün bir şekilde örgütlenmiş anayasal demokrasilerde yeniden dağıtım örgütlenmenin en verimli yolunun bu konuda hiçbir şey yapmamak olduğunu savunmuşlardır. *Marx Gotha Programı'nın Eleştirisi*'nde (11) dağıtım sorunlarının üretim ve dağıtım yönlendiren egemen mekanizmalardan bağımsız düşü-

nülüp çözüleceğini zanneden "vülger sosyalistleri" eleştirmişti. Marx ve anayasal demokratların ortak bir temel varsayımı bulunuyordu: Toplumsal açıdan adil işleyişler tasarlanabilirse, dağıtımda sosyal adalet kendiliğinden gerçekleşebilecekti. Sosyal adalet konusundaki literatürde (ve uygulamaya yönelik politika belirleme alanında) değişik oranlarda vurgulanmıştır. Liberal ve bazı sosyalist görüşlerde, "araç" hiç kurcalanmadan "amaç" olarak sosyal adaletin sağlanabileceğine inanılır. Ama çoğu yazar, toplumsal açıdan adil amaçlara, toplumsal açıdan adaletsiz araçlarla erişmeyi beklemenin pek akıllıca olmadığını belirtmiştir. Bu konuda Rawls'un (1969) şu savını incelemek aydınlatıcı olacaktır:

Toplumsal sistemin temel yapısı, tipik bireyin yaşamındaki başarı şansını, toplumdaki başlangıç yerine bağlı olarak etkiler... Dağıtım adaletinin temel sorunu, yaşamdaki başarı şansının bu yöndeki farklılıklarıyla ilgilidir. Biz... sadece ve sadece, daha avantajlı olanların yüksek beklentileri toplumsal sistemin çalışmasında bir rol oynayarak, en az avantajlı olanların beklentilerini iyileştirirsek, bu farklılıkların adil olduğunu savunuyoruz. Temel yapı, daha şanslı olanların avantajları en az şanslı olanların refahını iyileştirdiği zaman tamamen adildir... *Temel yapı, en az şanslı olanların başarı şansının olabildiğince yüksek olması durumunda mükemmelen adildir.* (Vurgular bana ait.)

Bu durumda sorun, bu koşulun sağlandığı ve korunduğu toplumsal, iktisadi ve siyasal bir örgütlenme bulunmasıdır. Marksistler, sağlam gerekçelerle, Rawls'un hedefine erişilmesi için tek yolun, en az şanslı olanların son sözü söyleyebilmeleri olduğunu savunacaklardır. Rawls'un başlangıç durumundan, basit bir mantıksal irdelemeyle, "proletarya diktatörlüğü" türü bir çözüme varmak zor değildir. Rawls, başka bir çözüm yolu göstermeye çalışır:

Eğer yasa ve yönetim, piyasaları rekabetçi, kaynakları tam kullanılır, mülk ve zenginliği zaman içine yayılmış olarak tutacak ve uygun toplumsal asgariyi koruyacak şekilde çalışırsa ve bu durumda herkese eğitimde fırsat eşitliği sağlanabilirse, bunun sonucundaki dağıtım adil olur.

Bunu başarmak için dörtlü bir sistem önerir Rawls. Buna göre: Yönetimde, bir tahsis birimi, gerektiğinde bozuklukları düzelterek piyasanın rekabetçi şekilde işlemlerini sağlayacak; bir istikrar birimi, tam istihdamı sürdürecektir ve kaynakların kullanımında israfı önleyecek; bir transfer birimi, bireysel ihtiyaçların karşılanmasını sağlayacak; ve bir dağıtım birimi, kamusal malların sağlanmasını gözetip (uygun vergilendirmeyle) zaman içinde aşırı güç ya da zenginlik yoğunlaşmasını önleyecektir. Böyle olunca, Rawls'un başlangıç durumundan bir Marx ya da

Milton Friedman'a varabiliriz, ama kesinlikle liberal ya da sosyalist çözümlere varamayız. Bunun doğru bir çıkarsama olduğu, savaş sonrası Britanya'da uygulanan sosyalist programların toplumda gerçek gelirin dağıtımına hemen hiç etkisi olmaması, ABD'deki liberal yoksullukla mücadele programlarının da dikkat çekici biçimde başarısız kalmasıyla doğrulanmaktadır. Nedeni belli: İçinde gelir ve varlığın üretilip dağıtıldığı kapitalist piyasa yapısını değiştirmeden dağıtımı değiştirmeye çalışan programlar başarısızlığa mahkûm olurlar.

Gruplarda karar alma, pazarlık, merkezi yönetimin denetlenmesi, demokrasi, bürokrasi ve benzerleri hakkında elimizdeki kanıtların çoğu da, süreklilik kazanan *herhangi bir* toplumsal, iktisadi ve siyasal örgütün özel baskı grupları tarafından ele geçirilip çökertilmeye maruz kaldığını göstermektedir. Anayasal bir demokraside bu genellikle, karar alınmasını etkileyecek gerekli kaynakları biriktirmiş ve iyi örgütlenmiş küçük çıkar grupları tarafından gerçekleştirilir. Proletarya diktatörlüğü çözümü ise, Rusya deneyiminin de çok açıkça gösterdiği gibi, benzer şekilde bürokrasi tarafından yıkılmaya açıktır. Bu sorunun farkında olmak, Jefferson gibi iyi anayasal demokratları, gövdeyi siyasal açıdan sağlıklı tutabilmek için ara sıra olacak bir devrime olumlu bakmaya itmiştir. 1949'dan beri Çin'de süregelen devrimlerin (ki bunu Mao'nun bilinçli tercihinine bağlayanlar var) pratikteki etkilerinden biri, Max Weber'in uzun zaman önce "karizmanın rutinleşmesi" diye adlandırdığı olayın engellenmesi olmuştur. Toplumsal, iktisadi ve siyasal örgütün uygun biçimi ve sosyal adalete erişilmesi amacıyla sürdürülmesi sorunu, bu denemenin kapsamı dışındadır. Ama bunun etkili bir şekilde çözülmesi, bölgesel adalete erişme tarzını ve olasılığını belirler. Bu yüzden dağıtımı sağlama araçlarının bölgesel bağlamda belirli bir biçim kazanması üzerinde düşünmekle kısıtlayacağım kendimi.

Coğrafi sorun, en az şansa sahip bölgenin başarı şansını azami düzeye çıkaran bir mekânsal örgütlenme biçimi tasarlamaktır. Gerekli bir başlangıç koşulu, örneğin, bölgelerarasında sınırların belirlenmesi ve kaynakların tahsisi için toplumsal açıdan adil bir yöntemle sahip olmamızdır. Sorun, coğrafyadaki geleneksel "bölgeleendirme" alanıyla ilgilidir, ama bu kez sosyal adalet kıstası en ön plandadır. *Gerrymandering* örnekleri*, bölgesel toplulukların toplumsal açıdan adaletsiz şekilde be-

* Seçim bölgelerinin bir gruba üstünlük sağlayacak şekilde ayarlanması. İlk olarak 1812'de Kaliforniya valisi Elbridge Gerry tarafından uygulandığı ve oluşan seçim bölgelerinin şekli semendere benzediği için böyle adlandırılmıştır. (ç.n.)

lirlenebileceğini çok güzel gösterir. Sınırların belirlenmesi sonucu, düşük avantajlı gruplar yüksek avantajlı gruplara göre bir bölge toplulukları kümesinde öyle yerleştirilebilirler ki, kaynakların tahsisi için tasarlanan formül ne olursa olsun, ikinciler¹ her zaman birincilere oranla daha çok yarar sağlar. Düşük avantajlı gruplara üstünlük sağlayacak şekilde bölgesel sınırlar belirlenebilmelidir – bu durumda tahsiste sosyal adalet, bölgelendirme için normatif kıstas olur. Kaynak tahsisinin mevcut durumunda, Rawls'un düşük avantajlı bölgelerin başarı şansının olabildiğince yüksek olması gerektiği şeklindeki hedefini benimseyebiliriz. Bu koşulun sağlandığının nasıl belirleneceği başlı başına ilginç bir sorudur; ama başarı şansı, muhtemelen, merkezi yönetimin denetimi altındaki kaynakların bölgesel düzenleniş hakkındaki kararlarına bağlıdır. Yoksul bölgeler siyasal açıdan da zayıf olduklarından, her bölgede sosyal adalet duygusunun egemen olmasına (ki bu ümit, sadece ılımlı bir bencilliğin varlığı durumunda bile söner), iyi niyetli bir diktatörün ya da merkezdeki iyi niyetli bir bürokrasinin varlığına (bu belki İskandinavya'da gerçekleşmiştir), ya da düşük avantajlı bölgelerin bütün kararlarda veto hakkının olduğu bir anayasal işleyişe bel bağlamak zorunda kalırız. Siyasal bölgelerin talepleri (bu taleplerin her zaman ihtiyaçları yansıttıkları söylenemez) arasında hakemlik yapacak ve merkezi yönetimle denetimi altındaki bölgelerarasında müzakereleri yönlendirecek düzenlemelerin tam olarak hangileri olduğu, bölgesel adaletin sağlanması açısından kuşkusuz yaşamsal önemdedir. Örneğin, karar vermenin büyük ölçüde merkezileştirilmesinin (bu durumda bölgelerarası farklılıklar giderilebilir) ademi merkeziyetçilikten (bunun zengin bölgelerin yoksul bölgeleri sömürmesini önlemek gibi bir üstünlüğü vardır) üstün olup olmadığı tartışılabilir. Yanıt, büyük olasılıkla başlangıç koşullarına bağlıdır. Bunlar sömürmeye dayanıyorsa (ABD'de böyle olmuş gibi görünüyor), ilk adım olarak taktik bir ademi merkeziyetçilik uygulanabilir; sömürü olasılığı önemli oranda değilse (İskandinavya'da olduğu gibi), merkezileştirme daha uygun olabilir. Semt yönetimlerinin metropol düzeyinde denetlenmesi görüşüne bunların ışığında bakılmalıdır.

Serbestçe çalışan kapitalist bir ekonomide sermaye yatırımları hakkındaki yüksek oranda ademi merkezileşmiş kararların etkilerini inceleysek, benzer türde sorunlarla karşılaşırız. Günümüz sermayesinin tekeli denetim eğiliminin içerdiği sorunları bir kenara bırakırsak, bireysel kapitalist bir sistemin bölgesel adaletle ilgili tipik işleyişini incelemek yararlı olacaktır. Böyle bir sistemde sermaye için, kazanç oranının

en yüksek olduğu yere doğru kaymak mantıklı ve iyi olarak kabul edilir. Bazıları (Borts ve Stein, 1964) bu sürecin, kazanç oranı bütün bölgelerde eşitleninceye kadar süreceğini savunurlarken, diğerleri (Myrdal, 1957) döngüsel ve biriken nedenlerin büyüyen dengesizliklere yol açacağını öne sürerler. Bu sürecin büyüme üzerindeki uzun vadeli etkileri her ne olursa olsun, kuşkusuz sermaye kendine ihtiyaçla ya da düşük avantajlı bölgelerin koşullarıyla hiçbir ilişkisi olmayan bir yol tutacaktır. Bunun sonucu, şu sıra ABD'nin doğusundaki dağlık Appalachia bölgesinde ya da birçok iç kentte görüldüğü gibi, yüksek oranda karşılanmamış ihtiyaçların olduğu yerel ceplerin oluşmasıdır. Birçok toplum, bu sorunun alt edilmesi için sorumluluklarını kabul edip sermayenin akışını değiştirmiştir. Ama sermaye akışı sürecinin *bütünü*nü temelden değiştirmeden bunu yapabilmek olanaksız gibi görünmektedir. Bir örnek olarak, Britanya ve Amerika'nın iç kent alanlarındaki konut durumundan doğan sorunları düşünün. İç kent konut kira piyasası, özel sermaye akışı için kârlı olmaktan çıkmıştır. 1965'te Londra'da özel yatırımın harekete geçmesi için yüzde dokuz ya da daha yüksek bir kâr oranı gerekliydi ve böyle bir kâr makul ve yasal yollardan elde etmek de olanaksızdı (Milner-Holland Raporu, 1965). 1969'da Baltimore'da ise oran yüzde on iki-on beş kadardı, oysa gerçekleşebilecek oran tahminen ancak altı-dokuz arasındaydı (Grigsby ve diğerleri, 1971). Birçok kentte sermayenin çekilmesi ve binaların eskimesiyle birlikte iç kent özel kiralık konut piyasasının çökmüş olması ve sermayenin diğer sektörlerle ya da çok daha kârlı olan banliyö konut piyasasına aktarılmış olması şaşırtıcı değildir. Buradan, sermayenin daha yüksek ihtiyaç alanlarından çekilerek, görece varlıklı banliyö sakinlerinin taleplerini karşılaması paradoksu doğar. Kapitalizmde, bu doğru ve mantıklı bir davranıştır – kaynakların "en uygun" tahsisi için piyasanın koşuludur.

Kapitalist araçlar kullanarak bu akışı tersine çevirmek mümkün mü? Yönetim, iç kentte kazanılan ile başka bir yerde kazanılabilecek arasındaki farkı kapatmak için müdahale edebilir (ve çoğunlukla da eder). Bunu birçok yoldan (kira yardımı, eksi gelir vergisi, mali kurumlara doğrudan tahsisatlar, vb.) yapabilir. Ama seçilen araç ne olursa olsun, etkisi, mali kurumlara rüşvet verilerek iç kent konut kira piyasasına geri dönmeye zorlamaktır, aksi durumda yönetimin (kamu konutları aracılığıyla) konut sağlamayı üstlenmesi gerekecektir. İlk çözüm çekici görünse de bazı kusurları vardır. Eğer mali kurumlara rüşvet verirsek, bunun bir etkisi, (diyelim ki) banliyölerin gelişmesi için daha büyük sermaye fonları kıtlığı yaratmak olacaktır. Daha avantajlı

durumdaki banliyö, sermaye akışını geri döndürebilmek için kâr oranını yukarı doğru ayarlayacaktır. Bu sürecin net etkisi, ortalama kâr hadlerinde, açık bir şekilde mali kurumların lehinde olan bir artıştır – bu mali kurumların çoğunun sahipleri, denetim altında tutanlar ve yönetenler zaten banliyöde yaşarlar. Dolayısıyla kapitalist piyasa sisteminde, fonların akışını en kârlı bölgelerden saptırma çabalarına karşı bir eğilimin kendiliğinden var olduğu görülmektedir. Dahası, bir kesimde ya da bölgede eyleme neden olmak, aynı zamanda o eylemi başka kesimler ve bölgelerde kısıtlamaksızın mümkün değildir. Bunu ise yönetimin kapsamlı denetiminden başka bir şey etkin biçimde gerçekleştiremeyecektir.

Demek ki: "Kapitalist araçlar, kendi kapitalist amaçlarına hizmet ederler" (Huberman ve Sweezy, 1969) ve bu kapitalist amaçlar sosyal adalet hedefleriyle bağdaşmazlar. Bu iddiayı destekleyecek bir argüman biçimlendirilebilir. Piyasa sistemi değişim değerleri temelinde işler ve bu değerler de ancak değişime sokulan mal ve hizmetlerin görece kıt olması durumunda var olabilir. Kıt kaynakların tahsisinden söz ederken hep kıtlığa atıfta bulunmamıza karşın, kıtlık, anlaşılması kolay bir kavram değildir. Örneğin, doğal olarak oluşan kıtlık diye bir şeyin olup olmadığı sorgulanabilir. Bu yüzden Pearson şöyle yazmıştır:

Kıtlık kavramı, sadece araçların sınırlılığı, doğal bir durum olarak bu araçların kullanımıyla ilgili bir seçenekler dizisi getirirse meyve verir ve bu da ancak, araçların kullanımında seçeneklilik varsa ve tercihlere göre derecelendirilmiş amaçlar mevcutsa mümkündür. Ama bu son koşullar toplumsal olarak belirlenir; basit bir şekilde doğanın gerçeklerine bağlı değildir. Bu yüzden kıtlığı bütün iktisadi kurumların türetildiği mutlak bir koşul olarak varsaymak, sadece iktisadi faaliyetin nasıl örgütlendiği sorusunu bulandırmaya yarayan bir soyutlamaya başvurmak olur. (1957, 320)

Kıtlık kavramı, kaynak kavramı gibi, sadece belirli bir toplumsal ve kültürel bağlamda anlam kazanır. Piyasaların, basitçe kıtlıklarla baş etmek üzere ortaya çıktıklarını düşünmek hatalıdır. İleri ve karmaşık ekonomilerde kıtlık, piyasaların işlemlerini sağlamak için toplumsal olarak düzenlenmektedir. Yapılacak bir sürü iş varken iş kıtlığı olduğunu söyleriz, toprak bomboş yatarken toprak kıtlığı var deriz, çiftçilere üretmeler için para ödenirken besin maddesi kıtlığından söz ederiz. Kıtlığın toplumda üretilmesi ve denetlenmesi gerekir, yoksa fiyat belirleyici piyasalar işleyemez. Bu, üretim araçlarına erişim üzerinde oldukça sıkı bir denetim ve kaynakların üretim sürecine akışı üzerinde denetim aracılığıyla oluşur. Çıktıların dağıtımı da, aynı şekilde, kıtlığın korunabil-

mesi için denetlenmelidir. Bu, kıtlığın yok olmasını önleyen ve piyasa-
daki değişim değerlerinin bütünlüğünü koruyan mülk tahsisat düzenle-
meleriyle gerçekleştirilir. Eğer piyasa sisteminin işleyebilmesi için kıtlığın korunmasının gerekli olduğu kabul edilirse, yoksunluk, mülk edinme ve sömürünün de piyasa sisteminin gerekli refakatçileri olduğunu kabul etmek gerekir. Mekânsal bir sistemde bu, (ekolojik saptırmaların izin verdiği ölçüde) bazı bölgelerin sömürmesine, bazılarının da sömürülmesine yol açan, mülk edinmeye yönelik bir hareketler dizisi olacağını gösterir. Bu olgu kentsel sistemlerde daha açık bir şekilde ortadadır, çünkü kentsellik, bu olguyla ilgili her tarihçinin de bize söyleyeceği gibi, artık-üretimin sahiplenilmesi / mülk edinilmesi üzerine kurulmuştur (6. Bölüm'e bakınız)

Bazı yararlar, piyasa işleyişinin çalışmasının sonucudur. Fiyat sistemi, çok sayıda ademi merkezileşmiş kararı koordine edebilir ve bunun sonucu olarak da geniş bir eylem yelpazesini tutarlı bir toplumsal ve mekânsal sistemde toplayabilir. Kapitalist sistemin dayandığı kıt kaynaklara erişme rekabeti, teknolojik gelişmeleri de özendirir ve kolaylaştırır. Bu yüzden piyasa sistemi, topluma sunulan toplam ürünün de ölçülemez boyutlarda artmasına yardımcı olur. Aynı zamanda genel büyümeyi de desteklediği içindir ki başarılı piyasa mekanizmasının, doğal olarak başarı şansı en düşük olanların şansını da alabildiğine yükselteceğini iddia edenler çıkmıştır. Kuşkusuz sahiplenme / mülk edinme de vardır ama bu mülk edinme, söylendiğine göre, sömürü olarak nitelendirilemez, çünkü mülkleştirilen ürün iyi bir amaç için kullanılır ve üretildiği bölgeye doğru geri akacak bir yararlar kaynağı oluşturur. Fiyat sistemi içinde oluşan mülk edinici hareketler, bu yüzden, ürettikleri uzun vadeli yararlarla dayanılarak meşru sayılırlar. Bu hemen reddedilebilecek bir iddia değildir. Ama mülk edinmenin bazı koşullarda meşru olmasını kabul etmek, piyasa işleyişi içinde gerçekleşen mülk edinmenin toplumsal açıdan adil olduğunun kabul edilmesini gerektirmez. Her ekonomide mülk edinme ve bir toplumsal artık-ürün yaratılması gereklidir, ama bunun piyasa ekonomisi altında gerçekleşen şekli, bizzat piyasa ekonomisinin iç mantığı bir çeşit meşrulaştırma olarak görülmezse, birçok yönden gereksizdir. Kapitalist piyasa ekonomisindeki muazzam artık-ürün yoğunluğu (şu anda bu esas olarak büyük şirketlerde toplanmıştır) piyasa ekonomisinin dayandığı kıtlığın devamını tehdit etmeyecek şekilde eritilmelidir. Bundan dolayı artık-ürün, toplumsal açıdan istenmeyen yollardan tüketilir (aşırı tüketim, kentsel alanlarda gösterişli inşaat, silahlanma, israf): Piyasa sistemi toplumsal olarak ka-

zanılan artık-ürünü toplumsal açıdan adil bir yolla tüketemez. Bu yüzden, toplam toplumsal üretimi fiyat belirleyici piyasa işleyişlerine başvurmadan artırmak, sosyal adalet açısından gereklidir. Bu açıdan, Çin ve Küba'nın büyümeyi sosyal adaletle beraber destekleme çabaları şimdye kadar denenenlerin arasında en belirginleridir. Bunun dışında Üçüncü Dünya, büyümenin yüksek sosyal ve insani bedeller ödenerek sağlandığı, bireyci ya da devletçi kapitalizm deneyimlerini yinelemeye mahkûmuş gibi görünmektedir.

Çağdaş "ileri" toplumlarda sorun, piyasa işleyişine, üretken gücün nakledilmesine ve artığın toplumsal ihtiyaçların açıkça görüldüğü bölge ve kesimlere dağıtılmasına izin veren seçeneklerin tasarlanmasıdır. Böylece bizim de, piyasanın (herhalde ademi merkezietçi bir planlama süreciyle) değiştirileceği, kıtlık ve yoksunluğun olabildiğince yok edileceği, çalışmayı özendirmenin onur kınacı bir yolu olan ücret sisteminin düzenli olarak azaltılacağı, ama bunların topluma sunulan toplam üretken gücün hiçbir şekilde azaltılmadan yapılacağı yeni bir örgütlenme biçimine doğru hareket etmeye ihtiyacımız vardır. Böyle bir örgütlenme biçimi bulmak büyük bir meydan okuma olacaktır; ama ne yazık ki, piyasa mekanizmasından doğan sömürü ve ayrıcalık örüntülerinin oluşturduğu muazzam çıkarlar, piyasanın değiştirilmesini engellemek ve hatta ona bir seçenek oluşturulması yolundaki mantıklı tartışmaları bile önlemek için bütün nüfuzunu kullanmaktadır. Sosyal adalet koşullarında, örneğin bölgeler arasında kaynak tahsisi ve mülk edinme eşitsizliği yaratacak hareketlere, sadece (ve sadece) bu kayırlan bölgeler, toplumsal ve fiziksel koşulları ve diğer bölgelerle bağlantıları sayesinde, bütün bölgelerin ortak yararına katkıda bulunurlarsa izin verilebilir. Bu mülk edinme biçimi kuşkusuz piyasa işleyişi içindekinden farklıdır, çünkü piyasa kurumsal olarak, mülk edinme, yoksunluk ve kıtlık gibi eğilimleri korumaya mecburdur ve ihtiyaca ya da ortak yarar katkıya göre dağıtımı sağlama yeteneğinden de yoksundur. Fiyat belirleyici piyasalarla ilgili olarak yoksunluk ve kıtlığın toplumsal örgütlenmesi, piyasa mekanizmasını otomatik olarak sosyal adalet ilkelerinin düşmanı yapar. Piyasa mekanizmasının verimlilik ve büyüme açılarından meşruiyeti, bazı kişilerin tartışmaya bile yanaşmadıkları o seçeneklerle nasıl kıyaslandığına bağlıdır.

ADİL YOLLARLA SAĞLANMIŞ ADİL BİR DAĞITIM: BÖLGESEL SOSYAL ADALET

Sosyal adalet ilkelerinin bu incelemesinden, *bölgesel sosyal adaletin* anlamına şöyle varırız:

1. Gelir dağıtımı, (a) her bölgedeki nüfusun ihtiyaçlarının karşılanacağı, (b) kaynakların bölgelerarası çarpan etkilerini azami düzeye çıkarak şekilde tahsis edileceği, (c) fazla kaynakların fiziksel ve toplumsal çevreden kaynaklanan özel zorlukların karşılanmasına tahsis edileceği şekilde olmalıdır.
2. Mekanizmalar (kurumsal, örgütsel, siyasal ve iktisadi) en az avantajlı bölgelerin başarı şansının olabildiğince yüksek olmasını sağlayacak şekilde düzenlenmelidir.

Bu koşullar sağlandığında adil olarak erişilmiş adil bir dağıtım oluşur.

Bölgesel sosyal adalet ilkelerinin bu nitelendirmesinin çok eksikleri olduğunu ve bu ilkelerin, üzerlerine bir çeşit bölgesel tahsis ve konum kuramı inşa etmek için, çok daha ayrıntılı incelenmeleri gerektiğini kabul ediyorum. Verimliliğe dayalı bir konum kuramı belirlemek yolunda sadece bir başlangıç noktası oluşturabilmek için birçok yıl ve inanılmaz bir entelektüel kaynak kullanımı gerekmiştir ve hâlâ genel bir konum kuramı yoktur – aslında "kent mekânsal örgütlenmesini azami düzeye çıkarmak" ne anlama gelir, bunu bile bilmiyoruz, çünkü potansiyel kent biçimlerinin içerdği çeşitliliği azami düzeye getirmenin bir yolu yoktur. Bu yüzden, dağıtımın incelenmesinde, hedefleri parçalarına ayırmayı düşünebiliriz. Parçalar şunlardan oluşur:

1. Toplumsal açıdan adil ilkeler ışığında, bir bölgeler kümesinde ihtiyaç nasıl belirleriz ve mevcut bir sistemde, mevcut kaynak tahsisleriyle ihtiyaçların karşılanma derecesini nasıl hesaplarız?
2. Bölgelerarası çarpanları ve yayılım etkilerini nasıl belirleriz (halen kuramsal temeli olan bir konu)?
3. Toplumsal ve fiziksel çevre zorluklarını nasıl değerlendiririz ve buna bir şekilde tepki göstermek ne zaman toplumsal açıdan adil olur?
4. Sosyal adaleti azami düzeye çıkarmak için nasıl bölgelendirme yaparsınız?
5. En yoksul bölgelerin başarı şanslarının azami düzeye çıkarılmasını sağlamak için ne tür tahsis mekanizmaları vardır ve bu konuda mevcut farklı mekanizmalar nasıl çalışır?

6. Bölgelerarası müzakere örüntüsü, bölgesel siyasal iktidar örüntüsü ve benzerlerini, en yoksul alanın başarı şansını olabildiğince en yük-seğe çıkaracak şekilde ne tür kurallar yönlendirmelidir?

Bunlar, dürüst bir çalışmaya başlayabilmek için sorulacak soru türleridir. Bunların üzerinde çalışmak, kuşkusuz bizi toplumun kıt kaynakları üzerindeki hak taleplerini meşru gösterecek bazı ilkelerin doğru veya yanlış oluşuyla ilgili zorlu etik ve ahlaki kararlar almaya itecektir. Bu soruları göz ardı edemeyiz çünkü bu, siyasette egemen olan, stratejik kararlar vermeyerek statükoyu sessizce kabul etme tavrına eşdeğerdir. Bu konularda kararsız kalmak, karar vermek demektir. Dürüst bir verimlilik araştırması, en iyi şartlarda, dağıtımda statükonun sessizce kabulüne varacaktır. Bu amaçla verimliliği araştırılanları eleştirmek, verimliliğin kendisine dayanan analizlerin önemini reddetmek anlamına gelmemelidir. Bölümün başında belirttiğim gibi, verimlilik ve dağıtımı birlikte araştırmamız gereklidir. Ama bunu yapabilmek için ilk önce şimdiye kadar askıda kalmış olan dağıtım sorularını ayrıntılı olarak incelememiz gerekir.

İKİNCİ KISIM

**SOSYALİST
FORMÜLASYONLAR**

COĞRAFYADA DEVRİMCİ VE KARŞI-DEVRİMCİ KURAMLAR VE GETTO OLUŞUMU SORUNU

COĞRAFYA düşüncesinde bir devrimi nasıl ve neden gerçekleştireceğiz? Bu sorunun derinliğine girebilmek için, bilimsel düşüncenin bütün dallarında devrimin ve karşı-devrimin nasıl oluştuğunu incelemekte yarar var. Kuhn (1962) bu olgunun doğa bilimlerindeki oluşumu hakkında ilginç bir analiz getirmiştir. Bilimsel faaliyetin büyük kısmının "normal bilim" dediği bir şey olduğu fikrini ortaya atar. Bunun anlamı bir paradigmanın (belli bir zaman diliminde, bir toplulukta genel kabul gören bir kavramlar, kategoriler, ilişkiler ve yöntemler kümesi) her yönünün incelenmesidir. Normal bilim uygulamasında, bazı anormallikler doğar – mevcut paradigmayla çözülemeyen gözlemler ya da paradokslar. Bu anormallikler, bilim bunlar tarafından ortaya konan sorunları çözmeye yönelik spekülatif denemelerin yapıldığı bir kriz dönemine girene kadar, yükselen bir ilgi odağı olagelirler. Bu denemelerden, eninde sonunda, hem mevcut açmazları başarıyla çözen hem de eski paradigmanın yararlı yönlerini içinde barındıran yeni bir kavramlar, kategoriler, ilişkiler ve yöntemler kümesi ortaya çıkacaktır. Böylece yeni bir paradigma doğmuş olur ve bunu, bir kez daha normal bilimsel faaliyetin başlangıcı takipeder.

Kuhn'un şeması birçok bakımdan eleştiriye açıktır. Kısaca iki sorunu tartışmak istiyorum. Birincisi, anormalliklerin nasıl doğduğuna ve bir kez doğduklarında nasıl olup da krize neden olduklarına dair bir açıklama yoktur. Bu eleştiriler, önemli ve önemsiz anormallikler arasında ayırım yaparak karşılanabilir. Örneğin, yıllardır Merkür'ün yörüngesinin Newton'ın hesaplarına uymadığı bilinmektedir, ama yine de bu, Newton sisteminin gündelik bağlamda kullanımını etkilemeyen bir anormallik olduğu için önemsizdir. Eğer örneğin, köprü yapımında bazı anormallikler oluşsaydı, bunlar kuşkusuz hayli önemli anormallikler

olurdu. Böylece Newton paradigması, günlük uygulamaya yönelik bir sorunun bu sistemi kullanarak *çözölemeyeceği* ortaya çıkana kadar tatmin edici ve sağlam kalacaktır. İkincisi, Kuhn tarafından hiçbir zaman tatminkâr bir şekilde yanıtlanamayan, yeni bir paradigmanın nasıl kabul edileceği sorusudur. Kuhn, kabulün mantıkla olmadığını, bir inanç sıçraması olduğunu söylemektedir. Bununla birlikte soru, bu inanç sıçramasının neye dayandırılacağıdır. Kuhn'un analizinin altında yatan, hiçbir zaman açıkça incelenmemiş olan bir yönlendirici güçtür. Bu yönlendirici güç, doğal çevrenin denetim ve yönetiminin erdemlerine karşı duyulan temel bir inancı ifade eder. İnanç sıçraması, görüldüğü kadarıyla, yeni sistemin, doğanın bazı unsurları üzerindeki denetim ve yönetimin genişletilmesine izin vereceği inancına dayanır. Ama doğanın hangi unsuru? Herhalde bu yine doğanın, tarihte belli bir noktada gündelik hayatın gündelik faaliyetleri açısından önemli bir unsuru olacaktır.

Bu iki durumun da ortaya çıkarttığı gibi, Kuhn'un eleştirilmesinin asıl nedeni, bilimsel bilgiyi maddi temelinden ayırmasıdır. Kuhn bilimsel gelişmenin *idealist* açıklamasını sunar, ama bilimsel düşüncenin temelde maddi faaliyetlere bağlı olduğu açıktır. Bilimsel bilginin ilerlemesinin maddi temeli Bernal (1971) tarafından araştırılmıştır. Maddi faaliyet, doğanın insanın çıkarları doğrultusunda manipölasyonunu içerir ve bilimsel anlayış, bu genel itkidenden ayrı düşünülemez. Ama bu dönüm noktasında, yeni bir bakış açısı getirmek zorundayız, çünkü "insanın çıkarları", toplumun hangi kesimini düşündüğümüze bağlı olarak farklı yorumlara açıktır. Bernal, Batı'da, yakın zamana kadar bilimin orta sınıftan bir grubun elinde olduğuna ve bir süre önce genellikle "meritokrasi"* diye adlandırılan durumun ortaya çıkmasına karşın, bilimcinin, mesleki yaşamı boyunca orta sınıf düşünce ve yaşam tarzına çekilmekte olduğuna işaret etmektedir. Bu durumda doğa bilimlerinin, sessiz sedasız, doğanın orta sınıfı ilgilendiren unsurlarını denetlemeye ve manipöle etmeye yönelik bir yol takip etmesini bekleyebiliriz. Ama çok daha önemlisi, bilimsel faaliyetlerin, himaye edilen ve araştırma masrafları karşılanan bir süreç olarak üretim araçlarının denetimini elinde tutanların çıkarları doğrultusunda yönlendirilmesidir. Sanayi ve yönetim, işbirliği halinde bilimsel faaliyeti ağır bir denetim altında tutar. Bu durumda "denetim ve manipölasyon", toplumun bir bütün olarak çıkarlarından çok, belli grupların (özellikle, mali ve sınai gruplarla orta sınıfın) çıkarları doğrultusundaki bir denetim ve manipölasyon olmaktadır

* Yetenekli olanların seçilmesi ve yönetmesi. (ç.n.)

(bkz. Bernal, 1971; Rose ve Rose, 1969). Bu bakış açılarından, Kuhn'un güçlü bir kavrayışla saptadığı o yinelenen bilimsel devrimlerde saklı olan bilimsel ilerlemenin itici gücünü daha iyi anlayabiliriz.

Kuhn'un analizinin sosyal bilimlere uygulanıp uygulanamayacağı sıklıkla sorulmuştur. Kuhn, sosyal bilimleri "bilim öncesi" olarak görür; yani hiçbir sosyal bilim, bir paradigma oluşturacak şekilde genel olarak kabul görmüş bir kavram, kategori, ilişki ve yöntem kümesi yerleştirememiştir. Sosyal bilimlerin bilim öncesi olduğu görüşü bilim felsefecileri arasında yaygındır (bkz. Kuhn, 1962, 37; Nagel, 1961). Ama sosyal bilimler düşüncesi tarihinin kısa bir incelemesi, burada da devrimlerin gerçekleştiğini ve Kuhn'un doğa bilimlerinde gördüğü türden özelliklerin pek çoğuyla bezeli olduklarını gösterir. Adam Smith'in, iktisadi düşünce alanında, daha sonra Ricardo'nun ilerlettiği bir paradigma sağladığı tartışılmaz. Modern zamanlarda Keynes, Smith'in yaptığı'nın benzerini yapmayı başarmış ve Batı'da, günümüze kadar iktisadi düşünceye egemen olabilen bir paradigmanın formülasyonunu sunmuştur. Johnson (1971) iktisat düşüncesindeki bu tür devrimleri araştırır. Analizi birçok konuda Kuhn'un kiyle paralellik göstermiş, ama birçok eklenti de yapmıştır. Johnson'ın belirttiğine göre, Keynes devriminin ortasında, 1930'ların en önemli ve belirgin sorunuyla –işsizlik– Keynes öncesi ekonomilerin başa çıkamamasından doğan bir kriz yaşanmıştır. Böylece işsizlik en önemli anormalliği oluşturmuştur. Johnson şöyle der:

Açık farkla, yeni ve devrimci bir kuramın yayılmasına en çok yardımcı olan koşul, en belirgin gerçek olaylarla açıkça tutarsızlık içinde olan, ama yine de bu olayları açıklamaya çalışmak için entelektüel güçlerine yeteri kadar güvenen ve bunu yaparken de yetersizliğini gülünç bir şekilde ortaya koyan yerleşik bir gelenekselliğin varlığıdır.

Böylece zamanın nesnel toplumsal gerçeklikleri geleneksel aklın yerini almış ve onun kusurlarını göstermeye yaramıştır.

Bu genel karışıklık ve geleneksel iktisadın gerçek sorunlara karşı açıkça görülen ilgisizliği durumunda, sorunların doğasına inandırıcı bir açıklama getiren yeni bir kurama ve bu açıklamalara dayanan yeni bir politika reçeteleri kümesine ne yol açılmıştır.

Buraya kadar Kuhn ile benzerlik dikkat çekicidir. Ama sonrasında Johnson, bazıları sosyolojinin kendisinden türeyen yeni düşünceler eklemiştir. Yeni kabul edilen bir kuramın belirleyici nitelikte beş temel özelliği olması gerektiğini öne sürer:

Birincisi, muhafazakâr gelenekselciliğin temel önermesine... önermeyi tersine çeviren, yeni ama akademik açıdan kabul edilebilir bir analizle... karşı çıkar... İkincisi, kuram yeni gibi görünmeli, ama mevcut geleneksel kuramın geçerli ya da henüz tartışılmayan unsurlarını içine almalıdır. Bu süreçte, eski kavramlara yeni ve insanın aklını karıştıran isimler vermek ve eskiden basmakalıp olarak nitelendirilen adımları, yaşamsal öneme sahip analizler olarak vurgulamak pek yararlı olacaktır... Üçüncüsü, yeni kuram, anlaşılması için uygun bir zorluk derecesine sahip olmalıdır... Böylece üst düzey akademisyenler, onu uğraşmaya değer ve kolay bulmayıp, güçlerini birtakım kuramsal yan konulara harcayacaklar ve böylece daha genç ve aç akademik meslektaşlarının eleştiri ve retlerine kolayca hedef olacaklardır. Yeni kuram genç meslektaşların ilgisini kamçılacak kadar zor görünmeli, ama aynı zamanda aslında, bu gençlerin gerekli entelektüel çabayı harcamaları durumunda hâkim olacakları kadar da kolay olmalıdır... Dördüncüsü, yeni kuram, daha yetenekli ama fırsatçı olmayan araştırmacılara da mevcut kuramlardan daha çekici bir metodoloji sunmalıdır... Ve son olarak, ölçüm için... önemli ampirik ilişkiler [sunmalıdır].

Coğrafya düşüncesinin son on yıllık tarihi bu analizde birebir yansıtılmıştır. Eski coğrafyanın temel önermesi, niteliksellik ve özelliştir. Bir bütün olarak sosyal bilimlerin, nicellik ve genelliğin anlaşılmasını gerektiren sosyal manipülasyon ve denetim araçlarına yönelmiş olması karşısında bu anlayışın fazla dayanamayacağı açıktır. Geçiş sürecinde, eski kavramlara yeni ve kafa karıştırıcı isimler verildiğinden ve basmakalıp varsayımların sıkı analizlere konu edildiklerinden de kuşku yoktur. Dahası, kuantitatif devrim denilen şeyin, konuyla ilgili yaşlı bilimcileri, özellikle yeni ortaya çıkan gelenekselliklerle ilgili konulara girdiklerinde rezil etme fırsatı verdiği de tartışılmaz. Kuşkusuz kuantitatif hareket, yeterli zorlukta bir meydan okuma olmuş ve yeni metodolojilere yol açmıştır – bunların çoğu, ürettikleri analitik görüşler açısından yararlıdır. Son olarak, çok sayıda ölçülecek yeni şey vardı: Uzaklık-azalma fonksiyonu, eşik, bir malın erimi ve mekânsal örüntülerin ölçümünde coğrafyacılar, araştırmak için bol zaman harcayabilecekleri dört yeni ampirik konu bulmuşlardır. Böylece kuantitatif hareket, kısmen yanıtlanacak bir soru demetinin meydan okuması, kısmen bir disiplin çerçevesinde güç ve statü uğruna verilen seviyesiz bir mücadele, kısmen de –kabaca söylersek– "planlama alanı"nda denetim ve manipülasyon yollarını bulma yönündeki dış baskılara bir yanıt olarak yorumlanabilir. Bu yorumların bir grubu işaret ettiği şeklindeki muhtemel bir yanlış anlamaya yanıt olarak şunu söyleyebilirim ki, bu sürece hepimiz birden katıldık, bundan kurtulmak için hiçbir yol yoktu ve hâlâ da yoktur.

Johnson analizine "karşı-devrim" terimini de katmıştır. Bu konuda **ki fikirleri** pek aydınlatıcı değil; çünkü Keynesçi gelenekselciliğin **karşısında** önemli bir anormallik (enflasyon ve işsizliğin birleşimi) **durdu-**
ğu halde, yine de karşı-devrimci diye nitelendirdiği monetaristlere karşı **ba-**
ğasını bilemeden edememektedir. Sezgisel olarak, sosyal bilimlerde **ki fikir** hareketlerinin devrim ve karşı-devrim üzerine kurulu olduğunu **söy-**
lemek mümkündür, ama doğa bilimlerinde bu kavram o kadar kolay **uygulanabilir** görünmemektedir.

Karşı-devrim olgusunu, doğa bilimlerinde paradigma oluşumu hak-
ındaki kavrayışımızdan hareketle çözümleyebiliriz. Bu, insanların do-
ğal olgular üzerindeki denetim ve manipülasyonunun genişletilmesine **dayanır**. Benzer şekilde, sosyal bilimlerdeki paradigma oluşumunun ar-
dındaki itici gücü, insanın çıkarları doğrultusunda insan faaliyetlerini **ve** toplumsal olguları denetleme ve manipüle etme isteği olarak görebili-
riz. Kimin kimi denetleyeceği, denetlemenin kimin çıkarları doğrultu-
sunda uygulanacağı ve eğer denetleme herkesin çıkarları için uygulan-
caksa, kamu çıkarlarını tanımlama işini kimin üstleneceği soruları çıkar **hemen** ortaya. Böylece, doğa bilimlerinde yalnızca dolaylı olarak karşı-
mıza çıkan şeyle sosyal bilimlerde doğrudan doğruya karşılaşırız; yani **denetim** ve manipülasyonun sosyal temeli ve sonuçlarıyla. Bu temelle-
rin toplum içinde eşit dağıldığını düşünmek aşırı aptallık olacaktır. Ta-
rihimiz, bu temellerin genellikle toplumdaki birkaç kilit gruplaşmada **yoğunlaştığını** göstermektedir. Bu gruplar diğer gruplara karşı iyilikse-
ver ya da sömürücü olabilirler. Ama konu bu değildir. Önemli olan, **sosyal** bilimlerin, mevcut toplumsal ilişkilerden bağımsız olmayan kav-
ramlar, kategoriler, ilişkiler ve yöntemler oluşturmasıdır. Bu halleriyle **kavramlar**, betimleyecekleri olguların ürünleri olurlar. Üzerine yeni bir **paradigmanın** dayandırıldığı devrimci bir kuram, ancak içerdiği top-
lumsal ilişkilerin doğası gerçek dünyada uygulanabilirse genel kabul **görecektir**. Karşı-devrimci bir kuram ise, devrimci kuramın genel kabul **görmesinin** ürettiği tehditkâr toplumsal değişimlerin, ele geçirerek ya **da** yıkarak önüne geçilmesi amacıyla bilinçli olarak ortaya atılan ku-
ramdır.

Sosyal bilimlerdeki bu devrim ve karşı-devrim süreci, Adam Smith **ve** Ricardo'nun ekonomi-politik kuramlarıyla Karl Marx'inkiler arasın-
da açıkça görülür (bkz. Althusser ve Balibar, 1970). Ayrıca Engels, *Ka-*
pital'in ikinci cildinin önsözünde, Marx'ın kuramı hakkında çok parlak **görüşler** öne sürmüştür. Konu, Marx'ın artık-değer kuramını **çaldığı** suçlamasıydı. Ama Marx, açıkça Adam Smith ve Ricardo'nun artık-de-

ğerin doğasını tartıştıklarını ve kısmen de anladıklarını kabul eder. Engels, Marx'ın artık-değer hakkında söylediklerinin yeni olan yanını ve artık-değer kuramının nasıl "açık havada bir yıldırım gibi hedefine çarptığını" açıklamaya koyulur. Bunu başarmak için kimya tarihindeki, oksijenin bulunmasında Lavoisier ile Priestley arasındaki ilişkiyle ilgili bir olayı kullanır (tesadüf ya, Kuhn'un [1962, 52-6] doğa bilimlerindeki devrimlerin yapısı tezinin de esin kaynaklarından biridir bu). Her ikisi de benzer deneyler sonucu benzer sonuçlara ulaşmışlardır. Ama aralarında temel farklılıklar vardır. Priestley yaşamının geri kalan kısmında elde ettiği sonuçları eski floyiston kuramına* göre yorumlamış ve bu yüzden buluşuna "floyistonsuzlaştırılmış hava" adını vermiştir: Diğer taraftan Lavoisier, buluşunun mevcut floyiston kuramıyla açıklanamayacağını anlamış ve bunun sonucu olarak da, kimyanın kuramsal çerçevesini tamamen yeni bir temel üzerine oturtmuştur. Bu yüzden Engels ve sonra da Kuhn, Lavoisier'yi "ne olduğunu anlamadan üretenlerin karşısında, oksijeni gerçekten bulan kişi" olarak tanımlamıştır. Engels şöyle sürdürür:

Marx'ın artık-değer kuramı konusunda, kendinden öncekilere göre konumu, Lavoisier'nin Priestley'e göre konumu gibidir... Ürünün değerinin artık-değer olarak adlandırdığımız bu kısmı, Marx'tan çok önce saptanmıştı. Aşağı yukarı bir kesinlikle neden olduğu da belirtilmişti... Ama daha ileri gidilmedi...[bütün iktisatçılar] iktisadi kategorilerin onlara sunulan şekline esir oldular. Şimdi sahneye Marx çıktı. Ve kendinden evvelkilerin görüşlerinin tam tersini savundu. Onların *çözüm* olarak baktıklarını bir *sorun* olarak kabul etti. Floyistonsuzlaştırılmış hava ya da ateş-hava ile değil, oksijenle karşı karşıya olduğunu gördü – ortada sadece bir iktisadi gerçeği belirtmek ya da bu gerçeğe ebedi adalet ve ahlak arasındaki çekişmeye dikkat çekmek meselesi değil, iktisatta devrim yapacak ve bunu kullanmasını bilen Marx'a, tüm kapitalist üretimi anlamının anahtarını sunacak bir gerçeğin anlatılması meselesi vardı. Başlangıç noktasında bu gerçek olmak üzere, Lavoisier'nin oksijenden yola çıkarak floyistik kimyanın tüm kategorilerini incelemesi gibi, elinin altında bulduğu tüm iktisadi kategorileri inceledi (Marx, *Kapital*, cilt 2, 11-18).

Marksist kuram, kapitalist üretimi, üretim araçlarının denetimine *sahip olmayanlar* açısından anlamayı sağlayacak anahtar sunar göründüğünden, açıkça tehlikeliydi. Yeni bir paradigma kurma potansiyeline sahip olan kavramlar, kategoriler, ilişkiler ve yöntemler, kapitalist dünyanın iktidar yapısına muazzam bir tehdit oluştuyordu. Daha sonra (özellikle Böhm-Bawerk ve Menger gibi Avusturya okulundan iktisat-

* Ateşin de maddenin bir türü olduğunu savunan kuram. (ç.n.)

çılar arasında) ortaya çıkan marjinal değer kuramı, Smith ve Ricardo'nun analizlerinin temelini (özellikle değer emek kuramını) bir kenara itmiştir ve aynı zamanda, rastlantısal olarak, iktisatta Marksist meydan okumanın geri gelmesini de sağlamıştır. Rusya'da Lenin'in ölümünden sonra Marksist kuramın karşı-devrimciler tarafından ele geçirilmesi ve Batı sosyolojisinde Marksist dilin, Marksist düşünce iletilmeden, benzer bir karşı-devrimci gaspa uğraması (o kadar ki, bazı sosyologlar şimdi hepimizin Marksist olduğunu söylüyorlar), Marksist düşüncenin gerçekten tomurcuklanmasını ve dolayısıyla Marx'ın öngördüğü hümanist toplumun doğuşunu, etkin bir şekilde önlemiştir. Hem kavramlar hem de bu kavramların içerdiği toplumsal ilişkiler hüsrana uğramıştır.

Düşüncede devrim ve karşı-devrim, bu durumda, doğa bilimlerinde olmayan bir şekilde sosyal bilimlerin belirleyici bir özelliği olmuştur. Düşüncedeki devrimler, eninde sonunda uygulamadaki devrimden ayrılamazlar. Bu, sosyal bilimlerin gerçekten bilim öncesi bir durumda olduğunu gösteriyor olabilir. Ama bu sonuç dayanaksızdır, çünkü doğa bilimleri, hiçbir zaman, herhangi bir süre için kısıtlı bir çıkar grubunun denetiminden çıkmamıştır. Doğa bilimlerinde karşı-devrimin yokluğunun nedeni, onların içerdiği özelliklerden çok, bu gerçektir. Diğer bir deyişle, doğa bilimlerinde gerçekleştirilen düşünce devrimleri, genelde bu düzenin ihtiyaçları doğrultusunda geliştikleri için, mevcut düzeni tehdit etmemektedirler. Bu demek değildir ki, arada çözülmesi gereken bazı sevimsiz toplumsal sorunlar yoktur, çünkü bilimsel buluş önceden kestirilemez ve sonuçta toplumsal gerginliğe neden olabilir. Ama buradan çıkan, doğa bilimlerinin toplum öncesi durumda olduğudur. Aynı doğrultuda, doğa bilimlerinin yöntemlerinin çözülmesine yardımcı olduğu toplumsal eylem ve toplumsal denetim soruları doğa bilimlerine dahil edilemez. Aslında, sosyal meselelerin dışarıda tutulmaları konusunda sanki bir fetişizm vardır; bunların doğa bilimlerine katılmalarının mevcut toplumsal düzenin emrinde yürütülen araştırmaları etkileyeceğinden endişe edilir. Doğrusu, bundan doğan ahlaki açmazlar, toplumsal sorumluluklarını ciddiye alan bilimciler için gerçektir. Bu yüzden yaygın görüşün tersine, sosyal bilimlerin felsefesinin *potansiyel olarak* doğa bilimlerinininkinden daha üstün olduğu ve bu iki alanın kaynaşmasının, sosyal bilimin "bilimselleştirilmesi"yle değil, doğa bilimlerinin toplumsallaştırılmasıyla olacağı sonucuna varmak uygun olacaktır (bkz. Marx, 1844 *Elyazmaları*). Bu, paradigmanın kabulü için temel kıstas olarak denetim ve manipülasyonun yerine insan potansiyelinin gerçekleştirilmesini geçirmek anlamına gelebilir. Böyle bir durum-

da, kuşkusuz toplumsal uygulamadaki devrimci değişikliklerle uyumlu olarak, bilimin her unsuru hem devrimci hem de karşı-devrimci evreler geçirecektir.

Şimdi baştaki soruya dönelim. Coğrafya düşüncesinde bir devrimi nasıl ve neden gerçekleştireceğiz? Kuantitatif devrim yolunu almıştır ve görüldüğü kadarıyla marjinal kazançlar durulmaktadır; biraz daha faktörel ekoloji, biraz daha uzaklık-azalma etkisi ölçümü, biraz daha bir malın erimini belirleme denemesi, büyük önemi olan şeyler hakkında bizim daha az bilgi sahibi olmamıza neden olmaktadır. Buna ek olarak şimdi, 60'lardaki kuantitatifçilerden daha da hırslı, tanınma açlığı çeken ve ilginç işler yapmaya hevesli yeni coğrafyacılar var. Bu durumda, kuantitatifçiler lisansüstü öğrencilerin yetiştirilmesi ve farklı bölümlerin ders programları üzerinde egemenliklerini yerleştirdikçe, disiplinin toplumsal yapısı içinden hoşnutsuzluk homurtuları yükseliyor. Disiplin içi toplumsal koşullar düşüncede bir devrimi haklı çıkarmaya yeterli değildir (ve olmamalıdır da), ama koşullar ortadadır. Daha önemlisi, kullandığımız kapsamlı kuramsal ve metodolojik çerçeve ile etrafımızda gelişen olaylar hakkında sahiden anlamlı şeyler söyleme yeteneğimiz arasında belirgin bir farklılık var. Açıklayıp yönlendirme iddiasında olduklarımızla gerçekte olanlar arasında çok fazla anormallik bulunuyor. Bir ekoloji sorunu, bir kentsellik sorunu, bir uluslararası ticaret sorunu var ve görüldüğü kadarıyla biz hâlâ bunlar hakkında derinliği ve kapsamı olan bir şeyler söylemekten aciziz. Bir şeyler söyledüğümüzde de basmakalıp ve hayli gülünç kaçıyor. Kısacası paradigma-mız başarılı değil ve bir kenara itilmeye aday. Nesnel toplumsal koşullar anlamlı ve tutarlı bir şeyler söylememizi ya da sonsuza kadar (inanırlılık yoksunluğundan ya da daha kötüsü, nesnel toplumsal koşulların bozulmasından dolayı) susmamızı gerektirmektedir. Esas olarak coğrafya düşüncesindeki devrim ihtiyacını ortaya koyan şey, beliren nesnel toplumsal koşullar ve bunlarla başa çıkmaktaki açık yetersizliğimizdir.

Böyle bir devrimi nasıl gerçekleştirebiliriz? Benimseyebileceğimiz birkaç yol vardır. Bazılarının önerdiği gibi, kuantitatif hareketin pozitivist temelini terk edip, soyut felsefi bir idealizm benimseyebilir ve nesnel toplumsal koşulların kendiliğinden düzelmesini, ya da idealist düşünce tarzlarının oluşturduğu kavramların, eninde sonunda nesnel toplumsal koşulların yaratıcı şekilde değişmesini kolaylaştıracak yeterli içeriğe ulaşacağını ümit edebiliriz. Ama idealizmin belirleyici özellik-

lerinden biri, gerçek içerik peşinde ebediyen sonuçsuz araştırmalara mahkûm olmasıdır. 1960'ların pozitivist temelini terk edip, fenomenolojik bir temel de benimseyebiliriz. Hiç değilse bizi çevreleyen toplumsal ve doğal gerçeklerle sürekli duyusal etkileşim halinde bir varlık olarak insan kavramı ile temas halinde olmamıza yaradığı için, idealist yoldan daha çekici görünmektedir bu. Ne var ki fenomenolojik yaklaşımlar bizi toplumsallığın farkında olan bir materyalizme götürebileceği kadar, kolaylıkla idealizme ya da naif pozitivist deneyciliğe de geri götürebilir. Coğrafyada sözde davranışçı devrim, her iki yöne de açıktır. Bu yüzden şu aşamadaki en verimli strateji, pozitivism, materyalizm ve fenomenolojinin bazı unsurlarının, kendimizi içinde bulduğumuz toplumsal gerçeği uygun şekilde yorumlamak için üst üste bindikleri anlayış alanını araştırmaktır. Bu, en iyi Marksist düşüncede yapılmış, Marx, 1844 *Elyazmaları* ve *Alman İdeolojisi*'nde kendi düşünce sistemine güçlü ve çekici bir fenomenolojik temel vermiştir.

Marksizm ve pozitivismin de bazı ortak noktaları vardır. Her ikisinin de temeli materyalizmdir ve analitik yöneme başvururlar. Temel farklılık kuşkusuz, pozitivism sadece dünyayı anlamaya çalışırken, Marksizmin onu değiştirmeyi hedeflemesidir. Başka bir deyişle, pozitivism, kategori ve kavramlarını bütün kusurlarıyla mevcut bir gerçekten çıkarırken; Marksist kategori ve kavramların biçimlendirilmesi, diyalektik yöntemin olaylar ve eylemler aracılığıyla, tarihin şimdi ve burada oluşması sırasında uygulanması yoluyla olur. Örneğin pozitivist yöntem, varsayımların denenmesi için geleneksel çift değerli Aristo mantığının uygulanmasını içerir (istatistiki sonuç çıkarımayı hipotezler açısından geçersiz saymak tamamen Aristocu bir araçtır): Hipotezler ya doğrudur ya da yanlış ve bir kere kategorileştirildiklerinde hep öyle kalırlar. Diğer taraftan diyalektik, karşıtların yorumlanmasına izin veren, çelişki ve paradoksları içine alan ve çözüm sürecine işaret eden bir anlama süreci sunar. Eğer doğruluk ve yanlışlık hakkında anlamlı bir şekilde konuşmak mümkünse, doğruluk, diyalektik süreçten türetilen ifadelerden çok, sürecin kendisinde yatar. Bu ifadeler ancak zamanın belli bir noktasında "doğru" olarak belirtilebilir ve her halükârda, başka "doğru" ifadelerle çelişebilirler. Diyalektik yöntem gerektiğinde analizi tersine çevirmemize, çözümlere sorun, sorulara çözüm gibi bakmamıza izin verir.

Ve böylece sonunda getto oluşumu sorununa geldim. Okuyucu bu-
raya kadar söylediklerimizin, getto oluşumunun anlaşılması ve getto
sorununa çözüm üretmekle uzaktan ilgili, karmaşık bir giriş olduğu his-
sine kapılabilir. Aslında bunlar yaşamsal önemdedir, çünkü sorun hak-
kında anlamlı şeyler söyleyebilmenin, ancak süreç esnasında bununla
başa çıkabilmek için bilinçli olarak devrimci bir coğrafya kuramı yer-
leştirmeye çalışırsak mümkün olabileceğini savunacağım. Aynı zaman-
da, bu anlayışı şu anda elimizde olan araçların birçoğunu kullanarak
oluşturabileceğimizi de savunacağım. Ama bu araçları yeni ve bir hayli
farklı şekilde yorumlamaya da hazır olmamız gerekmektedir. Kısacası,
flojistsuzlaştırılmış hava açısından değil, oksijen açısından düşün-
memiz gereklidir.

Getto, Amerikan kentinin temel toplumsal sorunlarından biri olması
açısından hayli dikkat çekmiştir. Britanya kentlerinde de "kutuplaşma"
ve "gettolaşma" korkuları artmaktadır. Genelde gettoların kötü olduğu
ve tercihen içinde oturanları yok etmeden ortadan kaldırılmalarının top-
lumsal açıdan arzu edilebilir olduğu savunulur. (Banfield'in bu son so-
run karşısındaki tutumu aslında biraz belirsizdir.) Burada amaç, getto
konusundaki literatürün ayrıntılı bir analizini yapmak ya da tanımlarına
bulaşmak değil. Bunun yerine, getto oluşumunu ve gettonun sürdürül-
mesini anlamakla ilgili görünen coğrafya kuramlarını inceleyeceğiz.
İncelenmesi gerektiği en açık olan kuram da kuşkusuz, kentsel toprak
kullanımı kuramı.

Coğrafyadaki kentsel toprak kullanımı kuramının büyük bir kısmı,
Chicago sosyoloji ekolünden esinlenmiştir. Park, Burgess ve McKen-
zie (1925) kent hakkında kapsamlı yazılar yazmışlar ve ekolojik terim-
lerle kent biçiminin yorumunu geliştirmiş, düşük gelir gruplarının ve
farklı etnik grupların kentin belirli kısımlarında yoğunlaştıklarına dik-
kat çekmişlerdir. Yaptıkları bir başka tespit de, kentlerin belli bir me-
kânsal biçim düzeni gösterdiğidir. Burgess buradan, kentin eşmerkezli
kuşak kuramını geliştirmiştir. Park ve Burgess görüldüğü kadarıyla
kenti, içinde sosyal uyum, işlev ve yaşam tarzı uzmanlaşması, yaşam
alanı rekabeti gibi süreçlerin uyumlu bir mekânsal yapı oluşturmak üze-
re işledikleri bir çeşit insan yapısı ekolojik bütün olarak görürler. Bu
bütünü Park'ın (1926) "ahlaki düzen" olarak adlandırdığı sosyal daya-
nışmadan türetilen belli bir kültürel biçim bir arada tutmaktadır. Kent
sistemi içindeki farklı gruplar ve faaliyetler, esas olarak bu ahlak düze-
niyle birleştirilmişlerdir ve sadece (toplumsal ve mekânsal olarak) daha
avantajlı yerler kapabilmek için bu ahlak düzeninin koyduğu kısıtlama-

lara bağlı kalarak mücadele ederler. Yaklaşımın temel ilgi odağı, kimin sonuçta nereye vardığını ve oraya vardığında koşulların ne olduğunu bulmaktır. Chicago ekolünün temel itici gücü ister istemez betimleyiciydi. Coğrafya düşüncesi üzerinde geleneğin olağanüstü güçlü bir etkisi vardı ve betimleme yöntemleri bir şekilde değişmiş olmasına karşın (faktörel ekoloji, temelde betimleyici insan ekolojisinin yerine geçmişti), temel çalışma yönü çok değişmemişti. Chicago kentsel coğrafya ekolü, Chicago sosyoloji ekolüne sıkıca bağlıdır (Barry ve Horton, 1970). Ama ilginçtir ki Park ve Burgess, ne iktisadi sistemin çalışması sonucu oluşan sosyal dayanışma türüne, ne de iktisadi düşüncelerden türeyen toplumsal ve iktisadi ilişkilere pek dikkat etmemişlerdir. Kuşkusuz konuya hiç aldırmamış değillerdi, ama bu onlar için ikinci derecede önemliydi. Sonuç olarak, geliştirdikleri kentsel toprak kullanımı kuramının, gettoyu açıklamakta kullanıldığında ciddi bir kusuru vardı. Engels'in Park ve Burgess'ten seksen yıl önceki yazılarında kentteki eşmerkezli dairesel kuşaklar olgusundan söz etmiş, ama bunu iktisadi sınıf terimleriyle açıklamaya çalışmış olduğunu görmek ilgi çekicidir. Kentin mekânsal yapısı hakkında birçok görüş içerdiği için bu bölümü bütünüyle tekrarlamakta yarar var.

Manchester'ın kalbinde bir hayli geniş, belki yarım mil uzunlukta ve buna yakın genişlikte bir ticaret bölgesi vardır ve hemen hemen tamamen depo ve bürolardan oluşur. Kent sakinleri bölgenin tamamına yakınına terk etmiştir; geceleri boşalır ve yalnız kalır... Bölge, üzerinde yoğun bir trafiğin seyrettiği yollarla bölünmüştür. Zemin düzeyinde yolların her iki kenarında da parlak dükkânlar dizilidir. Bu sokaklarda, yer yer binaların üst katları da kullanılmaktadır ve buralarda yaşam geç saatlere kadar sürer. Bu ticaret bölgesi istisna tutulursa, bütün Manchester, bütün Salford ve Hulme... hep, çalışan insanların aralarına başkaları karışmadan yaşadıkları mahallelerden oluşmuştur; bir buçuk mil genişliğinde bir kemer gibi uzanan bu mahalleler ticaret bölgelerini çevreler. Dışarıda, bu kemerin ötesinde, üst ve orta burjuvazi yaşar, orta burjuvazi iş bölgelerine yakın düzenli sokaklarda... üst burjuvazi daha uzakta bahçeli villalarda... ferah, temiz sayfiye havası, güzel, rahat evler, yarım saatte ya da on beş dakikada bir geçerek kente inen atlı arabalar. Düzenlemenin en güzel yanı da budur; para aristokrasisinin üyeleri, işçi mahallelerinin ortasından geçen en kısa yolları kullanırlar, sağlarında ve sollarında gizlenmiş amansız sefaletin ortasında olduklarını görmezler. Çünkü istasyondan her yöne doğru şehrin dışına giden yolların her iki tarafı, hemen hemen kesintisiz bir biçimde dükkânlarla kaplıdır ve böylece orta ve küçük burjuvazinin elinde kalır... ve bu da güçlü mideleri ama zayıf sinirleri olan varlıklı erkek ve kadınların gözlerinden, varlıklarının tamamlayıcısı olan bu sefalet ve pisliği gizlemeye yeter... Bu bencil planın az ya da çok bütün büyük kentlerde uygulandığını gayet iyi biliyorum; pe-

rakendecilerin işlerinin doğası gereği büyük ana yolları mülkiyetleri altında tutmak zorunda olduklarını da biliyorum; her yerde bu tür sokaklarda güzel binaların kötü binalardan daha çok olduğunu ve buralara yakın arsaların uzak yerlerden daha pahalı olduğunu da biliyorum; ama aym zamanda, işçi sınıfının bu kadar sistemli bir şekilde yolların dışında tutulduklarını ve burjuvazinin gözünü ve sinirlerini incitecek her şeyin bu kadar güzel örtüldüğünü Manchester'dan başka bir yerde görmedim. Ama yine de, başka konularda Manchester, diğer kentlerle karşılaştırıldığında, resmi kurallara ve planlara daha az uyularak inşa edilmiş, daha gelişigüzel büyümüştür ve bu açıdan bakıp orta sınıfın, işçi sınıfının gayet iyi geçindiği konusundaki heveskâr iddiasını düşündüğümde, liberal imalatçıların, yani Manchester'ın büyük başlarının, bu hisli inşaat yöntemi konusunda pek de masum olmadıklarını düşünmeden edemiyorum. (Engels, *İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu [The Condition of the English Working Class in 1844]* 46-7)

Engels'in 1844'te benimsediği yaklaşım, Park ve Burgess'in temelde kültürel olan yaklaşımlarıyla karşılaştırıldığında, katı iktisadi ve toplumsal gerçeklerle daha fazla tutarlılık içindeydi ve hâlâ da öyledir. Hatta bazı basit değişiklikler yapıldığında, Engels'in tarifi günümüz Amerikan kentine uydurulabilir (kent dışında oturan varlıklılar için rahat ulaşım olanaklarının sağlandığı eşmerkezli kuşaklama; işe gidip gelenlerin, kendi zenginliklerinin tamamlayıcısı olan sefalet ve pisliği görmemeleri için perdelenmeleri, vb. ...). Ne yazık ki günümüz, coğrafyacıları, esin kaynağı olarak Engels'den ziyade Park ve Burgess'a bakmışlardır. Engels'in kaydettiği sosyal dayanışma, evrensel bir "ahlaki düzen" in eseri değildir. Bunun yerine, kentin sefaleti kötü ve cimri bir kapitalist sistemin kaçınılmaz suç ortağı olmuştur. Sosyal dayanışma, borsa sisteminin zorlamasından ibarettir. Engels Londra'ya şöyle tepki göstermiştir:

Bu Londralılar, uygarlığın kentlerini dolduran nimetlerini elde edebilmek uğruna insan doğasının en iyi niteliklerini feda etmek zorunda bırakılmışlardır; içlerinde uyuyan güçler etkisiz kalmış, sadece birkaçı daha çok gelişsin ve başkalarının gücüyle birleşip çoğalsın diye bastırılmıştır... Herkesin kendi çıkarı doğrultusundaki kaba aldırma, hissiz tecridi, bu bireyler sınırlı bir mekâna sıkıştırıldıkça daha da itici ve saldırgan hale gelmiştir... İnsanlığın çözülerek her biri ayrı ilkelere sahip monadlara ayrışması, atomlar dünyasını burada en uç noktaya vardırıştır... Böylece toplumsal savaş, herkesin herkese karşı savaş ilan edilmiştir burada açıkça... kişiler birbirlerine sadece yararlı nesneler olarak bakmaktadır; herkes öbürünü sömürmektedir ve bunun sonucu da, güçlü olanın zayıf ayaklar altına alması ve güçlü azınlığın, kapitalistlerin, her şeye kendileri için el koyması, bu arada zayıf çoğunluğa, yoksullara, ucu ucuna çıplak bir yaşamın kalmasıdır... Her yerde barbarca bir aldırma, sert bir bencillik, bir tarafta ağza alınmayacak bir sefalet, diğer tarafta her yerde toplumsal savaş; her

insanın evi kuşatma altında, her yerde kanunun himayesi altında karşılıklı yağma ve her şey o kadar utanmazca, o kadar açık ki, insan toplumsal halimizin sonuçları karşısında eziliyor ve bu çılgınca dokunun çözülmeden birarada durduğunu görünce şaşırnaktan kendini alamıyor. (A.g.e., 23-5)

Eğer dili biraz temizlersek (örneğin kapitalizme yapılan atıfları çıkarırsak), Kerner Komisyonu Raporu'na (1968) uygun bir tasvir elde ederiz.

Kentlerin, Engels, Park ve Burgess tarafından fark edilen ortak mekânsal yapısı, böylece iktisadi ve kültürel bakış açılarından çözümlenebilir. Engels'in sorduğu, böyle bir sistemin "büyük başlar" tarafından yönlendirilmekten ve buna karşın açıkça onların çıkarları doğrultusunda nasıl evrime uğrayacağı sorusu, sonradan ayrıntılı iktisadi analizlere konu olmuştur. Bu olgunun açıklanmasında marjinalist iktisat ilkelerinin kullanılması olasılığı ilk olarak von Thünen'in tarımsal bağlamdaki bir eserinde ortaya konmuştur. Bu, Alonso (1964) ve Muth'in (1969) yakın tarihli çalışmalarında, kentsel toprak piyasasının iktisadi kuramının temelini oluşturur. Bu kuramın ayrıntılarıyla oyalanmamız gerekmiyor (bkz. 5. Bölüm), ama getto oluşumunun anlaşılmasına katkısı incelenmeye değer niteliktedir. Kentsel toprak kullanımının, rekabetçi bir pey sürme süreci sonucunda belirlendiği tartışılmıştı. Rekabetçi pey sürme, toprak kiralarının faaliyet merkezlerine yakınlaştıkça yüksecekleri şekilde gelişir (kuramda, bütün istihdamın belli bir merkezi konumunda yoğunlaşacağı kabul edilir). Eğer şimdi nüfustaki (biri yoksul biri zengin) iki gruba açık olan, iş merkezlerine göre konut seçeneklerini düşünürsek, her birinin nerede yaşayacağını, kira pey sürme eğrilerinin yapısını inceleyerek tahmin edebiliriz. Yoksul grupların kira pey sürme eğrileri özellikle diktir, çünkü yoksulun ulaşımaya ayıracak parası çok azdır ve bu yüzden çalışma konumlarından uzaklaştıkça toprak kullanımını için pey sürme yeteneği de hızla azalır. Diğer taraftan zengin grup, sığ bir kira pey sürme eğrisine sahiptir, çünkü pey sürme yeteneği, taşıma ve ulaştırmaya ayrılan para miktarından etkilenmez. Karşılıklı rekabet durumunda, (tam da Engels'in dediği gibi) yoksul grubun kent merkezinde oturmak zorunda kaldığını, zengin grubun ise dışarıda yaşadığını görürüz. Bu da yoksulların toprağa yüksek kira ödemeye zorlandığı anlamına gelir. Buna uyum sağlamanın tek yolu, kullanılan mekânı azaltarak çok küçük alanlara sıkışmaktır. Modelin mantığı, yoksul grupların, kent merkezindeki yüksek kiralı alanlarda, sıkışık koşullarda yoğunlaşacaklarını göstermektedir. Şimdi, bu modelin farklı varyantlarını yapılandırmak mümkündür, çünkü aslında zenginlerin kira pey sürme eğrilerinin şekli, ulaşım maliyetleriyle göreceli olarak mekân tercihle-

rinin bir fonksiyonudur. Lave (1970), eğer zengin grubun tercihleri değişirse, kentin mekânsal yapısının değişeceğine dikkat çeker. Örneğin, eğer kent merkezinde tıkanıklık maliyetleri artar da, zenginler de sarf edilen zaman ve sıkıntının buna değmeyeceğine karar verirse, o zaman kolaylıkla kira pey sürme fonksiyonlarını değiştirerek kent merkezine geri dönebilirler. Kira pey sürme eğrisinin şekline göre farklı kent yapıları önerilebilir ve zenginlerin kent merkezinde, yoksulların da civarda oturmaları pekâlâ mümkündür. Yoksullar bu duruma ayak uydurmak için, örneğin uzaklık maliyeti yerine zamanı koyarlar ve böylece ulaşım maliyetlerinden kurtulmak için yürüyerek çok miktarda zaman harcarlar (bu, Güney Amerika kentlerinin hiç yabancı olmadığı bir durumdur). Bütün bunlar aslında, zengin grupların ulaşım maliyetlerine ya da diledikleri konumda mülk edinmeye ayıracak daha fazla kaynakları olduğu için, yoksul gruplara kendi tercihlerini dayatabilecekleri anlamına gelir. Bu, marjinalist iktisadi ilkelerin (kira pey sürme eğrisi tipik marjinalist bir araçtır) gelir farklılıklarının önemli olduğu bir duruma uygulanmasının getirdiği doğal sonuçtur. Kuram, konut piyasasında genellikle "Pareto optimumu"nun gerçekleştirilmesine dayanır.

Bu tür kuramsal formülasyonları bir kent sistemindeki dengesizliği analiz etmede ve koşulları dengeye döndürmek için politikalar tasarlamakta kullanmak mümkündür. ABD'deki istihdamın 1950'den beri hızla banliyölere kaymasıyla birlikte, yoksul nüfusun (kira pey sürme eğrilerini de göz önünde bulundurarak), istihdam merkezlerine yakın olabilmek için kent dışına doğru kayacaklarını tahmin edebiliriz. Bu kayma, banliyö alanlarındaki eleyici konut bölgelendirmesi nedeniyle *gerçekleşmemiştir*. Bu yüzden, modern toplumdaki getto sorununun ciddiyetini, dengenin gerçekleşmesini önleyici işlevi olan bu tür kurumlara bağlamak mümkündür. Mahkemeler ve benzeri yollardan, eleyici bölgelendirmenin yasalara ve anayasaya uygunluğunu sorgulayabiliriz. (İlginç olan bu çabanın hem vatandaşlık hakları grupları hem de büyük şirketlerce desteklenmesidir, çünkü biri banliyö bölgelendirmesini ayrımcı olarak görmekte, diğeri ise banliyö konumunda ucuz işgücü sıkıntısı çekmektedir.) Aynı zamanda, 1.2 milyon iş için ticari ve sınai bölgelendirme ve 144 000 işçi için konut bölgelendirmesi olduğu bildirilen Princeton, New Jersey bölgesindeki yirmi kadar topluluğun durumunun (Wall Street Journal, 27 Kasım 1970) tekrarlanmaması için top-
rak kullanımı denetimlerini değiştirmeyi de deneyebiliriz. Kent içi bölgelerden dıştaki banliyölere yetersiz ulaşım sorununu, ulaşım sistemlerine sübvansiyon uygulayarak ya da getto sakinlerini banliyölerdeki iş-

lerine taşıyacak özel ulaşım hizmetleri örgütleyerek çözebiliriz. Bu zorunlu olarak getto sakinlerinin maliyetin yerine zamanı geçirmesini gerektirir (eğer hizmette sübvansiyon uygulanırsa). Bu programların çoğunluğu başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Kent yenileme projeleriyle, siyah kapitalizminin desteklenmesi ve benzerleriyle de, istihdamı kent merkezine çekmeye çalışarak denge kurmayı deneyebiliriz. Bütün bu çözümlerin temelinde kentsel toprak kullanımında dengesizlik olduğu ve kentsel toprak kullanımını denge durumuna getirmek için politikaların yönlendirilmesi gerekliliğinin sözsüz kabulü yatar. Bunların hepsi liberal çözümlerdir, çünkü eşitsizliği kabul eder ama bu eşitsizliği mevcut toplumsal mekanizmaları kullanarak düzeltmeye çalışır (bu örnekte von Thünen'in kentsel toprak kullanımı kuramıyla tutarlı mekanizmalardır söz konusu olan).

Daha devrimci çözümleri nasıl ayırt edebiliriz? Muth'ın (1969) von Thünen kuramını sunuşuna geri dönelim. Kuramın analitik bir sunuşundan sonra Muth, Chicago'daki konutsal toprak kullanımının mevcut yapısı üzerinde sınıyarak kuramın ampirik uygunluğunu değerlendirmeye çalışır. Deneylerinin sonuçları, konut piyasasında ırk ayrımcılığıyla açıklanabilecek bazı sapmalar olmasına karşın, kuramın temel hatlarıyla doğru olduğunu göstermektedir. Bu durumda kuramın doğru olduğu sonucunu çıkarabiliriz. Klasik pozitivist araçlarla ulaşılan bu doğruluk, sorunu saptamamıza yardımcı olabilir. Muth için bir toplumsal kuramın başarıyla sınanması demek olan bu durum, bizim için sorunun ne olduğunun göstergesi olmaktadır. Kuram, yoksul grupların zorunlu olarak, mali güçlerinin en az yettiği yerlerde yaşadıklarını söyler.

Hedefimiz gettoları ortadan kaldırmaktır. O yüzden, bu hedefi gerçekleştirmek için geçerli tek politika, kuramın doğruluğunu getiren koşulları ortadan kaldırmaktır. Başka bir deyişle, von Thünen'in kentsel toprak kullanımı kuramının *doğru olmama* durumuna gelmesini arzularız. Burada en basit yaklaşım, kuramı üretmeye yol açan mekanizmaları ortadan kaldırmaktır. Söz konusu mekanizma çok basittir – toprak kullanımı için rekabetçi pey sürme. Bu işleyişi ortadan kaldırırsak, her durumda sonucu da ortadan kaldırmış olacağız. Bu ise hemen akla, gettoları ortadan kaldırmak için, rekabetçi pey sürmenin yerine toplumsal olarak denetlenen kentsel toprak piyasası ve konut sektörünün toplum-sallaştırılmış denetimini koymayı getirir. Böyle bir sistemde, (zaten normatif bir kuram olan) von Thünen kuramı, bizim konutsal toprak kulla-

nımının mekânsal yapısı anlayışımız açısından ampirik olarak konu dışı kalacaktır. Bu yaklaşım birçok ülkede denenmiştir. Örneğin Küba'da, tüm kentsel apartman daireleri 1960'ta kamulaştırılmıştır. Kiralar yönetime ödenmekte "ve gecikmeden düzenli ödemelerde bulunup binaları korumakla yükümlü olan oturanların sahipliği doğrultusunda bir amortisman olarak kabul edilmektedirler" (Valdès, 1971). Dairelerde oturanların değişmesi ise sadece bir devlet kurumu aracılığıyla olmaktadır.

1940 ve öncesinde inşa edilen binalarda oturanlar, eğer kira 1959'dan beri düzenli olarak ödendiye, ödemeyi 1965'te durduracaklardı. Ve Mayıs 1961'den sonra, bütün yeni boş birimler, aile gelirin yüzde onunu ödeyecek olan ailelere dağıtılmıştı. Buna ek olarak, 1966 ortasında, eski ve harap binalarda oturup en az 60 ay ödeme yapmış olanların hepsine, yaşam boyu ödemesiz bu binalarda oturma hakkı verildi. 1969'da toplam olarak 268 089 aile artık kira ödemi-yordu (Valdès, 1971, 320).

Kuşkusuz, Küba gibi iktisadi gelişmenin çok ilkel bir aşamasında olan küçük bir ülke, kronik konut darlığı çekecektir ve aslında, kötü konutlar bu tür eylemlerle ortadan kaldırılamaz. Ama benimsenen çözümler, konutsal mekân yapısı anlayışı açısından Alonso-Muth kentsel toprak piyasası kuramını konu dışı bırakması nedeniyle ilginçtir ve gettuyu ortadan kaldırmayı başarırızsa, herhalde olacak olan budur.

Getto arazisi ve konut piyasasına bu yaklaşım, sorunları analiz etmek için akla farklı çerçeveler getirmektedir. Örneğin, bütün eski konutların kiralarnın kaldırıldığına dikkat edin. Kentsel alandaki toplam konut stokuna özeldeğil toplumsal mal gibi bakarsak, o zaman topluluğun eski binaların bedelini ödemiş olduğu açıktır. Bu hesaba göre, bir kentsel alanda, diyelim ki 1940'tan beri inşa edilen (daha sonra inşa edilenlerden bir kısmı da dahil olmak üzere) konutların bedelleri ödenmiş olur. Bunların borcu amorti edilmiş ve geri alınmıştır. Buna bağlı tek maliyet, bakım ve hizmet maliyetidir. Konut stokuna yığılmış muazzam bir toplumsal sermayemiz vardır, ama bir özel toprak ve konut sto-ku piyasasında, konut değeri her zaman sadece barınak ve mesken olarak değil, fakat piyasadaki değişim yoluyla alınan nicelikle ölçülür ve bu da spekülasyon gibi dışsal etkilere açıktır. Şu anda birçok iç kent alanında, konutların hiçbir değişim değeri yoktur. Ama bu, onların kullanım değeri olmadığı anlamına gelmez. Sonuç olarak, değişim değeri oluşturamadığımız için kullanım değerini bir kenara atmış olmaktayız (bkz. 5. Bölüm). Bu israf, toplumsallaştırılmış bir konut piyasası sisteminde gerçekleşemezdi ve özel mülkiyet mefhumuna inatla sarılmak yüzünden ödediğimiz bedellerden biri de budur. Kuşkusuz, kullanım

değerinin değişim değerinin bir parçası olduğu bir süredir iktisat kuramınca varsayılmaktadır. Bu ikisi kuşkusuz birbirleriyle bağlantılı olmakla birlikte, ilişkinin doğası, kullanımı kimin yapıldığına bağlıdır. İç kent konut piyasasında, evi bir gelir kaynağı gibi gören evsahibiyle barınma kaygısı taşıyan kiracıyı karşılaştırdığımızda farklı kullanım değerleri elde ederiz.

Alonso-Muth konutsal toprak kullanımı kuramıyla ilgili bu tartışma biraz basite indirgenmiştir. Kuram gereği varsayılan bir mekanizmanın mutlaka kurama uygun sonuçlar üreten gerçek mekanizmalarla aynı olmaması durumu sıklıkla görüldüğünden, getto oluşumunun temel nedeni olarak hemen rekabetçi piyasa süreçlerini göstermek tehlikeli olabilir. Bu yüzden, kurama dair başarılı bir sınavanın tek yaptığı, bizi, yanlış olanın rekabetçi piyasa işleyişleri olması olasılığına karşı uyarmaktır. Bu işleyişi ayrıntılarıyla incelememiz gerekiyor.

Bir piyasa, kıtlık koşullarında işler. Başka bir deyişle kıt kaynakların tahsisi, piyasa ekonomisinin temelidir. Bu yüzden, "kaynak" ve "kıtlık" kavramlarının içeriğine tekrar hakmamız önemlidir (geride, s. 80-83, 108-9). Coğrafyacılar uzun zamandır bir kaynağın teknik ve sosyal bir değerlendirme olduğunu kabullenmektedirler (Spoehr, 1956). Bunun anlamı, malzeme ve insanların, sadece onları kullanabilmemizi sağlayacak uygun teknoloji ve sosyal biçime sahip olursak, doğal ve insani kaynak olacaklarıdır. Uranyum, nükleer fizik alanındaki teknolojik ilerlemelerle bir kaynak olmuştur ve insanlar, yaşayabilmek için piyasada emeklerini pazarlamak zorunda bırakıldıklarında kaynağa dönüşmüşlerdir (bu, insan kaynakları teriminin gerçek içeriğidir). Benzer şekilde, kıtlık doğal olarak ortaya çıkmaz, sadece toplumsal eylem ve hedefler açısından anlam kazanır (Pearson, 1957). Kıtlık doğal olarak belirlenmeyip, toplumsal olarak tanımlanır. Bir piyasa sistemi ancak kaynak kıtlığı koşullarında mümkündür, çünkü sadece bu koşullarda fiyat belirleyici mal değişimi piyasası ortaya çıkabilir. Piyasa sistemi, iktisadi eylemin eşgüdümü ve bütünleşmesi için, yüksek oranda ademi merkezeleşmiş bir denetim aracıdır. Bu eşgüdüm yeteneği, zenginlik üretiminde tarihsel olarak muazzam bir artış getirmiştir. Bu yüzden bir paradoksla karşı karşıya kalırız, yani zenginlik, kıtlığa dayanan bir sistem içinde üretilmektedir. Buradan çıkan şudur: Kıtlığın ortadan kaldırılması durumunda, kapitalist düzen içinde üretken varlığın kaynağı olan piyasa ekonomisi çöker. Yine de kapitalizm üretken gücünü sürekli artırmaktadır. Bu açmazı çözebilmek için, kıtlığın kaybolmamasını sağlamak üzere birçok kurum ve mekanizma oluşturulmuştur. Aslında bir-

çok kurum da kıtlığın korunmasına ayarlanmıştır (en belirgin örnek, bunu her zaman "kalite" uğruna yapan üniversitelerdir). Farklı üretim faktörlerinin akışı üzerinde farklı mekanizmalar denetim sağlar. Bu arada, artan üretim gücü bir çıkış bulmak zorundadır, buradan da bir boşa harcamaya süreci (askeri girişimler, uzay programları ve benzerleri) ve ihtiyaç yaratma süreci doğar. Bunun ortaya koyduğu, kuşkusuz, piyasa ekonomisi ortadan kaldırılmadan kıtlığın da kaldırılamayacağıdır. ABD gibi ileri bir üretim toplumunda kıtlığın ortadan kaldırılmasının önündeki en önemli engel, piyasa sürecini destekleyen birbirine girmiş (mali, hukuksal, siyasal, eğitimsel ve benzeri) karmaşık kurumlardır. Bu durumun iç kent konut piyasasında nasıl ortaya çıktığını inceleyelim.

Getto konutlarının bazı garip ve kendine özgü özellikleri vardır. Paradokslardan biri, en kalabalık bölgelerde en çok boş konutun olmasıdır. Baltimore'da (çoğu iyi durumda olan) yaklaşık 5 000 boş bina vardır ve bunların çoğu da en kalabalık bölgelerdedir. Başka kentlerde de benzer durumlar görülür. Aynı bölgelerin diğer bir özelliği, emlak vergisi karşılığı terk edilmiş konutların çokluğudur. Genel kanının aksine, iç kent bölgesindeki konut sahipleri büyük kârlar elde etmemektedir. Aslında eldeki bilgiler, konut piyasasındaki diğer bölgelere oranla daha az kazandıkları yolundadır (bkz. Sternlieb, 1966; Grigsby ve diğerleri, 1971). Bazıları kuşkusuz ahlaki olmayan davranışlar içindedir, ama iyi, mantıklı, dürüst konut sahipleri bunun karşılığında çok az gelir elde etmektedirler. Bankaların, doğal olarak, iç kent alanlarında ipotekleri finanse etmemek için mantıklı ticari nedenleri vardır. İç kentte daha büyük bir belirsizlik hüküm sürer ve her halükârda toprak, sıklıkla, yeniden geliştirme için uygun görülmektedir. İpotek uygulanamamasının bu uygunluğu artırması bankalar açısından anlamlıdır, çünkü ticari kullanıma yönelik yeniden geliştirme işlerinde büyük kârlar vardır. Kâr azami düzeye çıkarma güdüsü göz önünde bulundurulduğunda, bu kararı ahlaki olmamakla eleştiremeyiz. Aslında getto konutlarının belirgin özelliği şudur ki, normal, dürüst girişimci davranışının törelerini kabul ettiğimiz takdirde, korkunç ve muhtemel konut kaynaklarını israf edici özellikler gösteren nesnel toplumsal koşullar nedeniyle hiç kimseyi suçlamaya hakkımızın olmadığı bir durumla karşı karşıya kalırız. Bu, her tür çelişkili ifadeyi "doğru" kabul ettiğimiz bir durumdur. Dolayısıyla, mevcut iktisadi ve kurumsal çerçevede, bu koşulları düzeltebilecek bir politika belirlememiz olanaksız görünmektedir. Özel konutlara federal sübvansiyon başarısız olur; kira sübvansiyonları piyasa ayarlamaları tarafından yutulur; ve kamu konutlarının yeterli etkisi olmaz, çünkü çapı çok

dar, dağıtımı çok yereldir (genellikle yoksulların zaten yaşamakta oldukları yerlerde) ve sadece toplumun en düşük sınıfı için düzenlenmiştir. Kentsel yenileme, sorunun etrafında dolaşır ve çoğunlukla iyilikten çok kötülüğü dokunur.

Engels, *Konut Sorunu* başlıklı, 1872'de yayımlanan bir denemeler dizisinde bunun, konut sorununa getirilen kapitalist çözümlerin kaçınılmaz olarak düşecekleri bir çıkmaz olduğuna dikkat çekmişti. Kuramsal olarak bu öngörüsü, von Thünen'in analizini, aynen Marx'ın Ricardo'yu eleştirdiği gibi eleştirmesinden türetililebilir. Von Thünen'in modelinde (ve Alonso-Muth modelinde) kiranın kavramsallaştırılması Ricardo' nunkiyle aynı olduğu için (sadece biraz farklı koşullarda), Marx'ın savlarını (*Kapital*, cilt 3; *Artı-Değer Teorileri*, 2. Bölüm) burada da doğrudan kullanabiliriz. Marx'a göre kira, sadece (özel mülk gibi) kapitalist kurumlar içinde artık-değerin bir belirtisidir ve kiranın doğası bu gerçekten bağımsız anlaşılamaz. Kiraya, üretim tarzının diğer yönlerinden ve kapitalist kurumlardan bağımsız, "kendinde şey" gibi bakmak, kavramsal bir hata olur. Alonso-Muth formülasyonunda yapılan hata kesinlikle budur. Ayrıca bu "hata", kapitalist piyasa sürecinin kendisinde de görülür, çünkü en yüksek toplumsal artık-değeri gerçekleştirmektense, kiralardan (ya da sermaye getirisinin) azami düzeye çıkarılmasını gerektirir. Kira artık-değerin sadece bir olası ve kısmi belirtisi olduğu içindir ki toplumsal artık-değer yerine, ondan doğan kiralardan en yüksek düzeye çıkarılması güdüsünün, kapitalist ekonomide gerginlikler yaratacağı kesindir. Aslında bu, artık-değerin oluşturulmasına karşı gelen bazı güçleri harekete geçirir – üretimde oluşan düşüş de bundandır. Hem denetimleri altındaki toprağın getirisini azami düzeye çıkarmak amacındaki ticari çıkarlar, hem de elde edilebilir vergi tabanlarını olabildiğince yükseltmeyi amaçlayan kamunun neden olduğu toprak kullanımı değişimleri, olası işgücünü işyerlerinden uzaklaştırmaktadır. Engels *Konut Sorunu*'nda (1872) bu tür rekabetçi piyasa süreci altında yeşeren bütün bu sonuçlara dikkat çeker.

Büyük modern kentin genişlemesi, bazı bölgelerdeki toprağa, özellikle merkezi konumda olanlara, yapay ve devasa boyutlarda artan bir değer verir; bu bölgelerdeki mevcut binalar, bu değeri artıracaklarına düşürürler, çünkü artık değişen koşullara uymazlar. Yıkılırlar ve yerlerine başkaları dikilir. Bu diğerlerinden çok emekçilerin konutlarının başına gelir, çünkü bunların konumu merkezidir ve kiralardan, aşırı kalabalık olmalarına karşın hiç artmaz ya da belli bir düzeyin üzerine çıkamaz. Bu binalar yıkılırlar ve yerlerine dükkânlar, depolar ve kamu binaları dikilir. (s. 23)

Bu süreç (ki günümüzde her kentte görülür), bir toprak parçasından, o konumdaki kirayla tutarlı oranda getiri elde etme zorunluluğunun sonucudur. Üretimi kolaylaştırmakla da bir ilgisi olması gerekmez. Bu süreç aynı zamanda bazı diğer baskılarla da ilgilidir.

Modern doğa bilimi, bütün emekçilerin bulunduğu, "yoksul mahalleler" diye adlandırılan şeyin, zaman zaman kentlerimizi etkileyen salgınların ürettiği yer olduğunu kanıtlamıştır... Kapitalist düzen, emekçi sınıf arasında bulaşıcı hastalık yaratma zevkine, cezasını çekmeden sahip olamaz; sonuçları ona da ulaşır, onun içinde de emekçi sınıfın içinde olduğu kadar acımasızca uçar ölüm meleği. Bu gerçek bilimsel olarak saptandığı anda, yardımsever burjuvazi asil bir çabayla, emekçilerinin sağlığı için yarışmaya başladı kendi içinde. Sürekli tekrarlayan salgınların önünü almak için dernekler kuruldu, kitaplar yazıldı, yasa teklifleri sunuldu, yasalar tartışılıp yürürlüğe girdi. Emekçilerin konut koşulları incelendi ve en göze batan kötülüklerin çaresi arandı... Emekçi sınıfın hijyen koşullarını incelemek üzere Hükümet Komisyonları kuruldu. (s. 43)

Bugün ise önemli olan sosyal patolojidir –uyuşturucu ve suç–, ama sonunda radikal farklılıklar görünmemektedir. Tasarlanan çözümlerin belirleyici özellikleri hâlâ aynıdır. Engels der ki:

Gerçekte burjuvazinin, konut sorununu kendi usullerine göre çözmesinin tek bir yöntemi vardır – yani çözümün sorunu yeniden üreteceği tarzda bir çözüm. Bu yöntemin adı "Haussmann"dır... "Haussmann" derken, günümüzde genelleşen, büyük kentlerimizdeki emekçi sınıf mahallelerinde ve özellikle merkezi konumdaki alanlarda geniş gedikler açmaya dayalı uygulamayı kastediyorum. Bunun nedeni önemli değildir; ister kamu sağlığı ya da kenti güzelleştirme kaygısı, ister merkezi konumda büyük iş merkezleri, ister demiryolları ya da caddeler açma (bu bazen, barikatlarda dövüşmeyi zorlaştırmak gibi stratejik bir amaç da taşıyor olabilir), yani trafik olsun... Gerekçe ne kadar farklı olsa da, sonuç her yerde aynıdır; burjuvazinin kendi muazzam başarısı adına savurgan böbürlenmesiyle birlikte utanç verici ara sokakların kaybolması – ama bunlar hemen arkasından, üstelik çoğunlukla hemen yan sokakta tekrar ortaya çıkmaktadır!.. Kapitalist üretim tarzının emekçilerimizi her gece tıkukları, hastalıkların üreme yeri olan delikler ya da tavan araları ortadan kalkmamıştır, sadece başka yere kaydırılmıştır! İlk başta ortaya çıkmalarına neden olan iktisadi gereklilik, aynı şekilde bir başka yerde de oluşmalarına neden olur. Kapitalist üretim tarzı varlığını sürdürdükçe, konut sorununu ya da emekçilerin kaderini etkileyen başka bir sorunun çözümünü beklemek budalalık olacaktır. Çözüm, kapitalist üretim tarzının yok edilmesinde, yaşam ve emeğin tüm araçlarının emekçi sınıfın kendisi tarafından taltis edilmesinde yatar. (s. 74-7)

Kentsel politikaların günümüz Amerikan kentlerine uygulanmasıyla kazanılan deneyim, Engels'in anlattıklarıyla rahatsız edici benzerlikler ortaya çıkarır ve kapitalist piyasa işleyişinin içerdiği çelişkilerin bu-

na katkıda bulunduğu sonucundan kaçınmak zordur. Bu yüzden, ilk kuşklarımızı doğrulayacak şekilde, piyasa işleyişinin iğrenç bir dramın sorumlusu olduğunu düşünmek için sağlam nedenler vardır. Bu açıdan bakarsak, iç kent için tasarlanan politikaların neden hem arzulan hem de arzulanmayan sonuçları olduğuna açıklık getirebiliriz. Eğer "kentsel yenileme" yaparsak, sadece yoksulluğu çevreye taşımış oluruz; yok eğer yapmazsak, oturup bozulmayı seyrederiz. Eğer *blockbusting** yapılmasını önlersek aynı zamanda siyahların konut edinmesini de önleriz. Bu durumun doğurduğu hüsrana, çelişkili sonuçlara neden olabilir. Koşullardan yoksulları sorumlu tutabilir (bu Banfield'in uygun gördüğü bir sonuçtur) ve en azından politika başarısızlıklarının kaçınılmaz olarak doğurduğu sorular ortaya çıkarmayacak, iyi huylu aldırmazlık politikalarını kurumsallaştırabiliriz. Bu yüzden günümüz kentsel politikalarında vurgunun (programların başarısızlığa mahkûm olduğu) iç kenti kurtarmaya çalışmaktan piyasa sisteminin başarı olasılığı hâlâ var olacak kadar güçlü bulunduğu "gri alanlara" kaydığını fark etmek ilginçtir. Bu politikanın, hoşnutsuzluğu ve bozulmanın yayılmasını önleyeceği kuşkuludur. Ama ne yazık ki bu aynı zamanda, hem iç kent bölgesindeki birikmiş kullanım değerlerini, hem de şu anda benzeri konumlarda yaşamaya mahkûm olan 15-20 milyon kişinin kaderini ve yaşamını defterden silmeyi gerektirir. Hem Engels'in vardığı sonucun, hem de bu sonucun dayandığı kuramsal temelin gerçekçi mütalaasını göz ardı edebilmek için ödenecek çok yüksek bir fiyattır bu. Ulaşmaya çalıştığımız nokta, bütün ciddi analizcilerin getto sorununun ciddiyetini kabul etmelerine karşın, pek azının iktisadi sistemimizin kalbini yöneten güçleri sorgulamasıdır. Böylece, kapitalist piyasa ekonomisinin temel belirleyici özellikleri dışında her şeyi tartışmış oluruz. Bu ekonominin sürmesini engelleyecek olanlar dışında her türlü çözümü tasarlarız. Bu tartışmalar ve çözümler bizi budala gibi göstermekten başka bir işe yaramaz, çünkü bunlar bizi eninde sonunda, Engels'in 1872'de açıkça gördüğünü keşfetmeye getirir: Kapitalist çözümler bozulan toplumsal koşullarla başa çıkacak bir temel oluşturamaz. Bunlar sadece "flojistsuzlaştırılmış hava"dır. Oksijeni ve bütün bunun getirdiklerini, toplumumuzun temellerine katı ve eleştirel bir inceleme uygulayarak keşfedebiliriz. Kurama devrimci bir yaklaşımın yerine getirmesi gereken görev budur. Bu görev neyi gerektirir?

* Mülk sahiplerini korkutup aceleyle ucuza satmaya zorlayarak yüksek kârlar elde etmek. (ç.n.)

İlk önce neyi gerektirmediğini söyleyeyim. Gettolardaki toplumsal koşulların bir başka ampirik incelemesini gerektirmez. Aslında insanın insana gösterdiği mevcut insanlık dışı davranışa daha başka kanıtlar bulmaya çalışmak, içimizdeki gözleri yaşlı liberale, hiç de böyle bir çaba içinde olmamasına karşın, çözüme katkıda bulunduğunu iddia etme fırsatı vermesi açısından karşı-devrimcidir. Bu tür ampirizm anlamsızdır. Kongre raporlarında, gazetelerde, kitaplarda, makalelerde ve benzerlerinde bize gerekli tüm kanıtları sunacak kadar bilgi zaten vardır. Görevimiz bu değildir; uzaktaki rahat yuvamıza çekilmeden önce, dizimizi dövüp birbirimizi teselli etmemizi sağlayacak, gettolardaki kişilere uygulanan günlük adaletsizliklerden söz eden koca koca dosyaların mazoşist bir şekilde birleştirilmesiyle birlikte giden, bir tür "ahlaki mastürbasyon" olarak nitelendirilebilecek bir şey de değildir. Bırakın bir şeyler yapmayı, temel konularla yüzleşmeden, sadece vicdan azabı çekmemize yarayacağı için bu da karşı-devrimcidir. Durumlarını iyileştirmelerine yardım etme ümidiyle "bir süre için" yoksullarla yaşayıp çalışmaya çeken hissiyat turizmine dalmak da bir çözüm değildir. Bu da karşı-devrimcidir – bir yaz çalışıp bir mahalleye bir oyun alanı kazandırmamızın, sonbaharda oradaki okulun dökülmekte olduğunu görecekseniz, ne yararı olabilir ki? Bunlar *benimsemememiz* gereken yollarıdır. Elimizdeki görevden bizi saptırmaktan başka bir işe yaramazlar.

Hemen yerine getirilmesi gereken görev mevcut analitik yapılarımızın derin ve geniş bir eleştirisi sonucu, toplumsal coğrafi düşünce için, ne yaptığımızı bilerek yeni bir paradigma inşa etmektir – ne daha az, ne daha fazla. Yapmaya en muktedir olduğumuz şey budur. Bizler eninde sonunda akademik mesleğin araçlarıyla çalışan akademisyenleriz. Bu sıfatla görevimiz, düşünce gücümüzü harekete geçirip, insancıl bir toplumsal değişikliği gerçekleştirme görevine uygulayabileceğimiz kavram ve kategoriler, kuram ve savlar oluşturmaktır. Bu kavram ve kategoriler soyutlamalarla oluşturulamaz. Etrafımızda gelişen olgu ve eylemlere göre gerçekçi bir şekilde oluşturulmalıdırlar. Ampirik kanıtlar, evvelce hazırlanmış dosyalar ve toplulukların içinde kazanılmış deneyimler kullanılabilir burada, kullanılmalıdır da. Ama bütün bu deneyim ve bilgiler, düşünsel eğilimler içinde bütünleştirilemezse hiçbir anlamı yoktur.

Ancak düşüncelerimiz sadece mevcut gerçeğe dayanmakla da sınırlı olmamalıdır. Yaratıcı bir şekilde seçenekleri de kucaklamalıdır. Gelecek için pozitivist kuram temelinde planlama yapamayız, bu sadece statükoyu güçlendirmeye yarar. Yine de, her yeni paradigmanın oluşu-

munda yaşandığı gibi, bu kuramlar bütünündeki yararlı ve değerli her şeyi çalışmaya dahil edip birleştirmeye hazır olmalıyız. Gelecekteki olası eylem yönleri doğrultusunda mevcut kuramın formülasyonunu yeniden yapılandırabiliriz. Mevcut kuramları, toplumumuzun egemen güçleri –kapitalist piyasa sistemi ve onunla birlikte gelen bütün kurumlar– adına uydurulmuş "basit bahaneler" olarak eleştirebiliriz. Bu yolla, konum kuramının hem daha iyi bir gelecek yaratmakta kullanılabileceği koşulları, hem de statükonun korunmasına yönelik düşünce tarzlarını güçlendireceği koşulları belirleyebiliriz. Birçok durumda sorun ne marjinalist yöntemin kendisinde, ne de en uygun koşulu bulma yönteminde; sorun bu yöntemlerin yanlış bağlamlarda kullanılmasıdır. Artık-değerin kısmi belirtilerinin (kira ya da sermaye yatırımı getirisi gibi) herhangi birini azami düzeye çıkarmayı gerektiren her formülasyon gibi, konum kuramında kullanılan şekliyle Pareto optimumu da karşı-devrimcidir. Yine de, programlama çözümleri açıkça, artık-değerin üretimi için kaynakların en iyi nasıl harekete geçirileceklerinin anlaşılması bakımından çok kullanışlı araçlardır. Dağıtımda eşitliğin sağlanmasına dayanan formülasyonlar da, eğer artık-değerin yaratılması için üretimin nasıl örgütlendiğinin anlaşılmasına dayanmıyorlarsa karşı-devrimcidir. Bu tür soruları inceleyerek, en azından mevcut kuramı değerlendirmeye başlayabiliriz ve bu süreç sırasında (kim bilir?) belki de yeni kuramın temel hatlarını çıkarmaya da başlayabiliriz.

Bilimsel düşüncede bir devrim, kavramları ve fikirleri, kategorileri ve ilişkileri –açıklama talep eden gerçekler ışığında değerlendirildiğinde– öylesine yüksek görünen bir sistem içine oturtarak gerçekleşir ki, bu sisteme karşı çıkanlar gülünç duruma düşerler. Bu konuda, bize karşı çıkan çoğunlukla yine kendimiz olduğumuz için, birçoğumuz bu yoldaki ilk adımın, kendimizi rahatsız etmek, bizi bize karşı gülünç duruma düşürmek olduğunu fark ederiz. Bu, özellikle entelektüel bir guruhumuz varken hiç de kolay değildir. Ayrıca coğrafya düşüncesinde gerçek bir devrimin ortaya çıkmasında, devrimci pratiğe bağlılığın da bir etkisi olacaktır. Kuşkusuz, devrimci kuramın genel kabulü, devrimci pratiğin gücüne ve başarılarına bağlıdır. Verilecek pek çok katı karar olacaktır – "sadece liberal" olmayıp, "gerçek" bağlılıklar gerektiren kararlar. Birçoğumuz, kuşkusuz böyle bir bağlılığa girmekten çekinecektir, çünkü sadece bir liberal olmak aslında çok rahat bir iştir. Ama eğer koşullar birçoğumuzun düşündüğü kadar ciddiye, bu tür bir bağlılıkla pek bir şey kaybedilmeyeceğini ve eğer başarılı olursak, hemen her şeyin bu bağlılıkla kazanılabileceğini görenlerimiz gittikçe çoğalacaktır.

DEVRİMCİ VE KARŞI-DEVRİMCİ KURAMLAR ÜZERİNE EK BİR YORUM

Bu yazı daha önce yayımlandığında gelen tepkiler, disipliner çabalar ve genelde sosyal devrimler arasındaki ilişki konusunda bazı belirsizlikler olduğunu göstermiştir. Bu belirsizliğin açıklığa kavuşturulması gerekiyor.

Marx ve Engels tarafından *Alman İdeolojisi*'nde ortaya atılan, toplumdaki egemen kuralları egemen sınıfın ürettiği yolundaki fikre katılıyorum. Bu üretim kuşkusuz o kadar kolay bir süreç değildir, ama toplumda üretilen fikirlerin çoğunluğu, üretim araçlarının denetimini elinde tutanların çıkarlarıyla uyumlu olanlardır. Burada (medyanın denetimi, propaganda ve telkinin, çoğunlukla olası devrimci fikirleri bastırıyor olmasına karşın) bir entrika olması gerekmez. "Gizli el" ekonomimizi olduğu kadar fikirlerimizi de yönetmede bir hayli etkilidir. Ama üretilen sadece fikirler ve kavramlar değildir. Bütün bilgi örgütlenmesi de (öğrenme sürecinin örgütlenmesi, eğitim sisteminin yapısı, bilginin belirli disiplinlere bölünmesi, vb.) toplumdaki egemen çıkarları yansıtır, çünkü bunlar da toplumdaki üretime katkıda bulunan sürecin parçalarıdır. Bu durumda lisansüstü öğrencileri de coğrafyacı, planlamacı, kimyacı, doktor, öğretmen, vb., olarak "üretilirler". Bu, özel akademik örgütlenmelerde ya da ifade edilen duygularda belirgin farklılıkların ortaya çıkmayacağı anlamına gelmez; ama biçimi ne olursa olsun, toplumu mevcut şekliyle sürdürme ihtiyacını tatmin edecek şekilde olacak demektir. Bunun anlamı, *genelde* bütün bilginin, statükoyu sürdürmeye yarayan bahanelerle ve seçeneklerin araştırılmasını engelleyen karşı-devrimci formülasyonlarla dolacağıdır. Aynı zamanda (bizzat disiplin bölümlenmeleri de dahil olmak üzere) bütün bilgi örgütlenmesinin özünde bir statükocu ya da karşı-devrimci tutumu olduğu anlamına da gelir. Bilginin takibi ve örgütlenmesiyle yayılması da özünde tutucudur.

Bu yüzden disiplinlerin içindeki kuramsal formülasyonların çoğunun statükocu ya da karşı-devrimci olması beklenmelidir. Bu formülasyonlar, belirleyici özellikleri açısından, ya kavramsal biçimdeki mevcut durumları maddeleştirir (ve böylece onları sessizce yasallaştırır) ya da (uygun olan yerlerde) dikkati gerçek konulardan, ilgisiz ya da önemsiz olanlara çeker. Bu son taktik kurama belli bir gerçek dışı nitelik verir – güncel sosyal bilimlerdeki kuramların çoğunda görülen bir niteliktir bu. Dolayısıyla akademisyenin, görüldüğü kadarıyla bizim çözümle-

yip anlamaya çalıştığımız gerçeklere erişebilmek yolunda karşı-devrimci varsayımlardan kendisini kurtarması için bir devrimci bilinç sıçraması gereklidir. Kuramlarımızın birçoğundaki bahaneci niteliği tanımak ya da değişen koşullara statükocu kuramları uyarlamak için benzer bir çaba sarf edilmelidir. Bu tür bir devrimci bilincin, disiplin içi bir devrimi gerçekleştirme kabiliyeti vardır. Örneğin August Lösch'ün konum kuramı alanındaki temel ve bir hayli devrimci formülasyonlarının, kendisinin "gerçek görev... üzücü gerçeği ortaya koymak değil, onu düzeltmeye çalışmaktır" (1954, 4) sözünden kaynaklandığını hatırlatmak aydınlatıcı olacaktır.

Üretim araçlarını denetim altında bulunduranlar için düşüncede devrim, değişen koşullarda denetim ve manipülasyonu sürdürebilmek için gereklidir. Keynesçi devrim gerekliydi, çünkü önceki nesillerin statükocu kuramları, değişen koşullar altında yeterli araçlar olmaktan çıkmışlardı. Yani toplumsal pratikte gerçek devrimler olmadan düşüncede devrim mümkündür ve gereklidir. Disiplin içi düşüncede içsel olarak üretilecek devrimlerin önemini ya da bunlara harcanan çabaları küçümsüyor değilim. Ama eğer bu tür devrimler sadece uyarlamalar halinde olur, bu arada toplumda denetimi elinde tutanların bu denetimi sürerse, bunlar devrimci pratikle değeri ortaya çıkacak daha eksiksiz bir devrimci kuramı oluşturma çabalarının başlangıcı olarak görülmelidir. Burada, ilk olarak, disiplinlerarası *bütün* sınırların karşı-devrimci olduklarının anlaşılması gerekir. Bilginin bölünmesi, siyasal yapının, bilginin uygulanması konusunda böl ve yönet yöntemini uygulamasına zemin sağlar. Bu aynı zamanda akademik topluluğun çoğunluğunu aciz kılar, çünkü bizi, gerçeği ancak her disiplinin kendi özel alanı hakkında söyleyeceklerinin senteziyle anlayabileceğimizi düşünme tuzağına düşürür ve bu açıkça olanaksız çaba bizi çabucak başarısızlığa sürükler. Disiplinlerarası, çok ve çapraz disiplinli çalışmalar potansiyel olarak devrimcidir, ama hiçbir zaman gerçek anlamda başarılı olamazlar – bunların işleme olasılığı aslında çok düşüktür. Bu yüzden akademik disiplinlerin formülasyonları yerine, gerçeğe doğrudan yaklaşılmalıdır. Eğer elimizdeki sorun üzerinde düşüneceksek, disiplinsiz ya da disiplinüstü düzeyde düşünmeliyiz. Gerçek devrimci formülasyonların, belirli bir disiplin tabanı olamaz – maddi gerçeğin bütün ilgili yönleriyle bağlantı halinde olmalıdır bunlar. Ne yazık ki, akademik çevrede hemen hepimiz, belirli disiplinler içinde (ve kimliklerimizi buna göre konumlandırmak üzere) eğitildik. Bu açıdan coğrafya, çoğu disipline göre daha az soruna sahiptir, çünkü bereket versin, coğrafyacıların çoğunun

coğrafyanın ne olduğuna dair pek bir fikri yoktur ve çalışmaları süresince diğer disiplinlere de yoğun bir şekilde başvurmak zorunda kalırlar. Ama bütün akademisyenler, herhangi bir şekilde etraflarındaki gerçeklerle doğrudan yüz yüze gelebilmek için, bir şekilde kendilerini "tersine eğitmek" zorundadırlar.

Durumumuzla doğrudan yüz yüze gelmekle, toplumsal sürecin faal katılımcıları oluruz. Entelektüel uğraşımız, mevcut durumdaki gerçek seçenekleri saptamak ve bu seçenekleri eylem yoluyla değerlendirmek ya da geçerliliklerini kaldırmaktır. Bu entelektüel çaba, "entelektüeller" denilen bir grup bireye özgü değildir, çünkü her birey düşünme yeteneğine sahiptir ve her birey kendi durumu hakkında düşünür. Nüfusun tüm unsurları analiz etme ve eylemin uzlaştırılması gerektiğini kabul ettiğinde, sosyal bir hareket akademik bir hareket olur, akademik bir hareket de sosyal bir hareket. Gramsci, *Hapishane Defterleri*'nde entelektüel faaliyetin devrimci hareketteki rolü hakkında mükemmel bir analiz sunar.

Ama coğrafyada derhal yerine getirilmesi gereken bir görev olduğunu kabul etmek, gerçekçi olacaktır. Bu görev statükocu ve karşı-devrimci formülasyonları reddetmek, yadsımdır. Düşüncemizde sapla samanı pek birbirinden ayıracak halde değiliz ve ayırmak için de biraz gayret gerekiyor. Ama bu görevi sürdürmemizin bir anlamı olabilmesi, içinde çalıştığımız sosyal hareket ve makro değişimin daha geniş bağlamını akıldan çıkarmamamıza bağlı. Coğrafyada yaptıklarımız eninde sonunda anlamsızdır ve bu yüzden de belli bir disiplin içinde dar güç çekişmeleriyle ilgilenmek gereksizdir. Benim coğrafya düşüncesinde devrim için çağrım bu yüzden, anlamaya çalıştığımız gerçekliklerle "bizi güncelleştirebilmek" ve aynı zamanda nüfusun "coğrafyacılar" denilen kesimini siyasal bir farkındalığa teşvik etmek gibi daha geniş kapsamlı bir görevi yerine getirmek için tasarlanmış, coğrafya kuramını yeniden oluşturmaya bir çağrı olarak yorumlanmalıdır. Sosyal devrim üzerine yorumların, disiplin içi faaliyetin daha geniş sosyal bağlamda biçimlendirilmesi gerekliliğine ve eninde sonunda da gerçek bir sosyal hareketin bunun yerini alması gerekeceğine dikkat çekmek amacındaydı. Yazının ilk şeklinde bu ayrımın yeteri kadar anlaşılamamış olmasına üzüldüm.

İddia ediyorum ki coğrafya disiplini içinde yapılacak bir sürü olumlu görev vardır. Etrafımızdaki karşı-devrimci yığınağı dağıtmamız gerekmektedir. Kuramımızın geri kalanının statükocu bahaneci niteliğini de tanımamız gerekir. Bu iki görev, kuramın doğası hakkında bir dizi önerme belirleyerek türetilir. Bunları, becerebildiğim kadarıyla aşağıda sıralayayım:

1. Her disiplin sorun ve çözümleri, kategorileştirmeler, önermeler, tavsiye edilen ilişkiler ve genel sonuçlardan oluşan kuramsal bir çerçeve aracılığıyla gerçek koşulları inceleyerek konumlandırır.

2. Üç tür kuram vardır:

(i) *Statükocu kuram* – göstermeyi amaçladığı gerçeğin üzerinde temellenen ve zaman içindeki belli bir anda uğraşmakta olduğu olguyu kesin sonuçlarla temsil eden kuram. Ne var ki bu kuram, içerdiği önermelere evrensel bir gerçek statüsü verdiği için ancak statükonun devamıyla sonuçlanacak politikalar üretebilecektir.

(ii) *Karşı-devrimci kuram* – göstermeyi amaçladığı gerçeğin üzerinde temelleniyor görünsün ya da görünmesin, sonuçta gerçeği anlama yeteneğimizi (bilinçli olarak ya da istemeden) bulandıran ve şaşırtan bir kuram. Böyle bir kuram çoğunlukla çekicidir ve genel kabul görür, çünkü mantıksal olarak tutarlı, yönetilmesi kolay, görüntüsü güzel ya da yeni ve rağbettedir; ama gösterme iddiasında olduğu gerçeklerden bir şekilde ayırır. Karşı-devrimci bir kuram otomatik olarak, uygulanabilirliği olan politikaların yaratılmasını ya da yürütülmesini aksatır. Bu yüzden herhangi bir karar almamak için mükemmel bir araçtır, çünkü diktaî temel konulardan önemsiz ya da hiç var olmayan konulara çeker. Gerekli değişimleri aksatmak üzere tasarlanmış karşı-devrimci eylemler için sahte dayanak ve yasallaştırma olarak da işlev görür.

(iii) *Devrimci kuram* – göstermeyi amaçladığı gerçeğin üzerinde temellenmiş, tek tek önermelerinin her birine "koşullu doğru" statüsü (koşullara bağlı olarak doğru ya da yanlış olabileceklerinin kabulü) atfedilmiş bir kuram. Devrimci bir kuram diyalektik olarak biçimlendirilmiştir ve kendi içinde çatışmalar ve çelişkiler barındırabilir. Devrimci bir kuram, var olan durumdaki mevcut seçenekleri belirleyerek gelecek için gerçek seçenekler sunar. Bu seçeneklerin gerçekleştirilmesi, kuramın değer kazan-

masına ve yeni bir kuramın biçimlendirilmesi için gerekli zeminin oluşturulmasına yarar. Bunun sonucunda da devrimci bir kuram, gerçeği bulmaktan çok onu yaratma olanağına sahiptir.

3. Bireysel önermeler ve tamamlanmış kuramsal yapıların da kendiliğinden bu yukarıdaki kategorilerden birine ait olmaları gerekmez. Belli bir kategoriye ancak belli bir toplumsal durumda kullanım halindeyken girerler. Bunun dışında önerme ve kuramlar, biçimi olan ama içeriği olmayan soyut, idealleştirilmiş, temelsiz formülasyonlardır (sadece sözcük ve simgelerden oluşurlar). Karşı-devrimci formülasyonlar sıklıkla, süresiz olarak bu içeriksiz halde tutulurlar.
4. Kuramsal bir formülasyon, koşullar değiştikçe ve uygulanmasına bağlı olarak bir kategoriden öbürüne kayabilir ya da kaydırılabilir. Bu, kaçınılması gereken iki tehlikeyi ortaya çıkarır:
 - (i) *Karşı-devrimci ele geçirme* – bir kuramın devrimci konumdan karşı-devrimci konuma saptırılması.
 - (ii) *Karşı-devrimci durgunluk* (stagnasyon) – devrimci bir kuramın, yeni koşul ve durumlar karşısında yeniden biçimlendirilemediği için durgunlaşması – bu yolla devrimci bir kuram, bir statüko kuramı olur.
Burada önemli iki devrimci görev vardır:
 - (iii) *Devrimci inkâr* – karşı-devrimci kuramı ele alıp iç yüzünü ortaya çıkarmak.
 - (iii) *Devrimci yeniden oluşturma* – Statükocu ya da karşı-devrimci kuramları ele alıp, bunları harekete geçirmek ya da bunlara gerçek içerik sağlamak ve o anda mevcut gerçek seçenekleri belirlemekte kullanmak.
5. Bu görevler, ancak örgütlü bilgi edinme sürecindeki (ve belirli disiplin dallarındaki) karşı-devrimci tavır fark edilir ve gerçekten doğru-
dan yüz yüze gelinirse sürdürülebilir ve tehlikelerden kaçınılabilir.

KULLANIM DEĞERİ, DEĞİŞİM DEĞERİ VE KENTSEL TOPRAK KULLANIMI KURAMI

DEĞER sözcüğünün, görünen o ki, iki farklı anlamı vardır, bazen belirli bir nesnenin yararını ifade eder, bazen de o nesneye sahip olmanın diğer malları satın alma gücünü ifade eder. Birinciye "kullanımda değer", öbürüne ise "değişimde değer" denilebilir. Kullanımda en yüksek değere sahip olan şeylerin sıklıkla, değişimde çok düşük değeri vardır ya da hiç yoktur; tersine, değişimde en yüksek değeri olanların da sıklıkla kullanımda çok az değeri vardır ya da hiç yoktur." (Adam Smith, *Ulusların Zenginliği*, [*Wealth of the Nations*, 1776] 28)

Kullanım değeri ve değişim değeri arasındaki ayrım, 19. yüzyıl ekonomi-politikçileri arasında yaygın bir kaygıydı. Bu, Ricardo'nun *Principles of Political Economy and Taxation*'ının (Ekonomi-Politiğin ve Vergilendirmenin İlkeleri) ve Marx'ın *Kapital*'inin başlangıç noktasını oluşturmuştur. Jevons (1871, 128-44) haklı olarak, Smith'in ve Ricardo'nun konuyla ilgili tartışmalarında gördüğü belirsizlik ve tutarsızlıkları açıklığa kavuşturmaya çalışmış, ama bu arada birçok ilginç ve toplumsal açıdan yararlı konuyu da dışarıda bırakmıştır. Kullanım değerini "toplam yararlılığa", değişim değerini de "değişim oranı"na eşdeğer tutmuştur. Sonra da bunları birbirine biçimsel bir tanımla bağlamıştır – Jevons'un bütün iktisat düşüncesi için kilit taşı olarak gördüğü bir tanımdır bu:

Herhangi iki malın değişim oranı, değişim tamamlandıktan sonra kalan tüketilebilir mal niceliklerinin son yararlılık dereceleri arasındaki oranla ters orantılıdır.

Ve böylece Jevons, marjinal analiz için ayrıntılı kuramsal araçları vurgulayarak ekonomi-politiği iktisada dönüştürmüştür. Bazı açılardan zengin bir kavrayışla geliştirilen bu ayrıntılı araçların, klasik ekonomi-politikte karşılaşılan bazı önemli ve ele alınması gereken sorunlar için

zayıf oldukları görülmüştür. Bunun sonucu olarak bu sorunların farklı kılıklarda yeniden ortaya çıkmak gibi tatsız bir âdetleri olmuştur. Refah iktisadına büyük ölçüde nüfuz ederler ve sosyal refahın belirlenmesi, kamu mallarının sağlanması, tüketici, ve üretici artıklarının doğası, sermayenin doğası ve uygun miktarı gibi tartışmalarda hayli özgül bir biçim alırlar. Ayrıca, politika alanında da çıkarlar karşımıza. Örneğin, toplumsal ihtiyaç kavramıyla iktisadi talep kavramının çok farklı iki şey olduğu ve birbirleriyle kendine özgü bir ilişki içinde var oldukları açıktır. Bu yüzden kullanım değeri ile değişim değeri arasındaki ayrımı, ilk biçimiyle canlandırmak ve geleneksel tartışmanın güncel kent-sel sorunlar açısından bir aydınlatma getirip getirmeyeceğini araştırmak yararlı olacaktır.

Marx geleneksel tartışmaya birçok katkıda bulunmuş, Smith'in ve Ricardo'nun tartışmalarında görülen belirsizlikleri etkili bir şekilde çözmüştür. Ama iktisadi analiz için Jevons'ın çizdiğinden hayli farklı bir yol izlemiştir. Marx'ın analizindeki zorluk, kısmen, sözcükleri kullanmadaki hayli özgün tarzda yatar. Kullanım değeri ve değişim değerinin kendinde ve kendiliğinden anlamları yoktur. O zamanki diğer tartışmalarda görülenin aksine, ya bir tür Kantçı anlamda *a priori* "mevcut" ya da insan davranışının ampirik araştırılması sonucu bulunabilecek (evrensel özellikleri olan) iki belirgin ama farklı değerlendirme sistemini göstermezler artık. Marx için, hem birbirleriyle (ve başka kavramlarla) hem de tartışılan durum ve koşullarla olan ilişkileri sayesinde anlam kazanırlar – ya da var olurlar diyebilirsiniz (Ollman, 1971, 179-89). "Kullanım değeri" terimi bu yüzden belli toplumsal ve doğal ortamlarda her tür nesne, faaliyet ve olgu için, dini ideoloji, toplumsal kurumlar, emek, dil, mal, eğlence, vb. için kullanılabilir. "Kullanım değeri" kavramının kullanım değerinden söz etmek bile mantıklı olacaktır – doğrusu bu demenin de konusu kısmen budur.

Marx, kapitalist toplumda kullanım değeri ve değişim değerinin anlamına büyük önem vermiştir. *Kapital ve Ekonomi-Politiğin Eleştirisi-ne Katkı*'nın önsözlerinde, bu kavramların kapitalist bağlamda anlamlarını ayrıntılarıyla incelemiştir. Marx (burada inceleyeceğimiz) ikinci eserine, burjuva kapitalist toplumda her malın çift yönü olduğunu kabul ederek başlar. Ve şunu ileri sürer: "Bir kullanım değerinin, sadece kullanımda değeri vardır ve tüketim sürecinde gerçekleşir." Dolayısıyla kullanım değerleri "doğrudan varoluş araçları olarak işlev görür". Ama bu tarzda kullanıldığında, "bu tür bir kullanım değeri, ekonomi-politiğin inceleme alanının dışına çıkar". Marx, bundan sonra değişim değeri

rini inceler. Bunun ilk bakışta bir "nicel ilişki, kullanım değerlerinin birbirleriyle değiştirildiği oran" olarak görüldüğünü söyler. Ama sonra kendi tipik tarzında, kapitalist toplumda değişim değerini oluşturan güçleri soruşturmaya koyulur. Değişim değerinin yaratılışının, toplumsal açıdan gerekli emeğin doğanın nesnelere uygulanması sürecinde yattığı sonucuna varır; bu toplumsal sürecin sonunda, insan tarafından tüketilmeye (kullanıma) uygun maddi nesneler (mallar) oluşmaktadır. Sonrasında Marx, kullanım değeri ile değişim değerini birbirleriyle ilişki içine sokar. Bu yöntemin, Jevons'ın marjinalist varsayıma başvurduğu yöntemle karşılaştırılması ilginç olacaktır. Marx şöyle yazar:

Şimdiye kadar, malın iki yönü –kullanım değeri ve değişim değeri– incelenmiştir, ama ayrı ayrı. Oysa mal, kullanım değeri ile değişim değerinin doğrudan birliğidir ve aynı zamanda da sadece başka mallarla ilişkili olarak bir maldır. Malların *değişim süreci*, aralarındaki *gerçek* ilişkidir. Bu, bireylerin birbirlerinden bağımsız olarak sürdürdükleri bir toplumsal süreçtir, ama onlar burada sadece mal sahibi olarak rol alırlar... Mal bir kullanım değeridir, ama aynı zamanda mal olarak bir kullanım değeri *değildir*. Eğer o, sahibi için bir kullanım değerinden ibaret olsaydı, yani sahibinin kendi ihtiyaçları için doğrudan bir araç olsaydı, o zaman mal olmazdı. Tersine, sahibi için o bir *kullanım-dışı değerdir*, yani değişim değeri için bir fiziksel depodur ya da basitçe, bir *değişim aracıdır*. Etkin bir değişim değeri taşıyıcısı olarak kullanım değeri, bir değişim aracına dönüşür. Sahibi için mal, bir değişim değeri olduğu sürece bir kullanım değeridir. Bu yüzden malın yine de kullanım değerine dönüşmesi gerekmektedir... başkaları için kullanım değerine. Sahibi için kullanım değeri olmadığından, diğer mal sahipleri için kullanım değeri olmalıdır. Eğer durum bu değilse, ona harcanmış olan emek yararsızdır ve sonucu da bir mal olmaz... Kullanım değeri olabilmesi için, malın tatmin edebileceği belirli bir ihtiyaçla karşılaşması gereklidir. Yani malların kullanım değerleri, ancak karşılıklı yerdeğişimiyle kullanım değerleri olurlar: Değişim aracı oldukları ellerden, tüketim malı oldukları ellere geçerler. Ancak malların evrensel yabancılaşması sonucu bunların içerdiği emek yararlı olmak olur... Kullanım değeri olabilmeleri için malların tamamen yabancılaşması gerekir; değişim sürecine girmelidirler; ama değişim, sadece onların değişim değeri olarak görünüşleriyle ilgilenir. Bu nedenle, ancak değişim değerleri olarak gerçekleşebilirlerse kullanım değeri olarak gerçekleşebilirler. (*Ekonomi-Politiğin Eleştirisine Katkı*, 41-3)

Burada Marx'ın kullandığı yöntem, kullanım değeri ile değişim değerini, malda edindikleri biçim yoluyla diyalektik bir ilişkiye sokmaktır. Mal aynı zamanda bir toplumsal ilişkiler kümesi ifade eder. Marx'ın söz ettiği "evrensel yabancılaşma" daha ayrıntılı olarak *1844 Elyazmaları*'nda (106-19) anlatılmaktadır. Marx burada, tarihte insanların, (1) emeğin ürününe (doğaya ve nesneler dünyasına), (2) üretim faaliyetine

(üretim araçları üzerindeki denetimin kaybolmakta olması), (3) kendilerinde içsel olan "türsel varlığa" (insanların doğanın bir parçası olmaları nedeniyle bir insan doğasına sahip olduklarından hareketle) ve (4) birbirlerine (her bireyin bir kimliğe sahip çıkması ve işbirliği yerine rekabeti tercih etmesi) gittikçe yabancılaştıklarını savunmaktadır. Malda "evrensel yabancılaşma"nın tüm bu yönleri bulunmaktadır. Basit bir nesne ya da "kendinde şey" olarak mal, Marx'ın analizinde yerini, basit bir el değiştirme sonucu kökten anlam değişikliğine uğrayabilen, sayısız toplumsal ilişkinin bir ifadesi olarak mala bırakmaktadır. "Mal" kendi içinde, üretildiği ve tüketildiği toplumsal durumda bulunan diğer her şeyi kapsamaktadır. Marx, bu diyalektik ve ilişkiyel analiz tarzıyla, diğer geleneksel analizlerden yolunu ayırmıştır. Bu yaklaşım tarzına kuşkusuz direnç ve tepkiler de olmuştur: Örneğin Joan Robinson; "Hegel burnunu benimle Ricardo arasına sokuyor," diye şikâyet etmektedir. Ama yukarıdaki pasajın dikkatli bir okuması, Marx'ın formülasyonlarının hiç de mantıksız olmadığını ortaya koyar. Bu formülasyonlar bazı yönlerden, Jevons tarafından tasarlanan stratejiden daha uygun kavrayışlar getirmektedir. Jevons, kuramsal bir araç sayesinde işlevsel bir ilişkiye sokulan iki farklı değer sistemi varsayar. Bu varsayım (özellikle marjinalist iktisat kuramında) önemli sonuçlar doğurmuştur; ama kullanım değeri ve değişim değeri bağlamında, iktisat kuramını, ya yarar fonksiyonlarının matematiksel özellikleri hakkında kısır tartışmalara ya da hiç de açığa vurmeyen ve basitçe insanların davranmakta oldukları gibi davranmalarına izin veren, "açığa vuran tercihler" mefhumuna bel bağlamaya sürüklemiştir. Diğer taraftan coğrafyacilar, planlamacılar ve sosyologlar, malı sadece kullanım değeri yönüyle incelemişler, ya da eğer analizci bir aydınlanma peşindeyseler, hiç sorgulamadan marjinal analize başvurmuşlardır. Kullanım değeri, toprak kullanımı sorunlarının geleneksel coğrafi ve sosyolojik açıdan işlenmesinin kavramsal temelini oluşturur, ama toprak kullanımı araştırmalarını "ekonomi-politiğin araştırma alanının dışında" bırakacak şekilde kullanılır. Kullanım değeri ile değişim değerini birbirleriyle diyalektik ilişkiye sokan Marksist yaklaşım ise üzerinde düşünmeyi hak etmektedir, çünkü iki olanağı birden sunmaktadır: Hem toprak kullanımının coğrafi ve sosyolojik açıdan araştırılmasına yeni bir soluk getirir hem de kentsel toprak kullanımı sorunlarıyla mekânsal ve iktisadi yaklaşımlar arasında bir köprü oluşturur. Bu sonuncu husus güncel mekânsal analize olduğu kadar, güncel iktisada da yararlı olabilir.

TOPRAK VE YAPILARIN KULLANIM DEĞERİ VE DEĞİŞİM DEĞERİ

Toprak ve üzerindeki yapılar, güncel kapitalist iktisatta maldır. Ama toprak ve yapılar sıradan mallar değildir: Bu yüzden kullanım değeri ve değişim değeri özgül bir anlam kazanır. Özellikle üzerinde durmamız gereken altı nokta söz konusudur.

(i) Toprak ve yapıların yeri istenildiğinde değiştirilemez. Bu onları tahıl, otomobil ve benzeri mallardan farklı kılar. Toprak ve yapıların sabit konumları vardır. Mutlak konum, kullanımı belirleme hakkına sahip olan kişiye tekелci ayrıcalıklar verir. İki kişi ya da nesnenin tamamen aynı konumda yer alamayacağı, fiziksel mekânın önemli özelliklerindendir ve bu ilke, özel mülkiyet olarak kurumsallaştığında, kullanım ve değişimde değerin anlamı üzerinde, kentsel toprak kullanımı üzerinde önemli sonuçlar doğurur.

(ii) Toprak ve yapılar kimsenin onlarsız yapamayacağı mallardır. Bir mekân işgal etmeden var olamam, bir konum işgal etmeden ve orada konutlanmış malzemeleri kullanmadan çalışmam, ve herhangi bir barınak olmadan yaşayamam. Bu malların bir miktarı olmadan olmaz ve bu, onlarla ilgili tüketici seçeneklerine de güçlü kısıtlamalar getirir.

(iii) Toprak ve yapılar göreceli olarak daha seyrek el değiştirirler. Bazı girişimlerde (özellikle ağır sabit sermaye yatırımları söz konusu olduğunda), birçok kamu hizmetinin görülmesinde (yollar, okullar, hastaneler, vb.) ve konutların sahiplerince kullanıldığı durağan sektörlerde toprak ve yapılar, sürekli kullanımda olmalarına karşın, seyrek olarak mal biçimini alırlar. Konut piyasasının kira sektöründe, konutların sahiplerince kullanıldığı ama durağan olmayan alanlarda ve perakende sektöründe ise tersine, mal biçimini almaları çok daha sık olur. Kullanım değeri ve değişim değerinin mal biçiminin diyalektik anlamda iç içe girmesi, kentsel iktisadın her bölümünde aynı derece ve sıklıkta görülmez.

(iv) Toprak kalıcıdır ve çoğunlukla yapıların yaşam süresi de hayli uzundur. Toprak ve yapılar ve bunlara bağlı kullanım hakları, bu yüzden ki (hem bireyler hem de toplum için) servet biriktirme fırsatı doğurur. Birçok sermaye malı bu niteliğe sahiptir, ama tarihsel olarak toprak ve yapılar en önemli değer biriktirme depoları olmuştur. Ama top-

rak, başka bir açıdan da özeldir, çünkü kullanım imkânını sürdürebilmek için bakım gerektirmez; onda, Ricardo'nun da işaret ettiği gibi, "asli ve yok edilemez" bir şey vardır. Bu özelliği hesaba katmadan güncel toprak kullanımı eğilimlerini analiz etmek zordur. Kapitalist bir ekonomide mülk sahibi bireyin, hem şimdiki ve gelecekteki kullanım değeri olarak, hem de şimdiki ve gelecekteki potansiyel ya da mevcut değişim değeri olarak çifte çıkarı vardır.

(v) Piyasa değişimi zaman içinde bir anda oluşur, ama kullanım bir zaman dilimine yayılmıştır. Malın bu yönü toprak ve yapılara özel değildir, ama burada değişim sıklığının kullanım süresine oranı özellikle düşüktür. Göreli olarak uzun bir süre için tüketim hakları, zamanın bir noktasındaki yüksek bir harcamayla edinilir. Bunun sonucu olarak, kapitalist ekonomide kentsel toprak ve mülk piyasasının işlevsel olabilmesi için mali kurumlar önemli bir rol oynamalıdır.

(vi) Toprak ve yapıların, kullanıcı için, birbirini dışlamayan çok sayıda kullanımı vardır. Örneğin bir ev aynı anda birçok farklı şekilde kullanılabilir. Şunları sağlar:

1. barınak,
2. oturanların özel kullanımı için bir nicelik mekân,
3. mahremiyet,
4. işyerine, alışveriş olanaklarına, sosyal hizmetlere, aile ve arkadaşlara ve benzerlerine ulaşılabilecek göreli konum (bu, işyeri ve benzerlerinin evde olması olanağını da kapsar),
5. kirlilik kaynaklarına, kalabalığa, suç ve tehlike kaynaklarına, istenmeyen kişilere ve benzerlerine yakınlıkta göreli konum,
6. fiziksel, toplumsal ve simgesel (statü) özelliklere sahip semt konumu,
7. servetin biriktirilip geliştirileceği bir araç.

Bütün bu kullanımlar hep birlikte, içinde oturan(lar) için evin kullanım değerini oluşturur. Kullanım değeri, benzer konutlardaki herkes için aynı olmadığı gibi, aynı konuttaki aynı kişi için de zaman içinde aynı kalmaz. Hareketli bekârlar, genç evli çiftler, çocuklu çiftler, yaşlı emekliler, hastalar, spor ve bahçe meraklılarının hepsinin farklı ihtiyaçları vardır ve günlük yaşamlarında konutun farklı yönlerini farklı nice-liklerde tüketirler. Her birey ve grup kullanım değerini farklı şekilde belirler. Yalnızca kişilerin belirleyici özellikleriyle konutların belirleyi-

ci özellikleri bir araya geldiğinde bulacaktır gerçek anlamını kullanım değeri.

Kullanım değerleri toplumsal ihtiyaç ve gereklilikler, kişisel farklılıklar, kültürel alışkanlıklar, yaşam tarzı alışkanlıkları ve benzerlerinin bir karışımıdır. Bu, kullanım değerleri "saf" tüketici hükümlerinin keyfi olarak belirlenecek demek değildir; ama temelde, bireyin "yaşam destek sistemi" diyebileceğimiz bir şeye dayanarak biçim alır. Kullanım değeri, günlük anlamında düşünüldüğünde, "ekonomi-politiğin inceleme alanının dışına çıkar". Yaşam destek sisteminin nasıl çalıştığını kavramak büyük önem taşır. Ama ne kadar anlarsak anlayalım, bundan bir kentsel toprak kullanımı kuramı üretemeyiz. Bu kuramın ortaya çıkması için, toprak ve üzerindeki yapıların mal haline dönüşebilmesi amacıyla kullanım değeri ile değişim değerinin çakıştığı, kentsel toprak kullanımı karar sürecindeki katalitik anlara yoğunlaştırmamız gerekir dikkatimizi. Faaliyetlerin ve kaynakların toprağa tahsisi ile ilgili kararlar bu anlarda verilir. Bu anlarda neler olduğunun anlaşılması için toprağın ve ona ihsan edilmiş yapıların ayırt edici özelliklerini akılda tutmak son derece önemlidir.

KENTSEL TOPRAK KULLANIMI KURAMI

Günümüzde kentsel toprak kullanımı kuramı kendine özgü bir durumdadır. Analizciler genellikle ya (yaşam destek sistemlerinin araştırılması ile) kullanım değeri özelliklerine yoğunlaşırlar, ya da değişim değeri özelliklerine (piyasa değişimi sistemi); ama ikisinin nasıl ilişkilendirileceğine dair bir düşünce yoktur.

Örneğin, coğrafyacılarla sosyologlar kullanım örüntülerine odaklanmış çeşitli toprak kullanımı kuramları geliştirmişlerdir. Eşmerkezli bölge, çoklu çekirdek ve sektörel "kuramlar", kentsel mekân iktisadında kullanım örüntülerinin genelleştirilmiş tasvirlerinden başka bir şey değildir. Faktörel ekoloji araştırması geleneği de aynı şeyi daha ileri bir düzeyde (ve daha aydınlanmış bir şekilde) denemektedir; Gans (1970) ve Suttles (1968) gibi diğer sosyologların çalışmaları da faktörel ekolojinin biraz kuru istatistiki özetlemelerine bir ölçüde gerçekçilik kazandırır. Kentsel toprak kullanımının makro eğilimlerinden istatistiki olarak genellemeler çıkarabilmek için çeşitli başka araçlar vardır. Nüfusun yoğunluğunun (ve toprak rantının) kentsel merkezden uzaklığa göre azalmasına ilişkin eksponansiyel "model" ayrıntılı olarak incelenmiştir.

Toplumsal fizik geleneğinin dışına çıkan çeşitli modeller –ki bunların içinde en ileri olanı kuşkusuz Wilson'ın (1970) formülasyonudur– kent- sel sistemdeki faaliyet ve kullanımların makro özelliklerini nitelendir- mede kullanılmıştır. Ama bütün bu formülasyonlar, toprak kullanımı haritasıyla ya da bir yaşam destek sistemi olan kentte süregelen günlük faaliyetin betimlenmesiyle ifade edilen ve derecede değişiklik gösterip, türde göstermeyen kullanım örüntülerine dair analizlerdir. Böyle be- timlemelerden birçok kazanç sağlanabilir. Ama bu tür araştırmalar bir kentsel toprak kullanımı kuramı ortaya çıkaramaz.

Neoklasik mikro-iktisattan üretilen toprak kullanımı kuramları ise bunun tersine değişim değerine odaklanır ve aslında böylece, açıkça, Jevons'ın öncülük ettiği, kullanım değerini (yarar) sınırdaki değişim de- ğerine eşitleyen stratejiye başvurmuş olurlar. Alonso (1964), Beck- mann (1969), Mills (1967; 1969) ve Muth (1969) bireylerden yaran azamiye çıkaracak davranışlar beklerler. Konut piyasasında bu, birey- lerin genel bir bütçe kısıtlaması çerçevesinde, konut niceliğini (genelde mekân olarak düşünülür), erişilebilirliği (genellikle çalışma yerine ula- şım giderleri) ve tüm diğer mal ve hizmetleri değiş tokuş ettikleri anla- mına gelir. Tüketicilerin bazı mekân ve erişilebilirlik kombinasyonları- na karşı aldırıışsız oldukları varsayılır. Bireylerin, taşınmayla edinile- cek fazladan "doyum"un, fazladan ödenecek paranın marjinal yararına tamı tamına eşit olacağı noktaya kadar, belli bir konumdaki bir konuta pey sürecekleri de varsayılmıştır. Bu kavramsallaştırmadan, kentsel ko- nut piyasasındaki denge koşullarını türetmek mümkündür – Pareto op- timumunda olduğu savunulan koşulları. Bu süreç çeşitli yollardan mo- delleştirilebilir. Herbert ve Stevens (1960) bunu, ailelerin maliyet ve bütçe kısıtlamalarına tâbi olan genel piyasa malları sepetinden en iyi "konutsal paketi" oluşturmaya çalıştıkları bir programlama sorunu ola- rak ifade etmiştir. Muth (1969), konut üretiminin, mevcut konut stoku- nun tahsisinin, toprağın kullanım için tahsisinin, farklı gelir özellikleri- nin ve değişik konut tercihleri olan bireylerin yaran azamiye çıkarma davranışlarının analizini bir araya getirneye çalıştığı gelişmiş formü- lasyonlar sunar. Başka bazı yazarlar ise mekân ve konum için farklı kullanım biçimleri (ticari, sanayi, konutsal, vb.) arasındaki rekabeti in- celemişlerdir.

Bu kentsel toprak kullanımı kuramları bütününe, kentsel toprak kul- lanımını şekillendiren piyasayı analiz etmede yeterli bir çerçeve sağlı- yormuş gibi bakmak çekici gelmektedir. Ne yazık ki bu kuramlar, kul- lanım değeri sorularından soyutlanmıştır ve kullanım ve değişim değeri-

lerini bir araya getirmek konusunda, kullanım değerini başlangıçtaki temel mesele olarak gören coğrafyacı ve sosyologların formülasyonlarından daha fazla bir katkıları olamaz. Yararı azamiye çıkarma modellerinin, kullanım değeri ve değişim değeri arasındaki ilişki hakkında kaba varsayımlar içeriyor olması bizi gerçek soruların çözülmekte olduğu yanılgısına düşürmemelidir. Mikro-iktisattan türetilen modeller yarar-sızdır damgası vurmak istemiyorum. Coğrafyacılarla sosyologların kentsel toprak kullanımı kuramının kullanım değeri tarafına ışık tutmaları gibi, bu modeller de değişim değeri tarafına ışık tutmuşlardır. Ama yeterli bir kentsel toprak kullanımı kuramı, Marx'ın düşündüğü anlamda mal değişimine dair toplumsal süreci kavrayabileceğimiz şekilde bu iki tarafın bütünleştirilmesini gerektirir. Özellikle toprak ve yapıların kendilerine özgü nitelikleri ve bunların tâbi tutulabilecekleri farklı kullanımlar açısından, bu kuramın inşası hiç de kolay olmayacaktır.

MİKRO-İKTİSADİ KENTSEL TOPRAK KULLANIMI KURAMI

Mikro-iktisadi yaklaşımın eleştirel bir değerlendirmesi sorunun ne olduğunu belirlememize yardımcı olacaktır. Kirwan ve Martin (1971) ya-kın zamanda bu yaklaşımın *konutsal toprak kullanımlarını anlamamıza* katkısını gözden geçirdiler. Kısa kesmek için, kentsel toprak kullanımı kuramının bu yanı üzerinde yoğunlaşacağım. Kentsel toprak kullanımı-nın diğer yönleri için de bu yorumlarımın geçerli olacağı açıktır.

Mikro-iktisadi yaklaşımın içerdiği tipik varsayımların gerçekçi ol-madığı açıktır ve bu da genelde kabul edilen bir şeydir. Ama bu zaten tüm mikro-iktisadi modeller için geçerlidir. Asıl soru, genel kavramsal-laştırmaların nasıl ve nereye kadar gerçekçilikten uzak olduğudur. Bu-nu yanıtlamak için önce sonuçların genel doğasını, anlamayı amaçladı-ğımız gerçekle karşılaştırabiliriz. Burada dikkat çeken gerçek, katı am-pirik ölçümlere tâbi tutulmaları halinde, mikro-iktisadi çerçeveden ana-litik olarak türetilen kuramlara "doğru" deme şansımız olmamasına ra-ğ-men, kuramların (normatif oldukları halde) kent yapısıyla çok farklılık göstermeyen sonuçlar ortaya çıkarmış olmalarıdır. Diğer bir deyişle, bunlara ampirik açıdan anlamlı araçlar olarak bakılabileceği kanıtlan-a-mamıştır. Ancak tersi de kanıtlanamamıştır. Bu kuramlar belki de kent-sel toprak kullanımını şekillendiren güçlerin pek de mantıksız olmayan genel nitelendirmeleri olarak görülebilir. Ama bu ara sonucun eleştiriye açık yanları da vardır. İşte şimdi bunu araştıracağız.

Konut piyasasında birçok farklı oyuncu bulunur ve her grup kulla-

nım değeri ile değişim değerini belirlemenin farklı bir yoluna sahiptir. Konut piyasasında faaliyeti olan temel grupların bakış açıları tek tek değerlendirilebilir.

(i) Konutlarda *oturanlar*, istek ve ihtiyaçlarına göre konutun farklı yönlerini tüketirler. Konutun kullanım değeri, kişisel ya da hane halkına ait bir durumun ve belli bir konumdaki belli bir evin bir araya gelmesiyle belirlenir. Oturanlar aynı zamanda konutun sahibi olsalar da temel kaygıları kullanım değeridir ve buna göre davranırlar. Ama evin özsermaye birikimi için de bir kullanımı olduğu düşünülürse, değişim değeri de göz önüne alınabilir. Daha iyi şartlarda kullanabilmek için evimizin bakımını yapabiliriz ya da değişim değerini artırabilmek düşüncesiyle tadilat yapabiliriz. Kendi evinde oturanlar için değişim değeri genellikle iki noktada önemli olur – satın alma anında ve büyük tamiratlar bütçe konusunu düşünmek zorunda bıraktığında. Kiracılar (ve aynı tür diğer kullanıcılar) biraz değişik durumdadırlar; şöyle ki, değişim değeri evsahibine gittiğinden, kullanım değeri eylem için kısıtlı hareket alanı bırakır. Ama konutlarda oturanların tümünün kaygısı aynıdır – değişim değeri harcayarak kullanım değeri elde etmek.

(ii) *Emlakçılar* değişim değeri elde etmek için konut piyasasında çalışırlar. Alıp satarak ya da aracı olup komisyon alarak kâr sağlarlar. Emlakçıların (bazı durumlarda birtakım iyileştirmeler yapıyor olmalarına karşın) evin kullanım değerine bir katkıları olmaz. Onlar için konutların kullanım değeri, işin hacmiyle orantılıdır, çünkü değişim değerini buradan elde ederler. Konut piyasasındaki girişimciler için eşgüdüm işlevi görürler, rekabet baskısı altında çalışıp belli bir kâr düzeyi tutturmak zorundadırlar. Konut stokunda el değiştirme miktarını yükseltme güdüsü taşırlar, çünkü bu işlerinin artmasını sağlar. İş hacmi, ahlaki ya da ahlaki olmayan araçlarla artırılabilir (*blockbusting* ahlaki olmayan yollara iyi bir örnektir). Böylece emlakçı, edilgen eşgüdümcülükten başlayıp piyasa faaliyetini teşvik etmeye, hatta zorlamaya kadar varan bir süreklilik içinde hareket eder.

(iii) *Evsahipleri*, çoğunlukla değişim değerini hedef alarak çalışırlar. Kendi evinde oturup bir kısmını kiraya verenlerin kuşkusuz çifte amacı vardır ve böylece belki de tüm mülkünü kullananlardan daha çok kullanım değeriyle ilgilenirler. Ama profesyonel evsahipleri, evi bir değişim aracı olarak görür, konut hizmetlerinin karşılığını para olarak alırlar. Evsahiplerinin iki stratejisi vardır. Birincisi, bir mülkü doğrudan

satın alıp sonra da ona yatırılan sermayeden bir gelir elde etmek amacıyla kiraya vermektir. İkincisi mülkü ipotek kullanarak satın almaktır. Kira gelirleriyle (amortisman indirimleri ve vergi kolaylıklarından da yararlanarak) ipotegin ödenmesi, sonuçta evsahibinin net varlıklarının artmasını sağlar. Birinci strateji o andaki gelirin (genellikle kısa vadede) azami düzeye çıkmasına yarar; ikincisi ise varlığın artışını azami düzeye çıkaracaktır. Strateji seçiminin konut stokunun yönetimi üzerinde büyük etkisi vardır; birinci strateji hızlı bir eskime getirirken, ikincisi iyi durumda tutmayı ve bakımı gerektirir. Seçimi koşullar belirler – konuta yatırılan sermayenin elverişlilik maliyetinin bütün diğer yatırım biçimlerine oranı, ipotek finansmanının elde edilebilirliği ve benzerleri. Ancak strateji ne olursa olsun, profesyonel evsahiplerinin konuta kendileri için bir kullanım değeri değil, bir değişim aracı olarak baktığı gerçeği değişmeyecektir.

(iv) *Müteahhitler* ve konut inşa sanayii, kendileri için değişim değeri elde etmek amacıyla başkaları için yeni kullanım değeri yaratma sürecine katılırlar. Toprağın satın alınması, hazırlanması (özellikle kamu hizmetlerinin sağlanması) ve konutun inşası, değişim öncesinde yüklü sermaye harcamaları gerektirir. Bu sürece katılan şirketler rekabetçi baskı altındadır ve kâr sağlamak zorundadırlar. Bu yüzden değişim değeri yararları sağlamak için gerekli kullanım değerlerini ortaya çıkarmakta büyük çıkarları vardır. Bunu sağlamanın (yasal ve yasal olmayan) birçok yolu mevcuttur ve kuşkusuz konut piyasasındaki banliyöleşme süreci ve önemi daha az olsa da yeniden geliştirme ve iyileştirme süreçleri de bu grubun çıkarıdır. Emlakçıların iş hacmiyle ilgilendikleri gibi, müteahhitler ve inşaat şirketleri de genişleme, yeniden yapılanma ve iyileştirmeyle ilgilenirler. Bu grupların ikisi de, kendilerine değişim değeri doğurduğu sürece, başkalarının kullanım değerleriyle ilgilenmektedir.

(v) *Mali kurumlar*, konutun kendine özgü belirleyici özellikleri sayesinde konut piyasasında önemli bir rol oynarlar. Kendi evinde oturmak isteyenler, girişimci evsahipleri, geliştirme ve yeni inşaat girişimleri hep bankaların, sigorta şirketlerinin, inşaat kurumlarının ve diğer mali kurumların kaynaklarını kullanırlar kapsamlı bir biçimde. Bu kurumların bazıları konut piyasasına doğrudan bağlıdır (örneğin ABD'deki Tasarruf ve Kredi Birlikleri). Ama çoğunluğu her sektöre hizmet verir ve kaynaklarını ancak diğer yatırım olanaklarına oranla daha kârlı ve güvenli olduğu sürece konutlara tahsis ederler. Temelde mali kurumla-

rın yapmaya çalıştığı, kullanım değeri yaratılması ya da sağlanmasının finansmanı yoluyla değişim değeri elde edebilmektir. Ama bir bütün olarak mali kurumlar, gayrimenkul geliştirilmesinin her yönüyle (sanayi, ticaret, konut, vb.) ilgilidirler ve toprağın kullanım için tahsisine, finansman üzerindeki denetimleri yoluyla yardımcı olurlar. Bu türden kararlar tamamen kârlılık ve riskten kaçınmaya bağlıdır.

(vi) *Devlet kurumları* da sıklıkla konut piyasasına müdahale ederler – genellikle konut tüketicilerinin kullanım değerine ulaşması fazla zorlaştığında oluşan siyasal süreçler tarafından sahneye çıkarılırlar. Kamu eylemi aracılığıyla (örneğin kamu konutları yoluyla) kullanım değeri üretimi, bir doğrudan müdahale biçimidir; ama müdahale (özellikle ABD'de) sıklıkla dolaylı yollardan gerçekleşir. Vergi kolaylıkları yoluyla değişim değeri elde etmelerini sağlayarak, kârı güvence altına alarak ya da riski yok ederek mali kurumların, müteahhitlerin ve inşaat sanayininin desteklenmesi biçiminde olabilir. Piyasayı desteklemenin, kullanım değeri üretmenin bir yolu olduğu savunulur – ne yazık ki bu her zaman böyle değildir. Devlet aynı zamanda konut piyasasında kurumsal kısıtlamalar (en dikkat çekici olanlar bölgelendirme ve toprak kullanımını planlamasıdır) koyup uygular. Hizmet, tesis ve ulaşım yollarının çoğunu tahsis etmesinin yanında, çevreyi düzenleyerek de konutun kullanım değerine dolaylı bir şekilde katkıda bulunur (bkz. 2. Bölüm).

Bütün bu farklı grupların konut piyasasındaki faaliyetlerini, analiz için anlamlı bir çerçevede bir araya getirmek hiç de kolay değildir. Biri için kullanım değeri olan öbürü için değişim değeridir ve her biri de kullanım değerini farklı düşünür. Aynı ev, bireylerin, örgütlerin ve kurumların ona bağladıkları toplumsal ilişkiye göre farklı anlamlar kazanabilir. Yararı azami düzeye çıkaracak davranışlar yoluyla bütün konut stokunun (ayırıcı özellikleri sadece gelir ve konut tercihleri olan) kullanıcılara tahsis edileceğini varsayan bir konut piyasası modelinin uygulanabilirliği özellikle sınırlı görünmektedir. Kentsel toprak kullanımı kararlarının nasıl alındığının –Hurd'un (1903) sezgili analizine kadar geri giden– gerçekçi analizleri, netice itibarıyla, örneğin Wallace Smith'in (1970, 40) "geleneksel 'arz-talep dengesi' kavramının, iktisadın konut sektörüyle ilgili sorun ve konuların çoğuyla ilgisiz olduğu" sonucuna varmasına neden olmuştur. Bu görüşe katılmamak zordur; o

zaman da, toprak ve konut dediğimiz şeyler, piyasada etkili olan belirli çıkar gruplarına bağımlı olarak görünüşte çok farklı mallar olurlar. Eğer farklı kullanımlar arasındaki rekabetin getirdiği ek karmaşıklık da işin içine katarsak, Wallace Smith'in vardıgı sonucu kentsel toprak kullanımı kuramının tümüne yaymak zorunda kalırız.

Kentsel toprak kullanımı kuramına mikro-iktisat yaklaşımının başka bir genel eleştirisi de, durağan bir denge çerçevesinde biçimlendirilmiş olmasından doğar. Ama bu eleştiri, sadece kentsel toprak kullanımı sisteminin çok seyrek olarak dengeye benzer bir duruma yaklaştığına ve Pareto optimumuna hiç erişilmeyeceğine işaret etseydi, kaba kaçardı. Farklılık dengesizliği her yerde açıkça ortadadır (2. Bölüm'e bakınız) ve piyasanın eşgüdümçü olarak işleyebilmesi için çok fazla kusur, katılık ve hareketsizlik vardır. Ama burada incelenmesi gereken önemli bir nokta söz konusu. Kentsel alan uzun zaman süresince kademeli olarak inşa edilmiştir ve kentsel sistemde bireyler ve faaliyetler de kademeli olarak alırlar yerlerini. Bir kez yerleştiklerinde de, faaliyetlerin ve kişilerin yer değiştirmeye eğilimli olmaları zordur. Mikro-iktisadi modellerde varsayılan eşzamanlılık, gerçekte gayet güçlü olan bir sürece ters düşmektedir. Bu da mikro-iktisadi formülasyonlardaki ölümcül bir zaafı gösterir: Toprak ve yapıyı bu kadar kendilerine özgü mallar haline getiren mekânın mutlak niteliği ile başa çıkmaktaki yetersizlik. Yazarların çoğu, ya bu konudan habersizdir ya da görmezden gelirler. Örneğin Muth (1969, 47) şunu savunur:

Kent yapısı ve kentsel toprak kullanımının birçok özelliği geçmişin mirasına atıfta bulunmadan açıklanabilir. Toprakla, özellikle kentsel toprakla diğer üretim etkenleri arasında bir fark olsa bile, bu fark, esas olarak mekânsal eşsizlik gerçeğinden doğmuş gibi görünüyordu. Gerçekte mekânsal eşsizlik, insanın en başta düşündüğü kadar açık bir farklılık değildir. Eğer emek bazen hayli hareketsiz ve dolayısıyla mekânsal olarak eşsiz olmasaydı, belki de durgun bölgeler ya da çiftlik sorunları olmayacaktı. Ve bazı mekânsal özellikleri olan toprak arzı, bazen kıyı alanlarının doldurulmasıyla ve daha sıklıkla da ulaşım hizmetlerine yapılan yatırımla artırılır.

Açıkçası, mekânsal eşsizliği (ya da mutlak mekânı) bu biçimde ele almak hiçbir işe yaramaz. Mekânsal eşsizlik, sadece hareketsizliğe ya da sadece ulaşım sorununa indirgenebilecek bir şey değildir.

Mekânın mutlak özellikleri olduğunu söylemek, yapıların, kişilerin ve toprak parçalarının, üç boyutlu, fiziksel (Öklidci) bir uzayda birbirleriyle çakışmayacak şekilde var olduklarını söylemektir. Bu, kentsel toprak kullanımı kuramını biçimlendirebilmek için, *kendi başına yeter-*

li bir mekân kavramsallaştırması değildir. Noktalar arasındaki uzaklık ulaşım araçlarına, kentsel sahnedeki oyuncuların mesafeyi algılamasına ve benzerlerine bağlı olduğu içindir ki (bkz. 1. Bölüm), *görelidir*. Mekân hakkında *ilişkiyel* olarak düşünmeliyiz, çünkü uzayda bir noktanın diğer tüm noktaları "içerdiği" yolunda önemli bir düşünce vardır (bu, örneğin demografik analiz ve perakende potansiyelinin analizi için geçerlidir ve daha sonra göreceğimiz gibi, toprak değerinin belirlenmesini anlayabilmek için de çok önemlidir). Ama kuşkusuz, *tamamen* aynı konumda birden fazla toprak parçası olamayacağını da unutmamız yok. Bunun anlamı, bütün mekânsal sorunların kendiliğinden tekeli bir niteliği olduğudur. Mutlak mekânda tekellecilik, mükemmel rekabetin mekânsız dünyasından bir sapma olarak yaşanan bir şey değil, varoluşun bir koşuludur. Kapitalist toplumda mutlak mekânın bu belirleyici özelliği, "sahipler"in, mekânın "parçaları" üzerinde tekeli ayrıcalıkları olması yoluyla kurumsallaştırılmıştır. Bu yüzden dikkatimizi "bu tekeli kapitalist üretim ilkeleri temelinde anlaşılması"na (Marx, *Kapital*, cilt 3, 615-16) yoğunlaştırmamız gerekmektedir. Muth-Alonso modelleri mekânın kimi tekeli niteliklerine hiç önem vermez – gerçekten de analiz, hem belli bir zaman-mekân görüşüne, hem de kapitalist ekonominin kurumsal düzenlemelerindeki bazı soyutlamalara bağlıdır.

Eğer çok ama belli sayıda parsel bölünmüş kentsel mekânda yapılan ardışık tahsisleri canlandırabilirsek zihnimizde, mutlak mekân kavramından kaynaklanan nedenleri birleştirmeye başlayabiliriz. Bu durumda toprak kullanımı kuramı, (kenar kısımlarına mekân ekleme olanağı bulunan) ardışık bir mekân istifleme sorunu gibi görünecektir. Sabit bir konut stoku olan bir konut piyasasında bu süreç, boş bir tiyatroya koltuklarını ardışık olarak doldurmaya benzer. İlk gelenin n sayıda seçeneği vardır, ikincinin n-1, ve bu böylece sürüp gider, ta ki sonuncunun hiç seçme şansı kalmayana kadar. Eğer gelenler bunu pey sürme güçleri oranında yapıyorlarsa, parası olanların daha çok seçeneği olur; daha yoksul olanlar ise, diğerleri seçimlerini yaptıktan sonra geriye kalanlarla yetinirler. Bu kavramsallaştırma düşündürücüdür – özellikle tüketici artışı kavramıyla bir araya getirilirse.

Tüketici artışı, bir bireyin bir mala ödediği ile, bu maldan vazgeçmemek için ödemeye razı olduğu arasındaki farktır (Hicks, 1941; 1944; Mishan, 1971). Bu kavram, kullanım değerinin değişim değeri açısından hesaplanmasını sağlayan bir varsayımdan hareket etmesine karşın (bu, Marksist olmayan bir kavramsallaştırmadır), kullanımdaki değer ile değişimdeki değer arasındaki kaybolmuş ayrımı ortaya çıkarmaya

yarar. Tüketici artığı, konumsal analiz ve refah ekonomisi arasında, temel ama pek araştırılmamış bir bağ sunar (Gaffney, 1961; Alonso, 1967; Denike ve Parr, 1970). Örneğin konut piyasasında tüketici artığının varlığı tartışma götürmez. İlginç olan, bunların nasıl kestirileceği ve (Hicks tarafından "tüketicilerin her birinin durumunun malın ortadan kalkması halinde olacağı kadar kötü olması için, bir bütün olarak kaybetmeleri gereken para" diye tanımlanan) kolektif tüketici artığının bireyler ve gruplar arasında nasıl dağıtılacağına belirlenmesidir. Farklılaşmış bir dağıtım kısmen yarar, maliyet, fırsat, erişilebilirlik ve benzerlerinin, insan-yapısı bir kaynak sistemi olan kentte farklı biçimde dağılmasından ortaya çıkar (2. Bölüm'e bakınız). Toprak parselleri, başka yerde üretilmiş dışsal yararları çeker ve konutların oturulma durumu bu yararları tüketici artığına çevirir (burada, mutlak bir mekân hakkında ilişkisel olarak düşünüyoruz). Ama dikkatimizi, rekabetçi pey sürmenin tüketici artığının farklılaşmış dağıtımına katkıda bulunma tarzına yönelteceğiz.

Tüketici artığını hesaplamanın en basit yolu, talep eğrisinin altındaki alanla rekabetçi denge fiyatı çizgisinin üstündeki alanı eşitlemektir. Bu hesaplama, ancak bazı varsayımların kabulü durumunda gerçekçi olur (Hicks, 1944), ama bizim amaçlarımız için yeterlidir. Toplumda, her birinin konut hizmetleri açısından homojen zevkleri olan farklı gelir grupları varmış gibi devam edelim. Eğer tüm tüketiciler için konutun marjinal yararı sabit kalırsa, o zaman talep eğrisi, gelir yükseldikçe sıfır noktasından uzaklaşacaktır – başka bir deyişle, grubun geliri yükseldikçe tüketici artığı artacaktır. Tüketici artığı, pey sürme yeteneğinin artışıyla orantısız bir şekilde artabilir. En zengin grup, en iyi konum ve en iyi konutta oturma hakkını elde edebilmek için bir derece aşağı zenginlikteki gruptan biraz fazla pey sürmek zorunda kalacaktır. Kapitalist toplumlarda gelir dağılımı hayli çarpık ve iyi konumların sayısı da sınırlı olduğu için, büyük olasılıkla, tüketici artığının niceliği, grubun gelirindeki düşüşle orantısız bir şekilde düşecektir. Aynı zamanda, pey sürme yeteneği kredi kullanabilmeye de bağlı olduğundan, teminat düşüşüyle birlikte bu yetenek de düşecektir. Bu yüzden de, ABD'de en zengin grup (ortalama olarak) 75 000 \$ ödemeye hazır olduğu evlere 50 000 \$ öderken, daha yoksul gruplar 6 000 \$ ödemeye hazır oldukları evlere 5 000 \$ ödüyor olabilir (sonuçta birinci grup için tüketici artığı 25 000 \$ olurken, ikinci grup için sadece 1 000 \$ olacaktır). Zenginlerin konuta harcanan dolar başına yoksullardan daha çok tüketici artığı kazanıp kazanmadıkları ampirik araştırma konusudur.

Sabit konut stoku rekabetçi pey sürme gücüne göre sırayla tahsis edilirken en yoksul grup konut piyasasına en son girdiği için neredeyse tekelci durumundaki üreticilerle karşı karşıya kalır. Bu yüzden piyasaya en son girenler, tüketici artıklarının bir kısmını üretici artığı olarak emlakçılara, evsahiplerine ve benzerlerine terk etmek zorunda kalabilirler. Seçenek yoksunluğu, yoksulların neredeyse tekelci politikalar tarafından ezilmelerine neden olur (bu, sadece konut piyasasıyla kısıtlı olmayıp, iş ve perakende alışveriş fırsatlarını ve benzerlerini de kapsar). Mishan'ın (1968) önerdiği gibi, üretici artıkları basitçe kira ve kâr olarak görülebilirse, fazladan kârlar ve fazladan kiralar konut piyasasının bu bölümünde daha kolay çoğalabilir. Bu fazladan kâr ve kiralar, rekabet nedeniyle biraz düşebilir ama sonuç aynıdır – tüketici artığı azalır. Bu usulle, emlakçılar ve evsahipleri kişisel olarak aşırı kârlar elde etmeseler bile, yoksul bölgelerde emlakçı sömürüsü (ev satışlarında aşırı fiyat artışları) ve evsahibi sömürüsü (aşırı yüksek kiralar) olacağını kolaylıkla tahmin edebiliriz. Bu tuhaf koşul, üreticilerin, mekânda sıkışmış tüketiciler için mekânda birbirleriyle rekabet etmesi durumunda oluşur; diğer bir deyişle, elimizde düşük gelirli kiracı sınıfına konut sağlayan evsahiplerinden oluşmuş bir sınıf tekeli vardır. Kentsel yapıyı açıklamada sınıf tekeli olgusu çok önemli olduğu için aydınlatılması gerekli. Nerede bulabilirlerse orada ev kiralamaktan başka seçeneği ve hiç bir şekilde kredi bulamayacak bir konut tüketicileri sınıfı vardır. Bu tüketicilerin ihtiyaçlarını karşılamak üzere bir evsahipleri sınıfı ortaya çıkar, ama tüketicilerin seçenekleri olmadığı için, evsahiplerinin bir sınıf olarak tekeli vardır. Evsahipleri bireysel olarak birbirleriyle rekabet ederler, ama bir sınıf olarak ortak bir davranış örüntüsü gösterirler – örneğin sermayenin getiri oranı belli bir düzeyin altına inerse, konutları piyasadan çekerler. Piyasaya iktisadi anlamda en son varmak, başka nedenlerle en son varmakla aynı şey değildir. Yeni ailelerin kurulmasıyla da benzer bir sorun yaşanır bir anlamda; ama yeni inşaatların mümkün olduğu bir piyasada zenginlerin her an için bu yeni inşaatlarda yer edinme olanağı vardır. Ama çıkarılacak esas sonuç, kapitalist bir piyasa değişimi ekonomisinde, mekânın içerdiği tekelci niteliğin sonucu olarak, bazı durumlarda daha fazla kazanç sağlamanın mümkün olduğudur. Bireysel tekeller, üretimi, marjinal maliyetin (saf rekabette olması gerektiği gibi) marjinal fiyata değil, marjinal gelire eşitlendiği noktada gerçekleştirerek kârı azamiye çıkarırlar. Bunun anlamı, hem bireysel hem de grup tekelinde daha düşük çıktı, daha yüksek fiyat ve daha yüksek kâr demektir. Seçenekleri daha çok olan zenginlerin bu tür

tekelci sonuçlardan kaçınmaları, seçenekleri son derece kısıtlı olan yoksullara oranla daha kolay olur. Bu yüzden şu temel sonuca varırız: Zenginlermekâna hükmedebilir ama yoksullar ona mahkûmdur (bkz. s. 81-82).

Sunduğumuz bu argüman gevşek ve eksiktir. Ama Alonso, Muth, Beckmann ve Mills'in yararı azami düzeye çıkarma modellerini karşılaştırmak için yararlı bir kıstas oluşturur. Bu modeller görece mekânda mutlak mekânın tekelci özelliklerini göz ardı ederek ifade edildikleri sürece, mekânda tekelin sonuçlarından kaçınabilecek durumdaki zengin grupların başına gelenleri açıklayan argümanlar olarak çok uygun görünürler; formülasyonlar bu yüzden gelire ağırlık tanımaktadır. Pareto optimumunun kıstası da, kentsel konut piyasası analizinde ilgisiz (hatta belki de tümünden yanıltıcı) görünmektedir. Kolektif tüketici artığının -zenginlerin kuyruğun başını tuttuğu, "ilk gelen ilk alır" ilkesine göre yürüyen- farklılaşmış dağıtımının, kuşkusuz çoğu durumda zenginlerin yoksuldan daha çok kazandığı ayrımcı bir gelir etkisi vardır. Burada hipotez haline getirdiğimiz türden kentsel toprak kullanımındaki ardışık yerleşme, Pareto optimumunu değil ama atfedilen gelirin yeniden dağıtımını (ki tüketici artığı da aslında budur) sağlar. Yeni inşaatın mümkün olduğunu (yani konut stokunun sabit olmadığını) kabul etsek bile, bu koşulun değişmesi mümkün değildir, çünkü kuşkusuz yoksulların piyasada ortaya koyabilecekleri zayıf konut talebi yüzünden, özel sektörde faaliyet üretecek halleri yoktur.

Mutlak mekân kısıtlaması, toprak kullanımındaki değişme sürecine ilginç bir şekilde ışık tutar. Kolaylık açısından, evlerde oturanların gelir durumlarına göre coğrafi olarak dağıldıklarını varsayalım. Bu düzenli durumda, yerler nasıl değişir? Bu iddiayı destekleyecek hiçbir kanıt olmadığı halde, sıklıkla, tüketicilerin konuta karşı doymak bilmez bir isteği olduğu (kullanım değeri için istekler hiçbir zaman tatmin edilemez) ve herkesin daha iyi bir konumda daha iyi konutlar elde etmek için çabaladığı varsayılmaktadır. En zengin olanlar, en çok kaynağa sahip oldukları için, daha kolaylıkla taşınabilirler ve bunu yaptıklarında da arkalarında başkaları tarafından devralınabilecek yüksek nitelikte konutlar bırakırlar. Bir "süzme" süreci sonunda yoksullar, eninde sonunda daha iyi konutlara ulaşabilirler. Bu "süzme" kuramı üzerinde çok düşünülmüş ama çok az kanıt toplanabilmiştir (Lowry, 1960; Douglas Komisyonu, 1968). Yine de, toprak kullanımındaki dönüşüm ve konutsal hareketliliğin bazı süreçleri incelenebilir. Yukarıda ortaya atılan "mekân istifleme modeli"ne başvurursak, bazı tahminlerde bulunabili-

riz. Konut için en yüksek saklı talebi ve bunu sağlamak için en düşük kaynağı olan en yoksul grupların yeni ev edinmeye halleri yoktur. Ama buna karşılık (çoğunun kendilerine bahşedilmemiş olmasını tercih edecekleri) benzersiz bir güçleri vardır: Günümüz toplumunda zenginler yoksullarla sıkı fıkı bir coğrafi yakınlık içinde yaşamayı pek kaldıramaz. Bu yüzden yoksullar, önce sadece varlığı hissedilen bir şey olarak başlayıp, yoksulluğa eşlik eden bütün o sosyal patolojiden geçen ve tam anlamıyla bir isyana dönüşebilen sosyal bir baskı uygulurlar. Bu sonuncusu, konut piyasasını yoksullara açmaya mükemmelen yardım eder. Bu yüzden bir "süzme" kuramı yerine bir "patlama" kuramından bahsetmek çok daha ilginç olabilir. Konut piyasasının dibine sosyal ve fiziksel baskı uygulanır ve bu baskı sosyo-ekonomik yelpazenin en üstüne, zenginler taşınmak zorunda kalana kadar iletilir (burada kuşkusuz, yeni aile oluşumu, iç göç gibi sorunları dışarıda bırakıyoruz). Ama bu formülasyonun gerçekçi olmadığı açıktır, çünkü hem zenginler bu tür tecavüzlere karşı koyacak siyasal güce sahiptir, hem de bir altlarındaki grubun davranışlarının yoksullarınki kadar kabullenilemez olması mümkün değildir. Zengin grup, muhtemelen canı istemediği sürece yerinden kıpırdamayacak, aradaki gruplar ise aşağıdan gelen baskı ile yukarıdaki kıpırdatılamaz siyasal ve iktisadi güç arasında sıkışacaklardır. Sistemin farklı noktalarına uygulanan göreceli baskı oranında, farklı gruplar "patlayabilir": Orta gelir grupları banliyölerdeki yeni inşaat konumlarına taşınmak zorunda kalabilirler – tüketici artıklarını azaltabilecek bir süreç. Bu tür bir davranış görülebilir konut piyasasında – örneğin Wallace Smith (1966), Los Angeles'ta yeni konutları satın alanların orta ve alt gelir grupları olduğunu, bu arada zengin grupların sabit kaldıklarını ya da iyi durumdaki eski konutlara "süzüldüklerini" fark etmiştir. Bu sürecin gelişmesinin alacağı kesin biçim, büyük ölçüde zamanın koşullarına bağlıdır. Amerikan kentlerinde 1960'lardaki sosyal huzursuzluklar, birçok ara grubun önemli bir konut stokunu arkalarında bırakarak hızla dışarı doğru kaçmasına yol açmış, bu konutlar da çoğunlukla iktisadi durum uyarınca kullanılmayıp boş kalmışlardır. Uygulamada, konut piyasasının dinamikleri en iyi biçimde, "patlama" ve "süzme"nin bileşimi olarak anlaşılabilir.

Konut sektöründeki toprak kullanımı değişikliklerinin, diğer toprak kullanımı türlerindeki kazanç sağlama arayışlarından bağımsız olmadığını da kabul etmek gerekir. Yoksul gruplar genellikle bundan baskıya uğrarlar. Örneğin Hawley şunu öne sürmüştür:

Yüksek fiyatlı topraktaki konutsal mülk genellikle kötü durumdadır, çünkü ticaret ve sanayi alanlarına yakın olduğundan, daha yoğun ve dolayısıyla daha kârlı toprak kullanımı için satın alınacağı düşünülmektedir. Bu tür mülklerin sahipleri, bu ihtimali göz önünde bulundurarak ağır bakım harcamalarından ya da yeni konut inşasından kaçınırlar. (1950, 280)

Kötü durumdaki konutlar genellikle spekülasyon baskılarına hedef olmaktadır – yeni bir konut türü ya da toprak kullanımında bir dönüşüm şeklinde kentsel yenilenmeyle sonuçlanacak bir baskı. Engels, daha 1872’de farkına varmıştı Hawley tarafından anlatılan bu sürecin:

Büyük modern kentlerin gelişmesi, bazı alanlardaki toprağa, özellikle merkezi konumda olanlara, yapay ve genellikle muazzam artışlar gösteren değerler vermiştir; bu alanlarda yer alan binalar ise bu değeri artıracığına düşürmüştür, çünkü onlar artık değişen koşullara uymamaktadır. Yıkılırlar ve yerlerini yenileri alır. Bu, daha çok merkezi konumda olan ve bütün kalabalıklığına karşın kiralari hiç artmayan ya da çok az artan emekçi konutları için geçerlidir. Bunlar yıkılır ve yerlerine dükkânlar, depolar ve kamu binaları dikilir... Bunun sonucu olarak da emekçiler kentin merkezinden dış mahallelere doğru gitmeye zorlanırlar; emekçi konutları genelde nadir ve pahalı, bazen de tamamen erişilmez olurlar, çünkü bu koşullar altında inşaat sanayii, daha pahalı evlerde daha iyi bir spekülasyon alanı bulduğu içindir ki sadece istisnai olarak emekçi konutu inşa eder”. (*Konut Sorunu*, 23)

Günümüz Amerikan kentlerinden elde edilen kanıtlar, kapitalist üretim tarzında toprak kullanımının değişme dinamiklerinin neredeyse aynı kaldığını göstermiştir. En yoksul grupların tüketici artışı, konut hizmeti üreticileri tarafından, (genellikle tekeller sınıf gücü sayesinde) neredeyse tekeller uygulamaları, üretici artışına dönüştürülerek azaltılmıştır. En yoksul gruplar aynı zamanda, genellikle toprak kullanımındaki değişimin spekülasyon baskılarına en çok hedef olan konumlarda yaşarlar. Örneğin, mevcut ticari kentsel yenilenme planlarına yapılan yatırımdan gelecekte yeterli getiri elde edebilmek için, mali kurumların ticari gelişmeyi coğrafi olarak genişletmekte çıkarı vardır; bu süreçte, yeni ticari gelişimin eskisinin değerini yükseltmesiyle mekânsal dışsallıklar yaratılır. Yeni ticari gelişme genellikle halen konut alanı olan toprakta olur. Bu alanlardaki konutlar, bilinçli olarak, konut piyasasından mali kurumların çekilmesiyle iktisaden eskitilirler – *Red-lining**, ABD’de mali kurumların sık kullandığı bir uygulamadır, her ne kadar

* Kırmızıyla üstünü çizerek iptal etmek; iktisadi açıdan riskli görülen semtlerden konut kredisi fonlarını ve sigortayı eşirgemek. (ç.n.)

riskten kaçınma olarak açıklanmaya çalışılsa da, aslında bu hikâyenin sadece bir yönüdür. Bu koşullar altında evsahipleri kısa vadede geliri azami düzeye çıkarmaya itilirler, bu da bir mülkün, ticari mantık açısından sonuna kadar sömürülmesi anlamına gelir. Bu iktisadi eskimenin getirdiği fiziksel eskime, konut piyasasının en kötü bölümlerinde, bir yerlerde er ya da geç bir "patlama" sonucu kaldırılacak toplumsal ve iktisadi baskılara neden olur. Bu "patlama" yeni inşaatlarla ve kent sınırlarına ya da kentsel yeniden gelişmeye yeni toprak katılımıyla sonuçlanır – yoğun spekülâtif baskılara maruz süreçlerdir bunlar. Yeni aile oluşumları ve iç göç de destekler bu dinamiği.

Konut piyasasının bir bölümünden fonları esirgeyen aynı mali kurumlar, daha sonra toprak kullanımının dönüşmesi ya da banliyöleşmenin sürmesi sonucu spekülâtif kârların gerçekleşmesinden kazanç sağlamak için, aynı piyasanın değişik bölümlerinde yerlerini alırlar. Kent-sel toprak kullanımı sistemi boyunca hareket eden itici güçler birbirlerinden bağımsız değildir. İlgili oyuncu ve kurumların çeşitliliği, toprak kullanımı değişikliğinde komplo kuramı olasılığını zayıflatır (ama bu hiç komplo olmuyor demek de değil). Süreçler, konut değişim sisteminde güçlü şekilde yapılanmışlardır, böylece değişim değeri açısından çıkar peşinde koşan bireyler, gruplar ve örgütler, "gizli el" in yardımıyla istenen sonucu ortaya çıkarırlar. Bazıları, bu sistemin olabilecek en iyi kullanım değeri dağıtımını ürettiğini iddia ederler. Bu, sıradan bir bakışla bile yanlış olduğu görülebilecek bir iddiadır: Çeşitli oyuncular tarafından değişim değerinin azami düzeye çıkarılması, bazı gruplar için oransız kazançlar doğurur, diğerlerinin ise fırsatlarını azaltır. Kullanım değerlerinin doğru üretim ve dağıtımıyla, değişim değeri kavramı üzerine kurulmuş bir tahsis sistemi arasındaki farkı kolayca gizlemek mümkün değildir.

Bir toprak kullanımı sisteminde çeşitli aktörlerin yer alması ve mutlak mekânın içerdiği tek-elci nitelik nedeniyle, tahsis mekanizmalarını betimleyen mikro-iktisadi kentsel toprak kullanımı kuramları, değişim değerinin egemen olduğu diğer formülasyonlara kıyasla yetersiz kalır. Bireylerin ve grupların konut konusunda homojen zevkleri olduğu varsayımını bir kenara bırakıp, ihtiyaçla zevklerin büyük çeşitliliklerinin oynadığı rolü de hesaba kattığımızda ise, mikro-iktisat kuramının çerçevesinden daha da uzaklaşırız – üstelik tam da kentsel toprak kullanımını şekillendiren güçlerin gerçekçi bir kuramını inşa ettiğimizde olacağı kadar uzaklaşmış olacağız. Yine de bu sonuçta şaşırtıcı bir şey vardır; mikro-iktisat kuramları aslında, toprak kullanımı tahsisini yöne-

ten çeşitli toplumsal süreçlerin gerçek sonuçlarıyla hayli tutarlılık gösteren sonuçlar üretirler. Alonso (1964, 11), kendini doğrudan bu noktaya yönlendirir; mikro-iktisat kuramlarının, Hawley (1950) gibilerinin daha ayrıntılı kavramsallaştırmalarının, daha gerçekçi ama daha az analiz gücüyle yaptıklarını daha basit bir şekilde başarabildiğini iddia eder. Bu durumda mikro-iktisat kuramını, bu eğilimleri üreten gerçek süreçleri modellemede hedeften bu kadar uzağa düşerken, kentsel toprak kullanımı örüntülerini modellemede (görelî olarak) bu kadar başarılı kılanın ne olduğunu düşünmemiz gerekmektedir. Bu sorunun çözümü, kentsel sistemde bir tahsis aracı olarak kiranın anlamını ve rolünü oluşturarak aranabilir.

KİRA VE KENTSEL TOPRAĞIN KULLANIMLARA TAHSİSİ

Kira kavramının, kentsel toprak kullanımı kuramlarında kritik bir yeri vardır. Alonso-Muth-Mills formülasyonlarında özellikle öne çıkarılmıştır ve başka konum kuramlarının programlamaya yönelik çeşitlemelerinde toprak ve kaynaktaki gölge fiyatlar biçiminde ortaya çıkar. Muhtemelen birçok konum kuramcısı için İsa'nın kutsal çanağı gibi olan genel mekânsal denge kuramına, kira ve konum kuramının bütünleştirilmesiyle ulaşılabilir. Alonso (1967, 39) şöyle yazar: "Uzun zamandır kabul edilmiştir ki, kira ve konum kuramları ikizdir, ama aradaki bağların anlaşılması zordur." Kiranın genellikle rekabetçi pey sürme yoluyla, toprak kullanımlarını konumlara paylaştıran bir istihkak aracı gibi işlev gördüğü kabul edilir. Konut oyunundaki bütün oyuncular, bir aşamada kiradan etkileneceklerdir; kira bütün oyunculara, eğer farklı hedeflerine ulaşacaklarsa, yüksek amaçlarını ölçecekleri ortak bir standart sunar. Bütün hesaplar bu kıstasa dayandığı içindir ki, birbirinden çok farklı faaliyetler, günümüz metropolünde açıkça görülen toprak kullanımı örüntüsünü üretmek üzere eşgüdümlü bir görünüm alırlar toprak ve mülk piyasasında.

Kira kavramının ekonomi-politik düşüncesinde uzun ve tartışmalı bir tarihi vardır (Keiper ve diğerleri, 1961, kapsamlı bir araştırma sunuyor; ayrıca bkz. Bye, 1940). Ne var ki kentsel toprak kullanımı kuramına kira gayet masum bir şekilde, sanki yorumlanmasında hiçbir ciddi sorun yokmuş gibi girmektedir. Bu durum, kirayı üretimin kıt bir etkeninin getirisi sayan ve toprağın da esasta emek ve sermayeden pek farklı olmadığını savunan neoklasik görüşün, mikro-iktisadi toprak kullanımı kuramında yaygın ve toptan kabulüyle açıklanabilir. Kentsel kira

kavramı için bu görüşün sonuçlarını Mills şöyle ifade etmiştir:

Kentsel toprak kiralari, toprağın marjinal üretkenliğinin değeri tarafından belirlenir. Ve tarımda olduğu gibi, toprağın üretkenliği de, onun belirleyici özellikleri ve ilgili piyasalara ulaşım maliyetleri tarafından belirlenir... Bu temel fikirler şimdi artık iktisatçılar tarafından iyice anlaşılmıştır. Ve bunların ayırt edilmesi süreci, iktisadi öğretinin geliştirilmesinde önemli bir aşamadır. Kuşkusuz bunlar kendi kendilerine, bize bir kentsel toprak değerleri modeli sunmazlar. Bu amaç için, kentsel toprağın her türlü kullanımdaki arz ve talebini tanımlayan bir modele, toprak kiralalarını da sokmak gerekmektedir. Kentsel toprağın yaşamsal önemdeki özelliği, farklı parsellerin arz ve taleplerinin önemli ama az anlaşılmış yollardan ilişkili olduğu gerçeğinden kaynaklanan büyük karmaşıklaktır. Diğer bir deyişle, kentsel ekonomi, karmaşık bir genel denge sistemidir. (1969, 223)

Konum kuramının bu "iyice anlaşılmış ve süslenmiş hikmet"inde her şeyin yolunda gitmediğine Gaffney işaret etmiştir (1961; 1969). Arsa kirasının, "diğer dağıtımcı paylardan, toplam arzı ortaya çıkarına işlevinden yoksun olmasıyla ayrılan" bir artık olduğuna dikkat çeker (1961, 147) – toprak ve diğer üretim etkenlerinin arasında varsayılan simetri kabul edilebilir değildir. Gaffney aynı zamanda refah iktisadını da ele alır:

Bütün birleştirici görünümüne karşın, 'saf' refah iktisadının çoğu mekânsız ve zamansızdır. Yerellikten soyutlama yapmak pek güzeldir, ama mekân ve zaman mutlak evrenselliklerdir. En uygun duruma parça parça erişmeye karşı durur refah iktisadı. Mekân ve zamandaki boyutsuz noktalarda iktisat yapmak, hoşgörü gösterilemeyecek bir parçalamadır. (1961, 142-3)

Toprak hem konum hem de toplam arz bakımından sabittir ve öyle olmadığını iddia eden (örneğin Muth tarafından tümüyle kabul edilen) neoklasik kurgu bizi kolaylıkla kentsel toprak kullanımını belirleyen güçleri yanlış yorumlamaya götürecek masum bir tuzaktır. Mutlak, görel ve ilişkisel olarak belirlenen mekân ve zamanı, ceremesine katlanmayı göze almak koşuluyla ihmal ederiz. Lösch'ün (1954, 508) dediği gibi: "Farklılık varoluşumuzun bedelidir."

Bu yüzden, kiranın doğasını anlayabilmek için klasik ekonomipolitiğin kaba zenginliğine dönmek yararlıdır, çünkü bazı amaçlar için zarif ve çok yararlı olan neoklasik yaklaşım, kentsel toprak piyasasında işlev gören haliyle kiraya bağlı daha anlamlı teknik ve etik konuları örtmeye yaramaktadır. Klasik eserler, genelde tarım alanlarının kiralalarıyla ilgilenirlerdi ve argümanlarının ağırlığı da kentsel toprak kullanımı yerine buralardaydı. Ama bu bizi yolumuzdan saptırmamalı, çünkü klasik

tartışmadan yeterince genel bir kira kavramı toparlayabilirsek, bunu kent bağlamına uygulamak kolay olacaktır. *Kapital* (cilt 3) ve *Artı-Değer Teorileri*'nde (özellikle 2. Kısım) Marx, kira kavramı çevresindeki tartışmanın uzun bir genelleme ve sentezini sunmuştur. Bu Marx'a özgü, nesneler arasındaki gizli bağlantıları arayıp yüzeysel görünümlele yetinmeme gücüdür. Kirayı her tür başlangıç koşulundan, farklı yollarla ortaya çıkan bir şey olarak görür. Ama bütün şıkların ortak özelliği, topraktaki özel mülkiyettir.

Toprağa bağlı mülk, bazı kişilerin tekeline dayanır; bu yerler başkalarının iradesi dışında ve onların özel etki alanındadır. Bu durum göz önünde bulundurulduğunda sorun, iktisadi değeri kestirmeye, yani bu tekeli kapitalist üretim bağlamında anlamaya dayanır. Yerkürenin bazı parçalarını kullanan, ya da kötüye kullanan yasa gücüyle bir şey belirlenemez. Bu gücün kullanılması tamamiyle onların iradesi dışında gelişen iktisadi koşullara bağlıdır... Kiranın hangi biçimi olursa olsun, bütün türlerin şu ortak özelliği vardır: Kiranın mülk edinilmesi, iktisadın, toprağa bağlı mülkün gerçekleştiği biçimidir... Kiranın farklı biçimlerindeki bu ortak unsur, farklılıkların gözden kaçmasını sağlar. (*Kapital*, cilt 3, 615, 634)

Toprak sahipleri, böylece toprak kullanımı üzerinde bir sınıf tekeli oluştururlar. Bu genel kavram çerçevesinde Marx, başka koşullarda dikkatten kaçacak "farklılıkları" ortaya çıkarmaya koyulur. *Kapital*'de (cilt 3, 47. Bölüm) kiranın, egemen üretim tarzına bağlı olarak nasıl farklı şekillerde ortaya çıktığını gösterir ve iddiasını destekleyecek bazı tarihsel kanıtlar toplar. *Artı-Değer Teorileri*'nin ikinci kısmının çoğu, kira tanımlamalarının, nasıl her dönemin iktisadi koşullarına bağlı olduğunu ve bahanelerle tanımların nasıl sıkı bir ilişki içinde olduklarını gösterir. Ama Marx birincil olarak rekabetçi bir piyasa ekonomisinde kiranın aldığı biçimlerle ilgilenir ve yoğun bir şekilde takip ettiği de bu konudur. Kapitalist üretim tarzında tipik olarak ortaya çıkan üç temel kira türü sıralar:

(i) *Tekelci kira*, "genel üretim maliyetleri ve ürün değerinin ortaya çıkardığı fiyattan bağımsız olarak, alıcının satın alma isteği ve ödeme olanakları tarafından belirlenen" (*Kapital*, cilt 3, 775) tekeli bir fiyatın uygulanması olanaklı olduğu için oluşur. Tekelci fiyat uygulanması fırsatı, toprak sahibine tekeli kira elde etme fırsatı yaratır. Kiranın bu biçiminin tarımda çok önemli olmadığı düşünülmüştür (Marx üzüm bağlarının, tekeli kiranın ortaya çıkabileceği özellikleri olduğundan söz eder). Ama birçok bölümde (örneğin *Artı-Değer Teorileri*, 2. Kısım,

30, 38), kentsel mülk ve toprakta tekелci kiraların yaşamsal önemini vurgulamış ve özellikle yoğun nüfuslu alanlarda konut ve toprak kiralalarının "tek açıklamasının" tekелci kira olduğu koşulların bulunabileceği inancını belirtmiştir. Chamberlin (1933) ve Lösch (1954) tarafından çözümlenen türdeki tekелci rekabetin, Marx'ın kullandığı anlamda tekелci kiraya neden olup olmayacağı ilginç bir sorudur. Benim fikrime göre, mekânsal bir rekabette oluşan kira (aşağıda açıklanacak olan) *mutlak kiranın* klasik bir örneğidir ve Marx'ın kullandığı anlamda tekелci kiralar ancak mekânsal rekabetteki önemli kusurlar sonucu oluşabilir.

(ii) *Farklılık kirası* genellikle Ricardo'nun (1817) adıyla beraber anılır, ama Marx, Ricardo'nun öğretisinin bir özel durum olduğunu ve birbirini izleyen emek ve sermaye girdilerinin getirisiyle ortaya çıkan verimlilik farklarından doğduğunu göstermiştir. Marx, Ricardo'nun varsayımlarının genelliğini tartışır ve öğretinin sonuçlarının kısıtlayıcı şekilde oluşturulmasına karşı çıkar. Kirayı, toprağa bağlı mülk sanki hiç yokmuş gibi ve toprak açıkça üretimde bir güç değil, üretimin bir koşuluyken, sanki "özgün ve yok edilemeyen" güçlere sahipmiş gibi çözümlendiği için kusurlu bulur Ricardo'yu. Marx farklılık kiralalarının varlığını kabul eder. Bunlar sadece, "belirli bir sermayenin bireysel üretim fiyatıyla adı geçen üretimin çerçevesinde yatırılan toplam sermayenin genel üretim fiyatı" (*Kapital*, cilt 3, 646) arasındaki farktan ortaya çıkmaktadır. Farklılık kirası, açıktır ki, üretim maliyetine ya da ürünlerin fiyatına sokulamaz, çünkü bu yalnızca bazı üreticilerin üstün durumları nedeniyle elde ettikleri aşırı kârlardan doğar. Bu aşırı kârlar, kira biçiminde toprak sahiplerinin cebine girer. Avantajlı durumlar çeşitli nedenlerden ortaya çıkabilir ve Marx bunları, farklı koşullarda sermaye ve emeğin yaygın ve yoğun uygulamaları arasında ayırım yapan Ricardo'dan çok daha genel bir şekilde ele alır. Verimlilikteki farklılıklar önemlidir, ama Marx farklılık kirasının, tarımın zengin topraklardan yoksul olanlara doğru ya da tersi yönde yaygınlaştırılmasından bağımsız olarak ortaya çıkabileceğine işaret etmiştir (*Kapital*, cilt 3, 659). Aynı zamanda, azalan getiriler ve farklılık kirasının, sadece sermaye ve emeğin farklılaşmış uygulamasından ortaya çıkabileceğini varsaymanın da gereği yoktur. Göreli konumsal üstünlük açıkça resmin bir parçasıdır (Marx'ın bu konudaki ilhamının çoğunu, 1662'de kiranın belirlenmesinde konumun önemini kavramış olan William Petty'den almış olması ilginçtir – Von Thünen'den hiç söz etmez). Sonrasında Marx, bütün bu unsurları birleştirmiş ve farklı konumlarda ve farklı özellikleri

olan çeşitli toprak kombinasyonlarının, farklı sıralamalarla ve farklı sermaye nitelikleriyle işlendiklerinde nasıl çeşitli farklılık kirası eğilimleri ortaya çıkardıklarını göstermiştir (*Kapital*, cilt 3, 650, 668-73; *Artı-Değer Teorileri*, 2. Kısım, 310-12). Aynı zamanda, "evlerin arsa kirası konusunda yer, farklılık kirası açısından, tarımsal kirada verimliğin (ve yerin) olduğu kadar belirleyici bir unsurdur," demiştir (*Artı-Değer Teorileri*, 2. Kısım, 365). Günümüz konum kuramcılarının birçoğu bu iddiaya katılacaklardır.

Farklılık kirası, farklı konumlardaki üretim hacmi farklılıkları tarafından yapılandırılan ve ulaşım maliyetleri ilişkileriyle mekânsal olarak bütünleştirilmiş görelî mekânda anlam kazanır. Öyle görünüyor ki farklılık kirası, görelî bir mekân tasarlanmadan kavramsallaştırılmaz. Ama Marx'ın görüşüne göre farklılık kirası, özel mülkiyet kurumu bağlamında kapitalist üretim tarzının işlemesi yoluyla yaratılır.

(iii) *Mutlak kirayı* tekелci kiradan ayıran, tekелci fiyata neden olmasıdır; bağımsız olarak belirlenen tekелci fiyat ise tekелci kira elde edilmesini sağlar. Ricardo mutlak kiranın varlığını reddetmiştir – bu, Marx'ın görüşüne göre değer ve fiyat konusunda kafasının karışmasının onu ittiği bir durumdur. Marx, tarımsal ürünlerin değerlerinin fiyatlarından yüksek olmasının, sabit sermayeye oranla ücretlerin, diğer üretim alanlarındaki aynı orandan daha yüksek olması durumunda görülebileceğini belirterek bu karışıklığı saf dışı eder. Böyle olunca tarımdan, diğer sektörlerle kıyasla daha çok (artık emek gücünden çıkarılan) artık-değer elde edilebilir. Bu koşul, belirli bir üretim alanında mutlak kiranın varlığı için gereklidir, ama ancak farklı üretim alanları arasındaki kâr oranlarının eşitlenmesi önünde engeller varsa gerçekleşebilir. Coğrafi ve toplumsal hareketlilik yoksunluğu, sermaye hareketliliği yoksunluğu gibi çeşitli engeller olabilir (*Kapital*, cilt 3, 196-7). Böylece bütün üretim alanlarında aşırı kârlar "uçuşarak" belirebilir (burada Marx, Marshall'ın "kiramsı"larına benzer bir şey öneriyor gibi görünmektedir). Ama tarımda aşırı kârlar, özel mülkiyetin tekелci gücü nedeniyle mutlak kira olarak kurumsallaşmıştır:

Eğer sermaye kısmen ya da hiç alt edemeyeceği ve bazı alanlarda, ona sadece artık-değerin ortalama kâra genelde eşitlenmesini kısmen ya da tamamen dışlayan koşullarda izin verip yatırımlarını kısıtlayan bir yabancı güçle karşılaşrsa, o zaman, böyle üretim alanlarındaki malların değerlerindeki üretim fiyatının üzerine çıkan fazlalık artık kâra neden olur; bu da kiraya dönüştürülür ve böylece kârdan bağımsızlaşır. Böyle bir yabancı güç ve engel, toprağa yatırım

yapma çabasındaki sermayenin karşısında toprağa bağlı mülkte vardır; bu güç sermayeye karşı toprak sahibidir. Burada engel... vergi toplamadan, yani başka bir deyişle kira istemeden... yeni sermaye yatırımına izin vermeyen toprağa bağlı mülktür. (*Kapital*, cilt 3, 761-2)

Marx'ın görüşüne göre, kapitalist üretim özel mülkiyet kurumunu (birçok feodal kurumu yıktığı gibi) yıkacak durumda değildir, çünkü kendi varlığı üretim araçlarının özel mülkiyetine dayanır. Bu yüzden kapitalizm, kendi varlığının yasal dayanağını sürdürebilmek için, üretimde bir vergi (kira) ödemeye razıdır. Böyle bir vergi, kuşkusuz üretim giderlerine dahil edilmek zorundadır ve bu bakımdan mutlak kira (ve tekeli kira), farklılık kirasından ayırt edilmelidir. Marx'ın mutlak kira kavramı birçok eleştiri almıştır (örneğin Emmanuel, 1972, 216-26). Zorluk Marx'ın, *Artı-Değer Teorileri*'ndeki (2. Kısım) şu soruya yeterli bir yanıt sunamamasından kaynaklanır: "Eğer toprağa bağlı mülk, ürünü maliyet fiyatının üzerinde, değerine satma gücü veriyorsa, neden aynı şekilde, değerinin üzerinde, keyfi bir tekeli fiyata satma gücü vermez?" Tekelci ve mutlak kira arasındaki ayrım, belki birinciye bireysel düzeyde işleyen bir şeymiş gibi (belli biri, bir başkasının özelliklerle istediği ya da ihtiyaç duyduğu bir şeye sahiptir, diye), ve ikinciye de belli bir sektörde üretimin genel koşullarından doğan bir şeymiş gibi (bütün tarımsal toprak sahiplerinin, bütün düşük gelirli konutlarının, vb. koşullarını belirleyen şey sınıf tekeli olgusudur, diye) bakarak kurulanabilir.

Kira bir kez kurumsallaştırıldığında, çeşitli kılıklarda ortaya çıkabilir. Örneğin toprağa yatırım yapan biri kirayı sermaye faiziyle eş görür ve gerçekten öyleymiş gibi davranır. Bu da toprağın kendisinin, bedeli ödenmesi ve maliyeti üretim maliyetlerine eklenmesi gereken bir üretim etkeni olduğu yanılsamasını doğurur. Aslında bu maliyet, özel mülkiyet tarafından, mutlak ya da tekeli kira olarak tahsil edilen vergidir (kira). Ama bir tarafta arsa kirası, diğer tarafta da sermaye yatırımının getirisi olarak faizi saran bazı karışıklıklar vardır. Marx, burada ayrımın kurallarının konması gerektiğini kabul eder, ama görelilik olarak kalıcı olan ya da toprağın niteliklerine katılabilecek (buna kalıcı yapıları da dahil eder) sermaye yatırımının faiz olarak değil kira olması açısından çözümlenmesi gerektiğini iddia eder. Marx'ın görüşü, üç aşağı beş yukarı, günümüz analizcilerinden Gaffney'inkilere uyar.

Marx, "uzaklık meselesi"nin, mutlak ve tekелci kiralarda elde edilmesine olanak tanıyan bütün üretim alanlarında kârın eşitlenmesini engelleyen bir rol oynadığını kabul eder. Ama uzaklığın kendisinin, toprak ve mülk sahiplerinin mutlak ve tekелci kira elde etmelerine neden olacak koşulları yaratacak şekilde bir "yabancı güç" olabileceğini yeterince önemsemez. Toprağın kullanımı için rekabetçi pey sürme durumunda ortaya çıkan haliyle kira ile tekелin karşılığı olarak elde edilen kira arasındaki ayırım, kentsel toprak kullanımı literatüründe yaygındır (örneğin bkz. Chamberlin, 1939, Ek D; Alonso, 1964, 43; Lösç, 1954). Ama tekелci özelliğı, Marx'ın kategorileştirdiğı şekliyle ya mutlak ya da tekелci haliyle ortaya çıkabileceğı için pek iyi anlaşılmamıştır. Her iki durumda da tekелci fiyat vardır, ama mutlak kira durumunda tekелci fiyatı belirleyen kiradır, tersi değıl. Bu ayırım, mekânsal rekabeti anlamamız açısından önemlidir. Tekелci fiyatlar kusursuz mekânsal rekabet koşullarında oluşurlar – bu kuşkusuz Lösç'ün temel katkısıdır. Kusursuz homojenlikteki bir düzlükte, farklılaşmamış bir ürünü, kusursuz bir rekabet içinde üreten üreticiler arasında yine de bir kirasal yüzeyle karşılaşacağızdır; bir üreticinin yakınında yine tekел gücü ortaya çıkacaktır, çünkü diğеr konumlardaki başka üreticiler için ulaşım giderleri söz konusudur. Bu tür kira-mutlak kira olarak tanımlanabilir, çünkü belli bir bölgeyi bir bütün olarak etkileyen teknik ve toplumsal koşullardan dolayı ortaya çıkar. Bölge içindeki üreticiler kendi aralarında kartel düzenlemeleri kurdukça, bir tek üretici birçok üretim noktasında faaliyet gösterdikçe ve belirli bölgeleri olan firmalar arasında çeşitli rekabetçi uygulamalar güçlü rekabetleri önlemek amacıyla değıştirilip kısıtlandıkça (Seidel, 1969, bu noktada bazı ilginç gözlemler sunar) bu, (Mark-sist anlamda) tekелci kirayla bütünleşir. Mutlak kira hâlâ toprağı bağı mülkün bir getirisi-dir, ama ortaya çıkabileceğı teknik koşullar, Marx'ın hayal ettiğı ya da açıkladıklarından çok daha fazladır.

Marx'ın kira analizinin gücü, homojenmiş gibi görünen bir şeyi parçalarına ayırıp, bu parçaları toplumsal yapının diğеr bütün yönleriyle ilişkilendirmesinde yatar. Kira, özel mülk sahiplerine yapılan basit bir ödemedir, ama çok çeşitli koşullardan ortaya çıkabilir. Kira kavramının bu analizini mekânın doğası hakkındaki görüşlerle karşılaştırmak ilgi çekicidir, çünkü bu iki fikir kümesi arasında kendilerine özgü bir ilişki vardır. Özel mülkiyetin tekелci ayrıcalıkları, mekânın belli bir yoldan kurumsallaşmış mutlak niteliklerinden ortaya çıkar. Toplumsal faaliyet

alanında mutlak mekân, tekelci kiranın temelini oluşturur. Ama mutlak mekân genellikle farklı konumlardaki farklı faaliyet alanları arasındaki karşılıklı etkileşim yoluyla alt edilir ve mutlak mekân vergisini her durumda özel mülkiyetin tekelci ayrıcalıkları yoluyla tahsil etse de, mekânın görelî vasıfları hem farklılık kirasının hem de mutlak kiranın yerleşmesinin yönlendirici ilkesi olarak belirir. Ayrıca, ilişkisel mekânın, farklı konumlarda kirasal değerin genel belirlenmesinde egemen olmasının da bir anlamı vardır – biraz sonra bunu açıklayacağız. Marx'ın kullandığı ilişkisel analiz üslubu, Leibniz'in (1934 basımı, aynı zamanda bkz. Whiteman 1967) de taraftar olduğu mekânın ilişkisel analiziyle dikkatçekici benzerlikler gösterir. Oluşan ödemeyi toplumsal koşullarla ilişkilendirmeden kiranın anlaşılabilmesi mümkün değildir. Bunun yanı sıra kentsel mekânın sadece mutlak, görelî ya da ilişkisel değil, zamanın koşullarına göre aynı anda hepsi birden olduğunu da kabul etmemiz gerekir. Bu durumda toplumsal analizlerimizi, mekân (ve zaman) kavramsallaştırmalarımızla eşleştirirken dikkatli olmamız gerekir.

Marksist tekelci kira, farklılık kirası ve mutlak kira kategorileri, tüm klasik ekonomi-politik düşüncesini kapsar ve işin gerçeği, o zamandan beri de geliştirilmemiştir. Bu Marx öncesi (Ricardo ve Smith gibi) ve Marx sonrası (Marshall, Wicksell ve Pigou gibi) yazarların Marx'ın bu kategorilerini kabul ettikleri anlamına gelmez. Örneğin mutlak kira, Marx'ın analizindeki şekliyle, onun belirgin ve benzersiz değer kuramına dayanır ve bundan ayrılamaz. Sonraki yazarlar bu kuramı ya yok saymışlar, ya da tamamiyle yanlış yorumlamışlardır (bu konuda, Ollman, 1971 ve Hunt ve Schwartz, 1972, güzel tartışmalar sunuyorlar). Pek az Batılı iktisatçı mutlak kiranın önemini reddeder, ama çoğu bunu, bir şekilde tümünden kullanıldığında bazı kiralara egemen olan toplam toprak arzına atfeder. O zaman da mutlak kira düzeyleri, üretimin diğer etkenlerine kıyasla toprağın görelî kıtlığına atfedilebilir ve buradan da neoklasik duruma ulaşabiliriz. Yani neoklasik geleneklere göre tekelci kiralar, üreticilerin toprak arzını manipüle etmesiyle, kıtlığın yapay manipülasyonu yoluyla ortaya çıkıyormuş gibi yorumlanabilir.

Ne var ki kıtlık, toplumsal olarak belirlenmektedir (bkz. 4. Bölüm). Marx, kiranın anlamını, özel mülkiyet kurumu yoluyla erişilen kıtlıkla sınırlandırır ve bunu başka koşulların neden olup gerçekleştirdikleri kıtlıklardan ayırır. Neoklasik genelleme bazı açılardan yararlıdır, ama Marx ve sonrasındaki (Henry George gibi) bazı analizcilerin, açık ahlaki nedenlerden ötürü unutmak istemedikleri bir ayrımı saf dışı bırakır. Neoklasik analizciler, kıtlığın nasıl ortaya çıktığı önemsizmiş gibi dav-

ranırlar. Oysa Marx'a göre kira, toprak sahibinin "aşırıldığı" bir şeydir – hak edilmeyen bir getiridir. Hiç olmazsa üretimi destekleyen kapitalistlerle kıyaslandığında, toprak sahibinin hiçbir katkısı yoktur; işine öyle geldiği zaman toprak ve yapılara bağlı önemli miktarda kaynağı geri çekme gücü olduğu için kazançlı çıkar (örneğin 1966'dan sonra Londra'da büyük ofis binalarını kasıtlı olarak boş tutmak, müteahhitler için avantajlı olmuştur). Marx, toprağın yasal sahipliğinin toprak sahibine "iktisadi koşullar kendisine artık sağlayacak şekilde toprağı kullanma olanağı verene kadar, toprağın iktisadi kullanımdan çekme gücü" sağladığını söyleyerek oyunun kuralını açıkça ortaya koyar (*Kapital*, cilt 3, 757). Yani Marx, rantiyeyi, toplumsal emek sonucu oluşan iktisadi büyümenin meyvesini toplayan edilgen bir unsur olarak görür (*Kapital* cilt 3, 637). Ranta bu bakış, kılığın, kirasal gelirde artışlar ya da düşüşler oluşturacak şekilde yaratılması hakkında bazı yeni analizlere neden olmuştur.

Toprağın yarar sağlama ve maliyetlere hedef olma yeteneği, onun kentsel sistemdeki toplumsal faaliyet tarafından üretilen, tüm dışsal maliyet ve yarar tarzları karşısında konumunun görece kalıcılığına bağlıdır. Bu yüzden Gaffney (1967, 142), toprak kirasının kısmen "kamu-nun toprak sahibi için bedelsiz olarak ne yaptığına", kısmen de "belli bir parselde anlamlı ölçüde ilişkili bulunan diğer topraklardaki ek özel faaliyetlere" bağlı olduğuna dikkat çeker ve ekler: "Biriken ve güçlenen artı taşıma yararları, kentsel iktisatçılar tarafından kentin varı yoğun olarak vurgulanmaktadır." Klasik ekonomi-politikçiler, iktisadi büyümeyle artan kirasal değerler arasındaki ilişkiyi görmüşlerdir, ama sorunun bu yönü daha sonra ihmal edilmiştir. Toprağın yarar yakalama, tüketici artıklarını kapma ve benzeri yetenekleri gittikçe daha önemli olmaktadır ve bunun, kamusal ve özel faaliyetlerin insan yapısı kaynaklara uygun erişim sağlayan yerlerde kıtlık doğurması dolayısıyla kıtlıkla ilgisi vardır (bkz. 2. Bölüm). Bu şekilde, mülk sahipleri yarar elde ederler ve onlara –kamusal ve özel faaliyetleri etkilemeleri durumunu istisna sayarsak– iradeleri dışında maliyetler tahsis edilir (Gaffney, toprak kaynaklarının yönetimi için en kapsamlı kartel düzenlemelerinden birinin bizzat yasa koyucu olduğunu kaydeder).

Ama kiralar aynı zamanda ilişkişel olarak yapılanmış bir mekân ve zamanda da yaratılmaktadır. Adam Smith ve Marx bütün toprak kiralalarının, yaşamı sürdürmeye yarayan *en temel* malın (tahıl) fiyatı tarafından belirlendiğini iddia ederler. Kira değerlerine değişik ve komşu kullanımlar tarafından aynı anda etkileniyormuş gibi bakmak daha iyidir

(ve burada genel denge düşüncesi doğrudur). Bu, gelecek hakkındaki beklentilerin de hesaba katılmasıyla kiranın, her konumdaki bütün üretim alanlarında ilişkisel olarak belirlendiği anlamına gelir. Emlakçılık uygulamasında toprak ve yapılar, sıklıkla o andaki kullanımına göre değil, en yüksek ve en iyi kullanımlarına göre değerlendirilir. Buradan, her parselin değerinin, bütün diğer parsellerin o andaki değerlerini ve gelecekte beklenen değerlerini "içerdiği" şeklindeki "önemli vurgu" ortaya çıkar. Bunun, gerek toprak değerinin belirlenmesi, gerekse de toprağa yatırım fırsatlarının hesaplanması açısından sonuçları, toprak iktisadi literatüründe etraflı olarak araştırılmıştır (örneğin bkz. Ratcliffe, 1949). Kentsel toprak kullanımı kararlarıyla ilgili sonuçlar sayısızdır, ve kentsel büyümeyle iktisadi büyüme (bir şekilde) el ele gittikçe, dal budak sarmış birtakım spekülasyonlardan, "olgunlaştırılan maliyetler" ve toprak kullanımı geçiş aşamasıyla ilgili bozulmaya uğrayarak bütün kentsel sisteme yayılan etkilere kadar birçok sorun dahildir bu sonuçlara. Gaffney (1969, 148) bir örnek verir:

Bugün birçok tahsis kararı, (toprak değerindeki) yakın zamanda olacak artışların gölgesinde verilir. Toprak kullanımı hiyerarşisini birçok eşmerkezli daire gibi canlandırın. Daha yüksek kullanım talepleri, oradaki toprak dirençleri nedeniyle kendi dairelerinde karşılanamaz. Karşılanmayan talep dışarı doğru arayışa girer ve bu, dış dairelerde bir "değer dalgalanması"nın yayılmasına neden olur. Bu da toprak fiyatının artmasına yol açarak daha yüksek düzeyde kullanım için henüz olgunlaşmamış olmasına karşın, dış dairedeki toprağın, mevcut kullanımının yenilenmesini engelleyecek yüksek fiyatlara çıkmasına neden olur... Toplumsalağıdan en uygun yol binayı, mevcut düşük kullanımda yenilemektir. Ama değer dalgalanması bunu engeller. [Toprak sahibi] eski binaları biraz daha eskimeye terketme ve toprağı daha yüksek kullanıma saklama eğilimi gösterir. Düşük kullanım için toprak ihtiyacı olan inşaatçılar, bir daire dışarı çıkmaya zorlanırlar ve o dairede değer dalgalanmasına neden olurlar; böylece bir dizi şok dalgası oluşur – sonuç: toprak kullanımının her tarafına bir yayılma.

Ama (Engels ve Hawley'in de fark ettiği) bu şok dalgaları, merkeze de yansır, çünkü kent dışarı doğru yayıldıkça merkezdeki toprağın değeri de artma eğilimindedir (ve burada von Thünen'in düşünceleri çok uygun düşer). Ama artan sadece toprak değeri değildir; her türlü dışsal maliyet gibi, tıkanıklık maliyetleri de artar (Lave, 1970). Bu maliyetler, onlara karşı ister istemez hassas olan toprak kullanıcısı üzerinde etkili olur. Bunun yeteri kadar anlaşılamaması durumunda bile, usulen en yüksek ve en iyi kullanıma göre tayin edilen emlak vergisi, kullanıcıyı hemen kullanımının olası değişim değeriyle tutarlı olmadığı yolunda uyarır. Ve (yeni yayılma sonucu oluşan) süzme ve patlama baskıları, iç

kentte konut fiyatlarının düşmesine neden olur. Buradan da Amerikan kentinin paradoksu ortaya çıkar; ilişkisel açıdan en değerli konumlarda, konut fiyatları en hızlı düşüşü gösterir.

Kent merkezindeki toprağın yüksek kirasal değerinin, (Mills'in ortaya attığı gibi) toprağın marjinal üretimindeki farklılıkların yansıması olarak yorumlanması gerekmez. Bu konumlardaki mutlak ve tekelci kiralar da üretim maliyetlerine girerler. Farklılık kiralari ise girmez. Eğer merkezi konumlarda toprak değerinin belirlenmesinde mutlak ve tekelci kiralar egemense, kullanımı belirleyen toprak değeridir. Eğer farklılık kiralari egemen olursa, kullanım toprak değerini belirleyecektir. Uygulamada kuşkusuz, kira üç koşulun birden sonucu olarak oluşur ve toplam kirasal değerin hangi kısmının hangi koşul tarafından oluşturulduğunu belirlemek her zaman için zordur. Muhtemelen 19. yüzyılın yeni ticari ve sınıai kentlerindeki ulaşım sisteminin yapısı ve üretimin doğası, o dönemde farklılık kirasının en önemli kira kaynağı olmasına neden olmuştur (örneğin 19. yüzyıl Chicago'sunda bu kavram özellikle çekici gelmektedir). Ama büyük bir ihtimalle, günümüz metropol merkezlerinde (ve 18. ve 19. yüzyıl Londrası gibi eski ticari ve sınıai merkezlerde) bunun tersi, yani mutlak ve tekelci kiralariin üretim maliyetlerine girdiğı ve dolayısıyla kullanımı belirlediğı süreç daha önemlidir. Bu koşullar altında sorun, üretim işlevleri bu maliyetleri kolayca soğurabilecek firmaları bulmaktır (ya da yaratmaktır). Bu yüzden kentteki en yüksek kiralı alanların, üretkenliğı ölçülemeyen ticari faaliyetlerin – hükümet binaları, bankalar, sigorta şirketleri, borsa aracıları, turizm acenteleri ve çeşitli eğlence faaliyetleri uygun örneklerdir– kullanımında olduğunu görmek şaşırtıcı olmaz. Buradan da, toplumdaki en az üretken faaliyetlerin, konum açısından en yüksek marjinal üretkenliğe sahip olacağı düşünülen topraklarda olması paradoksu doğar. Bu paradoksun çözümü basittir. Merkezi konumlardaki toprak ve mülk kiralari, toprağın marjinal üretkenliğinden değil, mutlak ve daha da önemlisi tek elci kiralariin uygulanmasınaneden olan süreçlerden kaynaklanır.

Bu bize von Thünen türü modellerin görel i başarısını anlamanın anahtarını sunar. Bu tür modeller tamamen farklılık kirası kavramına dayanır ve genellikle de analizlerini görel i mekânda kurarlar. Aynı zamanda, bireysel toprak parselleri üzerinde bireysel tek elci denetimin her zaman öngörölmesine karşın, Ricardo'nun da yaptığı gibi, özel mülkiyetin gücünü ihmal ederler. Bu yüzden bu modellere, her zaman, mutlak ve tek elci kiranın önemsiz olduğu, mutlak ve ilişkisel zaman ve mekân kavramlarının uygulanmadığı ve özel mülkiyet kurumunun top-

rak ve mülk piyasasında özellikle durgun olduğu koşulları betimleyen özel durumlar olarak bakmak gerekir. Kuşkusuz bu kısıtlı koşullar için analizlerin ortaya konması yararlıdır, ama bu modelleri genel bir toprak kullanımı kuramının temelleri olarak görmek de tehlikeli olur. Çoğu neoklasik iktisatçının soyutlamalarını anlamayan ya da bunlardan haberi olmayan coğrafyacılar, planlamacılar ve sosyologlar arasında bu modellerrağbet görür, çünkü kentsel sistemin genel yapısını anlamada ampirik olarak anlamlı araçlar gibi görünürler – modellerin Mills (1969) ve Muth (1969) tarafından sınıdığında kısmen başarılı olmasının da kuvvetlendirdiği bir görüştür bu.

Anlamlı görünmeleri bir varsayıma dayanır – "kent merkezinden uzaklığın ulaşım ve iletişim maliyeti şeklinde bir 'ceza'ya neden olması" (Mills, 1964, 234). Farklılık kiraları, bu durumda, merkezden uzak yerlerin etrafına "sarılmış"tır (genellikle istihdamın merkez kaynaklı olduğu varsayıldığından ötürüdür bu). Ama toprak değerlerinin kent merkezinde tepe noktasına erişmesi, farklılık kirası ve marjinal üretkenlikle bir ilgisi olması gerekmeyen güçlerin sonucudur. Örneğin, kentteki demografik ve perakende satış potansiyeli gibi ilişkisel olarak yerleşen toprak değerlerinin, merkez ya da yakınında tepe noktasına erişmesi doğaldır. Tekelci kiralar da merkez ya da yakınında daha kolay yerleşirler (sadece bir tek merkez ve kendi içinde sürekliliği olan bir çevrenin bulunması bile buna yeter). Mutlak kira (örneğin Lösch'ün sistemine başvurursak), en büyük metropolitan bölgenin merkezinde en yüksek olur. Yani Alonso, Mills ve Muth'ın modellerine gerçek havası veren, merkezlilik varsayımıdır. Buna bağlı olarak, bu modellerin çalışması için varsayılan işleyiş –toprak kullanımı için rekabetçi pey sürme– hak ettiğinden çok daha fazla ilgi çekmiştir. Rekabetçi pey sürme kuşkusuz önemlidir, ama günümüzdeki birçok kapitalist kentte tersi geçerli olmasına karşın, toprak kullanımının değeri belirlediğini varsayar. Bu açıdan, buradaki analiz, 4. Bölüm'de sunulandan önemli noktalarda ayrılır.

Bu yüzden von Thünen türü kentsel toprak kullanımı modelleri, sadece çok kısıtlı koşullarda kullanılabilecek özel durumlar olarak görülmelidir. Rağbet görmelerinin nedeni, merkezlilik varsayımına dayanan, sözde ampirik anlamlarıdır.

KULLANIM DEĞERİ, DEĞİŞİM DEĞERİ, KİRA KAVRAMI VE KENTSEL TOPRAK KULLANIMI KURAMLARI — SONUÇ

Kira, değişim değerinin, toprak ve mülk sahibi için bir kenara konulan parçasıdır. Değişim değerleri, (malların dolaşımı yoluyla) toplumsal olarak belirlenen kullanım değerleriyle ilişkilidir. Eğer kiranın kullanımı dayatabileceğini iddia edersek bu, değişim değerlerinin, bireylerin toplumda yaşamlarını sürdürebilmek için uyum sağlaması gereken yeni koşullar yaratarak, kullanım değerlerini belirleyeceği anlamına gelir. Bu koşullar, sadece mal olarak toprak ve mülkün haklarında karar verilen katalitik anda anlamlı olmaz, ama aynı zamanda toprak parselleri tarafından sürekli olarak dışsal maliyet ve yararların kapılması, toprak değerindeki ilişkisel olarak yerleşen değişiklikler vb. yoluyla sürekli baskılar yaratır. Kapitalist piyasa değişimi ekonomisi, böylece toplumsal ve özel yaşamın her yönüne öyle bir nüfuz eder ki, kullanım değerlerinin içine işlediği yaşam destek sistemleri üzerinde zorbaca bir denetim uygular. Egemen bir üretim tarzı, Marx'ın tanısına göre, kaçınılmaz olarak tüketimin koşullarını yaratır. Bu yüzden, kentsel toprak kullanımı örüntülerinin evrimi, ancak gelişen bir piyasa sisteminin kör güçleri tarafından, (anlaşılamayan ve arzu edilmeyen) bir toplumsal ihtiyaç ve insan ilişkileri örüntüsüne doğru toplumun —ne olduğunu anlamadan— itildiği genel süreçler açısından bakıldığında anlaşılabilir. Kentsel biçimin evrimi bu genel sürecin ayrılmaz bir parçasıdır ve kira, kullanım değerleri ve değişim değerlerinin iç içe geçmesinin bir yolu olarak, bu sürecin gelişmesine önemli katkıda bulunur.

Kapitalist ekonomilerde kira, tekelci kira, farklılık kirası ve mutlak kira biçimlerinde ortaya çıkar. Bir kez ortaya çıkınca da, toprağın kullanımlara tahsisine yarar. Eğer kullanım değeri beliriyoorsa, kiranın etkin kapitalist üretim örüntülerine götürücü bir tahsis aracı olarak, toplumsal bakımdan ussal bir şey olduğu söylenebilir (her ne kadar ödenen kiranın toplam niceliği, böyle bir tahsis mekanizması için toplumun ödeyeceği çok yüksek bir bedel gibi görünse de). Ama değer kullanımı belirlendiğinde, tahsis, yaygın spekülasyon, yapay olarak oluşturulan kıtlık ve benzerlerinin nezaretinde oluşur ve üretim ve dağıtımın etkin örgütlenmesiyle uzaktan yakından bir ilgisi olduğuna ilişkin hiçbir iddiası kalmaz. Sıklıkla iddia edilir ki, sosyal politikalar, ilk türdeki tahsisleri özendirip, ikinci türdeki tahsislerden vazgeçirmek üzere yönlendirilme-lidir. Ne yazık ki, iktisadi biçimiyle özel mülkiyetin tekelci gücünü ger-

çekleştirecek sayısız taktik bulunabilir. Eğer kira bir yoldan elde edilemezse, bir diğeriyle elde edilebilir. Sosyal politikalar ne kadar iyi niyetli olursa olsun, bu taktikler karşısında çaresiz kalır – rantıye, bu bir kilo eti ne olursa olsun elde edecektir. Ama işte bu gerçek, ülkeden ülkeye (ve hatta kentten kente) siyasal, yasal ve idari kurumlardaki ve üretim, dağıtım ve yaşamın toplumsal düzenindeki farklılıklara karşın, kapitalist kent biçimlerinde bir homojenlik sağlar.

Fakatkiranın elde edilmesinde, zaman içinde fark edilebilir değişiklikler olacaktır. Tekelci kira (Marksist anlamda) ve mutlak kira (eğer bir sınıf tekeli olgusu gibi bakılırsa), kısmen kentler daha büyük oldukları ve coğrafi olarak daha çok farklılaştıkları için, eskisine oranla şimdi çok daha önemlidir. Bireysel ve sınıf tekelci kiralar, konuma, belirli faaliyet biçimine, tüketicilerin belirli gelir gruplarına ve rantıye sınıfının kamu kararlarını kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirme gücüne bağlı olarak, şimdi daha yoğun ama daha farklılaşmış olarak uygulanmaktadır. Günümüz kapitalist ekonomisinde kira, sermaye faiziyle karışmış ve bunun sonucu olarak da kapitalizmin gelişmesinde kira artışları çıktı artışları kadar önem kazanmıştır. Kira ve sermayenin getiri oranı arasındaki karışıklık kentsel toprak kullanımı kuramında da ortaya çıkar. Sonuç olarak, gerekirse kira sermayenin toplumsal getiri oranının tanımlanmasındaki bir sorun olarak gösterilebilir. O zaman kira sorunu, sermayenin bu toplumsal getiri oranının bir transfer ödemesi olarak çözülebilir. Yazık ki bu bölümde ortaya çıkan sorunlarla, sermaye kuramı konusundaki anlaşmazlıklarda da karşılaşılacaktır (bkz. Harcourt, 1972). Eğer homojen bir sermaye birimi olmadığı ve sabit sermayenin değişim değerinin dağıtım ve fiyatlardan bağımsız ölçülemeyeceği yönündeki görüşü benimsersek, o zaman toplam ya da hiç olmazsa sanayi çapında bir üretim fonksiyonundan söz etmek anlamsızlaşır ve bu durumda kentsel iktisattaki Mills (1972) ve Muth (1969) tarafından yapılan çalışmalar da aynı şekilde anlamsızdır. Kentsel olgu üzerine tüm gerçek analizler, büyük orandaki sabit sermayenin, gelecekteki kullanım, fiyatlar ve toplumdaki yararların dağıtımından bağımsız bir değeri olmayacağı gerçeğinden hareketle başlamak durumunda olduğu için, kira kuramından doğan sorunların, sermaye kuramı alanına dönüştürülerek çözülmesinin bir yolu yoktur. Başka bir deyişle, eğer Joan Robinson, Sraffa ve diğer "neo-Keynesçiler" (bkz. Hunt ve Schwartz, 1972; Harcourt, 1972 ve Harcourt ile Laing, 1971) gerçeğe biraz bile yakınsalar, o zaman Alonso, Mills ve Muth tamamen yanılmaktadırlar.

Kentsel büyüme, bir şekilde kirasal değer ya da sabit sermayede artış sağlarken, aynı anda artık üretimin ortadan kaldırılması için de ortam yaratır (ilerde, s. 244-48). Sadece çevrede ya da merkezde değil, bütün kentsel sistemde beklenti, toprak ve mülk değerlerinin yükselmesi ve sabit sermaye varlıklarının üretim olanaklarının kullanılabilmesidir; bunu sağlamanın en emin yolu kent büyümesini desteklemektir. Genişleme etkilenebilir, ama başka hiçbir şeyi denetlemeden fiziksel genişlemeyi denetlemek sadece kıtlığın artmasına neden olur. Nitekim güneydoğu İngiltere'deki planlamacılar ve New York metropol bölgesindeki bölgelendirme kurulları daha fazla tekelci kira elde edilebilmesi için fırsatlar yaratmışlardır. Dolayısıyla bireysel ve sınıf tekelci kiralara genel kiralara içinde egemen konuma gelmesi, kapitalist piyasa değişim ekonomisi ve buna bağlı siyasal ve yasal kurumlardaki evrim sürecinin – belirli bir kentsellik biçiminin ortaya çıkmasıyla yakından bağlantılı bir evrim (bkz. 6. Bölüm)– bir yönü olarak görülebilir. Öyle görünüyor ki tekelci kapitalizm, tekelci kirayla el ele yürümektedir.

Buradan çıkarılabilecek sonuç (eğer Marx'ın analizinden zaten yeterince açığa çıkmadıysa), kiranın ancak koşullara bağlı olarak (belli bir üretim tarzı ve mülk sahipliğiyle ilgili bazı kurumlara bağlı olarak) var olabileceğidir. Eğer durum buysa ve eğer kullanım değeriyle değişim değeri arasındaki ilişki aynı şekilde toplumdaki geçerli genel süreçlerin bir fonksiyonuysa, bunun sonucu olarak "genel" bir toprak kullanımı kuramı diye bir şeyden söz etmek olanaksız olur. Tüm toprak kullanımı kuramlarına koşullu olarak bakmak gerekecektir. Sadece mevcut koşulları aydınlatmakta ya da egemen üretim tarzı ve toplumsal ilişkilerin doğası hakkında belli bir varsayımlar kümesi ve toplumun yaygın kuramları arasından seçenekler oluşturmada yardımcı roller oynayacak bazı kuramlar vardır. Tüm kentsel toprak kullanımı kuramlarının koşullu doğasının en açık örneği, belirli kira kavramlarının belirli kuram türleri üretmesiyle görülebilir. Örneğin Mills (1969), doğrudan farklılık kirasına başvurur, ama öte yandan Gaffney (1961) farklılık kirasını "arızı" nitelikte görür ve kiranın "toprak, talebe göre kıt olduğu için" ortaya çıktığını savunur. Bunun sonucu olarak da söz konusu kuramlar kentsel yapının bir hayli farklı analizlerini ortaya çıkarırlar. Mutlak mekân ve kiranın kademeli olarak işgal edilen toprak piyasasında elde edilen tüketici ya da üretici artığı olarak ortaya çıkarılması, kentsel konut piyasasının dinamiklerine yeni bir ufuk açar. Kira ve mekân kavramlarının nasıl birleştirildiği, ortaya çıkacak toprak kullanımı kuramının türünü açıkça belirler. O zaman da çatışan kuramları değerlendirme soru-

nu doğar. İşin başarılmasını sağlayacak olan, bir kuramın hangi durumlarda kullanılacağına açıkça anlaşılmasıdır.

Örneğin, mevcut kentsel sorunların aydınlatılmasının peşindeyse, von Thünen türü modellerin, statükocu bahaneler ve karşı-devrimci şaşırtma karışimleri olduğunu kabul etmemiz gerekir. Bu modellerin özel durumunu oluşturduğu anlam, daha önce tartışılmış, ama literatürde açıklanmamış ve görüldüğü kadarıyla da anlaşılmamıştır. Farklı neoklasik araçlara bel bağlaması ve kiranın doğası, mekânın doğası ve kullanım değeri ile değişim değeri arasındaki ilişki konusunda yapılması gereken ayrımları bulandırmaları ve bunların yanı sıra bazı sahte ölçümler, bu modellerin hak ettiklerinden fazla rağbet görmelerine neden olmuştur. Diğer taraftan coğrafyacilar, sosyologlar ve planlamacılar, bize (bazen bir model biçimine getirilmiş) bir veri ve malzeme karmaşası sunarlar; bunlar o kadar bölük pörçüktür ki, sınıf ve statünün önemi, ulaşım maliyetleri, siyasal güç gibi kentsel sistemin işleviyle ilgili açık ve yüzeysel bazı genellemeler dışında kayda değer bir şey elde etmek çok zordur. Bu anlatıların içerdikleri türden gözlemler anlamlı ve bazı durumlarda da insani koşulların karmaşık doğası hakkında aydınlatıcı olabilir, ama "her şeyin nasıl bir arada durduğu" ya da "her şeyin nasıl böyle geliştiği" konusunda pek bilgi içermezler. Gerçek aydınlanmaya en yakın olanlar, gerçek süreçleri sağlam bir şekilde kavrayıp aynı zamanda toplumsal süreçler bağlamında genellemeler ve değerlendirmeler de yapabilen, aralarında Gaffney'in kuşkusuz en önemlileri olduğu, o az sayıdaki toprak iktisatçısının çalışmalarıdır. Bu yüzden en açık görev, aynı bağlamdaki farklı mekân ve kira kavramlarını kapsayabilecek kadar genel olabilen, "özel durum" toprak kullanımı kuramları inşa etmektir. İşte burada, matematiksel analizin incelikleriyle zihnimizi meşgul etmek, yarardan çok zarar getirebilir. Kentsel toprak ve mülk piyasasında olup bitenin büyük kısmı, geleneksel yöntemlerle modellenemez – ama bu yüzden yok sayılmayı da hak etmezler. Günümüz koşullarında en acil görev, belki de bireysel ve sınıf tekelci kiraların nasıl oluştuğunu anlamak ve yapay kıtlığın yaratılması, kentsel alanların genişlemesi ve bu tür kiraların gerçekleştirilmesi becerisinin sıkıca bağlı olduğu süreçler hakkında ayrıntılı bilgi sahibi olmaktır. Şu anda, kentsel toprak kullanımı kuramının bu önemli konuda söyleyebileceği pek az şey vardır.

Diğer taraftan, eğer bazı normatif toprak kullanımı kuramları arıyorsak, von Thünen türü modeller (ve konum kuramı bütünü içindeki kardeşleri) bir hayli ilgi çekicidir. Toprağın üretkenliğinde farklılıklar vardır, uzaklık meselesinin rolü vardır, toprak kullanımları aralarında

oldukça karmaşık yollardan ilişkilidir ve toprak elde edilebilirliğinde mutlak kıtlık önemli olabilir. Bu koşullar, üretim tarzı her ne olursa olsun sürecektir. Bu koşullardan, önceden belli sosyal tercihleri temsil eden bir gölge fiyat olarak bir kira kavramı ortaya çıkar ve böylece kira (kuşkusuz fiilen ödenmiş olması gerekmez), toprak ve mekân kullanımındaki toplumsal tavırların şekillendirilmesine yardımcı olduğu gibi, toplumun emelleriyle tutarlı olarak, toplumsal açıdan yararlı toprak kullanımı kararlarının alınmasına da yardımcı olur. Kendilerine özgü bulanık bir tarzla da olsa, bir kapitalist piyasa değişim ekonomisinde kusursuz ve saf rekabetin meyvesi olarak gösterilen neoklasik modellerin, toplumsal açıdan verimli ve insancıl kentsel yapılar yaratılması yolunda devrimci girişimlerin temelini sağlamaları bir paradoks gibi görünebilir. Ama durumun böyle olması, belirli kuram ve modellerin kendiliklerinden *statükocu*, *devrimci* ya da *karşı-devrimci* olmayacaklarını da kanıtlamaktadır (bkz. 4. Bölüm). Kuram ve modeller, ancak etraflarındaki süreçlere göre kişilerin bilinçlerini şekillendirerek ya da eylem için bir sıçrama tahtası oluşturacak analitik bir çerçeve sağlayarak toplumsal uygulamaya girdiklerindedir ki, ancak o zaman bu statülerden biri ya da diğerine sahip olurlar.

KENTSELLİK VE KENT: AÇIKLAYICI BİR DENEME

ROBERT PARK, bir yazısında şöyle demişti:

Kentler, özellikle modern zamanların büyük metropolitan kentleri... bütün karmaşıklıkları ve yapaylıklarıyla, insanın en görkemli yarattısı, insan yapısı en müthiş eserlerdir. Bu yüzden kentlerimizi... uygarlığın atölyesi ve aynı zamanda da uygar insanın doğal evi olarak düşünmeliyiz. (1936, 133)

Kentsellik ve onun elle tutulur ifadesi olan kent, çok uzun süredir uygarlığın odağı sayıldığı için, kentsellik olgusunun, farklı kültürel ve tarihsel bağlamlarda birçok değişik bakış açısından incelendiğini görmek şaşırtıcı olmaz. Bu yoğun incelemeye karşın (veya belki de bu yüzden), hâlâ boşu boşuna, Park'ın meslektaşısı Louis Wirth (1938) gibi, "toplumsal bir varlık olarak kent hakkındaki mevcut bilgiyi bir düzene sokacak genel bir kuram" aramaktayız. Wirth bunları yazdığından beri, önemli bir konuda değişiklik olmuş, kent kuramı hakkında kapsamlı bir literatür çıkmıştır ortaya. Şimdi artık aşırı miktarda kuramsal formülasyon vardır, ama bazıları hiçbir genel kent kuramına sokulamayacak kadar ayrıntılara yönelik iken, bazıları bir araya gelemeyecek kadar uyumsuzdur. Bu literatürün incelenmesi sonucu edinilen izlenim, muhtemelen genel bir kentsellik kuramının hiç oluşturulamayacağıdır. Kentsellik, öyle karmaşık bir olgudur ki, kolay kolay kapsamlı bir kuramının içine konulamaz. Tanımlar gibi, kuramların da kökleri metafizik spekülasyonlar ve ideolojilerdedir ve onlar gibi araştırmacının amaçlarına ve araştırılan olgunun belirleyici özelliklerine bağlıdır. Öyle görünüyor ki, genel bir kentsellik kuramı ortaya koyabilmek için savunulacak çok fazla ideoloji, kovalanacak çok fazla şaşırtıcı spekülasyon, çok fazla araştırmacı ve kentsel olguyla karşılaşılabilen çok fazla bağlam vardır. Şu anda böyle bir kuram, bize yardım edeceğine büyük ihtimalle bizi boğacaktır: Bütün muhtemel belirtileriyle ancak anlamaya başlayabileceğimiz düzeyde karmaşıklıklar ve belirsizlikler taşıyan bir dizi olgu hakkında daha henüz olgunlaşmamış fikirlerimizle bir karara var-

mamıza neden olabilir.

Ama bu genel kuram yoksunluğu, bizi kentselliğin, kentlerin "uygarlığın atölyeleri" olmasını sağlayan temel niteliklerini araştırma çabamızdan saptırmamalı. Mevcut bilginin niceliği böyle bir araştırmayı zorlaştırır, ama literatürden, kentselliğin özü hakkında fikir edinmemizi sağlayacak bazı hayli basit kavramlar çıkarmak da olanaksız görünmemektedir. Bu denemede, bir giriş niteliğinde de olsa bu konuya eğileceğim.

ÜRETİM TARZLARI VE İKTİSADİ BÜTÜNLEŞTİRME TARZLARI

Kentsellik, toplumsal sürecin özel bir eğilim biçimi olarak görülebilir. Bu süreç insan tarafından yaratılan, mekânsal olarak yapılandırılmış bir çevrede gelişir. Kent bu yüzden elle tutulabilir, inşa edilmiş bir çevre – toplumsal bir ürün olan bir çevre – olarak görülebilir. Toplum da şöyle tanımlanabilir: "Bireyin yaşam süresinden daha uzun ömürlü, kendi kendine yeterli bir faaliyet sistemini paylaşan ve hiç olmazsa kısmen, üyelerinin cinsel üremesiyle oluşan bir insanlar grubu" (Fried, 1967, 8).

Kendi kendine yeterlilik ve hayatta kalma koşulları, grubun yeterli nicelikte maddi mal ve hizmeti elde etme, üretme ve dağıtmada başarılı bir üretim tarzına ve bir toplumsal örgütlenme tarzına sahip olmasını gerektirir. Bireysel faaliyetler bu yüzden birbirleriyle öyle eşgüdümlü ve kaynaşmış olmalıdır ki, yeteri kadar birey, grubun hayatta kalabilmesi için hayatını sürdürebilsin. Toplamların bu mücadelede kazanabilmeleri için tutmaları gereken yolun ayrıntıları muazzam çeşitlilik gösterir. Ama belki de üretim tarzları ve bunlarla uyumlu kentsellik biçimleri (nerede bulundukları fark etmez) hakkında genelleme yapmak mümkündür.

ÜRETİM TARZLARI

Bir üretim tarzı kavramını anlamak kolay değildir. Karmaşık ve görüldüğü kadarıyla belirsizdir ve Marksist düşüncede önemli bir rol oynar, ama hiçbir yerde de tam olarak açıklanamamıştır. Bu yüzden anlamını toparlamamız gerekir. Marx, *Ekonomi-Politiğin Eleştirisine Katkı*'nın önsözünde bütün çalışmaları için "yol gösterici ilke" olarak nitelendirdiği şeyi ortaya koyar. Toplumun hayatta kalmasını güvenceye almak

için insanlar, "iradelerinden bağımsız olarak" birbirleriyle toplumsal ilişkilere girmeye zorlanırlar. Bu ilişkilerin biçimi, üretim kapasitesinin gelişmesindeki ilgili aşamayla "uyumlu" olmalıdır. Marx, şöyle sürdürür:

Bu üretim ilişkilerinin toplamı, toplumun iktisadi yapısını oluşturur, yani üzerinde yasal ve siyasal üstyapının yükseldiği ve toplumsal bilincin belli biçimlerine karşılık gelen gerçek temeli. Maddi yaşamın üretim tarzı, toplumsal, siyasal ve entelektüel yaşamın genel sürecini şartlandırır. Varoluşu belirleyen insanların bilinci değildir, insanların toplumsal varoluşu bilinçlerini belirler... İktisadi temeldeki değişiklikler er ya da geç tüm o muazzam üstyapının dönüşmesine neden olur. Bu dönüşümlerin incelenmesinde, doğa bilimlerinin kesinliğiyle belirlenebilecek olan üretimin iktisadi koşullarının maddi dönüşümü ile insanların çatışmanın bilincine vardığı [iktisadi temelde] ve onu ortadan kaldırmak için mücadele ettiği biçimleri, yasal, siyasal, dini, sanatsal ve felsefi, yani kısacası ideolojik biçimleri ayırt etmek gereklidir her zaman.

Kapital'deki ve Marx ve Engels'in diğer eserlerindeki çeşitli bölümler bu alıntının anlamını daha iyi kavramaya yarayabilir. Yaşamının sonuna doğru Engels, Marx'ın konumundaki yanlış anlaşılmaları düzeltmek için çok uğraşmıştır ve 1890'da yazdığı bir dizi mektupla Marx'ın aslında ne demek istediğini açıklamaya koyulmuştur. Örneğin Bloch'a yazdığı bir mektupta şöyle der:

...tarihteki *nihai* belirleyici unsur, gerçek yaşamın üretilmesi ve yeniden üretilmesidir. Bundan daha fazlasını ne Marx, ne de ben ileri sürmedik. Bu nedenle, eğer birisi bu sözleri çarpıtıp, iktisadi unsurların *yegâne* belirleyici olduğunu söylerse, önermeyi anlamsız, soyut, mantıksız bir cümleye dönüştürmüş olur. İktisadi durum temeldir, ama üstyapının çeşitli unsurları da –sınıf mücadelesinin siyasal biçimleri ve bunun sonuçları, yani başarılı bir savaştan sonra muzaffer sınıfın çıkardığı yasalar, vb., hukuki biçimler ve hatta bütün bu mücadelelerin katılımcıların zihinlerindeki yansımaları, siyasal, hukuksal, felsefi kuramlar ve dini düşünceler ve bunların dogmatik sistemler halinde gelişmeleri– tarihsel mücadelelerin rotasını etkiler ve birçok durumda da *biçimlerinin* belirlenmesinde egemen olur... Marx ve ben, genç insanların bazen iktisadi tarafa gereğinden fazla önem vermelerinden kısmen sorumluyuz. Temel ilkeyi, bunu reddeden rakiplerimize karşı vurgulayarak savunmak zorunda kaldık ve etkileşimdeki diğer unsurlara hak ettikleri önemi vermeye her zaman vaktimiz, yerimiz ve fırsatımız olmadı. (*Seçme Yazışmalar*, 417-18)

Daha önceki bir mektupta da Engels, Conrad Schmidt'e şöyle yazmıştı:

Varoluşun maddi tarzının *primum agens* (birincil etken) olmasına karşın, bu sırası geldiğinde ideolojik çevrelerin, ikincil bir etki şeklinde de olsa buna tepki göstermesini engellememiştir... Bütün tarihin baştan incelenmesi gerekir,

toplumun farklı oluşumlarının varoluş koşulları, bunların siyasal, medeni-hukuksal, estetik, felsefi, dini, vb. bakışları hakkında birtakım görüşler çıkarmaya kalkışmadan önce, her biri tek tek incelenmelidir. Şimdiye kadar bu konuda çok az şey yapıldı, çünkü bunu ciddiye alan çok az kişi vardı. Bu alanda çok yardım alabiliriz ve ciddi çalışacak olanlar çok şey başarıp kendilerini gösterebilirler. (*Seçme Yazışmalar*, 415-16)

Üretim tarzı kavramının görünürdeki belirsizliği, kısmen üzerindeki yorumların toplumdaki farklılık göstermesinden kaynaklanır. Bu, bazıları tarafından Marx'ın kullandığı terimlerin tutarsızlığından kaynaklanıyormuş gibi algılanmıştır. Ama bu sonucun kendisi tutarsızdır, çünkü genelde, bir taraftan sabit kategori ve tanımların geçmiş, bugün ve gelecek hakkındaki yorumumuza önyargı getirdiği savunulurken, diğer taraftan da Marx'ın kullandığı türde "oynak" ilişkisel tanımların (bkz. Ollman, 1971) kabul edilemez ve akıl karıştırıcı olduğu savunulur. Marx, tanım ve kategorilerini konu edilen toplumla ilişkilendirmeye çalışmıştır. Bu yüzden "üretim tarzı" teriminin anlamını soyut olarak belirlemek zor olsa da, bunu oluşturan özellikler hakkında bir şeyler söyleyebilecek durumda olmalıyız. Üretim tarzı, gerçek (maddi) yaşamın üretilmesi ve yeniden üretilmesi için gerekli olan unsurlar, faaliyetler ve toplumsal ilişkilerden söz eder. Üç temel unsur vardır ve bunlar toplumdan topluma değişmezler:

1. emeğin amacı (doğada mevcut ham maddeler)
2. emeğin araçları (geçmiş emek tarafından biriktirilen aletler, donanım, sabit sermaye, vb...)
3. emek gücü.

Bu üç unsur, toplumda gerçek yaşamın üretilmesi ve yeniden üretilmesi için gerekli ürün ve hizmetleri şekillendiren bir faaliyet örüntüsü çerçevesinde bir araya getirilmelidir. Faaliyet örüntüleri üretimin teknolojik düzenlemeleri, işbölümü, gelecekteki üretim için gerekli ürünler, farklı çevrelerdeki toplumların tüketici ihtiyaçları ve benzerlerine bağlı olarak büyük farklılıklar gösterebilir. Üretimde bireysel faaliyeti eşgüdümlemenin toplumsal temeli toplumsal ilişkilerden oluşur: Bunlar, hem eşgüdüm mekanizmasına (bu da farklı toplumlarda farklı olabilir) hem de üretim tarzına göre değişebilir. Toplumsal ilişkiler siyasal, yasal ve diğer güçler yoluyla korunan toplumsal bir yapı oluşturur. Örneğin bazı toplumlarda akrabalık, faaliyetin eşgüdümünü sağlayan toplumsal bir yapıdır. Başka bir toplumda bir tür mülk sahipliğine dayanan bir statü sistemi aynı işlevi görebilir. Günümüz Batı toplumunda fiyat

sistemi, piyasa davranışı yoluyla büyük çapta bireysel faaliyeti eşgüdümlemektedir ve bunun gerektirdiği toplumsal yapı katmanlı sınıf toplumdur. Sosyalist toplumlar piyasa işleyişinin yerine merkezi veya ademi merkezîyetçi planlama sistemi gibi başka bir şeyler koymayı hedeflerler. Bu farklı eşgüdüm işleyişleri –iktisadi bütünleştirme tarzları– toplumun iktisadi temelinin ayrılmaz bir parçasıdır, çünkü üretimdeki çeşitli unsurlar bu yolla bir araya getirilir ve toplumsal bakımdan üretken farklı faaliyetler bu yolla tutarlı bir bütün oluşturur. Her toplum belirli bir unsurlar harmanı, belirli bir faaliyetler karışımı ve belirli bir toplumsal ilişkiler örüntüsü gösterir. Bütün bunlar, beraber ele alındıklarında ve gerçek yaşamın üretilmesi ve yeniden üretilmesine katkıları olduğu kadarıyla üretim tarzını oluşturur. Bu yüzden Engels'in her toplumu yeniden inceleme önerisi ciddiye alınmalıdır. Eğer bu kabul edilirse, üretim tarzı kavramının görünürdeki belirsizliği büyük ölçüde kaybolacaktır.

Marx ve Engels, analizlerini çoğunlukla kapitalist toplumdaki koşullara yoğunlaştırmışlardır ve bu analizden tüm üretim tarzlarına genelleme yapmak tehlikeli olacaktır. Bu, özellikle iktisadi temel ile ideolojik üstyapı arasındaki ilişki incelendiğinde geçerlidir. Engels, Bloch'a yazdığı mektupta üstyapıdaki ideolojik biçimlerin (siyasal, hukuksal, dini, vb.) bir dereceye kadar özerkliğini kabul eder ve bir tür basit iktisadi determinizm fikrini reddeder. *Kapital*'deki bazı pasajlar (örneğin cilt 3, 797) ve *Grundrisse* gibi eserler, Marx'ın görüşünün de bu olduğunu gösterir. Konunun özü şudur ki, etkileşimde olan siyasal, hukuksal, kurumsal ve benzeri biçimlerin tümü ve aynı zamanda bilinç durumu, zorunlu olarak toplumun iktisadi temelindeki koşulların destekleyicisi ve yansıtıcısıdır. Tarihsel süreçlerin ve iktisadi temel ile üstyapı arasındaki ilişkinin özellikleri çok giriftir. Engels, Bloch'a yazdığı aynı mektupta, "en sonunda tek bir bileşkeye –tarihsel olaya– neden olan sayılamayacak kadar çok ve birbiriyle kesişen gücün, sonsuz sayıdaki kuvvet paralelkenarlarını oluşturduğu" tarihsel sürecin içeriği olarak, "sonsuz sayıdaki bir rastlantılar ordusu"ndan, "insan zihnini kovalayan gelenekler"den ve "birçok bireysel iradenin çatışması"ndan söz eder. Sonunda, tarihsel olayların bu ardışıklığı içindedir ki, "iktisadi hareket sonuçta kendini bir zorunluluk olarak ortaya koyar".

Bir toplumun hayatta kalması, bir üretim tarzının sürdürülmesi anlamına gelir. Bu yüzden Marx, bir üretim tarzının kendini sürdürebilmek için gerekli koşulları yaratması gerektiğini iddia eder– bu koşulların yeniden üretilmesi, üretimin kendisi kadar önemli olur. Bu, iktisadi

temelle tutarlı olan siyasal, hukuksal ve diğer ideolojik biçimlerin (toplumsal bilinç durumları da dahil olmak üzere) sürdürülmesinin, aynı zamanda çeşitli ilişkilerin de (örneğin işbölümü) sürdürülmesinin iktisadi temelin içinde olacağı anlamına gelir. İktisadi bir sistemin ayakta kalması, örneğin üzerine inşa edildiği mülkiyet ilişkilerinin ayakta kalmasını gerektirir. Bu yüzden Marx, bir üretim tarzının kendi varoluşu için gerekli koşulları nasıl "ürettiğine" çeker dikkatimizi. Bu koşullar altında belirli bir üretim tarzı "kendi önkoşulu" olur ve "kendinden hareketle gelişmesi ve idamesi için gerekli önkoşulları yaratır" (*Grundrisse*, 107).

Bir üretim tarzından diğerine dönüşümün de açıklanması gerekir. Marx şunu iddia eder:

Hiçbir toplumsal düzen, ortaya koymaya yeterli olduğu tüm üretken güçler geliştirilmeden yıkılmaz ve yeni üstün üretim ilişkileri, eski toplumda varoluşları için gerekli maddi koşullar olgunlaşmadan eskilerinin yerini alamaz. İnsan, bu yüzden kaçınılmaz olarak sadece yerine getirebileceği görevleri üstlenir, çünkü daha ayrıntılı bir inceleme, sorunun, ancak çözümü için gerekli maddi koşullar var olduğunda veya hiç olmazsa oluşma aşamasına geldiğinde ortaya çıktığını gösterir.

Bu alıntıda iki önemli fikir vardır. Birincisi, herhangi bir üretim tarzının içinde bulunduğu doğal veya toplumsal koşullara göre kendi olanaklarını tüketme eğiliminde olduğunu ortaya atar. Toplumsal ihtimalleri tüketen veya doğal kaynak tabanını bitiren bir üretim tarzı bir şekilde kendini uyarlayıp değişmek zorunda kalır. Bu uyarlamalar, nüfus artışını kısıtlayarak, nüfusun bazı kesimlerini zorlayarak veya başka şekillerde, yeni iktisadi ve toplumsal biçimler ortaya çıkarabilecek krizleri önleyen (bilinç durumları, siyasal işleyişler gibi) üstyapısal biçimleri oluşturup toplumun dengelenmesine de neden olabilir. Veya uyarlamalar mevcut üretim tarzı içinde yeni ihtimallerin yolunu açabilir. Bu tür değişikliklerin, üstyapıdaki güçlerle, iktisadi temeldeki güçler arasında çatışma yaratması da mümkündür. Örneğin doğal kaynaklar üzerinde denetimi artıracak teknolojik değişiklikler, uygulanabilmeleri için yeni toplumsal ve yasal biçimler (yeni işbölümü, yeni mülkiyet geliri kavramları ve benzeri) gerektirebilir. Ama bu çatışmalar, belli bir üretim tarzında çözülebilir. Marx, kapitalizmi şöyle nitelendirmiştir:

...kalıcı olarak devrimcidir, önüne çıkan tüm engelleri devirir... Kapitalist üretim, daima yeniden kurulan çelişkilerle ilerler. Sürekli olarak ulaşmaya çalıştığı evrensellik, kendi doğasındaki kısıtlamalarla karşılaşır; bu, gelişmesinin

belli bir evresinde emelinin karşısındaki en büyük engel olarak görülecek ve böylece kendi kendini yıkmasıyla sonuçlanacaktır. (*Grundrisse*, 94-5)

Koşulların belli bir birlikteliği, yeni bir üretim tarzı tanımlamak için yeni bir toplumsal ve iktisadi biçimler bileşiminin oluşmasını mümkün kılabilir. Bu, bazı toplumsal ve iktisadi biçimlerin, iktisadi temelde ve üstyapıda bir üretim tarzından diğerine taşınmasını gerektirir. Zaten bu biçimlerin belli bir düzeyde kalıcılığı olmadan, bir üretim tarzından diğerine geçiş olanaksız olurdu. Böylece farklı üretim *biçimleri* aynı *tarz* içinde görülebilir ve aynı şekilde, farklı *tarzlar* içinde benzer *biçimler* saptanabilir. Kapitalizme özgü bazı biçimlere (örneğin ticaret, kredi, para, faiz) daha erken dönemlerde de rastlanmaktadır: Bu biçimler feodalizmden kapitalizme geçişte önemli roller oynamıştır, çünkü nicel değişimlerin toplum içindeki önemleri nedeniyle feodalizmden kapitalizme olan nitel değişim gerçekleşmiştir. Bu, Marx'ın argümanındaki ikinci önemli fikirdir. Bir üretim tarzının egemen olabilmesine karşın, bir tarihsel dönemin sadece o üretim tarzına özel olmayacağına işaret eder. Toplum her zaman, çatışma ihtimali olan üretim tarzları barındırır. Lukacs bunu şöyle ifade etmiştir:

Belli bir üretim tarzı, sadece yerini aldığı tarz her yerde kendine özgü toplumsal dönüşümleri tamamladığında gelişip tarihsel rolünü oynamaya başlar. Birbirlerini takip eden üretim tarzları ve ilgili toplumsal biçimlerle sınıf katmanlaşmaları, aslında tarihte daha çok *kesişen ve çatışan güçler* olarak ortaya çıkmaya eğilimlidir (1970, 45).

Üretim tarzı kavramını çevreleyen belirsizliklerin bir kısmı, çeşitli tarzları çeşitli tarih dönemleriyle özdeşleştirme çabalarından kaynaklanır. Bu kimilerini hatalı bir şekilde, üretim tarzını, kavrama Weber'in verdiği anlamla bir "ideal tip" saymaya itmiştir – diğer bir deyişle, kavramsal yaranı olan ama ampirik değeri olmayan bir şey. Tam tersine, belli bir tarihsel dönemin, özelliğinin önemli bir kısmını farklı üretim tarzlarının çatışmasından aldığı açıktır. Veya başka bir şekilde ifade etmek gerekirse, toplumun kendisi, koşullarına özgü üretim tarzının doğru tanımı üzerine yapılan çatışmayla belirlenir. İstikrarlı toplumlarda bile karşıt üretim tarzları vardır, ama çeşitli ideolojik, toplumsal, siyasal ve yasal araçlarla denetim altında tutulurlar. İşte toplumun üstyapısal unsurları bu açıdan hem toplumun iktisadi temelindeki, hem de bu temelin içerdiği toplumsal ilişkilerdeki dönüşümleri denetlemede yamsal önemde rol oynarlar. Ve bu nedenledir ki, ideolojik üstyapıda "insan çatışmanın bilincine varmış ve mücadele etmiştir". Bu yüzden,

belirli bir tarihsel dönem "feodal" veya "kapitalist" olarak tanımlandığında, bundan anlaşılması gereken, o tarihsel dönemin "feodal" veya "kapitalist" diye nitelendirdiğimiz bir üretim tarzının *egemenliğinde* olduğudur.

Bu noktada, *toplumsal bir biçim* olarak kentsellik, *inşa edilmiş bir biçim* olarak kent ve *egemen üretim tarzı* arasındaki ilişkiler üzerine bazı ön gözlemler yapmanın yararlı olacağına inanıyorum. Kent kısmen, önceki üretimde biriktirilmiş sabit varlıkların bir deposudur. Belli bir teknoloji kullanılarak inşa edilmiş ve belli bir üretim tarzı bağlamında yapılandırılmıştır (bu, kentin inşa edilmiş biçiminin bütün veçhelerinin üretim tarzına göre illa işlevsel oldukları anlamına gelmemelidir). Kentsellik bir toplumsal biçim, diğer başka şeylerin yanında belli bir işbölümüne ve egemen üretim tarzıyla genelde tutarlı belli bir hiyerarşik faaliyet düzenine dayandırılmış bir yaşam tarzıdır. Bu yüzden kentsellik ve kent, belli bir üretim tarzını dengede tutma işlevi görür (her ikisi de bu tarzın kendini idame ettirebilmesinin koşullarının yaratılmasına yardımcı olurlar). Ama aynı zamanda kent, biriken çelişkilerin de odağıdır ve bu yüzden yeni bir üretim tarzının da muhtemel doğum yeridir. Tarihsel olarak kent, etrafında belli bir üretim tarzının örgütlendiği bir eksen, kurulu düzene karşı bir devrim merkezi ve (kendisine karşı isyan edilen) bir güç ve ayrıcalıklar merkezi olarak görülür. Tarihsel olarak, kent ve kırsal kesim arasındaki antitez, etrafında toplumun tüm iktisadi tarihinin geliştiği bir hareket ve çatışma eksenini olmuştur. Marx ve Engels şöyle yazarlar:

Kent ve kırsal kesim arasındaki karşıtlık, barbarlıktan uygarlığa, aşiretten Devlete, yerellikten millete dönüşümle başlamış, tüm uygarlık tarihi süresince günümüze kadar devam etmiştir... Kentin varoluşu aynı zamanda idare, polis, vergi, vb.nin, yani kısaca belediyenin ve dolayısıyla genelde siyasetin gerekliliğini gösterir. İlk kez burada nüfusun işbölümü ve üretim araçları temelinde iki büyük sınıfa ayrılması ortaya çıkar.

Bu yüzden kentselliğin incelenmesi, toplumun iktisadi temelindeki toplumsal ilişkilerin, üstyapıdaki siyasal ve diğer ideolojik unsurların anlaşılmasına önemli ölçüde katkıda bulunur. Ama her toplumsal biçimde olduğu gibi, kentsellik de hem egemen üretim tarzı içinde önemli biçim çeşitlilikleri gösterebilir, hem de farklı üretim tarzlarında benzer biçimleri görülebilir. Örneğin (özellikle dini kurumların egemenliğindeki) bazı ortaçağ kentleri kapitalist dönemin bazı kentlerine benzeyebildiği

gibi, kapitalist üretim tarzı içindeki bazı kentler arasında muazzam zıtlıklar da bulunabilir. Yine de egemen bir üretim tarzında belli bir egemen kentsellik biçimi ve belki de kentin inşa edilmiş biçiminde bir homojenlik bulmayı beklemek mantıklı olacaktır. *Kapitalizm Öncesi Ekonomi Biçimleri*'ndeki ilginç bir bölümde Marx, (yüzeysel bilgiye dayandığı açıkça görülen) bir ön sınıflandırma denemesinde bulunur:

Eski klasik tarih kentlerin tarihidir, ama tanıma ve toprak sahipliğine dayalı kentlerin; Asya tarihi bir tür farklılaşmış kent ve kırsal kesim birliğidir (büyük kent, esas anlamıyla gerçek iktisadi yapının üzerine oturtulmuş hükümdarlık ordugâhı gibi görülebilir); ortaçağ (feodal dönem) kırsal kesimin tarihin odağı olmasıyla başlar, sonraki gelişmesi kent ve kırsal kesim karşıtlığı halini alır; modern tarih kırsal kesimin kentselleşmesidir, daha önce olduğu gibi kentin kırsallaşması değil.

Kentselliğin biçim ve işlemeyle (ve özellikle kent ile kırsal kesim ilişkisinin çeşitli biçimleriyle) egemen üretim tarzı arasında bir tür ilişki olduğu genel önermesi tamamen mantıklı görünmektedir. Esas sorun bunun doğasını aydınlatmakta. Marksist ve Marksist olmayan araştırmacılar, aynı şekilde, Marx'ın çeşitli üretim tarzları sınıflandırmasını geliştirmeye ve genel kabul görmüş bir tipoloji açısından, evrimlerinin çeşitli aşamalarında bulunan çeşitli toplumları tanımlamaya çalışmışlardır. Bu yaklaşımın zorluğu, hem iktisadi temeldeki, hem de belirgin bir ağırlıkla egemen bir üretim tarzının üstyapısındaki biçim çeşitliliğinin, bu tarzı tek bir şekilde betimlemeye izin vermemesindedir. Bir toplumu tasvir etmekte dayandığımız elle tutulur kanıtların çoğu biçimlerle ilgili olduğu için (örneğin kentlerin yayılımı, vb.), belirli bir üretim tarzının temel niteliklerini tanımlama çabalarında belirsizlik ve anlaşmazlıklar olabilir. Örneğin, "feodal" adı verilen (Marx bunu "Germanik" diye adlandırmıştı) üretim tarzının varlığında genel bir uyuşma vardır, ama bunun kesin belirleyici özelliklerinde ve hangi toplumlara geçerli bir şekilde uygulanabileceğinde uyumsuzluk vardır. Bu anlaşmazlık kısmen, feodalizmin özgül niteliklerinin ilk olarak Avrupa bağlamında çalışan Avrupalı tarihçiler tarafından saptanmış olmasından kaynaklanmaktadır; araştırmacılar analizlerini Japonya (Hall, 1962) ve erken Çin (Wheatley, 1971) gibi bağlamlara genişlettiklerinde ise çok değişmiştir bu nitelikler.

Feodalizmin özü tartışmaları, kapitalizm tartışmalarına oranla seviyeli ve düzgündür. Kapitalizm içinde çok çeşitli toplumsal biçimler var olabilir. Ülkeden ülkeye önemli kurumsal farklılıklar vardır ve zaman

içinde de farklılaşmalar olmuştur. Bazılarına göre kapitalizm, şu anda 19. yüzyıla egemen olan üretim tarzından niteliksel olarak farklıdır. Örneğin Baran ve Sweezy (1966), kapitalizmin tekelci biçiminin, tipik 19. yüzyıl bireyci kapitalizminden niteliksel olarak farklı olduğunu iddia ederler. Bazıları da, İskandinav ülkeleri ve Britanya'daki refah devletlerinde kapitalizmin, bu toplumları artık "kapitalist" olarak nitelendiremeyeceğimiz kadar değiştiğini ileri sürer. Bu görüşler kuşkusuz sadece akademik değildir, çünkü günümüz toplumunun eleştirildiği farklı analiz tutumlarını ve farklı eylem temeli reçetelerini temsil ederler. Aslında bütün gözlemcilerin onayını alabilecek şekilde tasvir edilebilecek bir üretim tarzı yoktur. Bu yüzden Wheatley'in feodalizmle ilgili vardığı şu sonucu, tüm üretim tarzlarına yaymakta yarar var.

Feodal bir toplum her şeyi kapsayan bir kavram altında kategorileştirilemez ve bir ideal tip olarak feodalizmin bütünlüğünün, feodal olduğu öne sürülen herhangi bir toplum tarafından temsil ediliyor olması gerekmez. Feodal bir toplum, bir dizi temel değişkenleri toplayan bir toplumsal, siyasal ve iktisadi bütünleştirme tarzı olarak görülebilir. Böyle bir sistemi tanımlamada, özellikle bu unsurların değişkenliklerinin sınırına dikkat etmek gereklidir. (1971, 121)

Marx'a özgü ilişkisel tarzda kullanılan üretim tarzı kavramı bir "ideal tip" kavramlaştırması değildir. Ama, belki toplumla kentsellik arasındaki ilişkiyi incelikli bir şekilde inceleyebilmek için gerekli araçların sağlanması yolunda çok geniş kapsamlıdır. Bu yüzden başka bir kavramsal araç gereklidir ve akla ilk gelen, Wheatley'in "toplumsal, siyasal ve iktisadi bütünleştirme tarzı" cümlesinin işaret ettiği.

İKTİSADİ BÜTÜNLEŞTİRME TARZI

Karl Polanyi (1968, 148-9) üç belirgin iktisadi bütünleştirme tarzı veya eşgüdüm mekanizması ayırt eder: *karşılıklılık*, *yeniden dağıtım* ve *piyasa değişimi*. Bunlar genelde, Morton Fried (1967) tarafından sırasıyla eşitlikçi, mevkili ve katmanlı olarak adlandırılan üç belirgin toplumsal örgütlenmeyle birleştirilebilir. İktisadi bütünleştirme tarzları ve toplumsal örgütlenme arasındaki birleşme kesin değildir ve Polanyi ve Fried'in ortaya attığı şemalar bazı açılardan farklılık gösterir. Genelde karşılıklılık sadece eşitlikçi toplumsal yapılarla, piyasa değişimi (Polanyi'nin verdiği kısıtlı anlamıyla) sadece katmanlılıkla, ama yeniden dağıtım hem mevkili hem de katmanlılıkla ilgili gibi görünür. Açıktır ki, biri veya diğeri egemen olmasına karşın, bir üretim tarzı içinde üç

iktisadi bütünleştirme tarzı da görülebilir. Yani bunlardan birinin varlığı, öbürlerinin olmamasını gerektirmez. Ama tarihin belli bir döneminde, belli bir iktisadi bütünleştirme tarzı egemen olabilir ve toplumun işlemesi için temel oluşturabilir. Bu yüzden, piyasanın insan faaliyetlerine nüfuz derecesine, karşılıklılığa güvenilen alanlara, yeniden dağıtım faaliyetinin yaygınlık oranına ve her üç tarzın, bir bütün olarak toplumun sürdürülmesinin dayandığı toplam faaliyet eşgüdümünü ortaya çıkarmak için ortak işlev görmesine göre nitelendirmek olanaklıdır toplumları. Toplumsal yapıyı aynı zamanda, farklı iktisadi bütünleştirme tarzlarının kurumsal desteklerinin ve birbiriyle ilişkili toplumsal özelliklerinin incelenmesiyle de ortaya koyabiliriz. Polanyi bunu şöyle ifade eder:

Öyleyse karşılıklılık, arka planda simetrik olarak düzenlenmiş gruplaşmayı varsayar; yeniden dağıtım, grupta bir ölçüde merkeziliğin varlığına bağlıdır; değişim, bütünleştirmeyi gerçekleştirebilmek için fiyat oluşturucu piyasalara ihtiyaç duyar. Farklı bütünleştirme eğilimlerinin belirli kurumsal destekler gerektirdiği açıktır." (1968, 149)

Karşılıklılık, yeniden dağıtım ve piyasa değişimi kavramları, toplumlar ve içerdikleri kentsel biçimleri incelemek için basit ve etkili araçlar sunar gibidir. Bu yüzden bu araçları kullanmadan önce bileyip keskinleştirmekte yarar var.

1 Karşılıklılık

Karşılıklılık, belli bir grup içinde ve kesin bir şekilde belirlenmiş toplumsal göreneklere göre mal, iltimas ve hizmet aktarımını içerir. Fried (1967) tarafından çeşitli karşılıklılık türleri betimlenmiştir. "Dengeli" karşılıklılık, bireyler veya üretim birimleri (örneğin aileler) arasında değişimi yapılan niceliğin (uzun vadede) yaklaşık eşit olacağı, karşılıklı bir değişimdir. Birçok grupta "dengesiz" bir karşılıklılık görülür, bu da olanlardan olmayanlara sürekli bir akış demektir. Hırsızlık olarak da adlandırabileceğimiz "eksi" karşılıklılık örneklerine de rastlanabilir. Karşılıklılık, karakteristik olarak toplumda simetrik grupların varlığıyla uyumludur (Polanyi, 1968, 1. Bölüm). Fried bu toplumları *eşitlikçi* diye adlandırır ve bunun anlamını da şöyle tanımlar:

Her yaş ve cinsiyet grubunda, bunları doldurabilecek insan sayısı kadar saygın mevki... Güç kullanabilecek herkesin –kişisel güç, nüfuz, yetki ve benzeri yollardan– bunu yapabilmesi ve bir egemenlik ve üstünlük sırası oluşturabilmek için bunların bir araya getirilmelerinin gerekmemesi. (1967, 33)

Eşitlikçi bir toplum, sistemli sosyal baskı için gerekli işleyişlere sahip değildir (bu, kişisel baskı olmaması anlamına gelmez) ve toplumsal tutarlılığı, toplumsal âdetlerce yumuşak bir biçimde kollanan gönüllü işbirliğiyle sağlanır. İlkel gruplar çoğunlukla eşitlikçidir ve değişimde karşılıklı egemendir. Bu toplumsal örgütlenme biçimi kabaca Marx'ın ilkel komünizm diye adlandırdığına eşdeğerdir. Bu tür toplumsal örgütlenmenin egemen olduğu toplumlar hakkında bazı noktaları açıklığa kavuşturmak gerek. Birincisi toplumsal ve kaynaklı sınırlarında duranlaşma eğilimindedirler ve toplumsal değişim özellikleri yoktur. Marksist anlamda tarihleri yoktur, sadece zamansız bir şekilde vardır. Kendi varoluşlarını basitçe yeniden üretirler. Aynı zamanda bu tür toplumlar çok az gelişmiş bir bireysellik duygusuna ve yakın duygusal çevredeki koşulların egemenliğindeki bir birey-doğa ilişkisi bilincine sahiptir. Bu doğa bilincini Lévi-Strauss (1966) "somutun bilimi" diye adlandırır; bu, algılama ve muhayyileye uyarlanmış ama güncel bilimsel düşüncenin soyut kavramsallaştırmalarını içermeyen bir bilimsel araştırma tarzıdır. Somutun bilimi, naif gerçekçilik ve fenomenolojik mutlakçılığın ötesine geçemez (Segal ve diğerleri, 1966) ve insanın kendisini birçok önemli konuda doğadan hem farklı hem de ayrı gördüğü "Ben-O" ilişkisi yerine, insanla doğal dünya arasında Gutkind'in deyişiyle "Ben-Sen" ilişkisi geçerlidir. Yani eşitlikçi toplumlar, egemen iktisadi bütünleştirme biçimleriyle, ideolojik üstyapılarında, "duyulabilir dünyayı duyulabilir anlamda" sömürme kabiliyetlerini ve ihtiyaçlarını yansıtan bazı özellikler gösterirler. Bu yüzdendir ki Lévi-Strauss somutun biliminin, tarımda neolitik devrimin temelini oluşturacak yeterli karmaşıklığa sahip olduğunu ileri sürer. Diğer yandan Childe'in (1942) Mezopotamya'daki kentsel devrimin gerekli unsuru saydığı bilimin yükselişini sağlayacak kadar gelişmiş de değildi.

Genelde birçok araştırmacı tarafından eşitlikçi toplumların kentselliği ayakta tutamayacağı kabul edilir. Tipik simetrik gruplaşma, kentsellik için gerekli kaynak yoğunlaşmasına izin vermez. Kentsel toplumda, büyük şirketlerin hileli ortaklıkları ve bir semtteki iyi komşular arasında dostça değişim ve karşılıklı destek gibi çok farklı yerlerde karşılıklılığın izlerine rastlanabilir. Ama karşılıklılığın egemenliğindeki bir ekonomi kentselliği destekleyemez.

2 Yeniden Dağıtımçı Bütünleştirme

Mevki toplumu Fried tarafından şöyle tanımlanır:

Değer verilen statüsü olan mevkilerin, bu statüleri sahipolabilecek nitelikteki herkesin elde edemeyeceği bir şekilde kısıtlı olduğu toplum. Böyle bir toplum katmanlı veya katmansız olabilir. Yani bir toplum, belli mevkilere erişmeyi, bütün üyelerinin yaşamın dayandığı temel kaynaklara erişmesini etkilemeden, ciddi bir şekilde kısıtlayabilir... İtibar göstergelerinin birikmesi, toplumun temelini oluşturan stratejik kaynaklar üzerinde ayrıcalıklı hak iddiası yolunu açmaz (1967, 109).

Mevki toplumları *yeniden dağıtımçı* bir iktisadi bütünleştirme tarzı özelliği taşırlar. Yeniden dağıtım, bir seçkinler grubunun faaliyetlerini desteklemek üzere, bir mal akışı (bazen de üretim üzerinde bazı hakların tesisi) şeklinde olur. Bazı merkezlere doğru veya merkezlerden dışarı mal akışı tipik bir olgudur. Fried (1967, 117), bu merkezin "mevki hiyerarşisinin zirvesi veya karmaşıklık yükseldikçe, daha büyük yapının içindeki küçük şebekenin zirvesi" olduğunu söyler. Wheatley (1971, 117), kuzey Çin'deki kentsel başlangıcın, diğer bazı unsurların yanında, "karşılıklılığın yeniden dağıtıma dönüşmesinin" sonucu olduğuna işaret eder. Karmaşık mevki toplumlarında toplumsal yapı, Christaller ve Lösch'ün konum kuramlarında türetildiği şekliyle kentsel merkezlerin hiyerarşisi tarafından temsil edilir. Johnson (1970) bu konuda yeteri kadar kanıt sağlamıştır. Kuşkusuz toplumsal yapıda bazı önemli hiyerarşi düzenleri olmadan, kentsellik ve kentsel merkez hiyerarşisi olamayacağı düşünülebilir.

Yenidendağıtımçı bir ekonomi kendisine karşılık gelen mevkili toplum biçimiyle birlikte, en azından kuramsal olarak, gönüllü işbirliğiyle ayakta tutulabilir. Geçmişte birçok mevki toplumu dinsel bir ideolojiye dayandırılmıştır ve bazı durumlarda bu, yeniden dağıtımçı ekonominin sürdürülmesinin güvencesi olmuştur. Bir ruhban sınıfı ve merkezi bir bürokrasi, köylü bir nüfus tarafından gönüllü olarak desteklenebilir. Ama yeniden dağıtımın, çıktılar ve üretim araçları üzerinde hak ihdas etmek (bu katmanlaşma anlamına gelir) yoluyla ayakta tutulması daha muhtemel görünmektedir – haklara dar bir seçkinler grubunun sahip olması ve gerektiğinde güç kullanarak korunması. Bunun kanıtı, üstyapıda siyasal kurumların ve diğer (bir tür mülk sahipliği gibi) biçimlerin ortaya çıkmasıdır. Fried (1967) yoğun bir araştırmadan sonra, aynı zamanda siyasal ve yasal kurumlara sahip olmayan, saf yeniden dağıtımçı

bir toplum örneği bulamamıştır. Bazı durumlarda yeniden dağıtımçı toplumlar da (örneğin ortaçağ Avrupası'ndaki feodal toplumlar) katmanlaşmıştır, ama bazı teokratik toplumlarda yeniden dağıtımçı ekonominin sürekliliğini sağlayan hakların, üretim araçları üzerinde mülkiyet hakkı yerine, çıktı üzerindeki ahlaki haklar olduğu görülmektedir.

3 PiyasaDeğişimi

Piyasa değişimini, karşılıklılık ve yeniden dağıtım koşullarında gerçekleşebilen takas ve değişim eylemlerinden ayırmak önemlidir. Polanyi şunları birbirinden ayırıştırır:

1. bir ürünün, kişiler arasında sadece konumsal hareketi,
2. bir ürünün bazı toplumsal mekanizmaların belirlediği fiyatla değişimi,
3. fiyat belirleyici piyasaların işlemesi sonucu oluşan değişim.

Ve şöyle sürdürür:

Değişimin bütünleştirici olabilmesi için katılımcıların davranışının, her katılımcıya olabildiğince fazla çıkar sağlayabilecek bir fiyat oluşturmaya yönelik olması gerekir. Böyle bir davranış, önceden belirlenmiş bir fiyata göre yapılan değişimden tamamen farklıdır. ... Önceden belirlenen fiyatlara göre yapılan değişim, değişim kararının ilgilendirdiği taraflardan herhangi birine kazanç sağlamaktan başka bir şey getirmez; dalgalanan fiyatlarla değişim ise ortaklar arasında ancak belirgin uzlaşmaz ilişkiler getiren bir tutum sonucu elde edilebilecek bir kazancı amaçlar. (1968, 154-5)

Piyasa değişimi çeşitli koşullar altında oluşabilir, ama bir iktisadi bütünleştirme tarzı olarak işlev görmesi yalnızca fiyat belirleyici piyasaların faaliyetlerin eşgüdümünü sağlayacak şekilde işlemesiyle mümkün olur. Bu denemede "piyasa değişimi" terimi bu anlamda kullanılacaktır.

Fiyat belirleyici piyasalar yoluyla düzenlenmiş değişim, bağımsız olarak hareket eden çok sayıda bireyin faaliyetinin eşgüdümünü sağlamak için iyi ayarlanmış bir mekanizmadır. Ama bu sistemin etkin olabilmesi için, bireylerin fiyat sinyallerine uygun yanıt vermeleri gerekir – aksi halde iktisadi bütünleştirme gerçekleşmez. Tepkiler fiyatlara ve muhtemel kârlara odaklanmalıdır. Bu yüzden değişimin odağı, *kullanım değeri* (bkz. 5. Bölüm) değil *değişim değeridir*. Malların, başka mallar satın alabilmek için para karşılığı satılmasının yerine, para, bir malın satın alınıp, sonrasında (genellikle bir dönüşüme uğradıktan sonra) daha çok para kazanmak üzere satılması için kullanılır. Bu ikinci do-

laşım süreci, iş davranışının alameti farikasıdır ve Marx'ın *Kapital*'deki analizlerinin odağını oluşturan bu dolaşım eğilimidir. Fiyat belirleyici piyasalar yoluyla bütünleştirme kapitalist üretim tarzının tipik bir özelliğidir. İşbölümünü ve üretimin coğrafi uzmanlaşmasını özendirir, rekabet yoluyla yeni teknolojilerin benimsenmesini ve oldukça etkin bir mekân ekonomisinin örgütlenmesini teşvik eder. Bunun sonucunda toplumun bütününde maddi varlık bolluğunun yaratılması ihtimalini muazzam bir şekilde artırır. Her zaman, genişletilmiş yeniden üretim sağlama eğilimindedir. Ama piyasa değişimi kıtlığa dayanır, çünkü bu olmadan fiyat belirleyici piyasalar işleyemez. Böylece, piyasa değişiminin ayakta tutulması için kıtlığın sürdürülmesi gerekir, ama piyasa değişimi yoluyla kıtlık bolluğa ulaşmış olur. Üstyapıdaki birçok kurum, bu yüzden fiyat belirleyici piyasanın dayandığı kıtlık koşullarının sağlanması için tasarlanmıştır. Bu özellikle üretim araçlarının sahipliğini düzenleyen kurumlar için geçerlidir. Sonuçta, bir toplumsal biçim olarak *katmanlaşma* ve bir iktisadi bütünleştirme tarzı olarak piyasa değişimi, çok belirgin bir şekilde ilişkilidir, çünkü Fried'ın (1967, 186) "yaşamı sürdürecektel temel kaynaklar" adını verdiği şeye erişimdeki farklılaşma iktisadi temelde kıtlığın toplumsal örgütlenmesine olanak tanımaktadır. Katmanlı bir toplumda doğal ve toplumsal özellikler "kaynaklar" olarak nitelendirilebilir. Ama hem "kıtlık" hem de "kaynak" ihtiyatla kullanılması gereken görel kavramlardır (bkz. s. 80-82, 131-2). Ama bir kez bu terimlere toplumsal bir tanım verildiğinde, kıtlık kaynakların tahsisini konu alan uygulamalı iktisat mümkün hale gelir.

Piyasa değişimi ilişkisi, bireysel katılımcının bilincini çeşitli yollarla etkiler. Birey, *kişisel* bağımlılık durumlarının (eşitlikçi ve mevki toplumlarının belirgin özelliği) yerine *maddi* bağımlılık durumlarını geçirir (Marx, *Grundrisse*, 70-73). Birey "hür" olur, ama yine de piyasa sisteminin gizli eli tarafından yönetilmektedir. Piyasa değişiminin nüfuz ettiği toplumların ideolojileri bunu yansıtır. Max Weber (1904) ve başka yazarlar (örneğin Tawney, 1937), dinsel ideolojideki değişimle Avrupa kapitalizminin doğuşu arasında asli bir bağ bulmuşlardır. Yeni bir dinsel ideolojiye ulaşma mücadelesi, feodal düzenin toplumsal ilişkilerinin yerine kapitalist düzene uygun toplumsal ilişkileri geçirme mücadelesini ortaya çıkarmıştır. Bu ideolojik mücadelenin önemli, belki de temel yönü, "değer" sözcüğünün anlamıyla ilgilidir. Hiyerarşik kişisel bağımlılık koşullarındaki bir mevki toplumunda yaşayan eski Yunanlılar için değer, kişinin "erdemliliği"nin ahlakik kıymetini gösteriyordu. Bunun sonucu olarak, bir değişimin değeri, değişime katılan kişile-

rin değerinden ayrılamazdı (Polanyi, 1968, 5. Bölüm). Bunun altında yatan ve (ortaçağ döneminin Katolik Kilisesi gibi) bütün mevki toplumlarının belirleyici özelliği olan değer kavramı, eşitlikçi toplumlardakinden farklıdır: Burada değer, bireyin (fiziksel veya psikolojik) ihtiyaçlarını karşıladığı kadıyla, mal veya lütfun o andaki kullanımına bağlıdır. Tersine, fiyat tespit edici piyasalarda değer, değişim işlemi sonucu elde edilen kaynaklar üzerindeki egemenliğin bir fonksiyonudur. Fiyat olarak ifade edilen değişim değeri, değer ölçüsü olarak paraya dayanan bir piyasa sisteminin işlevi dolayısıyla belirlenen soyut bir niceliktir. Martin Luther'in "erdemlilik" ve "kazanç" konusundaki öğütleri, bu yüzden piyasa değişimindeki değer kavramıyla ahlaki kıymet olarak değer kavramını rahatsız bir evlilikte birleştirme denemesi olarak görülebilir. Hobbes aynı denemeyi *Leviathan*'da (1651) yapar. Bir taraftan açıkça şunu ilan eder:

Bir insanın değeri veya hakkı her şeyde olduğu gibi fiyatıdır; yani gücünün kullanımı için verilebilecek olan... Ve diğer her şeyde olduğu gibi insanda da fiyatı belirleyen, satıcı değil alıcıdır.

Diğer taraftan şunu da ileri sürer Hobbes:

Ortak varlık tarafından biçilen değer olan bir insanın kamusal kıymeti, genelde insanların HAYSİYET diye adlandırdığı şeydir ve bu değer... hükümlanlık, adalet, kamusal istihdam makamları veya bu tür değerlerin ayırt edilmesi için ortayaatılmış olan isimler ve unvanlar aracılığıyla anlaşılır. (s. 151)

Bu kavramlar arasındaki çarpışma, Reformasyon'dan beri önemli bir ideolojik güç olmuştur. Örneğin eski aristokratik düzenle İngiltere'deki sanayi devriminin ilk yıllarında ortaya çıkan sanayi ve ticaret sınıfları arasındaki çatışma bu anlamda değerlendirilebilir.

İnsan ile doğa arasındaki ilişkinin bilinci de piyasa değişimi koşullarında yeni bir biçim alır. Avrupa'nın erken döneminde yeniden dağıtımcı mevki toplumları genelde bilim ve sanatın, "somutun bilimi"nde ifade edilenden çok farklı soyut biçimlerini ortaya çıkarmıştır. Hemen hemen değişmez bir şekilde, teokratik bir toplumun evrenbilimsel (kozmolojik) simgeciliğini açığa çıkarmak için göreve çağırılan mevki toplumunun bilimi soyut ve tümdengelimciydi (Eski Yunan'da matematiğin yücelmesinin nedeni de budur) ve görevi de insanın, doğanın ve toplumun imgesinin şekillendiği evrenin yapısını anlamaktı. Uygulamalı bilim sıklıkla kozmik düzeni taklit etmeyi amaçlamış, yeryüzü de buna göre şekillendirilmişti – yeniden dağıtımcı ekonomilerde kentin inşa edilmiş biçimi, Wheatley'in (1969; 1971) çok parlak bir şekilde

gösterdiği gibi, kozmolojik simgeciliğin maddi dünyaya bir izdüşümü olarak kabul edilebilir. Ama piyasa değişimi ekonomisinin nüfuzu, bilimde doğal felsefeye karşı yeni bir vurgu getirmiştir – insanın artık kendini, doğayla ilişkili olarak yeni ve farklı bir konumda görüyor olması gerçeğinden doğan bir vurgu. Rönesans'tan beri süregelen dönem, "tüm gerçeğin, iç deneyim ve dış dünya, özne ve nesne, özel gerçek ve kamusal doğru arasında ikiye bölünmesi"ne dayanan yeni bir bilinç oluşturmuştur (Langer, 1942, 22). Bu bilinç, Whiteman'ın (1967, 370) dediği gibi, "Bilimsel İkilik Çağı"nda, değişim değeri ve fiyat tepkisinin kamusal doğrusuyla, kullanım değeri ve gerçekleşen tüketimin özel doğrusu arasında bir ayırım yapmayı mümkün kılmıştır. Marx, sonuçlardan birini şöyle tanımlar:

Doğa ilk kez insan için sadece bir nesne, saf bir yarar konusu oluyor, kendi başına bir güç olarak tanınması sona ermiştir ve doğanın bağımsız yasaları hakkındaki kuramsal bilgi, onu sadece tüketim nesnesi veya üretim aracı olarak insan ihtiyaçları için denetim altına alma manevrası gibi görünmektedir (*Grundrisse*, 94).

Doğal dünyanın, doğayı insanın kullanımı için bir "kaynak" olarak gören bu kavramsallaştırılması, modern bilimsel düşüncedeki maddi doğa kavramının temelidir (bkz. Whiteman, 1969). Bu yüzden modern doğa biliminin yükselişi, piyasa değişimi iktisadının nüfuzuyla ilişkisi olmayan bir ideoloji değişikliği olarak görülmemelidir. Leonardo da Vinci'nin Floransa'nın ticaret girişiminin üst düzeyinde olduğu bir zamanda yaşayıp çalışmış olması ya da Isaac Newton'm İngiliz ticaret ve bankacılık yöntemlerinde temel bir devrim olduğu sırada Kraliyet Darphanesi'nin başında bulunması anlamlıdır (Wilson, 1965, 227): Uygulamalı matematik, siyasal aritmetik ve doğal felsefe, görüldüğü kadarıyla 17. yüzyıl Britanyası'nda el ele ilerlemiştir. Bilimciler toplumsal koşullardan yalıtılmış olarak yaşamazlar ve bilimin, devrinin toplumsal değer, tutum ve gerginliklerini yansıtmamasını beklemek gerekir. Örneğin Yi-Fu'nun "Subilimsel Çevrim ve Tanrının Bilgeliği" (1966) başlıklı hoş çalışması, eski düzenin tipik evrensel simgeciliğinin, 17. ve 18. yüzyıl doğa bilimlerinin üslubuyla subilim olgusunda nasıl çarpıştığını belgeler.

Eğer bir iktisadi bütünleştirme tarzı olarak başarılı bir şekilde işlemesi isteniyorsa, piyasa değişimi belirli yasal ve siyasal kurumları gerektirecektir. Avrupa'da yeni iktisadi bütünleştirme tarzını kolaylaştırmak için gerekli görülen sayısız yasal ve siyasal düzenleme getirilmiştir. Bu düzenlemeler bir gecede çıkarılmamıştır ve 17. yüzyıldan beri

yasal ve siyasal kurumlarda sürekli evrim gerçekleşmiştir (sınırlı sorumluluk yasasının çıkarılması, birleşik menkul değer şirketleri, holding yasası ve benzerleri). Bu yeni yasal biçim ve kurumları yaşama geçirirken her zaman eski düzenin simgeciliği serbestçe kullanılmıştır: Örneğin devlet ve diğer siyasal biçimler, teokratik toplumlarda savunulan ahlaki hakların belirleyici özelliği olan ahlaki bir kesinlik haresi takınmışlardır. Bu kurumlar uygulamada, yeni iktisadi bütünleştirme tarzını yasallaştırıp, hatta bazı durumlarda kutsallaştırarak ayakta tutmaya ve sonrasında da sürdürmeye yararlar. Ama eninde sonunda bütün bu kurumların sürekliliği baskı gücüne bağlıdır, çünkü Fried'ın dediği gibi, "katmanlaşmış toplumlar, eşitlikçi ve mevkili toplumlarda görülmeyen türden baskılar yaratırlar ve bu baskılar, sadöce içselleştirilmiş toplumsal denetimde ya da ideolojide içerilmekle kalmazlar" (1968, 186). Piyasa değişimine dayanan iktisadi bütünleştirme tarzı, baskı gücünün uygulanmasına bağlıdır, çünkü ancak bu güç yardımıyla fiyat belirleyici piyasaları ayakta tutan narin kurumların sürekliliği sağlanabilir. Piyasa değişimi yoluyla işleyen katmanlı toplumlar dinamik ve genişlemeci oldukları içindir ki, iç düzenlemeler ve yeni genişleme biçimleri gerektiren çelişkilerin oluşmasını bekleyebiliriz. Baskı, piyasa tarzı iktisadi bütünleştirmenin temel özelliklerinden biri olduğu için, bu çelişkilerin şiddet kullanılmadan çözülmesi mümkün değildir.

Özetlemek gerekirse: Karşılıklılık, yeniden dağıtım ve piyasa değişimi birbirinden ayrı üç iktisadi bütünleştirme tarzıdır. Bunlar toplumun ideolojik üstyapısındaki birbiriyle ilişkili bazı özelliklerin göstergesidir. Statü, sınıf, bu ikisinin siyasal iktidar örüntülerine izdüşümü, belirli destekleyici kurumlar ve toplumsal bilinç durumları, bu özelliklerin belki en önemli olanlarıdır. İktisadi ve toplumsal örgütlenmelerin nüanslarını yakalayabilmek için, çoğu basit ama kaba kategorileştirmede olduğu gibi böyle bir şemanın yerini de eninde sonunda daha ince bir kavramlar dokusu almak zorundadır. Ama karşılıklılık, yeniden dağıtım ve piyasa değişimi bizi, toplumsal ve iktisadi bir oluşumu nitelendirmek için kavramsal araçlarla donatır ve egemen bir üretim tarzından diğerine dönüşümü takip etmemize yardımcı olacak ipuçları sunar.

KENTLER VE ARTIK

Kentler, toplumsal artık üretiminin coğrafi yoğunlaşması sonucu oluşmaktadır. İktisadi bütünleştirme tarzı da böyle bir artık üretme ve yoğunlaştırma yeteneğine sahip olmalıdır. Kentsellik ve iktisadi bütünleştirme tarzı arasındaki can alıcı ilişki burada yatar. Ama toplumsal artık üretimi, bir anlamda kaygan bir kavramdır. Eğer onu, benim burada önerdiğim gibi, kentsellik ve çeşitli iktisadi bütünleştirme tarzlarını ilişkilendirmeye kullanacaksanız, o zaman anlamının titiz bir şekilde açıklığa kavuşturulması gerekir.

ARTIK KAVRAMI VE KENTSEL KÖKENLER

Kentsellikle ilişkili olan haliyle artık kavramı, kentsel kökenler literatüründe birçok incelemeye konu olmuştur. Kent biçimlerinin ortaya çıkabilmesi için tarımsal artık üretiminin olması gerektiği genel kabul görür. Ama artığı nasıl düşünmemiz gerektiği ve artıkların ne yoldan oluştuğu, edinildiği ve kullanıma sokulduğu konusunda birçok anlaşmazlık vardır. Anlaşmazlıkların birbiriyle ilişkili iki yönü söz konusudur. Birincisi artığın mutlak mı yoksa görelî mi tanımlanacağıyla ilgilidir. İkincisi ise, artık üretme yeteneğinin, otomatik olarak artığın en yüksek derecede üretilip, temel özelliği kentsellik olan yeni bir toplumsal gelişmeyi sağlayıp sağlamayacağı üzerine yürütülen bir tartışmadan kaynaklanır. Bu anlaşmazlık çerçevesinde, tarihsel olayların maddeci yorumuna yönelenlerle tarihsel gelişimin *primum agens*'inin (birincil etken) farklı bir yorumunu arayanlar arasında derin bir uçurum vardır. Ama bu tartışmada tarafların ayrıldıkları temel çizgileri kavrama olanağımız, maddeci yoruma karşı çıkanların bu yorumun kaba çeşitlemelerine (bazı "Marksist"lerin ortaya attığı, ama Marx ve Engels'in reddettiği çeşitlemelerdir bunlar) rağbet etme eğilimlerinden ötürü bulaşmaktadır.

Toplumsal artığın genellikle "söz konusu toplumun geçinebilmesi için gerekli niceliğin ötesinde ve üzerinde olan maddi kaynak niceliği"ni temsil ettiği kabul edilir (Polanyi ve diğerleri, 1957, 321). Ama bu "geçinebilmesi için gerekli niceliği" tanımlamak kolay değildir. Asgari biyolojik ihtiyaca eşitlenebilir ama bu tatmin edici olmaz; çünkü Orans'ın dediği gibi, "geçinme düzeyi girift bir şekilde kültürel ve biyolojik türün tekdüze ihtiyacına bağlanamaz" (1966, 25). Dikkatimizi

sadece biyolojik ihtiyaca yöneltirsek, Orans'ın "asgari altı artık" diye adlandırdığı şeyi, yani toplam çıktıyla saf biyolojik faaliyeti (metabolizma, üretim amaçlı faaliyet ve üreme) desteklemek için gerekli "asgari altı ihtiyaçlar" arasındaki farkı kabaca tanımlayabiliriz. Kültürel ve toplumsal ihtiyaçlar, bu düzeyde çıktıyla hiçbir toplumun yaşamını sürdürmemesi sonucunu doğurur (bu arada biyolojik işlevleri kültürel işlevlerden ayırmak da zaten kuşkulu bir yoldur). En iyi koşulda, asgari altı ihtiyaçlar, bireyin "saf hayvansal bir varlık" sürdürmesi durumunda geriye ne kalacağını gösterebilir. Ama bu yolla, mutlak bir artığın varlığını ortaya koyamayız.

Bir mutlak artık tanımı, hangi kültürel ve toplumsal işlevlerin toplumun yaşamını sürdürebilmesi için "gerekli" olduğunu ve hangilerinin de "fazla" olduğunu ve artığın üretimiyle desteklendiğini belirlememizi gerektirir. Bu açıkça, olanaksız değilse de mantıksız bir uğraştır, çünkü "ihtiyaç"ın tanımı (bkz. 3. Bölüm) sadece belirli teknik, toplumsal, kültürel ve kurumsal düzenler bağlamında yapılabilir. Açlık gibi basit bir şey bile bazı toplumsal durumlardan bağımsız görülemez. Örneğin Marx şöyle der:

Açlık açlıktır. Ama çatal ve pişmiş etle bastırılan açlık, el, tırnak ve dişlerle çiğ et yiyerek giderilenden değişik bir açlıktır. *Üretim tarzı hem nesnel hem de öznel olarak, sadece tüketilen nesneyi değil ama aynı zamanda tüketim usulünü de üretir.* (Schmidt tarafından aktarılmış, 1970, 84; italikler bana ait)

İhtiyaç bilinci toplumsal bir üründür; işleyen bir iktisadi temele dayanan ideolojik bir üstyapının sadece bir parçasıdır. Gereksinim düzeyi toplumdan topluma ve dönemden döneme değişir; üretim tarzının kendisine bağlıdır. *Ekonomi-Politiğin Eleştirisine Katkı*'da Marx, üretim, tüketim, dağıtım, ihtiyaç, değişim ve dolaşım arasındaki karmaşık ilişkileri inceler ve şu önemli ilkeye ulaşır:

Üretim, (1) tüketim maddelerini sağlayarak; (2) tüketim tarzını belirleyerek; (3) önce ürün diye sunduğu nesneler için tüketicide bir ihtiyaç yaratarak, tüketim üretir. (s. 197)

Birçok araştırmacı artığın göreceli bir şey olduğunu kabul etmiştir, ama artığın doğasının toplumun içsel koşulları tarafından nasıl üretildiğini Marksist olmayan araştırmacıların pek azı anlayabilmiştir. Örneğin Pearson, daha ileri gitmeden, sadece şunu kabul eder:

Göreceli artıklar sadece belli bir toplumsal birimin –bir aile, bir firma, bir dernek– ekonomisinden ortaya çıkan işlevsel taleplerin dışında bırakılan veya bir

şekilde bir kenara konulan maddi araçlar ve insani hizmetlerdir (Polanyi ve diğerleri, 334).

Rosa Luxemburg, artıkların belirli tür, bir toplumsal ve iktisadi durumdan kaynaklandığında hemfikiridir. "Her toplum artık-emek üretir," der, çünkü çalışmayanlara (özellikle çocuklar ve bazen de hasta ve yaşlılar) çalışanlarca bakılır ve sıklıkla da "yıllık ürünü tehdit edebilecek temel felaketlere karşı bir sosyal güvenlik fonu" oluşturmak gereklidir (1913, 77). Bu, eşitlikçi toplumlarda bile, ortak bir merkezi depo ve depolanan ürünün dağıtımı için toplumsal mekanizmalar oluşmasına neden olabilir. Bir tür işletme artığı, toplumun uzun vadeli yaşamı için gereklidir, çünkü hiçbir toplum gelecekteki ihtiyaç ve durumlarının ne olacağını kesinlikle bilecek kadar ileri görüşlü değildir. Bu yüzden birçok toplum güncel ihtiyacını karşılayacak olanın üzerinde ve ötesinde kenara bir şeyler koyar. Toplamlar değiştikçe kenara koyulan maddi ürün niceliği ve bunu yapma amaçları da değişebilir. Neyin artık olup neyin olmadığına tanımı bu yüzdendir ki üretimin toplumsal koşullarına bağlıdır.

Bunun sonucu olarak, maddi üretimin toplam niceliğini artırmadan, artığın toplumsal tanımını değiştirecek (veya aynı anlama gelmek üzere, ihtiyaç kavramını değiştirecek) toplumsal değişiklikleri kurumsallaştırarak artık niceliğini büyütme mümkündür. Örneğin, maddi talepler doğuran dini işlevler, kimileri tarafından toplumun ayakta kalabilmesi için "gerekli" görülebilir. Ama eğer toplumun çoğunluğu örgütlü dinsel faaliyetin gerekli olmadığına karar verirse, o zaman bu işlevlere tahsis edilen maddi ürünler artık olarak gösterilebilir. Aynı şey, o anda askeri harekâtlar ve savunmaya tahsis edilen maddi kaynakların, toplumun ayakta kalabilmesi için gerekli olmadığına karar verildiğinde de olacaktır. Her üretim tarzı ve her toplumsal örgütlenme tarzı belirli bir artık tanımı içerir. Toplum kaçınılmaz olarak birbiriyle çatışma halindeki farklı üretim tarzlarını barındırdığından, buna karşılık olarak artığın toplumsal tanımı için de bir çatışma olacaktır. Dolayısıyla artık kavramının ideolojik içeriği ve siyasal bir anlamı vardır. Kendi yararları için artık-ürünü kendine mal edenler, faaliyet ve işlevlerinin çok değerli, gerekli ve toplumun ayakta kalabilmesi bakımından yararlı olduğu hususunda, artık üretimine katkıda bulunanları ikna etmek için dolambaçlı yollara başvururlar – eski ruhban sınıfıyla savunma sanayiinin ideolojik palavraları arasında pek çok ortak nokta vardır. Bu da artığın, bireylerin tanıdığı şekliyle toplumun ayakta kalmasını sağlamak için gerekli olanın üstünde ve ötesinde bir üretim niceliği olarak tanımlan-

masını getirir beraberinde. Artık, belirli bir üretim tarzının mekanizmalarına içkin olacak şekilde tanımlanmalıdır. Toplumda, kimileri tarafından artık olarak tanımlanan, diğerleri tarafından çoğu durumda bir gereklilik olarak yorumlanabilecektir.

Artığa bu bakış, bizi biçimden yoksun bir göreciliğe mahkûm eder – biraz ileride göreceğimiz gibi, birçok Batılı araştırmacıya kabul edilebilir gelen bir durum. Bununla birlikte, eğer artık kavramı kritik bir rol oynayacaksa, artığın farklı üretim tarzları, iktisadi bütünleştirme tarzları ve kentselliğin çeşitleri ile ilişki içinde görülebileceği genel bir gözlem noktası inşa etmemiz gerekir. Bunu yapabilmek, birçok dar kafalı artık tanımının yerine kültürlerin, tarihsel dönemlerin ve sınıfların arasında köprü kurabilecek bir kavram koymayı gerektirir. Marksist bakış bunu, artık kavramını, insanın bir tür olarak varoluşundan kaynaklanan evrensel insani ihtiyaçlar görüşüyle ilişkilendirerek yapar. Bu ilişki, Marx'ın eserlerini, bir tarafa *1844 Elyazmaları*'nı ve *Grundrisse*'yi, diğer tarafa da *Kapital*'i koyarak bir araya getirmekle görülebilir. Buradan, artığın iki biçimi olduğu sonucuna varabiliriz. Birincisi, insani varlıkta gelişme sağlayabilmek amacıyla bir kenara konmuş (mevcut şekliyle toplumun üremesi için gerekli olan niceliğin üzerinde ve ötesinde) bir miktar maddi ürün olabilir. Bu yüzden Rosa Luxemburg (1913), en başta genel toplumsal ilerleme için kullanılabilecek artık yaratılmadan, uygarlıkta ilerleme olamayacağına dikkat çeker. İkinci olarak artık, bu ilk biçimine aykırı, yabancılaşmış bir tarzda da anlaşılabilir: Toplumun bir bölümünün çıkarı için, diğer bir bölümünün zararına olacak şekilde mülk edinilen maddi kaynak niceliği olarak. Tarihteki üretim tarzlarında (toplumsal örgütlenmede ilkel komünist biçimler sergileyenler hariç) artık, bu aykırı ve yabancılaşmış biçiminde ortaya çıkmıştır. Bu toplumlarda artık, yabancılaşmış emeğin ürünüyle eşitlenebilir.

Marksist artık kavramı (ilişkisel olarak yerleşmiş anlamlarıyla), kısken, insan türünün evrensel ihtiyaçları olduğu görüşü ile mutlak bir artık kavramını savunan anlayışlar birbirine karıştırıldığı için, Batılı literatürde (ve bazı Marksistler tarafından da) yanlış anlaşılmıştır. Ama artık kavramının, Marksist düşüncenin genel yapısındaki ilişkisel rolü konusunda daha ciddi yanlış anlaşılmalarda vardır. Pearson, Adams ve Wheatley gibi Batılı araştırmacılar, özellikle Gordon Childe'nin kentsel kökenler konusundaki çalışmasında yansıtıldığı şekliyle Marx'ın argümanlarına karşı aşırı eleştirel davranmışlardır. Kabul etmek gerekir ki Childe, Marksist görüşü sunuşunda muğlaklıktan kaçınabilmeyi her zaman başarabilmiş değildir, diğer yandan çoğu durumda kendisine atfe-

dilen bazı görüşleri de aslında savunmuş değildir. Bu konuyu biraz sonra ele alacağız, ama birçok Batılı araştırmacının savunduğu diğer görüşün nasıl geliştiğini görmek ilgi çekicidir.

Pearson, Adams ve Wheatley gibi araştırmacılar tarafından benimsenen artık kavramı bağlamında, onların kentsel köken kavramları ve kentselliğin doğasına temel yaklaşımları üzerinde, biçimden hayli yoksun görececi tutumun bazı sonuçları olmuştur. Artık, her bir toplum için tekil ve özel düşünüldüğü içindir ki kenitsel biçimlerin ortaya çıkması veya genelde kentselliğin işlemedeki özel rolü hakkında anlamlı bir şey söylemek çok zor, belki de olanaksızdır. Bir artık üretilmektedir – bundan eminiz; ama bu çok çeşitli yollardan olabilir. Örneğin, Pearson'ın artık düşüncesinden toplumsal örgütlenmenin başka konularına nasıl atladığına dikkat edin:

Aşıldığı anda artığın otomatik olarak ortaya çıkacağı mutlak tüketim değerlerinin peşinde olmadığımıza göre, araştırmanın ilgisi, yeni veya kapsamı genişlemiş toplumsal rollerin maddi ihtiyaçlarını destekleyecek şekilde, mevcut iktisadi sürecin yönünü değiştiren kurumsal araçların olumlu etkisine yönlendirilmelidir. (Pearson ve diğerleri, 1957, 334)

Kurumsal biçimlerin "olumlu etken" oldukları bir kez belirlendiğinde, bir artığın üretimine bağlı sorunlara –yeterince gerçek sorunlar olmalarına karşın– ikincil bir önem verilmiş olur. Böylece toplumsal değişim, mevcut üretim tarzını destekleyen koşullar, kendi iç gelişme ve genişlemeleri sonucunda yavaşça tükenirken, toplumsal pratiğin –bir egemen üretim tarzından diğerine geçişin belirlediği– zorunlu evrimine bağlanacağına, insanların zihinlerinde hareket halinde olan bir güce bağlanır. Artığın da her zaman ortada, alınmayı beklediği öne sürülür. Pearson şöyle yazmıştır:

Her zaman ve her yerde, elde edilebilir muhtemel artıklar bulunmuştur. Önemli olan onları yaşama geçirecek olan kurumsal araçlardır. Ve gerekli çabayı ortaya çıkaracak, fazladan miktarı bir kenara koyacak, artığı tasarlayacak araçlar, iktisadi sürecin örgütlenmesi kadar geniş ve çeşitlidir. (Polanyi ve diğerleri, 1957, 339)

Wheatley'in görüşleri Pearson'ınkilerin yankısı gibidir:

Öyleyse bir "toplumsal" artık, ilgili toplum tarafından artık olarak belirlenir ve gerçekleşmesi o toplumun üyelerinin elinden ürün ve hizmetleri koparabilecek bir güç odağının varlığına bağlıdır. İlkel insanlardan hiçbirisi bütün uyanık saatlerini yiyerek, üreyerek ve toprağı işleyerek geçirmemiştir: En güçsüz olanları bile kaynaklarının bir kısmını yararsız uğraşlarda sarf ederek artığın varlığı-

nı göstermişlerdir. Yeniden dağıtımçı ekonomilerde, kaynakların harekete geçirilmesinden sorumlu yöneticiler, uzun zaman önce insan bünyesinin neredeyse sonsuz esneklikte olduğunu ve bu yüzden çiftçilerin en perişan durumda olanında bile, merkezi bürokrasinin yararına, sıkılacak biraz daha özsuyu bulunduğunu fark etmişlerdi. (1971, 268)

Adams da benzer şekilde, "Kentsel Devrimin çekirdeğindeki dönüşüm, toplumsal örgütlenme alanındadır," (1966, 12) sonucuna varmıştır. Kentselliğin ortaya çıkışında toplumsal örgütlenmenin hangi yanının belirleyici rol oynadığı tartışma konusudur. Pearson birçok ihtimali kabul eder; Wheatley ise kutsal alanın yerini ayin alanının almasını öne çıkarır ve böylece de dini kurumları önemli görür. Gerçekte, birçoğunu Marx'ın üstyapısal olarak nitelendireceği çeşitli toplumsal ve örgütsel özellik, kentselliğin başlangıcındaki olumlu etken ya da etkenler rolünü alabilmek için sanki resmi geçit yapmaktadırlar. Batılı araştırmacıların yaklaşımlarında kendi aralarında dikkate değer farklar vardır; ama görüşleri, her toplumun, ayakta kalabilmesi için bir iç dönüşüme zemin hazırlayan ve sonunda bu dönüşümü gerekli kılan iç çelişkiler içerdiğini gayet basit bir şekilde ortaya koyan Marx'm görüşleriyle ciddi bir şekilde farklılık gösterir. Bu iç dönüşümler süresinde yeni bir üretim tarzı ortaya çıkabilir. Ve her belirli üretim tarzı kendi varlığını sürdürebilmesi için gerekli üstyapısal biçimleri ürettiği gibi, bir artık kavramına da tanım ve elle tutulur bir biçim vermektedir.

Maddeci argümanın Pearson ve sonrasındaki yazarlar tarafından reddedilen şekli, Marx tarafından ortaya atılandan ciddi ölçüde farklıdır. Nitekim Pearson "artık kuramı" diye adlandırdığı şeyi ilk önce ilerleyen teknoloji ve üretkenlikle artıkların belirdiği, sonra da bunu "birincil önemde toplumsal ve iktisadi gelişmelerin" takip ettiği çift kademeli bir argüman olarak betimlemiştir. "Ticaret ve piyasalar, para, kentler, sosyal sınıf ayrımları ve aslında uygarlığın kendisi, bir artığın ortaya çıkışını takip eder" (Polanyi ve diğerleri, 1957, 321). Pearson daha sonra bu aslı olmayan argümanı reddetmektedir. Ona göre, birincisi, kentler iktisadi gelişmenin bir aşamasında artığın ortaya çıkması sonucu oluşmamıştır; ikincisi, "varoluşun maddi ve toplumsal yönleri arasındaki karşılıklı ilişki öyle bir şeydir ki, 'ilk' ve 'sonra' gibi aşamalara bölünmez"; ve üçüncüsü, artığa, kentselliğin ortaya çıkmasının altındaki toplumsal ve iktisadi değişimlerin gerekli ama yeterli olmayan nedeni olarak bile bakılamaz. Adams da -kendisinin ve Wheatley'in (1971, 278) Gordon Childe'a atfettikleri- şu fikri reddetmişlerdir:

Tarımcılarda, üretkenliği teknolojileriyle tutarlı en yüksek potansiyel noktaya çıkarmak için içsel bir eğilim vardır, yani üretimlerini geçinme ihtiyacının üzerinde azami düzeye çıkarma, ve böylece gıda üretme yükümlülüğünden kurtulmuş seçkinlerin yeni sahiplenme ve tüketim şekillerini doğurma eğilimi. (1966, 45)

Artık üretimi ile kentselliğin kökenleri arasındaki ilişkiyi konu alan bu iddianın ilginç bir özelliği, (bir çeşit Marksist olan) Childe'a atfedilen görüşleri çürütmek için ortaya atılan argümanların, bazı çağdaş Batılı araştırmacıları hiç olmazsa bazı açılardan Marx'inkine benzeyen konumlara yerleştirmiş olmasıdır. Kuşkusuz hâlâ bazı temel anlaşmazlıklar vardır. Marx, üstyapıdaki kurumsal ve toplumsal biçimlere, Pearson ve Wheatley'in açıkça onlara verdiği özerkliği vermezdi. Her ne kadar iki argümanda da artığın görelisi olduğu düşünülüyorsa da, onun görelisi düşünülebilmesinin usulü hakkında Marx çok daha yapılanmış bir görüşe sahiptir (bkz. Ollman, 1971, 12-42). Ama ne Marx, ne de Childe artığın mutlak olduğunu veya kentsel biçimlerin ortaya çıkmasında nedensel etkisi olduğunu iddia etmemiştir. Örneğin Childe şöyle yazmıştı:

Neolitik ekonomideki en kötü çelişkiler, çiftçiler topraktan ihtiyaçlarının üzerinde bir artık çıkarmaya ikna edildikleri veya zorlandıklarında ve bu artık, kendi besin maddelerini üretmekle doğrudan meşgul olmayan yeni iktisadi sınıflara sunulduğunda aşılmıştır. Gerekli artığı üretme olanağı neolitik ekonominin içinde vardı. Ama gerçekleşmesi, bütün barbarların elindeki uygulamalı bilim dağarcığına yeni eklentileri ve toplumsal ve iktisadi ilişkilerde değişiklikleri gerektirmişti. (1942, 77)

Artık üretme yeteneği ve bunu kentsellikle tutarlı bir biçimde gerçekleştirme yeteneği, burada açıkça iki ayrı şey olarak görülüyordu. İkincisi, neolitik çiftçiyi sadece geçinmesi için gerekli olandan fazlasını üretmeye ikna edebilecek veya zorlayabilecek bir iktisadi ve toplumsal örgütlenme biçiminin ortaya çıkmasına bağlıydı. Görüldüğü kadarıyla Childe, artık üretme yeteneğini kentselliğin ortaya çıkması için gerekli, ama yeterli olmayan bir koşul olarak görüyordu. Ama Marx, artığın nasıl yaratıldığı ve kurumlaştığının kavranması için daha iyi bir bakış açısı sunar – genellikle yanlış yorumlanan ve açıklama gerektiren bir bakış açısı.

ARTIK-DEĞER VE ARTIK KAVRAMI

Marksist artık kavramı, Marx'ın kapitalist toplumda var edildiği şekliyle artık-değerin yabancılaştırılmış biçimini analizinden çıkar. Artık-değer, üretimin toplam değerinin, (üretim araçları, ham maddeler ve iş aletlerini kapsayan) sabit sermaye ve değişken sermaye (emek gücü) çıkarıldıktan sonra kalan kısmıdır. Kapitalist koşullarda artık-değer, kısmen faiz, kâr ve kiranın üç biçiminden oluşur. Eğer üretim sürdürülecek ve kapitalist üretim tarzı ayakta kalacaksa, o zaman yeteri kadar değer, bu değerın satın alabileceği mal tüketimiyle geçinmesine ve üretmesine olanak tanımak için emeğe tahsis edilmelidir. Tüketilen mal miktarı en az, biyolojik olarak yaşamı sürdürmek için gerekli niceliğe eşit olmalıdır (burada Marx, Orans tarafından önerilen asgari altı ihtiyaç düzeyi kavramına benzer bir fikre başvurur gibi görünmektedir). Ama üretimi sürdürmek için gerekli toplumsal koşul ve ilişkilere bağlı olarak, bazı toplumsal ihtiyaçların olacağı açıktır. Toplumdaki dönüşümler kaçınılmaz olarak gerçek ve algılanan ihtiyaçlarda dönüşümlere yol açar, çünkü Marx'ın *Felsefenin Sefaleti*'nde (147; aynı zamanda bkz. 40) belirttiği gibi, "tüm tarih, insan doğasının dönüşümünden başka bir şey değildir". Bu yüzden, artık-değerin niceliği, emeğin sosyal ve biyolojik ihtiyaçlarını karşılamak için gerekli ürün niceliğine bağlıdır. Marx'ın kapitalist üretim tarzına itirazı, kısmen, kapitalist artık-değer biçimlerini azamiye çıkarma dürtüsünün, kaçınılmaz şekilde bir sınıf olarak kapitalistleri (kendi bireysel iradeleri dışında olsa da) emekçinüfusun geçinme düzeyini asgari altı ihtiyaç çizgisinin gittikçe daha yakınına sürmeye itmesidir. Bu süreç boyunca emek insanlık dışına itilmekte ve "hayvansal" bir yaşam düzeyine indirilmektedir. Özellikle ilk sanayicilerin başarısı Wheatley'in belirttiği gibi "çiftçilerin en perişan durumunda olanından bile, merkezi bürokrasinin yararına biraz daha özsuysıkan" erken dönem Chou hanedanının bürokratlarından pek de farklı görünmemektedir.

Kapitalist bir ekonomide artık-değer, değişim değeri veya para açısından ölçülen bir niceliktir. Yeniden dağıtımcı bir ekonomide değer, ahlaki kıymete eşitlenir. Ama değer, toplumsal gerekliliği olan emeğin uygulanmasıyla ortaya çıktığı için, her iki tür toplumda da artık-değerin üretimi artık-emek gücüne eşitlenebilir. Emekçinin gününün bir bölümü, artık-değer üretimine adanmıştır ve bir bölümü de emek gücünü sürdürmek ve üretmek için gerekli olanla eşdeğerini üretmeye tahsis edilmiştir. Bu nedenle artık-emek, emekçi tarafından, başka biri veya

başka bir şeyin desteklenmesi için sarf edilen emek gücüdür. Buradan, Marksist yabancılaşmış artık kavramıyla yabancılaşmış emek arasındaki bağlantı ortaya çıkar. *Kapital*'de şöyle der Marx:

Artık-değerin doğru anlaşılması için, onu yalnızca artık-emek zamanının maddeleşmesi, sadece gerçekleşmiş artık-emek olarak düşünmek, değerın tam olarak anlaşılabilmesi için onu, yalnızca saatler süren emeğin maddeleşmesi, sadece gerçekleşmiş emek olarak düşünmek kadar önemlidir. Toplumun çeşitli iktisadi biçimleri arasındaki, örneğin ücretli emeğe dayanan bir toplumla köle emeğine dayanan arasındaki temel farklılık, bu artık-emeğin her iki durumda esas üreticiden, yani emekçiden koparılma tarzındadır. (cilt 1, 217)

Daha ilerde Marx şu şekilde ortaya koyar:

Artık-emeği sermaye icat etmemiştir. Özgür olsun veya olmasın emekçi, kendi geçimi için gerekli çalışma zamanına, toplumun bir kesiminin üretim araçları üzerinde tekeli olduğu her yerde, bu kesim ister Atinalı, Etrüsk teokrat, Romalı yurttaş, Norman baron, Amerikalı köle sahibi, Eflaklı boyar, isterse de modern toprak sahibi veya kapitalist olsun, üretim araçlarına sahip olanlara geçinme aracı üretmek üzere fazladan bir çalışma zamanı ekler. (235)

Bu yüzden kapitalist toplumda artık-değer, piyasa değişimi koşullarında artık-emeğin göstergesi olarak görülmelidir. Luxemburg'un belirttiği gibi, eşitlikçi toplumlarda bu artık-emek zayıfların desteklenmesi ve çevresel belirsizliklerden korunmak için yaşama geçirilir. Ama yeniden dağıtımcı toplumlarda artık-emek yabancılaştırılmış bir biçim alır. Bu yüzden de eşitlikçi toplumdan yeniden dağıtımcı topluma bir dönüşüm, artık-değerin –muhtemelen bile isteye olmayan– toplumsal olarak yeniden tanımlanmasını getirir. Bu yüzden Marx (*Kapital* cilt 1, 512-15), "insan emeğinde, artık-ürün sağlayacak kendinden bir nitelik olmadığı", ve "yabancılar için artık-emek olarak" emek sarf edilmesinin "zorlamayla olması gerektiğini" iddia eder. Artık-emek sarf etme yeteneği, artığın yabancılaşmasını garantilemez. Ve artık da, toplumsal açıdan artık kabul edilenlere bağlı olan göreceli bir anlam dışında düşünülemez. Marx'taki bütün kavramlarda olduğu gibi (Ollmann, 1971; ayrıca 7. Bölüm) artık kavramı da ilişkiseldir ve bu yüzden de toplumları, artığın belirlenmesi ve elde edilmesi yollarına bakarak ayırt etmek olanaklıdır. Marx, en önemli ayrımı yabancılaşmış ve yabancılaşmamış artık kavramları arasında koyar. Ama yabancılaşmış kategorisi içinde, yeniden dağıtımcı ekonomilerle –ki burada amaç kullanım değeri elde etmektir ve soğurulabilecek artık-ürün niceliği de doğal kısıtlamalara tâbidir– piyasa değişimi ekonomilerini –ki burada amaç değişim değeri elde etmektir ve artık-değerin sömürülmesinin tek kısıtlaması da gelecekteki

üretim uğruna emek gücünün sürdürülmesi ve üremesi ihtiyacından kaynaklanır— birbirinden ayırır. Bu ikinci iktisadi bütünleştirme tarzı birincisine oranla artık-emek gücünün daha sıkı bir takibini getirir. Diğer bir deyişle köle emeği, ücretli emeğe oranla sömürülmeye daha az eğilimlidir.

Artık emek gücünün elde edilmesi kentselliğin ortaya çıkmasını gerektirmez: Kentsellik toplumsal artık-ürünün önemli bir miktarının mekânda belirli bir noktada yoğunlaşmasına bağlıdır ve toplumsal artığın elde edildiği halde dağınık kalması da mümkündür. Pearson, "karşılıklılaşma özgü zorunlu paylaşım uygulaması... tasarrufa yönelten pek çok kişisel belirsizliğe karşı güvence oluşturduğu için, bireysel artık birikimine neden olmaz," der (Polanyi ve diğerleri, 1956, 336). Karşılıklılaşma koşullarında değişim örüntüleri, ne büyük niceliklerde toplumsal artık oluşumuna, ne de artığın toplumun bir kesiminin elinde yoğunlaşmasına neden olacaktır. Karşılıklılaşmada kentselliğin olmayışı, artığın belirlenme yollarına, muhtemel artığın kısıtlı elde edilebilirliğine ve artığın kalıcı bir şekilde yoğunlaşmamasına bağlanabilir. Diğer taraftan yeniden dağıtımcı bir iktisadi bütünleştirme tarzı, artık-emekğin ürününün yoğunlaşma yeteneğini getirir beraberinde, ama bu yoğunlaşmanın kentselliğin ortaya çıkmasına yeterli olabilecek kalıcılık ve nicelikte olup olmadığı ayrı konudur. Ama daha çok artık-değer toplamak üzere yeniden dolaşıma çıkarılan kalıcı artık-değer yoğunlaşmasına en belirgin biçimde yol açan şey piyasa değişimi tarzıdır. Üç farklı iktisadi bütünleştirme tarzı farklı kurumsal ve örgütsel düzenlemelerle bağlantılıdır ve bu arada, günümüz Batılı araştırmacıların, bu kurumsal ve örgütsel düzenlemeleri kentselliğin toplumsal bir biçim olarak ortaya çıkması ve yayılmasının açıklaması olarak vurgulamaya eğilimli oldukları dikkatimizi çeker.

Ancak, karşılıklılaşmadan yeniden dağıtıma geçiş ve sonunda piyasa değişiminin ortaya çıkışında çözülecek daha derin bir iktisadi sorun vardır. Bu, ilkel birikime neden olan genişletilmiş üretim sorundur. Rosa Luxemburg şöyle ortaya koyar bunu:

Eskisiyle aynı ölçekteki üretim sürecinin tekrarından ibaret olan basit yeniden üretim, sosyal tarihin uzun dönemleri boyunca görülür... Ama basit yeniden üretim, genel iktisadi ve sosyal durgunluğun kaynağı ve şaşmaz göstergesidir. Genişletilmiş yeniden üretim olmaksızın ileriye doğru önemli bir adım atmak mümkün değildir; çünkü uygarlıktaki kesin bir ilerlemenin temeli ve toplumsal dürtüsü yalnızca üretimin o andaki gerekliliğin ötesine derece derece yayılmasında yatar. (1913, 41)

Karşılıklılıktan yeniden dağıtım yönündeki bir dönüşüm, salt iktisadi nitelikte bir sorun taşımaktadır: basit yeniden üretimin yerine genişletilmiş yeniden üretimi geçirme. Marx ve Luxemburg'un ikisi de bunun bir "ilkel birikim" gerektirdiğini ileri sürerler. Marx'ın "üreticiyi üretim araçlarından ayırma tarihi sürecinden başka bir şey olmayan" ve "insanlık tarihine ateş ve kandan harflerle yazılmış" bir mülksüzleştirme süreci diye tanımladığı (*Kapital*, cilt 1, 714-15) ilkel birikim, nüfusun belli bir kesiminin –sabit değer olarak mevcut birikmiş kullanım değerlerinin ya da emek gücünün sahiplenilmesi / mülk edinilmesi yoluyla– genişletilmiş yeniden üretime yatırılacak artık kazanç sağlama amacıyla sömürülmesi demektir. Marx'ın ilgilendiği kadarıyla bu sürecin anahtar unsuru, üretimde (iktisadi temelde), nüfusun belli bir yüzdesinin kendini üretim araçları üzerindeki denetimden ayrılmış bulunduğu yeni ilişkilerin ortaya çıkmasıdır. Bu yüzden ilkel birikim, başta yeniden dağıtımın egemen olmasına karşın, içinde piyasa değişiminin tohumlarını taşıyan katmanlı bir toplumun ortaya çıkmasına dayanır.

Rosa Luxemburg'un daha sonraki ilkel birikim analizi, Marx'ın ana hatlarını çizdiği sorunu tam olarak çözemiyor olmasına karşın, daha derinlemesinedir. Kentsellik bağlamında ilgi çekici üç noktayı ortaya koyar. Birincisi, artığın bir kısmı yeni üretim araçları yaratmakta kullanılmıyordu. Bu araştırma sabit bir biçim aldığı oranda, kentin yapılanmış biçimine katkıda bulunacaktır. İkincisi, ilkel birikim, onunla birlikte gelişecek olan, üretilen artık-ürün için bir fiili talep gerektirir. Kapitalist üretim tarzı koşullarında bu, kapitalist sınıfın doğrudan değişim değerinin genişletilmesiyle ilgilenmesi ve bunun gerçekleşmesi için, eski kullanımların genişletilmesi veya yeni kullanımlar yaratılması yoluyla etkili bir talep yaratmak gerekmesi açısından özel bir güçlük doğuracaktır. Yeniden dağıtımcı ekonomilerde –ki kullanım değerine bağlıdır– bu ekonomiler– bu sorun aynı şekilde ortaya çıkmaz. Ama her iki durumda da kentin, artık-ürünün harcanmasının merkezi olduğunu görürüz. Anıtsal mimari, savurgan ve çarpıcı tüketim ve günümüz kentsel toplumundaki ihtiyaç yaratma, hep bu aynı olgunun farklı belirtileridir. Bu yüzden kent kısmen, etkili bir talep üretim alanı olarak yorumlanabilir. Üçüncüsü Luxemburg, uygun ilkel birikime erişmek için, kapitalizm gibi bir genişletilmiş üretim tarzının vazgeçilmez koşul olduğunu iddia eder, onun görüşüne göre ilkel birikim artışının en önemli mekanizmaları, piyasa değişimci iktisadi bütünleşme tarzının toplumsal hayatın unsurlarına ve yeni alanlara sürekli artan nüfuzu ve iktisadi emperyalizmdir. İlkel birikimin bütün öyküsünün bu olmadığına ilişkin

güçlü kanıtlar olmasına karşın, "küresel metropolcülük" olarak da adlandırılabilir olan günümüz kentselliğinin, iktisadi emperyalizmin küresel bir biçimine yerleşmiş olduğundan da kuşku yoktur. Bütün bunlar bizi şu soruya doğru yönlendirir: Günümüzün kentsellik koşullarında artık nasıl tanımlanabilir ve nereden gelir?

ARTIK-EMEK, ARTIK-DEĞER VE KENTSELLİĞİN DOĞASI

Pearson, Wheatley ve diğerleri, kentselliğin ortaya çıkışının altında yatan nedenler olarak gördükleri kurumsal ve örgütsel dönüşümlere odaklandıklarında, ilkel birikimin gerçekleştiği bu sürecin birbiriyle ilişkili bazı özelliklerine dikkat çektiklerini görebiliriz. Açıktır ki artığın, toplumsal olarak belirlenen biçimiyle bile, nedensel etkililiği yoktur – olduğunu varsaymak, Marx ve Engels'in yürekten reddettikleri, tarihin o kaba maddeci yorumuna kapılmak olacaktır. Durum şudur ki, toplumun iktisadi temelindeki radikal değişimler "artık" kavramının yeniden belirlenmesini ve üretimde bu belirlemeyle uyumlu yeni toplumsal ilişkileri getirir. Değişmeler, toplumun ideolojik üstyapısından basitçe üretilmemiştir ve hiçbir zaman da üretilemez: İktisadi bütünleştirmenin yeni biçiminin ortaya çıkması için iktisadi koşullar uygun olmalıdır. Bu iktisadi koşullar eski değerlerin birikimini içerir. Yeniden dağıtımın ortaya çıkmasının maddi koşulları var olmalı veya en azından oluşma aşamasında bulunmalıdır (bkz. s. 185). *Kapital*'de Marx bunu şöyle anlatır:

Uygarlığın şafağında emeğin elindeki üretkenlik küçüktü, ama onun araçlarının geliştirdiği ve onunla beraber gelişen istekler de küçüktü. Bir de, erken dönemde, diğerlerinin emeğiyle geçinen kesimin doğrudan üretenlere oranı da çok düşüktü. Emeğin üretkenliğindeki ilerlemeyle birlikte toplumun bu kesimi hem mutlak anlamda hem görelî anlamda arttı. Ayrıca, gelişim sürecinin ürünü olan bir iktisadi topraktan, kendisine eşlik eden ilişkilerle birlikte sermaye fıskırdı. Bunun başlangıç noktası ve temelini oluşturan emeğin üretkenliği, doğanın değil, binlerce yüzyılı kapsayan bir tarihin armağanıdır. (cilt 1, 512)

Childe'in yansıttığı işte bu argümandır. Yani, artık kavramının sorduğu gerçek soru şudur: Toplumun iktisadi temelinde, yeniden dağıtımın ve sonunda piyasa değişiminin, iktisadi bütünleştirme tarzları olarak ortaya çıkmalarına yol açan koşullar nelerdi?

Karşılıklılıktan yeniden dağıtıma dönüşümdeki temel özellikler hesaba katılmalıdır bu noktada. Birincisi nüfus (veya hiç olmazsa nüfusun bir kesimi), ürettiği çıktıdan veya üretim araçlarına erişim olanağından

koparılmalıdır. İkincisi, toplumdaki toplam üretkenlik, nüfusun üretici olmayan kesimini geçindirmeye yeterli olmalıdır. Marx ve Childe'in bu iki özellik konusundaki argümanlarının çok basite indirgenmiş olduğundan kuşku yoktur. Childe tarım üretkenliğini artıran teknolojik değişmelere odaklanmıştır. Kuşkusuz bu, Adams'ın da (1966, 45) teslim ettiği gibi, önemlidir. Ama toplam nüfustaki bir artış, üretkenlikte bir değişmeye gerek olmadan daha büyük bir toplam artık üretebilir. Örneğin Orans (1966), toplam nüfus, katmanlaşma ve artık yaratma faaliyetlerinin birleşik ilişkileri konusunda güzel bir çalışma yapmıştır. Nüfus yoğunluğunun önemli olduğu da öne sürülebilir. Yeniden dağıtımcı ekonomilerde artık emek gücü koparılması, ekonomilerin kentsel merkez etrafında mekânsal bütünleştirilmesini içerdiği için, iletişim kolaylığıyla birleştirilmiş daha sık nüfus, daha az çabayla daha çok toplam artık emek gücü koparılmasını olanaklı hale getirecektir. Bir başka nokta daha var. Artık emek gücü sağlayan nüfus, bunu genellikle istemeden yapar. Köleler kaçabilir ve hareketli bir nüfus da bazı sömürü merkezlerinin etki alanı dışına taşınabilir. Bu yüzden artık emek gücü sağlayan nüfusun hareketsiz olması önemlidir. Bu, kısmen sabit değerlerin –alan tasfiyesi gibi– hareket etmeyi güçleştirdiği üretim tarzlarını veya sömürücü kent merkezlerinin etki alanından uzakta yaşam alanı bulmayı zorlaştıran fiziksel engelleri veya nüfus yoğunluğunu işaret eder. Bu yüzden artık emek gücü, kentsel merkezlere veya kent merkezinin etki alanındaki toprağa bağlı olmalıdır (ve bunun ideolojik tercihler sonucu olabileceği de düşünülemez).

Hiçbir koşul kümesinin, tek başına, iktisadi bütünleştirmenin yenedağıtımcı biçimlerini ayakta tutmayı garantilemek için gerekli sayılamayacağı açıktır. Yine de yukarıda belirtilen koşulların birleşiminin gerekli olduğu görülmektedir. Hangi koşulların gerekli olduğunun belirlenmesi tarih araştırmacısının işidir. Ama bazı koşullarda (yerleşik tarım, yüksek nüfus yoğunluğu, kolay iletişim biçimleri, belli bir teknolojiyle yüksek doğal üretkenlik ve benzerleri gibi), diğerlerine göre, artık olarak belirlenen ürünün yüksek nicelikler halinde koparılıp alınması (yabancılaşmış emek biçiminde) daha kolay olur. Dahası bu koşullar, "binlerce yüzyılı kapsayan" bir tarihin sonucudur. Childe'in kentsel başlangıç görüşünden çıkarılacak bütün sonuç budur. Bu argüman karşısında Pearson ve Wheatley'in, artık üretimi için gerekli bir koşulun olmadığı ve bu yüzden kentselliğin gerekli örgütsel ve kurumsal düzenlemelerin var olduğu her yerde ortaya çıkabileceği yolundaki görüşünü sürdürmek zordur.

Karşılıklılıktan yeniden dağıtıma dönüşümü mümkün kılan koşullar, kentselliğin ortaya çıkması için yaşamsal önemdedir; artık-ürünün az sayıda elde ve yerde yoğunlaşmasında aracı olmuşlardır. Kentselliğin ortaya çıkmasıyla toplumsal artık-ürünün mülk edinilmesi girift bir ilişki içindedir. Eğer artık-değere, kapitalist piyasa değişimi koşullarında artık-emeğin bir belirtisi olarak bakılırsa, o zaman kapitalist toplumlarda kentselliğin, artık-değerin yaratılma, mülk edinilme ve dolaşıma sokulması açısından analiz edilebilmesi olanağı ortaya çıkar. Ama böyle önemli bir önermeyi yalnızca önsel bir biçimde ortaya atmak yeterli değildir. Gerçek olup olmadığı ancak kentselliğin kapitalist üretim tarzı içinde incelenmesiyle sınanabilir.

Kapitalist bir ekonomide, biriken artık-değer genellikle daha da çok artık-değer elde etmek üzere kullanıma sokulur. Bu süreç kapitalist ekonominin her sektör ve bölgesinde aynı yoğunlukta olmaz. Yoğunluğu, diğer şeylerin yanında, adı geçen sektör veya bölgedeki piyasa nüfuzu derecesine bağlıdır. Bu yüzden, kârların daha çok kâr elde etmek için yatırma sokulması süreci içinde artık-değerin mekânsal ve sektörel dolaşım örüntülerini incelemek önemlidir.

Mekânsal dolaşımın en basit biçimi, kentin tarımsal iç bölgelerdeki artık-ürünü koparması sırasında ortaya çıkar. Kent ekonomisindeki iç-sel farklılaşma kent içindeki artık-değer dolaşımıyla ilgilidir ve sanayileşmenin yükselmesiyle birlikte kent, hem üretimin hem de artık-değer koparılmasının merkezi haline gelmiştir. Kentler arasında ticari ilişkilerin kurulması, dolaşım örüntülerini artık-değerin ticaret ve zanaat yoluyla koparılabilmesine imkân verecek şekilde genişletmiştir. Günümüz küresel metropolcülüğü bütün bu unsurların bir bileşimidir ve artık-değerin mekânsal ve sektörel dolaşım örüntüleri olağanüstü çaprazıktır (Frank, 1969, bu dolaşımın hassas bir analizini sunuyor). Küresel metropolcülük, artık-değerin koparıldığı küresel ekonominin dolaşım örüntüleriyle iç içe girmiştir. Bu ekonomi farklı kent biçimleri içerir. Örneğin Castells (1970), Kuzey Amerika ve Batı Avrupa metropolitan biçimleri ile dünyanın geri kalanındaki egemen kentsel biçimler arasında ayrım yapar. Artığın, temel metropolitan merkezlere yollanmak amacıyla, kırsal kesim ve iç bölge kaynaklarından koparılmasında, kentsel biçimin bir yol olarak kullanılması durumunda, bağımlı kentsellik ortaya çıkmaktadır. Örneğin sömürgeci kentsellik biçimi, günümüzde Güney Amerika'nın çoğunda geçerlidir (Frank, 1969), ama erken 19. yüzyılda, Pred'in de (1966) belirttiği gibi, ABD'de de egemendi. Aynı ülke içinde kent tipleri arasındaki hiyerarşi de artık-değerin yoğunlaş-

ması ve dolaşımı için yollar oluşturur ve aynı zamanda ekonominin mekânsal bütünleştirilmesine aracı olur. Büyük metropollerin içinde (örneğin günümüzde ABD'deki kent ve banliyöler arasında) dolaşımda gir-daplar da oluşur, ama bunlar günümüz metropolcülüğünün içinde yer aldığı muazzam küresel artık-değer dolaşımının yanında önemsiz kalmaktadır.

Bütün bu karmaşık dolaşım örüntülerinde yerel yoğunlaşmalar ortaya çıkabilir, ama bir zamanlar coğrafi bir olgu olarak o kadar açık olan kent biçiminin belirginliği kaybolmaktadır. Günümüz kentselliği hâlâ Adams ve Wheatley'in ileri sürdükleri şekilde, artık-emek ürünü-nü, artık-değer biçiminde başarıyla harekete geçiren, yaratan, yoğunlaştıran ve (belki) yönlendiren toplumsal ve iktisadi bir örgütlenme biçimi olarak görülebilir; ama kentin kendisini, dolaşım süreçlerini sabit ve ayırt edilebilir biçimde ifade eden, elle tutulabilir bir varlık olarak görmek artık anlamlı değildir. Yine de basit dolaşım modelleri, örneğin kent ile kırsal kesim dolaşım örüntüsü temeline dayalı olanlar, günümüz kentselliğinin bazı temel özelliklerini açıklamada yardımcı olabilir: Önümüzdeki bölümlerde açıklayıcı amaçlarla böyle bir model kullanacağım.

Kapitalizm artık-değerin dolaşımına dayanır. Kentin bu süreçte oynadığı rol, kentte yoğunlaşmış olan ve artık-değerin dağıtımını yöneten toplumsal, teknolojik ve kurumsal olanaklara bağlıdır. Hoselitz (1960, 8. Bölüm) "üretici" ve "asalak" kentler arasında basit olmasına karşın yararlı bir ayrım çiziyor. Üretici bir kent, içinde yer aldığı bölgenin iktisadi büyümesine katkıda bulunur, ama asalak kent yapamaz bunu. Üretici bir kent, bünyesinde biriken artık-değerin önemli bir kısmını üretimi artıran yatırım biçimlerine tahsis eder. Yatırımlar kent içinde veya etrafındaki kırsal alanda olabilir (kuşkusuz kırsal alandakiler temelde kırsal alandaki artıkların koparılmasını kolaylaştıracak şekilde tasarlanacaktır). Bu yüzden, kentsellik ve iktisadi büyüme arasında gerekli ama yeterli olmayan bir bağlantı vardır. Bu durumda kent, kırsal alana bazı yararlar geri verir, buradan da, Adam Smith (1776, 3. kitap) ve Jane Jacobs'ın (1969) da paylaştığı, kentin kırsal alana yararlı olduğu, çünkü kentin teknolojik yeniliklerin ve genel iktisadi büyüme ve ilerlemenin katalizörü olduğu görüşü doğar. Kırsal kesim, kentten yeni ürünler, yeni üretim araçları, teknolojik yenilikler ve benzerlerini alır. Adam Smith böylece, ciddi bir ahlaki açmaz görünümündeki bir sorunu, kendini rahatlatarak şekilde çözmektedir – "kentin bütün varlık ve geçim kaynağını gayet uygun bir şekilde kırsal kesimden sağlaması" durumu-

nu. Çözüm kuşkusuz, "her iki tarafın kazançlarının karşılıklı ve müşterek olmasında ve işbölümünün, her yerde olduğu gibi burada da farklı faaliyet dallarının her birine yarar" sağlamasındadır. Burada Smith'in ilkel birikimi yok sayması ve dolayısıyla kentlerin tarihsel olarak bir toplumsal artık-ürün koparılması ve yoğunlaşması üzerine kurulmuş oldukları basit ama yadsınamaz gerçeğinden kaçmaya çalışması dikkat çekicidir. Eğer toplumsal artık, yeniden üretimi çoğaltmada kullanılırsa, toplumun toplam üretimi kesinlikle artacaktır ve bu yüzden üretilen toplam toplumsal artığın artışı, tarihsel olarak kentselliğin faaliyetine bağlanmıştır – burada hem Jane Jacobs hem de Smith haklıdır. Kentsel merkezler sıklıkla "üretici" olmuştur ama ilkel birikim oluşturma ihtiyacı, sürecin, Adam Smith ve Jane Jacobs'ın da düşündükleri gibi doğal ve karşılıklı olarak yararlı olmasını engelleyici olmuştur, çünkü ilkel birikim süreçleri, Marx'ın deyiimiyle "saf ve samimi olmaktan başka her şeydir".

Diğer taraftan asalak kentler, iktisadi bakış açısından çoğunlukla çarpıcı bir şekilde (dini ve askeri önemleri her ne olursa olsun) savurgan olan kuruluşlar yoluyla toplumsal artığı tüketmeye yönelik bir toplumsal ve iktisadi biçime sahiptir. Wolf (1959, 106-9), eski Meksika'daki teokratik merkezleri asalak olarak değerlendirir ve C. T. Smith (1967, 329) 11. yüzyıl Avrupası'ndaki birçok kentin asalak özellikler sergilediğine işaret eder. Asalak bir kent, uygarlık ve iktisattaki ilerlemelerin temeli olan genişletilmiş yeniden üretim yerine basit yeniden üretime dayanır. Basit yeniden üretim, toplumsal artığın hiç çalışmayıp hep tüketen kentsel bir seçkinler grubuna aktarılmasını içerdiği için, kentselliğin asalak biçimi kentsel seçkinlerin asalak doğasını da çok iyi sergiler. Kentsel seçkinlerin artık üreten halk üzerinde güçlü ideolojik, iktisadi veya askeri denetimi yoksa, asalak kentler korumasız kalacaklardır. Üretici kentler bu açıdan daha güçlüdür, çünkü hiç olmazsa artık-değer dolaşımının karşılıklı yarar sağladığı yanılsamasını kullanabilirler. Johnson (1970), bu durumda kentselliğin ve mekânsal bütünleştirmenin korunmasında piyasa bütünleştirmesinin, ideolojik ve askeri denetimden daha güçlü bir araç olduğunu gözlemlemiştir. Diğer taraftan, basit yeniden üretimle uğraşan toplumlar hayli dengeli ve içsel iktisadi çelişkilerden uzak olabilmektedirler. Bu yüzden asalak kentler içsel olarak, dışsal güçlere karşı oldukları kadar korumasız değildir. Üretici ve asalak kentler arasındaki ayrım birçok değişik kılıkta karşımıza çıkabilir. Örneğin Gramsci (*Hapishane Defterleri*, 90-102), "kentin kırsal kesimi boyunduruk altına aldığı" (çünkü kentte tarımdan koparı-

lan artıkla geçinen rantıye sınıf ve bürokrasi yaşıyordu) 1930'ların Güney İtalyası'ndaki asalak kentsellikle, sanayi ve ticaret yoluyla üretimin sürekli genişlediği ve buna bağlı olarak da geniş bir kentsel proletaryanın yaratıldığı Kuzey İtalya'daki üretici kentsellik arasında ayırım yapmaktadır. Her iki durumda da artık-değer için artık-emek harekete geçirilmiştir, ama koşullar, her ikisi de "kentsel" olmasına karşın, hayli farklıdır.

Bu tartışma, sosyalist ülkelerde kentselliğe yönelik politikaların tasarlanmasında karşımıza çıkacak bir ikilemi dile getirmektedir. Bir taraftan toplumun ilerlemesi için artık-emeğin gerekliliği kabul edilirken, diğer taraftan ilkel birikim acılı ve yıkıcı bir süreç olarak görülmektedir. Bu, sosyalist gelişme kuramındaki ciddi bir sorundur, ama görüldüğü kadarıyla da yeniden üretimi artırmanın ilkel birikimden başka yolu yoktur; ve bu şartlar altında da Rusya, Çin ve Küba'nın pek de "saf ve samimi" olmayan gelişme denemeleri kaçınılmaz gibi görünmektedir (buradan, bu ülkelerin şu anda aldıkları ya da almakta oldukları güncel biçimleri savunduğumuz anlamı çıkarılmamalı). Ama sosyalizme dönüşüm, artık kavramının yeniden tanımlanmasını gerektireceğinden, bu görüş değiştirilmelidir. Bu yeniden tanımlama, kira, faiz ve kâr biçimlerini ortadan kaldırır ve nüfusun hem şimdiki hem de gelecekteki üyeleri için (değişim değerleri yerine) toplumsal açıdan yararlı kullanım değerlerinin üretilmesi için toplumsal açıdan gerekli emeğe odaklanır. Diğer bir deyişle, yabancılaştırmış emekten, hiç olmazsa ilkesel olarak, sosyalist bir artık ortaya çıkar. Böylece yeniden tanımlanmış olan artık, sınıfsal niteliğini kaybeder: Toplumun tüm üyeleri, artık-emeklerinin bir kısmını toplumsal açıdan tanımlanan amaçlar uğruna terk edeceklerdir. Yeni kentsel biçimlerin ortaya çıkışını bu kuramsal perspektiften değerlendirmeliyiz.

Sosyalist toplumlarda, bir tür artığın üretilmesi gereklidir, ama bunun yoğunlaşmasını gerektiren önsel bir neden yoktur. Örneğin Marx ve Engels, sosyalist bir toplumun varlığının, tarihsel kent ile kırsal kesim karşıtlığının ortadan kalkmasını gerektirdiği görüşünü savunurlar. Günümüz kapitalist ve sosyalist ülkelerindeki çok karmaşık artık dolaşımı örüntüleri göz önünde bulundurulduğunda, bunun çok basite indirgenmiş bir önerme olduğu görülür. Ama bunun etrafında bir argüman geliştirebiliriz. Sosyalist bir toplumda yaratılan artığın bir kısmının üretimi artıracak yeni yatırımlara aktarılacağı düşünülür. Bu yatırım yoğunlaşmış ve daha etkin bir şekilde yerleştirilirse (ölçek ekonomisi, yığılma ekonomisi ve benzeri yollardan) bazı kentsel kümelenme biçim-

lerinin kabulü için her türlü neden vardır. Ama sosyalist toplumlarda kazanılan artık-ürünün çoğunun genelde halkın kullanımı için dağıtılacağı düşünülür ve burada, ne pahasına olursa olsun coğrafi yoğunlaşmadan kaçınılması gerekir. Küba'da sağlık hizmetlerinin, eski Havana yoğunluklu biçiminden, tüm ülkeye yayılan kapsamlı bir bölgesel sağlık hizmetleri sistemine dönüştürülmesi yolundaki bilinçli çaba bu tür politikalar için güzel bir örnektir. Küba'daki durum kuşkusuz görece basittir, ama ileri üretken toplumlardaki girift artık dolaşımı açısından da aynı ilke geçerlidir. Ama her şeyin ötesinde, sosyalist toplumların kapitalist toplumlar gibi fiili talep oluşturma rolü oynamayacakları düşünülür. "Sosyalist" toplumlarda (genellikle başlangıçta kapitalist kent-sel biçimlerin egemen olduğu durumlarda), yukarıda oluşturulan kuramsal perspektiflere bağlı olarak kent biçimindeki değişimin ne oranda gerçekleştiği, ilan ettikleri amaçlara ulaşmalarındaki başarılarının da bir anlamda ölçütüdür. Günümüzde Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa'daki göstergeler pek de cesaretlendirici değildir, çünkü ne kent-sel merkezlerin çoğunluğu yeni bir düzenlenişe kavuşmuş, ne de kent-sel yapının kendisi radikal bir değişikliğe uğramıştır (Musil, 1968; Castells, 1970). Lefebvre'in dediği gibi: "Aynı [kentsellik] sorunları, aynı tepki yoksunluğuyla sosyalizmde de, kapitalizmde de görülebilir" (1970, 220). Çin'de durum farklı görünmektedir. Orada sosyalist devrim kırsal kesim tabanlıdır ve kentle kırsal arasında yaşanan tarihsel gerginlikle doğrudan ilgilenmeyi gerektirir.

Maocu düşüncede, kent ve kırsal kesim arasındaki gerginliğe halkın toplumsal örgütlenmesindeki birincil çelişki olarak bakılır – "üç büyük ayrılık içeren bir çelişki: kentsel ve kırsal alanlar arasında, sanayi ve tarım arasında ve entelektüel emekle el emeği arasında" (*Committee of Concerned Asian Scholars*, 1972, 104). Bu çelişkiler Çin devrim kuramında incelenmiştir ve yakın Çin tarihi bunları çözme çabası olarak yorumlanabilir (Mao Tse-tung, 1966). Örneğin 1957'den beri Çin politikasının temel kaygısı, en başta (Rus usulü) merkezi bir toplumsal ve siyasal güç kaynağı (aynı zamanda sosyalist artık dolaşımının odağı) olarak düşünülen bürokratik sınai merkezlerin niteliğini değiştirmek ve (Marx ve Engels'in savunduğu gibi, kent ile kırsal kesim karşıtlığını çözmek amacıyla) kentleri kırsal kesimle bütünleştirmek olmuştur. Kentsel entelektüellerin egemenliğinin tartışıldığı ve ülkeyi kentlerin egemenliğinden kurtarmaya dayanan temel iktisadi amaçla tutarlı bir biçim alacak şekilde toplumsal ve siyasal örgütlenmelerin değiştirildiği kültür devrimi de bu sürecin bir parçasıdır. Rusya ve Çin arasındaki po-

litika anlaşmazlıkları, kent ile kırsal kesim farklılığının belirtisi olan üç büyük çelişkiye iki tarafın yaklaşım farklılıklarının yansımasıdır. Rus politikası kent ile kırsal kesim arasındaki tarihsel çatlağın sürdürülmesini amaçlar görünürken, Çin politikası bunu çözmeyi amaçlar görmektedir. İleri kapitalist ülkelerdeki, megapollere dayanan bir mekânsal örgütlenme yoluyla kent ile kırsal kesim ayrılığının hızla yok edildiği, doğal bir şekilde gelişen süreç göz önünde bulundurulduğunda "sosyalist" ülkeler arasındaki bu zıtlık daha derin bir anlam kazanmaktadır. İleri kapitalist ülkelerdeki kent ve kırsal kesim arasındaki yerel çatışma ortadan kaldırılmış, ama bunun yerine bir taraftan gelişmiş ve gelişmemiş ülkeler arasında daha geniş ve daha derin bir karşıtlık, diğer taraftan da metropolitan bölgelerdeki içsel ayrımlara dayanan giderek büyümekte olan bir karşıtlık gelmiştir. Bütün bu gelişme yollarından sadece Çinlilerin kent ve kırsal kesim arasındaki çatışmayı derinleştireceğine çözmeye yönelik gibi görünmektedir. Bu kararlılığın sonuç vereceği, hatta sadece tasarlanabilmesi bile Çin'in iktisadi gelişmişlik düzeyi düşünüldüğünde kuşkuyla karşılanmalıdır.

KENTSELLİK VE ARTIK-DEĞERİN MEKÂNSAL DOLAŞIMI

Kentsellik, artığın (nasıl belirlenirse belirlensin), kentin bazı şekillerinde (duvarlarla çevrili bir kale veya günümüzün büyük bir alana yayılmış metropolü olsun) yoğunlaşmasına dayanır. Kentsellik bu yüzden, toplumsal artığın (nasıl belirlenirse belirlensin) coğrafi yoğunlaşmasını kolaylaştıracak yaygınlıkta bir mekânsal ekonominin oluşmasını gerektirir. Örneğin fiyat belirleyici piyasalar dar bir temelde işlev göremez, işleyebilmeleri için mekânda etkili bir iktisadi bütünleştirme gerekir. Ekonomide mekânsal bütünleştirme, fiyat belirleyici piyasaların ve kentselliğin evrimi, toplumsal artığın yaratılması, harekete geçirilmesi ve yoğunlaştırılması ihtiyacı yoluyla ayrılmaz bir şekilde karşılıklı ilişki içindedir. Kentselliğin toplumsal bir biçim olarak sürdürülebilmesi için bir mekân ekonomisinin yaratılması gerekir. Genişletilmiş yeniden üretim ve kentsellikte ölçü değişmesi de, (coğrafi açıdan) yaygınlaşan veya yoğunlaşan bir mekân ekonomisi gerektirir. Bu mekân ekonomisinde mal ve hizmetlerin akışı, daha fazlasını yoğunlaştırmak üzere artık-değeri dolaşıma sokan sürecin elle tutulur ifadesidir. "Mekân ekonomisi" kavramı, Adam Smith'in, tüketicinin doymak bilmez talebi ve ticaretten edinilen karşılıklı kazanım yoluyla her şeyin açıklanabileceği yaklaşımına dayanan, coğrafya ve bölge biliminde halen kullanılan ge-

leneksel kavramdan daha öğreticidir. Bu yüzden kentselleşmiş bir mekân ekonomisini, artık yaratan, koparan ve yoğunlaştıran bir araç olarak modellemek daha gerçekçidir. John Friedman'ın (1966; 1969) savunduğu türden liberal politika önerileri, az gelişmiş ülkelerde iktisadi büyümeyi, içinde ürün ve kişilerin hiyerarşik bir kentsellik biçiminde harekete geçirilebileceği bir "etkili mekân" yaratılması yoluyla sağlamayı düşünürler: Açıktır ki bu politika, sadece sömürü oranını artırma-ya yarayacak ve sonuçta emperyal güçlerin çıkarına uygun olarak, daha da fazla miktarda artığın verimli ve karşı konulmaz bir şekilde koparılması için gerekli koşulların oluşmasını sağlayan bir mekânsal örgütlenme biçimi yaratacaktır (bkz. Frank, 1969).

Mekânın daha verimli örgütlenmesi yönündeki politik öneriler, herkes için karşılıklı yarar sonucunun doğacağını kabul edemez doğrudan doğruya. Kapitalist iktisadi ve toplumsal örgütlenme biçimlerinde hemen her zaman bunun tersi geçerlidir.

SONUÇLAR

Kentler ve artık arasındaki ilişkiler şöyle özetlenebilir:

Tanımlar

1. Toplumsal artık, belli bir üretim tarzı bağlamında emek gücünün korunmasını ve yeniden üretilmesini sağlamak için, biyolojik, sosyal ve kültürel açıdan gerekli olanın üzerinde ve ötesinde, belirli toplumsal amaçlar için ürün yaratılmasında kullanılan emek gücünün niceliğidir.
2. Artık-değer kapitalist piyasa değişimi terimleriyle ifade edilmiş artık-emektir.

Önergeler

1. Kentler, toplumsal olarak belirlenen önemli oranda artık-ürünün harekete geçirilmesi, koparılması ve coğrafi olarak yoğunlaştırılması yoluyla yaratılan yapılanmış biçimlerdir.
2. Kentsellik, kümелendiklerinde toplumsal olarak belirlenen önemli miktarda artık-ürünü harekete geçirme, koparma ve yoğunlaştırma yeteneğine sahip iktisadi ve toplumsal bir bütünleştirme tarzı oluşturan bireysel faaliyetlerin şekillenmesidir.
3. Bütün toplumlarda bir tür toplumsal artık-ürün üretilir ve her zaman

için bunun fazlasını yaratmak mümkündür. Artık kavramının kendisi bile, üretim, tüketim ve dağıtım koşulları değiştikçe yeniden tanımlanır. Yabancılaşmış emekten şekillendirilen yabancılaşmış artıktla, artığın bazı toplumlarda alabileceği yabancılaşmamış biçim arasında bir ayrım yapılmalıdır.

4. Bazı koşullar altında, toplumsal olarak belirlenen belli bir miktar artık-ürünü harekete geçirmek, çekip almak ve yoğunlaştırmak, başka koşullar altında olduğundan daha kolaydır. Bu koşullar tarihsel bir evrim sürecinin nihai ürünüdür. Uygun koşullar, başlangıçta şu şartların bir araya gelmesinden kaynaklanmıştır:
 - a) büyük bir toplam nüfus
 - b) yerleşik ve görece hareketsiz nüfus
 - c) yüksek yoğunlukta nüfus
 - d) belli doğal ve teknik koşullarda yüksek potansiyele sahip üretkenlik
 - e) kolay iletişim ve erişim
5. Toplumsal artığı kalıcı bir şekilde harekete geçirmek ve yoğunlaştırmak, kalıcı bir mekân ekonomisi ve (4)'teki koşulların sürekliliğini gerektirir.
6. Kentsellik karşılıklılığa dayanan bir iktisadi bütünleştirme tarzından yeniden dağıtımına dayanan bir iktisadi bütünleştirme tarzına dönüşümle ortaya çıkmış *olabilir*.
7. Bir iktisadi bütünleştirme tarzı olarak, ayrılmaz ekleriyle birlikte – sosyal katmanlaşma ve üretim araçlarına farklı erişim– piyasa değişiminin ortaya çıkmasıyla birlikte *zorunlu olarak* kentsellik ortaya çıkar.
8. Kentsel merkezin toplumsal olarak belirlenen artık-ürünün toplam dolaşım örüntüsü bakımından sahip olduğu özel işleve bağlı olarak, kentsellik çeşitli biçimler alabilir. Günümüz toplumunda bu örüntüler coğrafi ve sektörel açıdan epey karmaşıktır.
9. Kentsellik ve iktisadi büyüme arasında gerekli ama yeterli olmayan bir ilişki vardır. Üretici kentler büyümeyi destekler, asalak kentler desteklemez.
10. Toplumsal olarak belirlenen artık-ürünün coğrafi bir yoğunlaşması yoksa kentsellik de olmaz. Kentselliğin belirlediği her yerde bunun tek geçerli açıklaması, bu toplumsal artık-ürünü yaratan, harekete geçiren, yoğunlaştıran ve yönlendiren süreçlerin analizinde yatar.

İKTİSADİ BÜTÜNLEŞTİRME TARZLARI VE KENTSELLİĞİN MEKÂN EKONOMİSİ

Geriye, iktisadi bütünleştirme tarzları, toplumsal artığın yaratılması ve çeşitli kentsellik biçimleri arasındaki ilişkileri incelemek kaldı. Bunu başarılı bir şekilde yapmak, birincisi, belirli bir iktisadi bütünleştirme tarzının birçok farklı biçim alabileceğini (bkz. s. 182-3), ikincisi, faaliyetler üzerinde bir iktisadi bütünleştirme tarzının egemen olmasının, başka tarzların sürekli veya gelişmekte olan varlıklarına engel olmaya-çağını (bkz. s. 186) kabul etmemizi gerektirir. Bu son nokta bizi tarihin belirli bir döneminde mevcut farklı iktisadi bütünleştirme tarzları arasındaki bir "etki dengesi" kavramına getirir. Böylece, tarihte süregelen kentsellik biçimlerini, belirli bir zamandaki iktisadi bütünleştirme tarzlarının arasındaki etki dengesini değerlendirerek ve adı geçen zamanda her tarzın aldığı biçimi inceleyerek yorumlayabiliriz. Bu kolay değildir. Zorluk çift taraflıdır. Birincisi, "karşılıklılık", "yeniden dağıtım" ve "piyasa değişimi" terimlerinin belli anlamları yoktur; incelediğimiz birçok başka kavramda olduğu gibi ilişkisel olarak tanımlanırlar bunlar da; bir kısmı, her birinin diğeriyle olan ilişkisinden (örneğin hem ilkel hem de kapitalist toplumlarda karşılıklılıktan söz edebiliriz, ama ikincisinde bu, kendi eski benliğinin gölgesinden başka birşey değildir) oluşan bir bağlamdan bağımsız olarak bu sözcüklerin anlamları belirlenemez. İkincisi, aynı şekilde "kentsellik", eğer üzerinde süregelen didişmelerin bir anlamı varsa, her tarihsel dönemdeki her topluma uygulanabilecek belirli bir evrensel anlama sahip değildir. Bu yüzden, her ikisi de ilişkisel olarak tanımlanan iki terim kümesini ilişkilendirmeye çalışmaktayız; kentsellik ve iktisadi bütünleştirme tarzı, aynı toplumsal ve iktisadi örgütlenmenin yönleri olmasaydı olanaksız olurdu bu çabamız. Diğer bir deyişle, bunların her birinin diğeri tanımlamamıza yardımcı olduğunu söyleyebiliriz. Kentselliği, belli bir iktisadi bütünleştirme tarzına nedensel etki atfederek, nedensel anlamda açıklayamayız. Ama bu ikincinin belirleyici özelliklerini, kentselliğin niteliklerini göstermek ve daha iyi anlamak için kullanabiliriz.

BİR İKTİSADİ BÜTÜNLEŞTİRME TARZI İÇİNDEKİ ÇEŞİTLİLİK

İlk olarak belli bir iktisadi bütünleştirme tarzının kendi içinde nasıl büyük farklılıklar gösterdiğini düşünelim. Karşılıklılık çeşitli biçimler

alabilir. Ağırlıklı olarak yeniden dağıtımcı olan bir ekonomideki akış eğilimleri de çok farklı olabilir. Mevki toplumunun belli yapısal özellikleri, kentin yapılanmış biçimince yansıtılır. Wheatley (1969; 1971), çeşitli kent biçimlerinin simgesel niteliklerini tartıştığı çalışmalarında buna mükemmel örnekler sunmaktadır. Ama biz, konunun genel yönünü göstermek için, piyasa değişiminin aldığı çeşitli biçimleri inceleyeceğiz kısaca.

Piyasa değişimi bir olgu olarak, en eski çağlardan beri ve en eski kentlerin, diğer özelliklerinin yanı sıra, bu faaliyetin yoğunlaşmasına elverişli konumlar oluşturmalarından bu yana var olmuştur. Ama fiyat belirleyici piyasalara dayanan bir iktisadi bütünleştirme tarzı olarak piyasa değişimi görece yenidir. Piyasa değişimini belirli bir iktisadi bütünleştirme tarzı yapan şey, fiyat belirleyici piyasaların kendi kendini düzenleyici yönüdür. Pazarlar, değişim, zanaat ve ticaret, para, fiyatlar ve benzerleri, piyasa kendi kendini düzenleyici olmadan da var olabilirler ve olmaktadır. Ne var ki yalnızca bireylerin üretken kaynaklarının tahsisini, çıktı düzeylerini ve tüketim alışkanlıklarını fiyat hareketlerine uyarladıkları durumda, bu piyasa bir iktisadi bütünleştirme tarzı olabilecektir.

Fiyat belirleyici piyasalar birbirlerine karşıt olan ve değişim değeri ortamında çalışan katılımcılar gerektirir. Katılımcılar çeşitli sosyal organizasyonlar içinde yer alabilirler ve çeşitli kurumsal koşullar altında çalışabilirler. Yüksek oranda bölünmüş ve çok küçük düzeylerde örgütlenmiş bir piyasa sisteminde, bireysel üretici ve tüketiciler aralarında rekabet edebilirler. Gruplar kurulup diğer gruplarla rekabet edebilir. Tüketim ve üretimde tekeller oluşabilir. Bireysel tüketicilere doğru akan tekелci üretim, tekелci tüketicilerle uğraşan sınıf tekелci üreticiler ve benzerleri türünden her çeşit kombinasyon çıkabilir ortaya. Kaçınılmaz olarak bazı gerginlikler oluşsa da, bunların hiçbirinin piyasa sisteminin kendi kendini düzenleyici niteliğini yıkmaması gerekmez. Belli bir üretim alanındaki tekел durumunda bile, üretici belli bir kâr düzeyini korumak zorundadır (aksi halde yatırım çekilip başka alanlara kaçacaktır). Bu, tekелcinin maliyetleri düşürmeye ve üretilen miktarı piyasa fiyatına uydurmaya veya piyasa fiyatını, belli bir üretim miktarıyla uyuşacak şekilde değiştirmeye çalışacağı anlamına gelir. Düşmanca davranışları ve katılımcıların örgütlenmesini düzenlemek amacıyla oyunun kurallarını (antitröst yasaları gibi) kurumsal düzen belirler. Bazı durumlarda da, kurumsal yollardan piyasa faaliyeti için ortam hazırlayıcı veya kolaylaştırıcı araçlar (örneğin taahhütleri daraltan yasalar) yaratılır.

Başrol oyuncularının sosyal gruplaşma biçimleri ve altında çalıştıkları kurumsal koşullar, piyasa değişimine iktisadi bütünleştirme tarzı olarak çeşitlilik, ve aynı zamanda, daha ileride göreceğimiz gibi kent-selliğe de belirli nitel özellikler kazandırır. Farklı sosyal gruplaşmalar ve kurumsal biçimler rasgele oluşmaz. Örneğin ekonominin bazı sektörlerindeki sıkı rekabetin nihai sonucu, bütün rakiplerin ortadan kalkması ve böylece bir tekelin ortaya çıkmasıdır. Rekabetten tekele dönüşüm, fiyat belirleyici piyasaların, ayakta kalmaları için gerekli koşulları yok etme eğilimi anlamına gelir. Demek ki, piyasa değişiminin ayakta kalabilmesi için sosyal gruplaşma ve kurumlarda sürekli değişiklikler olmalıdır. Kuşkusuz, bu görevin yerine getirilmesi için sosyal gruplaşmaların ve kurumsal biçimlerin bir araya gelecekleri tek bir yol yoktur. Ama gruplaşma veya kurumsal biçim ne olursa olsun, piyasa değişimini koruyabilmek için sonuçta beraber çalışmaları gerekir, aksi halde fiyat belirleyici piyasanın kendi kendini düzenleyişi yıkılır.

Kendi kendini düzenleyen piyasalar, Avrupa'da 19. yüzyıla kadar yaygınlaşmamış, ama sonra hızla dünyanın her tarafına yayılmıştır. Daha önce bu faaliyet, mevki toplumunun kabul görmüş âdetlerinin oldukça sıkı denetimine tâbiydi. Yine de kendi kendini düzenleyici piyasa ekonomisinin ipuçları 1800'den önce, hemen hemen sadece, bazı dönemlerde kendi kendini düzenleyen piyasa faaliyetinin önemli bir bütünleştirici güç olduğu zanaat ve ticarete görülüyordu. Bu yüzden zanaat ve ticaret, piyasa değişiminin nüfuz ettiği ilk faaliyet sektörleri olarak kabul edilir. Olağanüstü olan, piyasa değişiminin, toplumsal yaşam ve faaliyetin diğer alanlarına nüfuz etmesinin bu kadar uzun bir süre almış olmasıdır. İngiltere'de bile toprak ve emek, 1750 dolaylarına kadar genellikle kendi kendini düzenleyen piyasa ekonomisinin dışında kalmıştır: Toprak ve emekte çok daha önceleri de piyasalar olduysa da, bunlar kendi kendini düzenleyen türde değildi. Toprağa nüfuz, çitle çevirme yasasının (*enclosure act*) çıkmasının da yardımıyla, tarıma nüfuz anlamına gelmektedir. Bu, tarımsal çıktının, kâr amacıyla azamiye çıkarılması baskısına yol açmıştır. Aynı zamanda çok sayıda kırsal kesim sakini (çitle çevirme yasası ve piyasa gücünün birlikteliğiyle) üretim araçlarını denetlemekten yoksun kalmışlar ve topraktan kente doğru göçe zorlanmışlardır. Ücret sistemi bu göçlerle birlikte emek gücünü egemenliğine almış, her şey gibi emek de bir mal haline gelmiştir. Böylece hem tarım hem de sanayi üretimi, bir bütünleştirme mekanizması olan piyasa değişimi temelinde örgütlenebilmiştir. Yani Britanya'da sanayi devriminin yavaşça ortaya çıkması, piyasa değişiminin, toprak ve

emeğe nüfuz etmek yoluyla üretime (ticaret ve zanaattan ayrı olarak) nüfuzunun sonucudur. Sanayi devrimi hız kazandıkça, başka faaliyet sektörleri de piyasa değişimi yoluyla bütünleştirilmiş, dağıtım ve hizmet faaliyetleri de buna katılmıştır. Kapitalist biçimiyle artık-değerin dolaşımı, sonunda kendisini mevki toplumunun kısıtlayıcı etkilerinden kurtarmış ve işte o zaman, toplumun bütün kilit sektörleri üzerindeki egemenliği sayesinde, piyasa iktisadi bütünleştirme tarzının toplumu uyumlu bir iktisadi sistem içinde toplamasının ortamını oluşturmuştur. 19. yüzyıl başı İngilteresi'nin hızla gelişen kentleri, bu artık-değer dolaşımının merkezleriydi.

Daha sonra piyasa değişimi yeni bölgelere nüfuz etmiş ve bunları da, artık-değerin serbestçe, durup dinlenmeden genişletilmiş yeniden üretim ve ilkel birikim peşinde koştuğu küresel kapitalist ekonominin içinde bütünleştirmiştir. Giderek yaşamın diğer yönlerine de, geriye önem taşıyan dokunulmamış pek bir şey kalmayana kadar nüfuz etmiştir. Bu ilerleyişin koşullarından biri çok önemli ve belirgindir. Kendi kendini düzenlemenin gerçekleşebilmesi için, bireylerin ve grupların (tüketiciler, rakipler, zanaatkârlar ve tüccarların), fiyat oynamaları karşısındaki tepkilerinin çoğu zaman doğru olması gereklidir. Yanlış hesap yapan bireyler iktisadi bir ceza öderler, ama bu şekilde fiyat sinyallerinin kendilerinde de önemli yanlışlıklar olması, piyasa değişiminin nüfuzunu da engellemiş olur. Bu yanlış, bir dereceye kadar, iletişimdeki gelişmelerle önlenabilir: Yeterli taşımacılık hizmeti sayesinde arz, talebi kısa sürede karşılayabilir ve arz ve talep hakkındaki bilgiler de hemen hemen anında iletilebilir. Dünyanın büyük bir kısmının, piyasa değişimi yoluyla kapitalist sisteme mekânsal olarak bütünleştirilmesi, yeterli iletişim araçlarının varlığına bağlıdır. İletişimin yeterliliği arttıkça piyasa değişiminin olanaklılığı da artar. Başlangıçta bu, sadece bir fiyat karşılığı değişimi mümkün olan kişisel mallar için geçerlidir, çünkü bireyin bunların kullanımı üzerinde tam bir denetimi vardır. Diğer faaliyet alanlarını, mal olarak görülebilmeleri amacıyla dönüştürmek için kurumsal, yasal ve toplumsal değişiklikler gerekli olacaktır. Emek gücünün ücretli emek olarak mala dönüştürülmesi için de bu tür değişiklikler gereklidir. Şu anda, teslimat öncesi satışlar, kamu tahvilleri, kamu mallarının satışı için bayilikler, her tür hak ve yükümlülük ve benzerlerinin alınıp satılması mümkündür. Günümüzde, genelde kent-sel yaşamın bir tür kendi kendini düzenleyen piyasa işlemine bağlı olmayan hiçbir yönü kalmadığını söyleyebiliriz rahatlıkla.

Kuşkusuz, uygulamadaki fiyat işleyişinin faaliyeti hakkında sorula-

bilecek bazı ciddi sorular var. Kapitalist üretimi saran sorunlardan biri fiyat işleyişinin bazı koşullarda doğru sinyali göndermedeki beceriksizliğidir. Bu durumda, piyasa değişimi sürecinin katılımcılarının çoğunluğu yanlış karar verirler ve iktisadi bir çöküş kaçınılmaz hale gelir. Marx bu koşulun kapitalizme özgü olduğunu ve sermaye birikimi arttıkça daha da ciddi bir hale geleceğini iddia ederken, Keynes bunu ancak hükümet müdahalesiyle önlenebilecek ciddi bir kusur olarak görmektedir (Mattick, 1969). Keynesçi politikalar, fiyat işleyişindeki yapısal bir zayıflık olarak görülen kusurları iyileştirecek şekilde tasarlanırlar. Ama Marx için fiyat işleyişindeki kusurlar, daha çok artık-değer yaratmak üzere artık-değerin dolaşıma sokulmasının içerdiği derin bir yapısal rahatsızlığın belirtilerinden başka bir şey değildir. Eğer Marx haklıysa, fiyat işleyişindeki (örneğin konut piyasasında sıklıkla görülenler gibi) yerelleşmiş çöküşler, fiyat bilgilenmesindeki basit eksikliklere atfedilemezler. Bunların kapitalist dolaşım sürecinin kendisindeki derin sorunların göstergeleri olmaları daha yüksek bir ihtimaldir.

Özetlemek gerekirse, fiyat belirleyici piyasalar, kesin toplumsal düzenleniş, kurumsal bağlam ve iletişimin doğasına bağlı olarak çeşitli şekillerde örgütlenebilir. Benzer şekilde, ekonominin farklı sektörlerine farklı derecelerde nüfuz edebilecektir piyasa değişimi. Kentselliğin nitel özellikleri bu farklılıklara hassasiyet gösterir. Yine de süreç boyunca, fiyat belirleyici pazarlarda belli bir davranış sürekliliği vardır ve bu da artık-değerin, toplumdaki tüm katılımcı ve grupları her zaman kendi kendini düzenleyen bir sistem olarak kalacak olan piyasa değişimine çekecek şekilde dolaşımı sürdürmesini ve daha çok artık-değer peşinde koşmasını sağlar.

KENTSEL MEKÂN EKONOMİSİNDEKİ İKTİSADİ BÜTÜNLEŞTİRME TARZLARI ARASINDA ETKİ DENGESİ VE ARTIĞIN DOLAŞIMI

Kapitalist ülkelerdeki günümüz metropolü, karşılıklılık, yeniden dağıtım ve piyasa değişimine uygun inşa edilmiş toplumsal biçimlerin gerçek bir yazboz tahtası durumundadır. Kapitalist düzende toplumsal olarak belirlenen şekliyle artık-değer, toplumun içindeki dolaşımı sırasınca bazı kanallardan serbestçe akarken, bazılarında sadece damla damla sızabilmektedir. Bu dolaşımın fiziksel biçimi, mal, hizmet ve bilgi akışı, hareket için ortam yaratılması, vb. olarak açık bir biçimde gözümüzün önünde olduğu ve toplumsal oluşumların tutarlılığı mekânsal

yakınlığa bağlı bulunduğu sürece, biz de karmaşık bir şekilde ifade edilmiş ama elle tutulur bir mekân ekonomisiyle karşı karşıya olacağız. Bu denemenin temel tezi, (1) artık kavramı, (2) iktisadi bütünleştirme tarzı kavramı ve (3) mekânsal örgütlenme kavramlarını çevreleyen kavramsal çerçeveleri bir araya getirerek, kentselliği ve onun elle tutulur ifadesi olan kenti yorumlayacak bir genel çerçeveye ulaşabileceğimizdir.

Her tarihsel dönem, bu kavramsal çerçevelerin her birine özel bir anlam verecektir. Eğer bu dönemler açısından kentselliğin genel bir kuramını yazmaya çabalarsak, bu, kavramların anlamlarının değiştiğini ve her zaman için dönemin koşullarının ayrıntılı bir incelemesi sonucu belirlenmesi gerektiğini akılda tutarak yapılmalıdır. Örneğin eski Çin, teokratik Meksika, feodal Avrupa ve günümüz ABD'sinde yeniden dağıtımın anlamı nedir? Ya şimdi ve burada mümkün olan ama henüz var olmamış toplumsal biçimlerdeki müstakbel anlamı ne olabilir? Devrimci kentsellik kuramının inşası bu yüzden geçmiş kuramların yeniden yazılmasıyla kısıtlı kalmamalı, ama, bazı koşullarda içerdiği terimlerin yeniden tanımlanmasını da kapsamalıdır. Örneğin, "artık" ve "yeniden dağıtım" kavramlarına yeni anlamlar vermek gereğini duyabiliriz. Çünkü kuramımız, etkili olabilmesi için, çok çeşitli durumlara uygulanabilecek kadar sağlam olmak zorundadır. İşte bu hevesle, bu denemenin geçmiş bölümlerinde ileri sürülen kavramların, çok çeşitli tarihsel bağlamlarda kentsellik ve toplum arasındaki ilişkiyi incelemek üzere nasıl kullanılabileceğini araştırabiliriz.

1 Artığın Coğrafi Dolaşımı

Kentsellik, toplumsal olarak belirlenmiş bir artık-ürünün coğrafi yoğunlaşmasını gerektirir. Artık mal ve hizmetlerin coğrafi dolaşımı, insanların hareketliliği ve bir para ekonomisinde yatırım, para ve kredinin dolaşımı demektir bu. Böylece yaratılan bir mekân ekonomisi her tür ikame, inkıta, çöküş, kayma ve büyüme etkisine açıktır. Tek tek kentlerin ünleri ve önemleri büyük oranda artığın coğrafi dolaşımına göre konumlarına bağlıdır. Kentselliğin nitel özellikleri de, benzer şekilde artık niceliğinin toplamartış veya düşüşünden olduğu gibi, artığın hangi oranda yoğunlaştırılabilir biçimde üretildiğinden de etkilenir.

Artığın coğrafi dolaşımında kaza, doğal afetler ve doğal süreçler gibi birçok nedenden dolayı aksamalar olabilecektir. Örneğin, birçok ortaçağ Avrupa limanının gözden düşmesi bazen, hatalı olarak, kanalların çamurla dolmasına bağlanır (bunların arasında Bruges en çok tartışılan

örnektir). Kilit bir kaynağın tükenmesi ve yeni bir kaynağın (teknoloji veya yeni ticaret yolları sayesinde) ortaya çıkması, artığın dolaşımında hızlı kaymalara ve güçlü ve önemli kentlerin ortaya çıkmasına neden olabilir ve aynı hızla onları yıkabilir. Nuremberg, Augsburg ve daha birçok Bavyera kenti, çok değer verilen gümüş arzına erişimi denetledikleri için artık dolaşımının merkeziydiler. Ama 16. yüzyılda İspanyol fetihlerinin sonucu bol miktarda altın ve gümüş ithal edildiği için, bu kentler Avrupa ekonomisinin arka planına itildiler. Sosyal çatışma, savaş, hareketi kısıtlayan bölgesel güç bloklarının ortaya çıkması, harekette çeşitli engeller konması, bütün bunlar artığın dolaşımını engeller. Pirrenne (1925), Müslümanlar Akdeniz ticaretine egemen olunca, Karolenj devri güney Fransa kentlerinin nasıl gerilediğine dikkat çeker. Uzun menzilli ticaretten yoksun kalan kentler, Katolik Kilisesi ve yerel asillere odaklanmış yerel yeniden dağıtım işlevlerine dönmüşlerdir. İslam, Bizans ve Batılı kent devletleri arasında Akdeniz'in egemenliği için sürdürülen mücadelenin, erken ortaçağ döneminde artığın dolaşımı üzerinde derin etkisi olmuştur. İspanyollar, Hollandalılar, Fransızlar ve İngilizler arasında daha sonra Atlantik ve Baltık ticareti üzerindeki denetim için sürdürülen mücadele ve 19. yüzyıldaki sömürge hareketleri artık dolaşımının coğrafyasını etkilemiştir. Zamanımızda da, ülkelerin değişen ittifakları, siyasal eylem sonucu oluşan ticaret yasaklamaları (Almanya'nın bölünmesi ve Süveyş kanalının kapatılması), hep artığın dolaşımını etkilemektedir. Kentler, kent kümeleri (Hanse gibi) veya ülkeler arasındaki artık dolaşımının denetlenmesi için rekabet—bir tarafın diğerine ezici iktisadi güç (örneğin üstün organizasyon ve ölçek ekonomisi yoluyla), göreceli konumsal üstünlük veya (bir taktik veya dış güç yardımıyla elde edilen) tekelci ayrıcalık yoluyla egemenlik kurması sonucunda—dolaşımın coğrafi eğilimlerini etkileyecektir. Artığın dolaşımını sürekli kanal değiştirir. Bazı durumlarda coğrafi kaymalar, genel kentsellik düzeyinin ve genel artık dolaşımını niceliğinin korunmasını sağlarken belli kentler ölebilir, durgunlaşabilir veya genişleyebilir: Artık dolaşımındaki uyarlanma ve ikame, eskilerinin yerini yeni coğrafi düzenlenişlerin almasına yol açar. Başka bazı durumlarda, hareket halindeki artığın niceliği artar ve kentsellik, içerdği kentlerin ölebileceği, durgunlaşabileceği veya genişleyebileceği bir genel büyüme gösterir.

Artığın yaratılmasını sağlayan işleyişlerdeki iktisadi ve toplumsal başarısızlıkların, artığın dolaşımını aksatma yönünde bir eğilimi vardır. Wolf ilginç bir örnek verir teokratik Meksika'dan:

Kutsal kentleri yöneten ruhban sınıfının temel güç kaynağı, görünüşte tanrılara hizmetle kazanılan mallar ve insanların akılları üzerindeki güçtü. Ama saf ideolojik gücün kendinden gelen bir sınırlaması vardır... Teokratik toplum, kutsal kent ile *hinterland*'ı, rahip, esnaf, zanaatkar, köylü, farklı diller konuşan kişiler, yabancılar ve vatandaşları bir araya getirmişti. Birleştirirken, aym zamanda kaçınılmaz iç ayrılık ve baş kaldırma tohumlarını da ekmiş oldu... Teokratik toplum ağının ölümcül bir kusuru daha vardı: kutsal kent ve *hinterland*, kent ve kırsal kesim arasında yapıdan gelen bir dengesizlik. Sonunda, kentler varlıklı ve muhteşem oldular, çünkü kırsal kesim çalışıp üretiyordu. Merkezdeki varlığın bir kısmı kırsal kesime geri dönmüyor değildi. Hangi toplum olursa olsun, bazı yararlar yönetilenlere geri dönmek zorundadır... Merkezle iç bölgeler arasında açılan uçurum, merkezin mutlak zenginleşmesinin yanında iç bölgelerin mutlak yoksullaşmasına dayanmıyordu. Karşılıklı ilişkilerden dolayı her ikisi de geliyordu; ama merkez daha hızlı, daha bolluk içinde ve daha açık bir şekilde geliyordu... Karmaşık toplumlarda umutla umudun esirgenmesinin bu karşılaşması, yönetenle yönetilenin, zenginle yoksulun, *hinterland* ve çevreyle çekirdek ve merkezin çatışmasına neden olur. Merkez varlık ve güçle dolarken, çevre göreceli olarak zarar görür. Ama yönetim ve dinin denetiminin en zayıf olduğu yer de çevredir. Hoşnutsuzluğun kuvvetlerinin güçlenip örgütlendikleri yer burasıdır. Burası merkezin çekiminin ve insanları istekleri doğrultusunda zorlama gücünün de en düşük olduğu yerdir. Teokratik toplum çevrenin merkeze karşı ayaklanmasını yaşamıştır. Çatlaklar genişlemiştir... (1959, 106)

Bu tür yapısal zayıflıklar, tüm yeniden dağıtımcı ekonomilerin ortak özelliğidir. Bu, örneğin Roma İmparatorluğu'nun ayakta kalabilmesi sorununun dönüm noktasıdır ve birçok daha önemsiz kentselleşmiş toplum, iktisadi bütünleştirme tarzlarındaki yapısal zayıflıkla başa çıkamadıkları için çökmüştür (bkz. Johnson, 1970). Bu tür zayıflıklar, sadece yeniden dağıtımcı ekonomilere özgü değildir: Piyasa değişimi türü iktisadi bütünleştirme tarzında da, 19. yüzyılın birçok ticari krizinde, Büyük İktisadi Kriz'in neredeyse kesin çöküşe yol açmasında ve günümüz dünyasında her zaman varlığını ve tehdidini sürdüren ödemeler dengesi ve para krizlerinde kendilerini göstermiştir. Her iktisadi bütünleştirme tarzı, ayakta kalmasını sağlayan koşulları zedeleyen güçleri içinde taşır. Bu durum, hem yeniden dağıtım hem de piyasa değişiminde, kent-selliğin dayanağı olan artığın dolaşımını çok ciddi, belki de bitirici bir şekilde aksatacak potansiyele sahip yapısal zayıflıkların varlığını göstermektedir.

Bu yapısal zayıflıkları bir genişleme döneminde incelemek daha kolaymış gibi görünüyor. Roma İmparatorluğu'nun yeniden dağıtımcı yapısı, kısmen, sınırları kıskarak çevredeki hoşnutsuzluğu önlemeye çalışmakla korunabilmişti. Genişleme durduğunda ise bunu hemen çöküş ta-

kip etmiştir. Başka yeniden dağıtımcı toplumlar, hayli kararlı bir mekân ekonomisi içinde askeri harekât ile ideolojik ikna karışımı bir yolla ideolojik denetim sürdürmeyi denemişlerdir. Oysa kapitalizmin yayılmacı bir güce sahip olduğu kolaylıkla görülür; varlığı, artık-değerin artırılmak üzere dolaşıma sokulmasına bağlı görüldüğünden, ayakta kalabilmek için yayılmak zorundadır. Bu yüzden, çelişkiler doğurup sonrasında yayılma yoluyla bu çelişkileri atlatma diye ifade edebileceğimiz süreç ortaya çıkar (bkz. s. 207-8). Yayılma, ilerleyen bir piyasa değişimi nüfuzu, daha çok birikmiş artık, yeni fırsatların değerlendirilmesi, yeni teknolojilerin kullanılması ve yeni kaynaklarla üretim olanaklarının ortaya çıkması sayesinde artık-değerin dolaşımında bir yön değişikliği demektir. Kentsellik, gördüğümüz gibi, bu süreçte çok önemli bir rol oynar. Kent, çevresinde giderek büyüyen nicelikte artık-ürünün koparılabilirliği etkin bir mekânın yaratıldığı üretken bir merkez işlevi görür. Genel iktisadi büyüme, kentin kendisini çevreleyen ekonomi için bir "büyüme kutbu" işlevi görmesini sağlayacak şekilde, kentsel merkezdekilerin artık-değeri dolaşıma sokmakta istekli ve yeterli olmalarını gerektirir. Sonuçta oluşan büyüme, artığın aktığı kanalları ve bu kanalların yönünü ve niceliğini değiştirir. Geçmişte, artığın dolaşımındaki iktisadi büyümeye bağlı değişiklikler, nicelik olarak yüksek ve mekânsal yeniden örgütlenme açısından da dikkate değer olmuştur. Artığın dolaşımının coğrafi örüntüleri, doğal afetler, savaşlar ve benzerlerinin neden olduğu aksaklıklar kadar, iktisadi büyümeden de etkilenmiştir.

Artığın dolaşımındaki coğrafi örüntü bu yüzden sadece süreç içindeki belli bir an olarak düşünülebilir. Bu an açısından bakıldığında belirli kentler, artığın bir an sonra değişecek dolaşımına göre belli konumlara sahiptirler. Genel bir olgu olarak kentsellik, belirli kentlerin tarihi olarak değil, içlerinde, aralarında ve çevrelerinde artığın dolaşımda olduğu kentler sisteminin tarihi olarak görülmelidir. Floransa gerilediğinde yerini Nuremberg ve Augsburg almış, Antwerp gerilediğinde Amsterdam yükselmiş, Amsterdam gerilediğinde ise Londra artık dolaşımının temel merkezi olmuştur. Bu yüzden belirli kentlerin tarihi, ancak belli bir kentler sistemi içinde, belli bir tarihsel andaki artık dolaşımı açısından bakıldığında anlaşılabilir.

2 Ortaçağ Avrupası Kentleri

Marx'ın iddiasına göre, "Ortaçağ, tarihin yeri olarak kır ile başlar ve daha sonraki gelişimi kent ile kır karşıtlığıyla sürer" (bkz. s. 187-8). Bu,

görüş derinliği olan bir analizdir. Ortaçağ Kuzey Avrupası'nda egemen olan feodal ekonomi, temelde malikâneler veya biraz daha büyük derebeylikler düzeyinde, yerel, içine kapalı ve kırsal alana dayalı ekonomilerin oluşturduğu bir dama tahtasına benzer (Bloch, 1961). Kilise ve Kutsal Roma İmparatorluğu başta olmak üzere, bazı üst organlar bu çok dağınık ekonomi üzerinde gevşek bir denetim uygulamaktaydı. Mevki toplumunun değişik kademelerini beslemek için gerekli artık, ondalık vergisi, angarya ve köle emeği olarak koparılırken, toprak sahipliğine ve kilise hiyerarşisindeki mevkilere (kalıtım yoluyla devredilen) imtiyazlar tanınıyordu. Askeri güç ve ideolojik denetim, toplumu bir arada tutan çifte denetimi oluşturmuyordu. Mevcut kentsel merkezler de çoğunlukla şatolar veya dinsel merkezlerdi. Bazen, kilise ve şatonun aynı yerde birleşmesi durumunda hayli önemli bir merkez oluşuyordu. Ama artık, çoğu zaman coğrafi bakımdan bir kent biçiminde yoğunlaşmıyor, malikâneler sisteminde dağınık halde kalıyordu.

Bu yerel yeniden dağıtımcı ekonomilerin üzerinde, artığın başka ve hayli farklı bir coğrafi dolaşımı daha yer almaktaydı. Bu, uzun mesafeli ticaretle ilgiliydi ve ortaçağ döneminin önemli bir bölümünde yerel yeniden dağıtım faaliyetlerinin dışında kalmıştı. Polanyi'nin (1944, 58) yazdığı gibi, "piyasalar, genellikle bir ekonominin içinde değil dışında işlev gören kurumlardı". Yine de birçok yorumcu, uzun mesafeli ticareti ortaçağ kentinin birincil işlevi olarak görmektedir. Uzun mesafeli ve yerel artık dolaşımları arasındaki ayrım, mevki toplumunun ilkeleriyle, kâr amaçlı ticaret faaliyetleri arasındaki belirsiz ve kararsız ilişkinin elle tutulur yansımasıdır. Değerin Katolik ve feodal toplumlarda geçerli anlamı açısından, kâr amaçlı ticaret ve kılıktan yararlanmak hem ah-laksızlık hem de insanlık dışı sayılıyordu. Mevki toplumundaki geçerli etik, birçok açıdan kapitalizm karşıtıydı (bunun en belirgin örneği tefecilikle ilgili yasalardı). Ticaretin kendisi hor görülüyor değildi, ama profesyonel tüccarların kurumları, faaliyetleri ve bir hayli gelişmiş ticari güdülerini feodal düzenin ideolojik ilkeleriyle açıkça çelişmekteydi. Ne var ki ticareti profesyonel olmayan temellere dayanacak bir şekilde örgütlenme çabaları yetersiz kalmıştı ve mevki toplumu, bazı açılardan kendi ahlaki temellerini tehdit eder gibi görünen profesyonel tüccar sınıfına dayanmak durumundaydı.

Feodal toplum bu yüzden belli bir ölçüde ticarete dayanmaktaydı ve kentler de bu faaliyetin denetlenebildiği ve izlenebildiği konumlar sağ-ladı. Bu denetim feodal topluma, kendini geçindirmek için değerli yeni kaynakları sağlayabileceği fırsatlar yarattı (vergilendirme, harçlar, vb.

önemli gelir kaynaklarıydı ve bir hayli erken bir dönemde, Fransa'da olsun İngiltere'de olsun, kraliyet bütçesi girift bir şekilde ticaretin ve dolayısıyla kentin geleceğiyle iç içe girdi). Ama ortaçağ toplumunun tüccarları temel anlamıyla kapitalist değillerdi. Çünkü çoğunlukla, ne üretim ve emeği denetleme yönünde, ne de sosyal normlarına bağlı oldukları ve girişimleri karşılığında daha çok yarar sağlayacakları toplumsal ve iktisadi bir sistem yerleştirme yönünde bir çaba ya da arzuları yoktu. Feodal düzenin toplumsal ve iktisadi sistemi hayli ademi merkezileşiydi ve bu yüzden de aralarında arz ve talep farklılıklarının kolaylıkla birlikte var olabildiği, dar kapsamlı birçok ekonomi yaratmıştı. Yerel düzeyin ötesinde ve üstünde bütünleştirilmiş bir mekân ekonomisi yaratmakta görülen, kısmen iletişimdeki zorluklara, kısmen de toplumsal örgütlenmedeki yetersizliklere bağlanabilecek bu başarısızlık, tüccar sermayesine sömürü ve kâr için bol fırsat sağlamıştı.

Sanayi kapitalizminin tersine ticaret kapitalizmi, işlevsel olabilmesi için iktisadi gelişmedeki farklılıklara dayanır ve aslına bakılırsa, bu farklılıkları ortadan kaldıracağına korumaya çalışır. Marx şunları söyler:

Nerede tüccar sermayesi hâlâ egemense orada geri kalmış koşullarla karşılaşırız. Bu örneğin, aynı ülke içinde özellikle ticari nitelikli kentlerin, sanayi kentlerine göre geçmişin koşullarıyla çok daha çarpıcı benzerlikler gösterdiği durumlar için de geçerlidir... tüccar sermayesinin bağımsız gelişmesinin, kapitalist üretimin gelişme derecesiyle ters orantılı olduğunu söyleyen yasa, temel gelir kaynağı yerli ürünlerin dışsatımı değil, iktisadi ve ticari açıdan az gelişmiş toplumların ürünlerinin değişimi olan Venedikli, Cenovalı, Hollandalı, vb. nakliyeciler tüccarların tarihinde özellikle belirgindir... Tüccar sermayesi az gelişmiş toplumlar arasında ürün değişimini geliştirdiği sürece, ticari gelir sadece pazarlıksız ve hileci görünmekle kalmaz, ama aynı zamanda çoklukla bunlardan kaynaklanır. Çeşitli ülkelerdeki üretim fiyatları arasındaki farklılıklardan yararlanmanın yanı sıra... tüccar sermayesi artık-ürünün ezici bir çoğunluğunu, kısmen hâlâ önemli oranda kullanım değeri için üretim yapmakta olan topluluklar arasında aracılık ederek... kısmen de bu erken üretim tarzlarında, tüccarın iş yaptığı, artık-ürünün başlıca sahipleri, yani köle sahibi, feodal bey ve devlet... tam da tüccarın kafeslemeyi hedeflediği varlık ve lüksü temsil ettikleri için mülk edinir. (*Kapital*, cilt 3, 327-33)

Bunun ışığında, tüccar sermayesine ve ortaya çıkarttığı kentselliğe devrimci değil tutucu bir güç olarak bakmak gerekir. Üretimde mekânsal bütünleştirmenin önlenmesi, ticaretin koşullarının üretime dayatıldığı tekellerin kurulması, kent civarındaki kırsal kesim üzerinde "kentsel sömürgeciliğin" ortaya çıkması (Dobb, 1947, 95), tüccar sermayesinin muhafazakârlığının en önemli yönleri olagelmışti her zaman. Yine de,

sadece ideolojik bir aldatmadan öte bir şey olan feodal düzen için bir tür tehlike oluştuyordu. Marx şöyle sürdürür:

Ticaretin ve tüccar sermayesinin gelişmesi, her yerde değişim değerinin üretilmesi eğilimini doğurmuş, hacmini artırmış, çoğaltmış, onu kozmopolitleştirmiş ve parayı dünya-parasına dönüştürmüştür. Böylece ticaretin, üretim örgütlenmesinin hemen her yerinde az ya da çok çözücü bir etkisi olmuştur... eski üretim tarzında ne ölçüde bir çözülmeye neden olduğu, onun sağlamlığına ve iç yapısına bağlıydı. Ve bu çözülme sürecinin nereye götüreceği, diğer bir deyişle, hangi yeni üretim tarzının eskisinin yerini alacağı, ticarete değil, eski üretim tarzının kendi karakterine bağlıdır. (a.g.y.)

Kent ve kırsal kesim, kentsel tüccar ve kırsal feodal düzen arasındaki karşıtlığın gerçek bir iktisadi temeli vardı. Bu karşıtlığa Kuzey Avrupa'da bulunan çözüm, tüccar faaliyetinin denetlenebileceği ve düzenlenebileceği kentlerle kısıtlanmasıydı. Ek olarak, tüccar faaliyetlerinin coğrafi tamamlayıcılık ilkesine veya lüks mallara dayanan uzun mesafeli ticaretle kısıtlanması yönünde de bir eğilim vardı (Postan, 1952). Bu yüzden Kuzey Avrupa'da görülen coğrafi parçalılık, kent ve kırsal kesimin keskin sınırlarla ayrılmasında olduğu gibi, feodal düzenin, tüccar faaliyetlerinin muhtemel saldırılarına karşı geliştirdiği bir yanıtı. Sonuç olarak ortaçağ kentleri, "feodal denizde feodal olmayan adalar" (Postan, 1952, 172; Pirenne, 1925) veya Polanyi'nin (1944, 62) tercih ettiği terimle, tüccar sınıfının muhtemel bozucu etkilerinin kapatıldığı "hapishaneler" gibi görünmektedir. Ama buradan, ortaçağ kentlerinin feodal toplumda "tamamen yabancı küteller" olduğu sonucunu çıkarmak da yanlış olacaktır, çünkü büyük ihtimalle kentlerin çoğunluğu "bazı feodal kurumların girişimi sonucu veya bir şekilde feodal toplumun bir unsuru olarak ortaya çıkmıştır" (Dobb, 1947, 78).

Mevki toplumuyla kentsel ticaret ve zanaat arasındaki ilişki, kuzey Avrupa'da biçimsel anlamda sıklıkla belirsizdir. Bazı durumlarda, mevki toplumu ticari faaliyetleri kuvvetle desteklemiş ve kendi çıkarı için ticaretin serbestçe işlemlerini sağlamıştır. Diğer bazı durumlarda ise ticaretle çatışmakta veya ondan tamamen habersizmiş gibi davranmaktaydı (bazen sahiden de habersizdi), bu yüzden de ticaret, tamamiyle yeniden dağıtımcı olan bir kentin duvarları dışında el altından yapılmaktaydı. Feodal mülkle pazar yeri birçok yönden birleşmişti. Ama ilişki nasıl olursa olsun, kentin ticaretinin mevki toplumu tarafından siyasal olarak düzenlenmekte olduğu kesindir. Bu düzenleme en başta, kente yasal bir yapı kazandıran ve kent sakinlerine, feodal ekonomiyi düzenleyenlerden çok farklı haklar ve yükümlülükler getiren kuruluş

yasalarına dayanıyordu. Böylece kent, bölgesel bir tüzel kişilik biçimi kazanmaktaydı. Bu tüzel kişilik ticareti kolaylaştırmak üzere tasarlanmıştı, ama aynı zamanda diğer kentlere karşı tekелci üstünlükler sağlamayı ve iç çatışmaları önlemeyi de amaçlıyordu. Tüccarın eylem özgürlüğünü sağlamak bir yana, bölgesel tüzel kişilik, tüccar faaliyetlerini feodal düzenin sürdürülmesiyle tutarlı olacak şekilde düzenliyor, yönetiyor ve yönlendiriyordu. Genelde tüccarlar da bu gerçeğin farkındaydılar ve buna uymaya çalışıyorlardı. Örneğin Postan (1952) ve Thrupp (1948), ortaçağ tüccarındaki, yeterli varlığı biriktirir biriktirmez kırsal beyefendi veya kentsel rantıye statüsüne geçme eğilimine dikkat çekmektedirler – hatta Postan, 15. yüzyıl kuzey Avrupa kentlerinde görülen mali yozlaşmayı, kısmen tüccar davranışının bu yönüne bağlar.

Kentsellik açısından güney Avrupa'daki durum, kuzey Avrupa'dakine göre bazı önemli farklılıklar gösterir. Yeniden dağıtımcı toplum her yerde ticaret ve zanaata egemendi, ama özellikle İtalya'da bu egemenlik kalıtım yoluyla oluyordu. Tüzel kişi haline gelmiş devlet burada, Katoliklik, feodallık ve tüccar kapitalizminin unsurlarını birleştirmiş ve mevki toplumunun çok özel ve çok önemli bir biçimini geliştirmişti. İtalyan kent devletlerinde (esas olarak akrabalık ve babadan oğula geçen toprak sahipliği hakları yoluyla), mevki toplumu ticaret ve zanaatın destekçisiydi ve aslında, bunların ahlaki ve sosyal normlarını ifade etmeye ve ticari işlemler yoluyla artığı mülk edinmeye çalışmaktaydı. Katolik kilisesi bu faaliyete sık sık doğrudan katılıyordu ve birçok durumda Vatikan ticari faaliyetin merkezi olmuştu. Mevki toplumunun kurumlarından alınan yetki ve güç (ki burada Katolik kilisesi daha da önemli bir destekleyici rol oynamıştır), ticaret ve zanaatı yasallaştırdığı gibi, korsanlık ve savaş yoluyla ilkel birikim edinme eylemlerini de yasallaştırmıştır. Bu yeniden dağıtım faaliyeti, zenginliği, saygınlık bilinciyle yoğrulmuş mevki toplumunun toplumsal düzenlenişiyile uyumlu olacak şekilde dağıtmak üzere tasarlanmıştır. Ve bazı kapitalist biçimler bu toplumda, kapitalist üretimi ortaya çıkarmayı amaçlamayan bir şekilde de olsa belini doğrultabilmiştir. Lopez şöyle yazar:

Ortaçağ ticaretinin (güney Avrupa'daki) altın çağlarında, kesinlikle kapitalizme özgü diye baktığımız birçok özellik biliniyordu. 11. yüzyılın sonlarından 14. yüzyılın başlarına kadarki kayıtları taradığımızda, düzenli bir para ve mal sermayesi yığılmasının; büyüyen bir kredi kullanımının ve yönetimin hem sermaye sahipliğinden hem de el emeğinden kademeli olarak ayrılmasının; iş yöntemlerinin düzeltilmesi ve aynı alandaki diğer işadamlarıyla rekabet için sürdürülen sürekli çabanın; piyasayı genişletmek amacıyla girişilen büyük çaplı ha-

rekâtların; ticaret çıkarlarının devlet meseleleri düzeyine çıkarılmasının; ve hepsinin ötesinde, ticari faaliyetin sürükleyici nedeni olarak kâr etme arzusunun varlığını görmezden gelemeyiz. (1952, 320)

Bankacılık kurumları ve çift kayıtlı defter tutma gibi yöntemsel araçlar ticareti kolaylaştırmak için yaratılmışlardı. Bu kapitalist yöntemler (çoğunluğu Papalığı destekleyen yeniden dağıtımçı sistemde vergi tahsil-darı olan) İtalyan tüccarlarca Avrupa'nın kuzeyine aktarıldığında büyük önem kazandılar. Kent devletlerinin çöküşü ve 16. yüzyılda Akdeniz ticaretinin gerilemesiyle birlikte bu yöntemler daha kuzeydeki ülkelere taşınarak korunmuş oldu.

İtalyan devletlerin tam anlamıyla kapitalist olarak tanımlanıp tanımlanamayacağı tartışmasının pek yararı yoktur. Yeniden dağıtım her yerde temel iktisadi bütünleştirme tarzı olarak kalmıştır ve kapitalizm üretim ilişkilerine önemli ölçüde nüfuz edememiştir. Diğer yandan yine de artık, tüccar sermayesinin dolaşımıyla, kapitalist yöntemler kullanılarak mülk edinilebilmiştir. Yeniden dağıtımın egemenliğini sürdürdüğünü öne sürmek, kendi kendini düzenleyen piyasanın var olmadığını veya önemsiz bir unsur olduğunu da ima eder. Bir fiyat sistemi vardı, ama hem kuzey hem de güney Avrupa'da fiyatlar, tüketici ve üreticilerin tepki gösterdiği sinyalleri değil, arz ve talep dengesini yansıtmaktaydı. Ticari kârlar tamamen tüccarın arz ve talebi birbirine uydurma yeteneğine bağlıydı, ama tarımda ve çoğunlukla sanayide üretim ticari ölçülerle örgütlenmediği içindir ki tüccar sürekli değişen koşullara göre davranmak zorundaydı – aslında yetenekleri de buna göre gelişmişti. Fiyat sinyalleri de (değişken altın ve gümüş arzı, paranın ayarının düşürülmesi gibi) dışsal etkilere açıktı. Tüccarın uzun mesafeli ve coğrafi olarak tamamlayıcı ticaretle kendini kısıtlama eğilimi, fiyat sinyallerini davranışlara rehber olmaları açısından anlamsızlaştırıyordu, çünkü rekabet susturulmuş ve muazzam belirsizlikler vardı. Ama 13. ve 14. yüzyıllarda, Lopez'in uzun mesafeli ticaretin "iç" alanı diye adlandırdığı yerdeki (esas olarak Akdeniz bölgesi sınırları) göreceli durağanlık, bu ticarete farklı bir karakter kazandırdı:

Başarının esas olarak verimliliğe, çabukluğa ve ulaşım maliyetlerinin, harçların ve pazarlama koşullarının çok hassas hesaplanmasına dayandığı yüksek düzeyde rekabetçi bir piyasaydı. Yatırımlar göreceli olarak emniyetliydi ve kârlar da, modern ölçülerle bakıldığında bile genellikle orta düzeydeydi... Kâr marjlarının düşmesi ve mal akışının hacmindeki muazzam artış iş yöntemlerinin geliştirilmesini hızlandırdı, gezginci tüccarın yerleşik işadama olan üstünlüğünü yıktı.

Gene de bu uzun mesafeli "iç" ticaret hâlâ, modern anlamda fiyat belirleyici gerçek piyasaların ortaya çıkmasının beklenmediği yerel ticaret ve yerel üretimden bağımsız bir biçimde ilerliyordu. Ancak Venedik'in gerilediği 16. yüzyıl başlarında kendi kendini düzenleyen, bölgesel olarak bütünleştirilmiş bir ekonominin anahatları belirmeye başlamıştı ve bu ekonomi de kentsel sanayi üretimiyle veya uzun mesafeli ticaretle henüz bütünleştirilmemişti.

Avrupa'da, tüccar kapitalizminin işlemesiyle eski tarzın çözülmesi sonucu yeni bir üretim tarzına geçiş, kentsel merkezlerden kaldırılan koşullara bağlıydı. Ortaçağ Avrupası'nda Marx (*Kapital*, cilt 3, 334), iki muhtemel gelişme görmüştü. Birincisi, "gerçekten devrimci yol"du ve üreticinin tüccar ve kapitalist olmasını gerektiriyordu. İkincisi, tüccarın sermaye denetimini üretime uzatıyordu ve kendi başına üretim tarzını dönüştürmeyi başaramazdı. Sanayi kapitalizminin geliştiği üreticilerin kapitalist ve tüccara dönüşmesini beklemekteydi. Ama feodal toplumun tüm kurumsal ve iktisadi biçimlerinin, önlemek üzere tasarlandıkları şey de işte bu dönüşümdü. Bu yüzden, üreticiler kapitalist ve tüccara dönüşmeden, feodal düzen tarafından konan birçok engelin kaldırılması gerekiyordu. Ve işte tüccar sermayesinin büyük bir başarıyla yerine getirdiği görev de bu olmuştu.

Tüccar sermayesi dengesiz bir güçtü. Denetimini üretime doğru genişletmek için eğilim duyuyordu sürekli ve sonunda bu bir ihtiyaca dönüştü. Ticari sermaye genişletilmiş üretim peşindeydi, çünkü kâr düzeylerinin korunması için artığın dolaşımının sürekli artması gerekiyordu. Bu genişletme, ekonomileri, kullanım değeri getirecek şekilde tasarlanmış üretken temelden değişim değeri getirecek olana dönüştürmüştür ve tüccar sermayesinin üretime kalkışması demek olan "tersine bütünleştirme"nin açıklaması da kısmen budur. Bir başka ve belki daha açıklayıcı neden de, iktisadi gelişmedeki farklılıkların korunması için tüccar sermayesinin dayandığı tekelleri ticaret ayrıcalıklarının sürdürülmesi ve denetim altında tutulmasının artan rekabet karşısında gün geçtikçe daha zor bir hale gelmesiydi – bu yüzden üretim üzerinde denetimi ele geçirmek çok önemli olmuştu. Üretimin tüccar sermayesinin denetimi altına girişi –ortaçağ Felemenk, Venedik ve Floransı'nda ve daha önemsiz kentsel merkezlerde ve kırsal kesimde (örneğin İngiltere'deki kırsal yün sanayiinde) açık bir biçimde görülür bu – üretimin örgütlenmesinde kapitalist yolda bir devrim gerçekleştirmemiştir. Yeni yöntemler koymuştur ortaya, ama önemli olan yine de arz kaynaklarını sermayeleştirmek değil onu denetlemek olmuştur.

Ortaçağ kentselliğini ve sonraki sanayi kentselliğine dönüşümünü yorumlama yeteneğimiz, feodalizmin, tüccar kapitalizminden geçerek sanayi kapitalizmine dönüşümündeki önemli geçiş noktalarını ayırt etme yeteneğimize bağlıdır. Eğer yorumumuz doğruysa, o zaman bu süreçteki iki önemli evreyi arayabiliriz:

1. Fiyat belirleyici piyasaların işlemesi sonucunda kaynakların, insanların ve ürünün harekete geçirilebildiği bölgesel, ulusal ve en sonunda uluslarüstü bir mekân ekonomisinin yaratılması;
2. Piyasa değişiminin, tüccar kapitalizmi çerçevesindeki dağıtım nüfuz etmekten ibaret kalmayıp, üretimin her yönüne nüfuzu.

Birinci evre tüccar kapitalizmi süresince büyük ölçüde tamamlanmıştı, ikincisi ise daha ileri bir devrim gerektiriyordu. Feodal toplumun yeniden dağıtımcı kentselliğiyle tüccar kapitalizminin kentselliği arasındaki fark, hemen hemen tamamen, bu ikincinin feodal dönemin dar kafalılığına özgü olanın üzerinde ve ötesinde bir mekânsal bütünleştirmeyi gerçekleştirebilmiş olmasındadır. Bu etkin mekânın içinde artık değer ticari merkezlerde toplanabildi ve kapitalizmin tüm kapanları (örneğin teknik mali uzmanlık) kurulabildi. Örneğin 15. yüzyılın sonlarına doğru Hollandalılar, Hanse birliğinin* ticaret tekeline meydan okuyup onu alt etmelerini sağlayan rekabet gücünü edindikleri, iyi bütünleştirilmiş bir bölgesel mekân ekonomisi örgütlemişlerdi (Postan, 1952, 251-3). 16. yüzyıl sonlarında Hollanda'nın başkaldırısı, tüccar kapitalizminin eski mevki toplumundan son ve belirleyici kopuşunu simgeler. Amsterdam, İspanyolların güney Hollanda'yı işgalinden (bu, özellikle Anvers' in ticaretini etkilemişti) kaçan tüccarlarla birlikte aniden büyük bir servet, nüfus ve uzmanlığa sahip olunca, tüccar kapitalizminin idareyi ele alabileceği tamamen özgür bir merkez haline geldi. Londra çevresinde ekonominin mekânsal bütünleşmesi de benzer bir yol izlemişti. 16. yüzyılın başında, fiyat belirleyici piyasalarla işleyen iyi düzenlenmiş bir tarım ekonomisi gelişmişti Londra'nın gıda ihtiyacını sağlamak üzere (Fisher, 1935). Bu "tarımsal yoğunluk adası"nın büyümesi önemli bir rol oynamıştı, çünkü fiyat belirleyici piyasaların en kolay işleyebileceği çevre buydu. 17. yüzyıl başlarında Londra, bir tüccar kapitalizmi merkezi olarak Amsterdam'la aynı düzeye çıkmıştı.

* Ortaçağda, başını Lübeck, Bremen ve Hamburg'un çektiği, Kuzey Almanya'daki bazı serbest kentlerinkurduğuticaret birliği. (ç.n.)

Yine de, İngiltere'yle Hollanda arasında temel bir farklılık söz konusudur – kapitalizme dönüşümün anlaşılması için önemli bir farklılıktır bu. Bu konuda Marx'ın, daha sonra kapsamlı araştırmalara konu olan (örneğin Wilson, 1941; 1965) veciz bir açıklaması vardır:

Sanayide devrim yapan ticaret değildir, ama sanayi sürekli olarak ticarete devrim yapar. Ticari üstünlük, büyük sanayinin koşullarının az ya da çok oranda egemen olmasına bağlıdır. Örneğin, İngiltere ile Hollanda'yı karşılaştırın. Hollanda'nın egemen ticaret ulusu olarak düşüşünün tarihi, tüccar sermayesinin sanayi sermayesine boyun eğmesinin tarihidir. (*Kapital*, cilt 3, 333)

Tüccar kapitalizminin çözücü etkisi, feodalizm üzerindeki işini bitirdiğinde, koşullar yeni bir üretim tarzının ortaya çıkması için uygun hale gelmişti. Tüccar kapitalizmi, genişlemeci yolu üzerinde, üretimde bir artış olmadan devam edemezdi; üretim örgütlenmesinde, artık-değerin dolaşımını yaygınlaştırmaya yarayacak şeylere olumlu bakıyordu. Bu nedenle feodal düzen sanayi kapitalizmine kesinlikle karşı olmasına rağmen, tüccar kapitalizmi karşı değildi. Yine de kentsel merkezler genellikle mevki toplumunun egemenliğindeydi, feodal dönemde imalat çoğu durumda düzenleme ve denetim altında tutuluyordu. İmalatın bütün ortaçağ boyunca tarihi, faaliyetin ücret sistemi yerine saygınlık, statü ve ahlaki değer ilkelerine göre düzenlendiği güçlü bir lonca denetiminin tarihi olmuştur. Kuşkusuz bir ücret sistemi vardı, ama ücretler genellikle kent yönetimi veya devlet müdahalesiyle ayarlanıyordu. Bunun sonucu olarak, sınai faaliyet sıklıkla kentsel etki ve düzenlemelerin uzağında, kırsal kesimde konumlanmaya zorlanmıştı. Örneğin İngiliz yün sanayii birçok konum değişikliği yaşadı. Ancak ortaçağın sonlarına doğru sanayi üretimi bazı kapitalist örgütlenme biçimlerini kullanmaya başladı (kâr amaçlı üretim, yatırım, spekülasyon, kredi finansmanı ve benzerleri). Kuşkusuz bu örgütlenme, bazı durumlarda (sanayi faaliyetlerinin en üst düzeyine vardıklarında Floransa ve Hollanda'da olduğu gibi) bir proletarya bile yaratmış olan tüccar kapitalizmi tarafından sanayiye sokulmuştu. Ama bu devrimci bir yol değildi. Eninde sonunda tüccar sermayesinin yerini alan sanayileşme, kentsel bir olgu değil, yeni bir kentsellik biçiminin yaratılmasına yol açan bir olguydu – Manchester, Leeds ve Birmingham'ı, önemsiz kasabalar veya ikincil ticaret merkezleriyken büyük üretken güce sahip sanayi kentlerine dönüştüren bir süreç. Ekleme gerekir ki, bu süreç esnasında bir zamanların egemen ticaret merkezleri (hem tüccar kapitalizminin kendine özgü etiği hem de temelde asalak olan bir iktisadi işlev sayesinde gelmişlerdi bu

konumlarına) iktisadi ve siyasal açıdan önemlerini kaybettiler. Amsterdam Londra'ya, Bristol da Birmingham'a boyun eğdi. Kendi kendini düzenleyen piyasa faaliyetinin sınai ve tarımsal üretime nüfuzu yeni kentler yarattığı gibi, yeni bir kentsellik biçimi de yarattı: Şimdi, kısmen (mülk sahipliği ve genelde üretim salıplığını düzenleyen yasal koşullara göre) katmanlaşmaya, kısmen de mevki toplumunun geleneksel kıstaslarına dayanan eski ayırım türlerinin yerine sınıf katmanlaşması, en önemli özellik haline gelmişti.

Ortaçağ ve tüccar kapitalizmi kentinin yapılanış biçimi, o zamanın toplumsal düzenini yansıtıyordu ve yeni sanayi kentinin toplumsal düzeninden çok farklıydı. Erken ortaçağ döneminde her yerde kale, dinsel kurum ve pazar yeri üçlüsü görülür. Daha sonraki dönemde tüccar faaliyetleri egemen olmaya başladığında ise büyük kentler, konutsal ayrışmanın yanı sıra önemli oranda faaliyet ayrışması da gösteren bir yapıda gelişti. Bu eğilimler emek gücünün işlevsel ayrışmasından çok, ortaçağ düzeninin saygınlık ölçeğindeki göreceli konumların bölgesel ve simgesel temsiline sonucudur (Sjoberg, 1960). Büyük kentlerdeki belirgin zanaatkâr mahalleleri bile, gittikçe karmaşılaşan işbölümünün zorladığı iktisadi ihtiyaç kadar saygınlığın önemini de yansıtıyordu. Bazı faaliyetler, özellikle ağır malzemenin hareketiyle ilgili olanlar, verimli konumlanma düşüncesiyle yerleştiriliyordu. Ama varlık bir saygınlık göstergesiydi ve saygın konumlar da çoğunlukla ortaçağın yeniden dağıtımçı kentinin simgesel merkezine yakın yerlerdeydi. Toprak değeri saygın konumlar için girilen rekabeti yansıtıyordu. Yine de, yatırım getirilerinin kullanımı tamamen etkilediği daha sonraki dönemlerin aksine, mevki toplumunun kentsel toprak piyasasında değişim değerini belirleyen henüz hâlâ kullanımdı. Kentsel toprak piyasasında kuşkusuz bir hayli manipölasyon oluyordu ve rantiyelik, desteklenen hatta saygın (kârlılığından ve dengeliğinden hiç söz etmiyoruz) bir uğraştı.

Sonuçta ortaçağ kentinin mekânsal yapısı, mevki toplumunun tipik ölçütlerini yansıtır. İnşa edilmiş, yapılanmış biçim, toplumda güç ve saygınlık sahibi olanların, ya bu gücü ya da mevki toplumunun ayakta kalabilmek için başvurduğu bütün o kozmik imgelerin göstergesi olarak mekânı ve mimari biçimi kullanma ihtiyaçlarını yansıtır. Kent yapısının belirleyici özellikleri zamanın karakteristik değerlerini –egemen üretim tarzının, karakteristik iktisadi ve toplumsal bütünleştirme tarzının ve yeri geldiğinde tamamen yeni bir üretim tarzının ortaya çıkmasını hazırlayan çözücü etkenlerin ideolojik ifadesi olan değerleri– yansıtacak şekilde inşa olmuştur.

3 *Günümüzün Kapitalist Dünyasındaki Piyasa Değişimi Süreci ve Metropolitan Kentsellik*

Marx'ın modern tarihi, "kırsal kesimin kentselleşmesi" diye nitelendirmesi basit ama doğrudur. Ayrıca Marx ve Engels şunları yazmışlardır *Komünist Parti Manifestosu*'nda:

Burjuvazi ülkeyi kentlerin yönetimi altına sokmuştur. Devasa kentler yaratmış, kentsel nüfusu kırsal nüfusa oranla çok artırmış ve böylece nüfusun önemli bir kısmını kırsal yaşamın ahlaklığından kurtarmıştır. Kırsal kesimi kentlere bağımlı kıldığı gibi, barbar ve yarı barbar ülkeleri uygar olanlara, köylü ulusları kentli uluslara, Doğu'yu Batı'ya bağımlı kılmıştır. Burjuvazi, gün be gün nüfusun, üretim araçlarının ve mülkiyetin yayılmışlığından kurtulmaktadır. Nüfusu kümelenlendirmiş, üretim araçlarını merkezileştirmiş ve mülkiyeti de bir azınlığın elinde yoğunlaştırmıştır. (s. 47-8)

Kendi kendini düzenleyen piyasa değişiminin toplumsal etkinliklerin her yönüne, özellikle de üretime nüfuz edişi, kapitalist biçimlerin kentsel sınırları aşmasına ve önce ulusal düzeyde sonra da uluslararası düzeyde olmak üzere tüm ekonomiyi bütünleştirmesine yol açmıştır. Mevki toplumunun ahlaki kıstaslarının, piyasa faaliyetleri üzerindeki egemenliği sonunda bitmişti. Şimdi artık toplumun tümü, kendi kendini düzenleyen piyasalar tarafından düzenlenip şekillendiriliyordu. Bu, yöntemsel ve iktisadi açıdan, malların çok çeşitli aşamalarda üretimini, sanayiler arasındaki bağların çoğalmasını getirmiş, bitmiş bir ürünün ortaya çıkması için gerekli ticari işlemlerde ve işbölümü olanaklarında muazzam bir artış sağlamıştı. Evrensel anlamda değişim değeri biçiminde belirlenen bir artığın yaratılması ve mülk edinilmesi için birçok yeni yol açılmış bulunuyordu. Bunun bir sonucu olarak toplam üretim ve dolaşımdaki artık-değer niceliğinde muazzam bir artış olduğu gibi, kentsel merkezler ve içerdikleri nüfuslar da aynı şekilde artmıştır.

Kentselliğin önceki biçimleri ile günümüzün gelişmiş kapitalist ülkelerindeki görünümleri arasında bazı önemli ölçek farklılıkları vardır. "Günümüz metropolcülüğü" çok karmaşık bir küresel ekonominin içindedir. Bu ekonomi, yerel merkezlerin yerel kırsal kesime, daha önemli metropolitan merkezlerin daha önemsiz merkezlere egemen olduğu ve komünist uluslar dışındaki tüm merkezlerin eninde sonunda Kuzey Amerika ve Batı Avrupa'daki merkezi metropoliten alanlara bağlı olduğu bir hiyerarşi düzenine sahiptir. Kuramsal ve ampirik olarak en ayrıntılı şekilde Lösch'ün (1954) çalışmasında incelenen bu iktisadi yapı, ar-

tığın mülk edinilmesi ve koparılması açısından yorumlanmalıdır. Frank, Lösch'ün analizlerine benzeyen bir mekânsal örgütlenme yorumunu Latin Amerika tarihine yönelik bir hipotez haline getirip belgelenmiştir (ama günümüz kapitalizminin işleyiş tarzından bakarak). Bu yorum bir sömürü zincirini vurgulamaktadır:

Zincirleme olarak kapitalist bağlantıyı, kapitalist dünya ve ulusal metropol-lerden (artıklarının bir kısmını mülk edindikleri) bölgesel merkezlere ve buradan da yerel merkezlere ve böylece toprak sahibi ve tüccarların artığına el koyduğu küçük çiftçi ve kiracıya, hatta bazen daha da ileriye, bu sonuncular tarafından sömürülen topraksız emekçiye kadar uzandıran bir sömürü zinciri olarak anlayabiliriz. Bu yol üzerindeki her aşamada, yukarıdaki görece az sayıda kapitalist, aşağıdaki çoğunluk üzerinde tekel gücü uygular, iktisadi artıklarının çoğuna veya hepsine el koyar ve daha yukarıdakilerin de buna el koymamaları durumunda, kendi kullanımları için mülk edinirler. Böylece her noktada, uluslararası, ulusal ve yerel kapitalist sistem, azınlık için iktisadi gelişme, çoğunluk için ise az gelişmişlik üretir. (1969, 31-2)

Zengin ulusların daha da zenginleşmesi, yoksul ulusların daha da yoksullaşması eğilimi ayrıntılı araştırmalara konu olmuştur (Myrdal, 1957). Bu eğilimle bağlantılı olan genel artık dolaşımı yapısının içinde, kent ile kırsal kesim karşıtlığının anlamı da değişir. Örneğin Fanon, sömürge dünyası içindeki kent ile kırsal kesim ilişkisinin, Frank'm söz ettiği sömürü zincirindeki sömürge ülkelerin konumları tarafından yeniden yapılandırıldığını iddia eder:

Sömürge bağlamının özgünlüğü, iktisadi gerçeklik, eşitsizlik ve yaşam tarzları arasındaki muazzam farkın insani gerçekleri gizleyememesindedir. Sömürge bağlamını yakından incelediğinizde, dünyayı parçalayanın, belli bir ırk veya türün üyesi olup olmamak gerçeğiyle başlamak olduğunu açıkça görürsünüz. Sömürgelerde iktisadi altyapı aynı zamanda bir üstyapıdır. Neden sonuçtur: Beyaz olduğunuz için zenginsinizdir, zengin olduğunuz için beyazsınızdır. İşte bu yüzden Marksist analiz, sömürge sorunuyla uğraştığımız zaman hep biraz çekiştirilmeye ihtiyaç gösterir. (1967, 31-2)

Bunun sonucu olan kentsel yapı güçlü bir biçimde farklılaşmış, ayrımcılaşmış bir yapıdır:

Yerleşimci göçmenin kenti, taş ve çelikten yapılmış, sağlam inşa edilmiş bir kenttir. İyi aydınlatılmış bir kenttir, sokakları asfalt kaplıdır ve çöp tenekeleri de bütün görülmeyen, bilinmeyen ve üzerinde düşünülmeyen atıklarla doludur... Yerleşimcinin kenti iyi beslenen, rahat bir kenttir, midesi hep güzel şeylerle doludur. Yerleşimcinin kenti beyaz adamın, yabancıнын kentidir. Sömürge insanının kenti... namı kötü insanların yaşadığı, kötü ünlenmiş bir kenttir. Burada doğmuşlardır, nerede ve nasıl olduğunun pek önemi yoktur; burada ölürlər,

nerede ve nasıl olduğunun hiç önemi yoktur. Ferahlığı olmayan bir dünyadır; insanlar burada birbirlerinin üzerinde yaşarlar ve kulübeleri de üst üste yığılmıştır. Yerlinin kenti aç bir kenttir, ekmeğe, ayakkabıya, kömüre ve ışığa aç. Yerlinin kenti çömelmiş bir kasabadır, dizlerinin üzerinde bir kent, pisliğin içinde yuvarlanan bir kent. Pis Arapların ve zencilerin kenti. (a.g.y.)

Kent ve kırsal kesim arasındaki iktisadi karşıtlığın yerini, burada "sömürgeciliğin yararlarının dışında bırakılmış yerliyle sömürüyü hesabına geçirmeyi başarmış, yerleşimci göçmen arasındaki karşıtlık" (s. 89) almıştır. Çin, Cezayir ve Vietnam'da görülen kent ve kırsal kesim arasındaki tarihsel mücadele bu açıdan yorumlanmalıdır ve kent-sellik kavramımız da buna göre değiştirilmelidir.

Artığın mülk edinilmesindeki temel akış, az gelişmiş uluslardan ileri kapitalist güçlere doğru olur, ama kapitalist ülkelerdeki metropoliten merkezler de kendi aralarında, artığın "ticari işlemleri azamiye çıkarcak sistem" içinde, yani günümüz metropolünde mülk edinildiği süreç tarafından farklılaştırılmaktadır. Artık, böylece her ticari işlem noktasında, ekonominin gerek birincil, gerek ikincil (imalat), gerek üçüncül (dağıtım ve hizmetler) ya da dördüncül olarak da adlandırılabilir (mali ve para yönetimi işlemleri) sektörlerinde koparılabilir bir hale gelmiştir. Bu işlemler kargaşasında üretken ve üretken olmayan faaliyetleri ayırt etmek kolay değildir. Ama metropoliten alanlar boy ve önem olarak büyüdükçe, toplumsal açıdan gereksiz ve üretken olmayan işlemlerin oranı da artar. Günümüz metropolü bu yüzden zayıf görünür, çünkü merkezde artık-değerin mülk edinilme oranı (kâr düzeyinin korunabilmesi için) toplumsal ürünün yaratılma oranını geçerse, o zaman mali ve iktisadi çöküş kaçınılmaz olur. Her ne kadar kimileri üretken faaliyetin eşgüdümünü sağladığını iddia ediyor olsalar da mali spekülasyon üretken olmayan bir faaliyettir ve para sadece satın alabileceği kadar değerlidir. Her tür faaliyet, eninde sonunda doğal olarak elde edilebilen maddelerin insana yararlı nesnelere dönüşümüyle desteklenmek zorundadır – mülk edinme, toplumsal açıdan ihtiyaç duyulan mal ve hizmetlerle ilişkili olmalıdır, yoksa kâr oranı düşmeye mahkûmdur.

İleri kapitalist uluslardaki günümüz metropolünün zayıflığı, toplumsal açıdan ihtiyaç duyulan mal ve hizmetlerin (kullanım değerlerinin) üretiminin büyük oranda dünyanın diğer bölgelerinde yapılıyor olduğu gerçeğinden doğar – sadece sanayi imalatı ve Marx'ın "üretken olmayan ama toplumsal açıdan gerekli" saydığı hizmetlerin üretiminde günümüz metropolünün zenginliğin oluşumuna katkısı çok büyüktür. Bu zayıflık, fiyat mekanizmasının, kendi kendini düzenleyen piyasa

yoluyla ve "gizli el" in metropoliten merkeze artık akışım sağlayacağı şekilde faaliyetleri koordine etmesiyle kırılabilir. Yine de Batı iktisat düşüncesi analizinde öngörüldüğü şekliyle kusursuz rekabet, yıkıcı bir güçtür. Gerçekten de toplum, her yönüyle piyasa değişimi sisteminin yıkıcı gücünün tehdidi altındadır. Polanyi (1944) bunu şöyle açıklar:

Piyasa işleyişinin insanların kaderlerinin ve doğal çevrelerinin yegâne yöneticisi olmasına izin vermek, doğrusu sadece satın alma gücünün kullanımı ve niceliğinin bile toplumun yıkılması sonucunu vereceği anlamına gelir. Çünkü "emek gücü" olduğu söylenen mal, bu belirli malı elinde bulunduran tek varlık olan insanı etkilemeksizin, itip kakılamaz, gelişigüzel kullanılamaz, hatta kullanmamazlık edilemez. Sistem, insanın emek gücünü yok ederken, bu arada bu etikete bağlı olan "insan" isimli fiziksel, psikolojik ve ahlaki varlığı da yok etmiş olur. Kültürel kurumların koruyucu kılıfından yoksun bırakılan insanlar, sosyal etkilere açık kalmalarının sonucunda çökerler; ahlaksızlık, sapıklık, suç ve açlık yoluyla akut toplumsal sapkınlıkların kurbanı olup ölürlür. Yerleşim alanları ve kırlar bozulur, nehirler kirlenir, askeri güvenlik tehlikeye girer, gıda ve hammadde üretme gücü harap olur. Sonunda, satın alma gücünün piyasa yönetimi, ticari girişimleri de tasfiye eder, çünkü ticaret için para azlığı ya da fazlalığının ilkel toplumlardaki sel ve kuraklık kadar feci sonuçları vardır.

Kendi kendini düzenleyen piyasaların bu yıkıcı eğilimi, 19. yüzyılın başından bu yana kapitalizmin tarihinde açıkça görülebilmektedir ve günümüz metropolündeki etkileri de ilk sanayi kentlerindeki kadar belirgin olacaktır. Bu yüzden kapitalist toplum ve ortaya çıkardığı metropoliten merkezlerin ayakta kalması, kendi kendini düzenleyen piyasaların işlemesi yoluyla ifade edilen gücü dengeleyecek bir karşı güce bağlıdır. Bu karşı güç, kısmen, piyasa değişiminin yıkıcı gücünü zapt etme rolünü üstlenecek karşılıklılık ve yeniden dağıtımın tekrar kurumsallaştırılmasındadır. Ama aynı zamanda, piyasa değişimi sistemi öyle örgütlenmiştir ki, kendi içinde en yıkıcı yönlerini (en azından bir süre için) erteleyecek bazı önlemler de gerekmektedir. Burada en önemli iki husus çeşitli tekелci denetim biçimleri (tekел, sınıf tekeli, kartel düzenlemeleri, gayri resmi rekabet anlaşmaları, vb.) ve teknolojiadaki hızlı yenileşme oranıdır.

Tekel biçimleri ve teknolojik yenilikler çok önemli bir yönden birbirleriyle ilişkilidirler. Tekel, eninde sonunda kendi kendini düzenleyen piyasaların engellenmesi sonucunu ve dolayısıyla da kapitalist iktisadi sistemin çöküşünü doğurur. Yenilikçi faaliyetler, rekabetçi bir şekilde örgütlenebilecek yeni faaliyet yolları ve yeni üretim türleri yaratır ve böylece kendi kendini düzenleyen piyasa, eninde sonunda (genellikle tekелci olarak örgütlenmiş olan) eski faaliyetlerin yerine geç-

cek yeni faaliyetler üretir. Yenilikler, rekabetçi büyüme, tekelleşme ve yerine geçme, kapitalist tarihte hayli olağan bir dizi gibi görünmektedir. Teknolojik yenilik aynı zamanda sınıf tekelinin de devamını sağlayabilir, çünkü firmalar, fiyat yarışı yerine yenilikler yoluyla da rekabet edebilirler.

İktisadi örgütlenmede tekелci biçimler ve teknolojik yenilik, günümüzdeki metropolitan kentselliği anlayabilmek için, özellikle de birbirleriyle ilişkili olarak görüldüklerinde çok önemlidir. Metropol, hem teknolojik yeniliklerin uygulanması için bir alan, hem de büyük şirketlerin işlemeleri için bir yer sunmaktadır. Metropol aynı zamanda, bazı faaliyet alanlarındaki tekелci örgütlenme biçimlerinin büyüyen gücünü yansıtacak şekilde örgütlenmiştir.

Tekelin genişlemesi başlı başına bir sorundur. Bir taraftan kapitalizm kuramcıları, tekeli, geleneksel düzene ve fiyat belirleyici piyasaların devamına bir tehdit kabul ederler. Bazı Marksist kuramcılar ise (örneğin Baran ve Sweezy, 1968), kapitalist çöküşün bu kadar ertelenememiş olmasının nedeni olarak değerlendirirler tekeli. İşin doğrusu, rekabetin hep tekел tarafından iyileştirildiği ve rekabetin kaçınılmaz sonucunun tekел olduğudur (Marx, *Felsefenin Sefaleti*, 161). Tekel her zaman kapitalizme esas olmuştur ve mülkiyet ilişkileri, üretim araçlarına kısıtlı erişim ve dolayısıyla, hiç olmazsa toplumun üretken kaynaklarının bir kısmı üzerinde bireysel tekелci denetim sağlar. Rekabet hiçbir zaman açık ve serbest değildir, ama giderek daha büyük tekeller içinde birleşebilecek yerelleşmiş tekeller arası bir rekabet biçiminde yol almaktadır. Kentsel merkezler tarihsel olarak tekелci gücün mevkii olmuştur ve kapitalizmde bile bu kentsel merkantilizm kaybolmamıştır. Veblen (1923) 19. yüzyıl Amerikan kırsal kesim kentlerinin temelde toptan satış, perakendecilik ve tarım ürünlerinin sevkiyatı için tekелci merkezler olarak işlev gördüklerini öne sürer. Vance (1970) benzer şekilde, kapitalist piyasa değişimi koşullarında tekел gücü ve kentsel roller hakkında örnekler sunar. Bu yüzden kentsel merkezlerle tekел gücü arasındaki ilişki, genel gibi görünmektedir. Son elli yılda esas olarak değişen, kuşkusuz tekелci girişimin ölçeğidir ve bu değişikliğin günümüz metropolcülüğünün toplumsal biçiminde bazı değişiklikler getirdiğinden de kuşku yoktur. Kendi kendini düzenleyen piyasa her zaman yasal ve kurumsal kısıtlamalar altında işlemiştir, ama şu anda piyasa fiyatları eski Venedik'teki aristokrat ailelerin piyasa değişimi faaliyetleri üzerinde kendi sosyal ve ahlaki normlarını uyguladıkları gibi, sıklıkla birkaç güçlü çıkar grubunun denetimi ve egemenliği altın-

daymış gibi görünmektedir.

Günümüz tekel biçimi çok farklıdır. Büyük şirketlerin pazar yerinde uyguladıkları denetim büyük çapta yanıltıcıdır. Kendi kendini düzenleyen bir piyasa ekonomisinde artık-değer, daha çok artık-değer yaratılmak üzere dolaşıma sokulmalıdır. Şu anda artık-değerin dolaşımı o kadar hızlı olmaktadır ki, zenginlik, depolanan mutlak ürün niceliğinden çok, akış oranı olarak ölçülmektedir. Zenginlik elle tutulur bir şey değildir artık, gelecekteki akışlara yönelik kâğıt üzerindeki gelirler veya geçmişteki akışlardan kaynaklanan yükümlülükler ve borçlarla desteklenen şu andaki (gelecekteki bir zaman dilimi için sermayeleştirilen) akışların bir ifadesidir. Ticari işlemleri azamiye çıkaran bir sistem olarak metropol, bunu birçok yönden yansıtır; en aşikâr olanı da, kâr oranını koruyabilmek için ekonomi daha hızlı bir artık-değer dolaşımı gerektirdiğinden, içerdiği yapıların gittikçe artan fiziksel kararsızlığıdır. Büyük şirket de ister istemez bu sürece kapılır: Amacı, artık-değeri dolaşıma soktuğu hızı korumak ve artırmaktır – başka bir şey yapamaz. Bu amaca ancak belli bir üretim çizgisinde artık-değerin dolaşımının büyütülmesi mümkün olduğu sürece ulaşılabilir (otomotiv sanayi bunu elli yıldır başarmaktadır). Ama büyüme olanakları azalmaya başlar başlamaz, kâr düzeyleri düşer ve zenginlik (sermayeleştirilmiş akış hızıyla ölçüldüğü için) erimeye başlar. Büyük şirket büyük ve çok güçlü görünebilir, ama bu ancak kendi kendini düzenleyen piyasanın koyduğu kıstasları karşılayabildiği sürece böyledir. The Penn Central Railroad (Penn Central Demiryolu Şirketi) varlık eksikliğinden değil, artık-değeri dolaşımda tutma hızı ayakta kalmak için gerekli düzeyin altına düştüğü ve sabit sermaye değerlerinin kâğıt değeri, gelecekteki gelir beklentilerini karşılamadığı için iflas etmiştir. Rolls-Royce'da da aynı sorun vardır.

Bu artık-değerin dolaşım hızının artırılması sorununa bulunan son kurumsal çözüm, mali holdingdir. Küçük holdingler daha çok *asset stripper** olarak işlev görürler, ama büyük holdingler olağanüstü büyük ve esnek mali kurumlardır, varlıklarını bir üretim alanından diğerine kaydırırlar – esnek bir şekilde, çok farklı ülkelerde çok çeşitli çalışmaların üzerinde "yüzerler", kârsız girişimleri bırakıp kârlı yatırım yollarını izlerler (*Report on Conglomerates*, 1971). Holdingler herhangi bir faaliyet alanıyla, herhangi bir yerle ve hatta herhangi bir ülkeyle özdeşleşmezler (yeri belli olmayan uluslararası kurumlardır). Dolaşımdaki artık-değer niceliğini ve dolaşım hızını artırma ihtiyacına –kârlılık ora-

* Şirketi satın alıp mal varlığını boşaltarak tasfiye etmek. (ç.n.)

nındaki düşme eğiliminin ürettiği bir ihtiyaç- uyum sağlamanın kurumsal yolunu oluştururlar.

Bu yeni kurumsal ve yasal biçimler ve kendi kendini düzenleyen piyasanın şu anda aldığı biçimin, günümüz metropolitan ekonomisinin yapısı üzerinde derin bir etkisi olmuştur. Kentsellik düzeyi, şirketleşmiş girişimle paralel bir şekilde gelişmiştir. İşbölümü arttıkça, kentsel mekân ekonomisindeki işlemlerin karmaşıklığı da artmıştır. İleri kapitalist uluslarda artık-değerin büyük holdingler ve ulusal hükümetler gibi üst kurumlardaki muazzam yoğunlaşması olmasa, nüfusun ve üretken faaliyetin büyük metropolitan merkezlerdeki coğrafi yoğunlaşması da olanaksız olurdu. İç bölgelerden kentsel merkezlere, küçük merkezlerden daha büyük merkezlere ve bütün bölgesel merkezlerden kapitalist faaliyetin merkezlerine akışı sağlamak için, küreselleşmiş mekân ekonomisinin hiyerarşik yapısını koruyacak ayrıntılı bir aracın yokluğu durumunda da bu yoğunlaşma olanaksız olurdu.

Artan oranda tekelci bir kapitalizm kentsel yapı üzerindeki çok belirgin etkilerini de ele almak gerekir. Chinitz (1958) bunların bazılarını ayrıntılandırır. Pittsburg gibi sınıf tekelci olarak örgütlenmiş bir metropolitan ekonominin girişimcilik yeteneği geliştirmesi ve kapitalist girişimcilerin içeri doğru göçüne açık olması olanağının düşük olduğu saptamasını yapar. Buradan çıkan sonuç da, böyle bir kentin yeni sanayiler doğurma ihtimalinin düşük olduğu ve sadece maliyetleri düşürme yolundaki durmak bilmeyen çabayı sürdürecektürden yenilikleri desteklemeye ve uygulamaya, verimliliği artırmaya ve mevcut üretimlerde çeşitliliğe gitmeye eğilimli olacaktır. Jane Jacobs'un (1969), büyük ve etkin şirketlerin (ve devlet faaliyetlerinin), yeni istihdam ve teknolojik yenilikler doğuracak güçlü bir üretken kentselliği engelleyen kent çevreleri yarattığı yolundaki yakınmaları kesinlikle doğrudur. En verimli çevreler, içinde karmaşık bir emek, yetenek, girişimcilik ve maliye becerileri kümesi barındırarak, kapitalist yaratıcılık ve buluşlar için üretme alanı oluşturanlardır. Pittsburg ve New York'un tarihleri çelişir. Birmingham (İngiltere) ve Manchester'ın tarihleri de öyle. Tekelci denetim bir bölgede yenilikleri engellediği sürece, değişikliklerin, büyüme faaliyetleri merkezlerinde ve artığın dolaşım eğilimlerinde coğrafi bir kayma içereceği düşünülebilir.

Büyük sanayi şirketi, aynı zamanda "iç fon yaratılması yoluyla mali bağımsızlık" amaçlar ve genellikle de başarır: Bunun sonucu olarak "çok fabrikalı büyük şirketlerde yığılan sermayenin bölgeler arası hareketliliği, şirket içinde, şirket dışına kıyasla daha fazladır" (Chinitz,

1958, 285-6). Ayrıca bankalar ve diğer mali kurumlar girişimlerinin ölçeğini büyümüşlerdir; bu yüzden büyük sanayi şirketleriyle çalışmaları, yeni faaliyet yolları açmak için yüksek riskli düşük sermaye ihtiyacı duyan küçük girişimcilerle çalışmalarından daha kolay olur. Bu yoğunlaşmanın doğası, yeni bir metropoliten alanda artık-değerin çeşitli girişimler ve faaliyetler arasında yönlendirilmesi açısından önemlidir. Örneğin Amerika Birleşik Devletleri'ndeki Kredi Bankacılığı Hakkında Wright Patman Raporu (1968) kurumsal yatırımcılara ait 1 trilyon doların dörtte birinin kredi bankalarında bulunduğunu bildirmektedir. İncelenmiş olan 221 kentsel merkezin 210'unda bu yatırımların yüzde 75'i üç veya daha az bankanın elindedir. Örneğin Baltimore'da şu sonuca varılmıştır:

Baltimore bankacılığı, Baltimore maliyesi ve Baltimore'un ticaret ve sanayisi, Mercantile Safe Deposit and Trust Şirketi ve onunla sıkı bağları olan şirketlerin büyük çapta etkisi altında, hatta belki de egemenliği ve yönetimindedir. (s. 545)

Birkaç banka belirli metropoliten alanlardaki mevcut yatırım sermayesinin çoğunu denetlemektedir. Büyük mali kurumlarla büyük sanayi şirketleri arasındaki artık-değer dolaşımı –çoğunlukla hayli kapalı bir iktisadi güç yapısı içindeki birbirine bağlı diktatörlükler olarak simgelenirler– yeni üretim biçimlerine veya ekonominin teknik nedenlerden dolayı büyük çapta örgütlenemeyen sektörlerine görece olarak kısıtlı bir fon akışı anlamına gelir. Küçük veya çok küçük ölçekte örgütlenen sektörler, genellikle bir aracı (bir emlak şirketi, bir ipotek şirketi, büyük çapta bir toprak sahipliği işlemi, küçük bir iş kredisi şirketi, vb.) üzerinden hizmet alırlar. Örneğin konut alanında, büyük mali kurumların veya devlet kuruluşlarının konut piyasasındaki çeşitli aracılara karşı politikalarının, yeni inşaatlar, yenileştirme, bakım, ev satın alma ve inşaat ve satın almadaki uzun vadeli hesaplar üzerinde önemli bir etkisi vardır. Metropolün fiziksel yapısı büyük ölçekte bu tür politikaların elle tutulur sonucudur.

Tekelci biçimlerin etkisi, yatırım, üretim ve dağıtımın örgütlenmesinin doğrudan sonuçlarının çok ötesine uzanır. Doğrudan karşıt rekabetten korunan ve elinin altında büyük artık-değer niceliği olan büyük şirket, genişleyen çıktısını soğurmanın yanında, artık-değerin dolaşım hızını da artıracak bir piyasa bulmak gibi akut bir sorunla karşı karşıyadır. Bu yüzden şirket kendi üretimi için etkili bir talep yaratmak, korumak ve genişletmek zorundadır. Buna uygun çeşitli taktikler arasında

belki de en başarılısı, bir ihtiyaç yaratırken, bir taraftan da bu ihtiyacı karşılayacak farklı bir seçeneğin oluşmasını önlemektir. Otomobiller (ve aynı zamanda petrol ürünleri, yol yapımı, banliyö inşaatları, vb.) için mevcut talep metropolitan yapılanma biçiminin toplam yeniden örgütlenmesi içinde öyle bir yaratılıp genişletilmiştir ki, artık otomobil olmadan (trafik tıkanıklığının otomobille ulaşımı pahalı ve zor bir hale soktuğu yerler dışında) "normal" bir toplumsal yaşam sürdürmek olanaksız hale gelmiştir. Bir lüksten bir ihtiyaç yaratılmıştır. Ve otomobil—günümüzün kapitalist ekonomilerinin can damarı—için olan bu fiili talebin sürdürülüp genişletilmesi esastır. Yoksa bütün ekonomide ciddi iktisadi ve mali bozukluklar olacaktır. Bu mantıkla, örneğin toplu taşıma sistemlerinin, ancak otomobiller için olan fiili talebi azaltmadıkları (veya fiilen çoğalttıkları) sürece kurulabilecekleri tahmin edilebilir. Eğer ABD aniden kamu toplu taşıma sistemleriyle kaplanacak olsa, Detroit'te geniş çapta işsizlik ve 1930'lardaki çöküşten çok daha ciddi bir iktisadi bunalım görülecektir. Günümüz metropolü, görüldüğü kadarıyla, kısmen artık-ürünün gerekli bir elden çıkarılma alanı, kısmen de yönlendirilebilir bir fiili talep kaynağı olarak işlev görmektedir. Geçmişte artık-değer, sıklıkla kentin yapılanma biçiminde (anıtsal mimari ve benzeri şekillerde) harcanmıştır. Ama şimdi, kapitalist ekonominin sürdürülebilmesi için, kentselliğin genişleyen bir tüketim üretmesi gereklidir. Gerçekten de, kapitalist toplumlarda GSMH'nın genişlemesi büyükoranda banliyöleşme sürecine bağlıdır.

Kısa sürede yenilenecek türde (otomobil, bilgisayar, vb. gibi) malların üretilmesi de fiili talebi sürdürmek için gerekli diğer bir araçtır ve artık-değerin dolaşım hızını artırmak bakımından çok önemlidir. Yeneden dağıtımçı kentte binanın fiziksel ömrü önemliydi ve çoğu bina uzun süre dayanmak üzere inşa edilirdi. Günümüz kapitalist kentinde önemli olan iktisadi ömürdür ve artık-değerin dolaşım hızında artış sağlamak gerektiğinde bu iktisadi ömür kısalmaktadır. İyi durumdaki binalar yıkılmakta ve yerlerine iktisadi ömrü daha kısa olan binalar inşa edilmektedir. Metropolitan ekonomilerde (özellikle ABD'de) bu yıkıp yapmalara neden olan şey kültürel bir yenilik arayışı değil, iktisadi bir ihtiyaçtır. Ürünlerin iktisadi ve fiziksel ömürlerini kısaltmak, ekonominin bütün sektörlerinde artık-değerin dolaşımını hızlandırmak için tipik bir taktiktir. Bu, konut piyasasında en karmaşık şeklini alır: Banliyö toprak ve inşaatlarında spekülasyona dayanan yatırımlardan ve toprak kullanımındaki dönüşüm süreçlerinden kâr sağlama ihtiyacı, bazı konumlarda konut ve ticari mülk talebini körüklerken, diğer bazı sektörle-

re olan fon akışının kesilmesine yol açar (bkz. 5. Bölüm).

Fiili talep, eninde sonunda tüketime dayanır. Eğer insanoğlunun, (kültürel olarak aşılana bir mal fetişizminin aksine) tüketim mallarına doğal ve doymak bilmez bir açlık duyduğu görüşünü reddedersek, o zaman fiili talebin kökenlerini düşünmek zorunda kalırız. Küresel ekonomi içinde bunun açık bir yanıtı vardır: Karşılansayan ve gerçek ihtiyaçlar her yerde son derece aşikârdır. Metropolitan ekonominin kendi içinde aynı zamanda yoksul nüfusun karşılansayan ihtiyaçlarından oluşan büyük bir potansiyel talep vardır. ABD'de bu nüfus oldukça önemlidir – 1968 yılında resmen yoksul olarak tanımlanmış beş milyon civarında aile vardı ve bunların yarısı metropolitan bölgelerde yaşamaktaydı (yoksulluk çizgisinde veya hemen altındakiler daha önemli bir sayı oluştururlar). Bu yoksul nüfusun çift işlevi vardır. Ücret tartışmalarında örgütlü emeğe karşı bir tehdit olarak kullanılabildiği gibi, genişleme dönemlerinde çalıştırılıp daralma dönemlerinde salıverilen bir artık emek gücü gibi de kullanılabilen (Marx'ın deyimini kullanırsak) bir "yedek sanayi ordusu" olarak görülebilir. Marx (*Kapital*, cilt 1, 25. Bölüm), kapitalist birikimle görelî bir artık nüfus üretimini birbirine bağlayan mekanizmanın bir analizini sunar. Üretilen yedek sanayi ordusu üç bileşenden oluşur. Marx'ın "gelip geçici" ve "saklı" diye adlandırdığı ilk ikisi, yeterli derecede çalıştırılmayan veya gerektiğinde emek gücüne katılabilecek olanların (kadınlar) oluşturduğu gruplardır. Ama ileri metropolitan ekonomilerde yoksulluğa en çok, emek gücüne katılamayacak olanlarda rastlanır – yaşlılar, ev kadınları ve benzerleri. Marx'ın yedek sanayi ordusundaki "durgun grup" diye adlandırdığı bu unsurlar, genelde yaşamlarını sürdürebilmek için yoksulluk yardımına bağlı olduklarından, hükümet politikaları yoluyla fiili talebin yönlendirilmesinin aracı olarak görülebilirler.

Bu yüzden yoksul gruplar, kapitalist ekonomilerde denge araçları olarak kullanılır – insanın acılarını, değersizleştirilip aşağılanmasını kullanan denge araçları. Bunlar, bazıları kayırılıp bazıları yoksun bırakılan emek gücünün oluşturduğu, kurumsal yolla yaratılmış mal kıtlığının sonucu olarak görülebilir. Yoksulluğu kapitalist sistem içinde yok etme girişimlerine, kendi kendini düzenleyen piyasanın düzenlemeleri tarafından otomatik olarak karşı konulması kaçınılmaz görünmektedir. Kapitalist toplumda gelir dağılımı, bazı sınırlar çerçevesinde, yapısal olarak belirlenmiştir. Kendi kendini düzenleyen piyasa farklı gelir gruplarını farklı konumlar işgal etmeye zorladığı içindir ki kentsel konut yapısındaki coğrafi örüntüleri kapitalist ekonominin yapısal koşul-

larının elle tutulur coğrafi ifadesi olarak görebiliriz. Günümüz metropolündeki konutsal ayrımcılık işte tam da bu yüzden, tipik yeniden dağıtımçı kentlerde görülen ve genelde simgesel olan konutsal ayrımcılıktan temelde farklıdır.

Kapitalist girişimin büyüyen ölçeği ve ortaya çıkardığı ürün niceliğindeki artış, yerel olanlar yerine yarattığı geniş ölçekli tekeller, ürünlerle fiili bir talep sağlamak için yaratılan yeni ihtiyaçlar, artık-değerin dolaşım hızının artışı kolaylaştırmak için kısa sürede yenilenecek türde üretim, kıtlığın yapısal olarak sürdürülmesi için kapsamlı mekanizmalar – bunlar kapitalizmin kendi içinde ürettiği zorluklarla baş edebilmek için oluşturduğu uyarlamalardan sadece birkaçıdır. Ama bu uyarlamalar temel karakterini değiştirmeyecektir kapitalizmin. Kendi kendini düzenleyen piyasa, her ne kadar yeni bir kurumsal bağlamda işliyor olsa da, temel işlevi aynı kalır. Günümüz metropolcülüğünde işlerlik halinde olan bu iktisadi bütünleştirme tarzının sonuçları, çevredeki yoksullaşmış uluslarda olsun, kapitalist metropolün gettolarında olsun, her yerde kolaylıkla görülmektedir. Bu sonuçlara, idealize edilmiş bir tür bireysel kapitalizme dönülerek karşı konulamaz, çünkü böyle bir sistem hiçbir zaman var olmamıştır: Kapitalizm her zaman tekellerle çalışmıştır. Bu bir yana, böyle bir sistem yaratılamaz da, çünkü bu, Polanyi'nin gayet veciz bir şekilde gösterdiği gibi, kentsel toplumun dokusunu bozacak olan denetlenemez bir yıkıcı gücü serbest bırakmak demektir. Daha açık ve bireysel bir kapitalizmi – Jane Jacobs ve Jeffersoncu demokratların yapar göründükleri gibi – savunmaya çalışmak, kapitalizmin ne olduğuna ilişkin tarihsel delillerle çelişmesi bir yana, eğer yaratılırsa hemen hemen kesinlikle tüm uygar toplumu yok edecek bir sistem önermek demektir.

Kendi kendini düzenleyen piyasalar tarafından üretilen sorunları kontrol altında tutmak için toplumsal örgütlenmede oluşan içsel uyarlamaların yanında birtakım başka uyarlamalar da gelmiştir – özellikle karşılıklılık ve yeniden dağıtımın, düşman kuvvetler barındıran piyasa değişiminin muhtemel yıkıcı gücünü dengelemek için yeniden oluşturulması.

4 Günümüz Metropolünde Piyasa Değişimini Karşılacak Güçler Olarak Yeniden Dağıtım ve Karşılıklılık

Kendi kendini düzenleyen piyasa ne zaman ve nerede kentsel mekân ekonomisinin örgütlenmesine el atsa, yönetim de kendi işlevlerini onu

desteklemek ve denetlemek üzere uyarlamıştır. Örneğin Asa Briggs (1963), Britanya'daki ilk sanayileşme dalgasında, özel girişimcilerin kârlı görmedikleri (kanalizasyon ve kamu sağlığı gibi) kamu mal ve hizmetlerini sağlamak ve aynı zamanda (çalışma koşullarının düzenlenmesi, konut koşulları ve benzerleri yoluyla) toplumun en yoksul gruplarının üzerindeki ücret sisteminin en kötü etkilerini bir dereceye kadar hafifletmek için kent yönetimlerinin nasıl yeniden dağıtımcı bir işlev gördüğünü anlatmaktadır. En başta çok az olan bu yönetim müdahaleleri, zaman içinde giderek önem kazanmıştır. Kamusal (ve bazen özel) malların kamu tarafından sağlanması, kentsel topluluğun "kamu yararına" özel ve kamusal planlanmasıyla birlikte, günümüz kentinin coğrafyasının şekillendirilmesinde başlıca etkenlerden biri olmuştur. Kentsel yenileştirme projeleri ve yeni kent inşası gibi kamusal ya da kısmen kamusal projeler, aynı zamanda, erken sanayi kentinin kaosu andıran bireyselliğini ve Amerikan kentinin –Sam Bass Warner'ın (1968) taktığı isimle– "özelciliği"ni bir kentsel çoğulculuğa dönüştürmeye yaramış ve bu ortamda kamu sektörü bir taraftan piyasa değişiminin muhtemel yıkıcı gücünün dengeleyicisi işlevini üstlenirken, bir taraftan da kapitalist biçimlerin ayakta kalabilmesi için gerekli yapısal koşulları desteklemiştir. Siyasal ve bürokratik sistem kısmen, kendi kendini düzenleyen piyasa ekonomisi içinde, yeniden dağıtımcı bir araç olarak işlev görmüştür (bkz. 2. Bölüm).

Bu yeniden dağıtımcı faaliyetin dolaylı etkilerini biraz aydınlatmak gerekiyor. Kapitalist ülkelerde yönetimin müdahalesinin iki hedefi vardır. Birincisi piyasa değişimini düzgün çalıştırmak. İkincisi ise kendi kendini düzenleyen piyasalardan doğan yıkıcı sonuçları düzeltmek. Birinci alandaki politikalar, baskı aracı yaratmak ile kurumsallaşmış bir kitle (dışarıda asker, içeride polis gücüyle) korumak arasında, mali kurumların doğrudan desteklenmesinden, piyasanın kendi kendini düzenleyen bir sistem olarak işlev görecektir. Bu son konuda yönetimin, ya yapısının korunabilmesi için giderek uzun vadeli büyük ölçekli yatırımlara daha çok bel bağlayan bir ekonomide riskleri soğurmak için; ya da ekonominin belli bir sektöründe tekel oluşmasına engel olmak (bazen de desteklemek) için müdahale eder. Bu politikaların çeşitli etkileri olur ve aslında, koşullara göre değişen farklı hedeflere ulaşmak için tasarlanırlar. Kentselleşmiş bir toplumda devletin gittikçe önem kazanan rolü, büyüyen sermaye birikimi, üretimin genişleyen gücü, piyasa değişiminin artan nüfuzu ve küresel ölçekte "kırsal kesimin

kentselleşmesi" zemininde anlaşılmalıdır. Devlet, ulusüstü örgütlerle birlikte (buna ulus birliklerini de katmalıyız), çoğu kapitalizmin iç dinamiklerinden doğan krizlere müdahale etmek zorundadır. Sermaye, emek gücü, kaynak, mal ve hizmet akışının karşısına yapay engeller kondukça ve uluslararası para sistemindeki teknik yönlendirmeler, çoğunlukla zorlama bir eşitsiz değişim örüntüsüne (Emmanuel, 1972) dayanan, Frank'ın (1969) anlattığı sömürü zincirlerini sürdürmeye çalıştıkça, uluslararası alanda devlet müdahaleleri başlar. 20. yüzyıl boyunca devlet müdahalelerinin artan gücü ve önemi, "sürekli devrimci bir güç" olan kapitalizme verilmiş bir karşılık olarak görülmelidir.

Ülke içi devlet politikalarının günümüz metropolünün yapılanma biçimi üzerinde önemli sonuçları olmuştur. Örneğin ABD'deki Federal Konut İdaresi (FHA) yasası, 1930'larda konutların ipotek finansmanı için çıkarılmış, ama esas etkisi, krizin yankılarından fena halde etkilenen mali kurumların desteklenmesi olarak görülmüştür. Yol açtığı sonuç ise, banliyöleşmenin desteklenmesi olmuştur, çünkü FHA kredileri, eskiler yerine çoğunlukla yeni mülk alımını finanse etmekte kullanılmıştır (Douglas Commission, 1968). Bu politika konut sektöründe daha da hızlı bir ekonomik eskimeye neden olmuş ve dolayısıyla artık-değerin dolaşımını daha da hızlandırma olanağı doğurmuştur. Bu tür yönetim müdahaleleri gittikçe daha gerekli görünmekte ve şu anda iş ve istihdam yaratılması ve üretimin ve iktisadi kaynakların "ulusal çıkar" alanlarında (bu genelde savunma anlamına gelir ama sağlık, eğitim, kirlilik denetimi ve benzeri konulara da yayılır) tahsisine kadar genişlemektedir.

Piyasa değişiminin en kötü etkilerini düzeltmeye çabalarken, hükümet politikaları aynı zamanda kentsel yapıda da önemli değişiklikler doğurur. Rekabetin sonucu, toplumda gelirin çok dengesiz dağılmasıdır ve görülmüştür ki bu, fiili talebi azaltırken emek gücünün de niteliğini düşürdüğü için üretim araçlarının denetimini elinde tutanların yararına olmamaktadır. Bu yüzden sürekli bir biçimde zenginlik ve gelirin yeniden dağıtımına ihtiyaç duyulmaktadır. Bu yeniden dağıtım, emeğin örgütlenmesine izin verilerek kolaylaştırılabilir. Aksi halde dolaşımdaki artık-değerin bazı kısımlarını vergilendirmek gerekecektir. Bu artık, toplumun bir kesiminin elinde olup diğer kesimin kullanımına yöneltilmişken, vergilendirme sistemi, hangi grubun vergilendirilip hangi grubun yararlandığına göre ilerici veya gerici nitelikte olabilir. Vergilendirme ve mal, hizmet ve mali kaynakların kamu tarafından sağlanması, aşırı karmaşıktır ve para her iki yönde akar. Genelde toplumda yeniden

dağıtım, gerçekte olduğundan çok daha ilerici gibi görünür, çünkü diğer yönde dağıtıma yol açan birçok gizli akış ve vergilendirme yolları (özellikle alış ve satış vergilerinde) vardır. Yine de bu alanlardaki yönetim politikaları, işsizlik, (Amerika'daki emekçi gücünün en az %30'unu oluşturan) düşük ücretli iş ve iş görememenin anlamını tamamen dönüştürmüştür. Kapitalizmle refah devleti politikalarının karışımı metropoliten biçimlerde önemli dönüşümler gerçekleştirmiştir.

Kullanılabilir gelirin toplumdaki çeşitli gruplar arasında dağıtımındaki değişiklik, günümüz kentselliğinin görünümünde de yansır. Bu etki, refah devleti politikalarını daha kararlılıkla sürdüren Britanya ve İskandinav ülkelerinde açıkça görülmektedir. Bu ülkelerde toplum, özel sektörün kamu sektöründen keskin bir şekilde ayrıldığı ikili bir yapıya erişmiş, bu ikilik fiziksel tasarıma da yansımıştır. Britanya kentlerinde kamu konutları özel olanlardan açıkça ayırt edilebilir ve sağlık ve eğitim gibi sektörlerde kamu tarafından sağlanan mal ve hizmetler de benzer şekilde özel faaliyetlerden farklılaşmıştır. Britanya ve İskandinavya'da bu kentsel ikilik, kent peyzajında da açıkça görülür ve burada kentselliğe farklı bir karakter kazandırır – özelseliğe ideolojik bağlılık nedeniyle, toplumdaki en varlıklı kesimin çıkarları söz konusu olmadığı sürece ikilikten kesinkes kaçınılan ABD'deki kentsellikten çok farklı bir karakterdir bu. ABD'deki yönetimin müdahale şekli gibi görünen zenginler için sosyalizm, yoksullar için sosyal refahın getirdiği kentsellikten çok farklı türde bir kentsellik yaratmıştır.

Ne var ki refah politikaları çok ileri götürülürse, kapitalist piyasa değişimi için bir tür tehlike oluşturacaktır. Bir yerlerde bir yedek sanayi ordusu bulundurulması gerekir ve bir yerlerde bir ilkel birikim var olmalıdır. Bu noktada sıklıkla refah devleti toplumlarına örnek olarak gösterilen İsveç'in durumunu incelemek eğitici olacak. İsveç, maddi yoksunluğun en kötü yönlerini yok etmiş, ama yine de kapitalist ekonomi temelini korumuştur. Bunda başarılı olmuştur, çünkü güney Avrupa'nın yedek sanayi ordusuna başvurmuş ve küresel kapitalist ekonomiyle olan bağlarıyla (örneğin ABD ve Britanya ile olan ticaretiyle) dolaylı olarak ilkel birikim sağlamıştır. İsveç, aslında küresel kapitalist ekonominin varlıklı bir banliyösüdür (hatta tipik banliyö ekonomisinin sosyal ve psikolojik gerginliklerinin çoğunu gösterir). Kıssadan hisse, belirli bir bölgenin belli bir düzeyin ötesinde refah politikalarında başarılı olabilmesi, kapitalist piyasa değişiminin doğurduğu sorunları sınırlarının dışına kaydırabilmesine bağlıdır. Belli bir bölge içinde refah devleti politikalarının faaliyetinin sınırı yoktur, ama küresel ka-

pitalist ekonominin bir bütün olarak ilerici yeniden dağıtımcılığının genel bir sınırı vardır.

De Jouvenal (1951) gibi yorumcular bu konuda, kapitalist üretimi temelinden değiştirmeye gerek olmaksızın, yeniden dağıtımcı politikalarla sosyalizme erişilebileceğine kör ve neredeyse dinsel bir şekilde inanan sosyalistlerden çok daha kavrayışlı bir yaklaşım göstermişlerdir. Kendi kendini düzenleyen piyasaların işlemlerini ve artık-değerin dolaşımını ciddi şekilde engellediği noktada yeniden dağıtımın sınırına varılmış olur. ABD'deki gibi geniş ölçekli bir ekonomide, yükün tümünü başka yere kaydırmak çok zordur ve herhalde yeniden dağıtım İskandinavya'da ulaştığı dereceye ulaşamayacaktır. Britanya gibi orta boy bir ekonomide ise yeniden dağıtım girişimleri, muhtemelen kendi kendini düzenleyen piyasa yoluyla oluşan doğal uyarlamalarla engellenecaktır. Titmuss (1962) ve başkaları, durumun gerçekten de böyle olduğunu ve Britanya'da gelir ve varlığı yeniden dağıtım yolunda ciddi bir girişimin, ekonomideki gelir dağılımı yapısında çok az değişikliğe yol açtığını göstermişlerdir. Yönetim her tür politikayı sürdürebilir ve sürdürür de, ama egemen durumdaki kendi kendini düzenleyen piyasa işleyişinin karşı etkileri her zaman piyasa değişimi ile yeniden dağıtımcı faaliyet arasında bir tür "doğal" denge kurmaya eğilimlidir. Bu, üç aşağı beş yukarı, kapitalist toplumun ekonomik temelini ayakta kalmasını sağlayacak dengedir.

Bunun karşılaştırmalı kentsellik çalışmaları için bazı sonuçları vardır. Örneğin İsveç, Britanya ve ABD'deki kentselliklerde görülen yüzeysel ama etkileyici fark, bu analiz karşısında kaybolur. İsveç kentselliğine, büyük ölçekli bir kapitalist ekonomi sistemindeki küçük bir idari bölgede uygulanabilirliği olan bir şey gibi bakılabilir ve bu yüzden de Connecticut (ABD) ve Sussex'deki (İngiltere) kentsellikle karşılaştırılabilir. Bütün bu bölgelerde kapitalist ekonominin belirgin sorunlarının çoğu başka yere kaydırılmıştır. Dikkat çekici olan şey, kentselliğin bu kadar farklı olması değil, sosyal politikalar, kültürel gelenekler, idari ve siyasal düzenlemeler, kurumlar ve yasalardaki önemli farklılıklara karşın dünyadaki metropolitan merkezlerin birbirlerine bu kadar benzer olmalarıdır. Kapitalist toplumun ekonomik temelindeki koşullar, ilgili teknolojiyle birlikte, bütün ekonomik olarak ileri kapitalist uluslardaki kentselliğin niteliksel özelliklerine damgasını vurmuştur.

Her ne kadar yeniden dağıtımcı faaliyet genelde yönetim eylemiyle özdeşleşmiş olsa da, mevki toplumuna has tipik özelliklerin günümüz kapitalizmi bağlamında yeniden kurulduğu diğer bazı yönleri de yok

saymak yanlış olur. Piyasa değişimi her insanı bir mal düzeyine indirir. Çok az birey bunu kendine layık bulur veya kendi benliğini oluşturmaya uygun bir kıstası sayar. Yine pek az birey için, kendi toplam kimliğini, "neye sahipsem ben oyum," veya "ne satın alabiliyorsam ben oyum," diyen bir mal fetişizmine yerleştirmek doyurucu olabilir. Bu yüzden diğerdeğer ölçüleri çok önemlidir. Eski mevki toplumlarındaki ahlaki değer ölçütleri, pazar yerinin kişiliğsiz ve insanlıktan çıkaran ölçütleri karşısında görünür bir rahatlama sağlar. Statü, mevki, saygınlık ve ayrıcalık, kendini tanımlamak için pazar yerindeki mal ilişkilerinin sağladığından daha çekici yollar sunar. Böylece bütün örgütlenmeler, hiyerarşik olarak yapılır; devlet ve şirket bürokrasileri kendi içinde sıralanır, profesyonel grupların resmi ya da gayri resmi saygınlık sıralamaları olur, toplumdaki her işbölümü birer mini mevki toplumu gibi örgütlenir; bu arada bazı uğraşlar etnik, ırksal ve dinsel gruplaşmalarla "yüksek statülü" olarak belirlenecektir.

Mevki toplumunun bu belirtileri, kişilerin kendilerini nasıl gördükleri ve dolayısıyla çatışmaların bilincine nasıl vardıkları ve nasıl başa çıktıkları açısından önemlidir. Toplumun iktisadi temelinden kaynaklanan sorunlar sıklıkla mevki toplumu dilinde konuşulan siyasal ve ideolojik sorunlara çevrilir. Örneğin işsizlik sorunları, iş piyasasındaki etnik ve ırk ayrımı sorunlarına tercüme edilecektir. Bu tür çeviriler kent-sel siyaset ve yürürlükteki yönetime de nüfuz etmiştir ve eylem, altında yatan iktisadi sorunlara göre değil, bu çevirilere göre olduğu sürece, çatışmaların asıl sorunun etrafından (bazen de coğrafi anlamda) dolaşarak altta yatan yapıya dokunmadan çözülmeye çalışılacağını düşünebiliriz – günümüz kapitalist ülkelerindeki siyasetin büyük kısmını bunların oluşturduğu fikrine karşı çıkmak kolay değildir.

Sorunların piyasa değişimi açısından yorumlanmasına bile derinden bir direnç vardır, çünkü bunu kabullenmek, aynı zamanda piyasa değişiminin toplumdaki değerlerin nihai belirleyicisi olduğunu da kabullenmeyi gerektirecektir – bu da, sadece insan olmanın bile isyan etmemizi gerektirdiği bir anlayıştır. Ama yine de açıktır ki ancak içinde yaşadığımız koşulları olduğu gibi kabul edersek sorunların karşısına çıkabiliriz. Marksist yabancılaşma kuramı açık bir şekilde analizin işte bu yönü üzerinde durmaktadır (bkz. Mészáros, 1970). Piyasa değişimi sorunlarını statü ve saygınlık sorunları gibi göstermek, sadece eyleme geçmemizi önlemeye yarar ve böylece statükonun korunmasına yardımcı olur. Ne yazık ki, T. S. Elliot'ın *Four Quartets*'te belirttiği gibi "insanlık çok fazla gerçeği kaldıramaz." Veya başka bir deyişle, çoğu-

muz çoğu zaman yanlış bilinçlenmenin kurbanı oluruz. 'Mevki toplumunun debdebesiyle ilgili mevcut kaygılar yeteri kadar gerçektir ve kentsel mekân ekonomisinde elle tutulur, somut sonuçlar doğurur. Egemen örgüt ve kurumlar mekânı hiyerarşik ve simgesel olarak kullanır. Kutsal ve günahkâr mekânlar yaratılmış, odak noktaları vurgulanmış ve mekân genelde statü ve saygınlığı yansıtacak şekilde yönlendirilmiştir. Bu yüzden günümüz kenti, Wheatley'in (1969; 1971) "mevki toplumunun göreneklerini yansıtan simgesel yapılanmalar" diye yorumladığı yeniden dağıtımcı kentlerde görülen özelliklerin birçoğunu göstermektedir. Örneğin, genellikle Batı kentlerinin merkezlerinde bir faaliyet odaklanması yaşandığı, çünkü tüm piyasa faaliyetlerine erişimin burada azamiye ulaştığı savunulur. Günümüz kentinde bu pek de doğru değildir (merkezler haddinden fazla kalabalıklaşmıştır). Ama merkez hâlâ saygın bir yerdir ve şirketler saygınlık ve statüyü düşünerek pey sürerler. Şirketlerin, von Thünen-Alonso-Muth modellerindeki kalpsiz ve soğuk analizlere göre pey sürdükleri değer in saygınlık, statü olduğunu, hatta kapitalist kentin döndüğü ana eksen in tanrısal lık olduğunu düşünmek garip gelebilir, ama bu herhalde, görel i konumsal üstünlüğe göre pey sürdükleri iddiasından daha yakındır gerçeğe.

Günümüz metropolünün mevki toplumunun yüzeysel olarak oluşturulmuş debdebesine göre yoğunlaşması, yeteri kadar öz bilinç ve farkındalık taşır. ABD'deki kentsel yenilenme, iktisadi olduğu kadar açıkça simgesel bir işleve de sahiptir. Kapitalist toplumun egemen kurumlarına güveni sağlamak üzere tasarlanmış (hâlâ da öyle) ve bunu yaparken de "bir eylem çerçevesi sağlamaları için kozmik düzen imgelerini insan deneyimleri düzlemine" yansıtmak amacıyla, bilinçli olarak eski bir yöntemi (Wheatley, 1971, 478) kullanmıştır. Baltimore'daki, kalbi Hopkins Plaza olan, sadece öğle yemekleri ve ara sıra âdet haline geldiği için yapılan (Kent Fuarı, yıllık savaş karşıtı gösteriler gibi) toplantılarda kullanılan Charles Center kentsel yenileme projesini düşünün. Plazayı güneyde Federal hükümet bürolarını barındıran anıtsal bir beton yığını sınırlandırmaktadır; kuzeyde biraz daha yüksek ve daha zarif Mercantile Safe Deposit and Trust Şirketi (Baltimore'daki egemen ticari kurum) binası vardır. Batıda başarısız bir restoran (kim yemeğini kilisede yemek ister ki?) ve doğuda da iyi tasarlanmış, küçük bir tiyatro. Ortada etkileyici bir çeşme. Belediye sarayı dört blok doğuda, adeta saklanmış bir halde. Büyük ticari binalar ve bazı saygın konut blokları hevesle plazanın çevresine dizilmiştir. Bütün bunlar Wheatley'in betimlediği eski Çin kentinden farklı mıdır sahiden?

En üst derecede kutsal sayılan merkezi bölge, *axis mundi* (dünyanın eksenini), genelde ayinlere ayrılmıştı. Dolayısıyla bu bölgedeki binalar, tanrılara ve evrensel düzenin hiyerarşisine göre yapılandırılmış toplumlarda tanrısallığa yakın mevkiiler işgal ettiği düşünülen veya tören ve ayin işlerinde uzman olan seçkinlere aitti.

Günümüz metropolünde konut yapılanmasının temel dizilişi her ne kadar rekabetçi pey sürme gücüne göre belirleniyor olsa da, bunun birçok ayrıntısı ancak bireylerin, homojenleşmiş piyasa değişimi süreci karşısında kendilerini farklılaştırmak için, mevki toplumunun kıstaslarına dönme eğilimleriyle açıklanabilecektir. Timms (1971) tarafından betimlenen *Urban Mosaic* (Kentsel Mozaik), piyasa değişimi ve katmanlaşmanın üzerine bindirilmiş yeniden dağıtım ve mevki toplumu olarak yorumlanabilir. Kişiler, her yolu kullanarak pazar yerinin homojenleştirdiğini farklılaştırmaya çabalamaktadırlar. Dolayısıyla kentsel mekân ekonomisi, konutsal konumlarda saygınlık ve statüyü yansıtacak her tür sözde hiyerarşik sıralamayla doludur. Bu sıralamalar kişilerin özsayıgıları için çok önemlidir, ama toplumun temel iktisadi yapısı açısından bir anlamları yoktur.

Kapitalist toplumda, yeniden dağıtım ve mevki toplumunun yeniden kurulması gibi, karşılıklılık da, insanlık dışı piyasa sürecine bir cevap olarak yeni biçimlerde ortaya çıkmıştır. Karşılıklılık, daha çok semt, mahalle ve yerel topluluklar düzeyinde yapmaya çalışmaktadır geleneksel işlevini. Örneğin, özellikle sanayi devriminin ilk yıllarında emekçi sınıf toplulukları, acımasız ücret sisteminin en kötü etkilerini hafifletmekte çok şey başaran, semt içi, sıcakkanlı bir karşılıklılık geliştirdikleri için önem kazanabilmiştir. O zamandan beri sanayi kentinde topluluk hissi, bir koruma etkeni olarak önemini sürdürmüştür. Sanayi kentselleşmesinin ilk dönemlerinde karşılıklılık, genellikle geniş aile ilişkileri, etnik ve dinsel özdeşleşme veya bazı tehlikeler karşısında belirli nüfus gruplarının bir araya gelmesi (örneğin maden bölgelerinde topluluk hissi çok güçlüdür) temelinde oluşuyordu. Artan hareketlilik ve toplumsal yapıdaki hızlı değişiklikler bu bağların zayıflamasında çok etkili olmuştur. Hareketlilik aynı zamanda belli bir konumla bağların azalması anlamına da gelir. Mekânsal yakınlık, coğrafi hareketsizlik ve topluluk içi karşılıklılık kuşkusuz yakından ilişkilidir.

Bu geleneksel karşılıklılık biçiminin kentsel topluluklarda (Jane Jacobs gibi yazarların çok yakındığı şekilde) gerilemiş olması, kentsel topluluğun işleyişini de değiştirmiştir. Amerikan kentinde, etnik bağlar ve sık dokulu bir topluluk yapısının, geçmişte piyasa değişimi ilişkileri-

nin günlük hayata ve dolayısıyla topluluk içi insan ilişkilerine nüfuzuna karşı direnmede büyük yardımı olmuştur. Karşılıklılığın sonuçlarının, topluluk içinde genellikle yararlı olduğu düşünülür: Bu iktisadi bütünleştirme tarzına dayanan davranış, kamu mal ve hizmetlerinin sağlanmasında, bireysel özçıkara dayanan kolektif eylemden daha emin mekanizmalar oluşturur (bkz. Olson, 1965). Karşılıklı saygı ve topluluk içindeki bireylerin dayanışmasında temellenen karşılıklılık bu yüzden ki piyasa değişimi sistemi içindeki gayri insani mal ilişkileri karşısında olanaklı bir direnç kaynağı sağlamaktadır. Bu iktisadi bütünleştirme tarzı geriledikçe piyasa değişiminin insan ilişkilerine nüfuz etmesinin önü açılmıştır.

Ama karşılıklılık, birçok gözlemcinin düşündüğü kadar gerilememiş, yeni biçimler geliştirmiştir. Topluluklarda "komşuluk davranışı" yeniden tanımlanmış (Keller, 1969), özellikle tehdit altındaki topluluklarda önem kazanmıştır. Kentsel toplulukların otoyol istimlâkı, semtteki zararlı tesislerin tehdidi, hırslı emlak spekülasyonu ve benzerleri karşısındaki siyasal tepkisi, bireysel çıkara dayanan eylemin doğrudan yenilgiyle sonuçlanacağını açıkça görüldüğü durumlarda karşılıklılığın ortaya çıkmasıyla açıklanabilir.

Karşılıklılığın serpilebileceği birçok dar kapsamlı kurum da vardır. Yerel siyaset dernekleri, Ticaret Odası, işçi sendikaları ve benzerleri, hep örgüt içi davranış karşılıklılığı gösterirler. Bu davranış sözsüz bir şekilde ima edilmiş olabilir – günlük uygulamaya geçirilmiş bir "sen benim sırtımı kaşı, ben de seninkini" felsefesi. Burada bir komplo veya oyunun yazılı kurallarını aramak gereksizdir; çünkü ideolojik veya pragmatik nedenlerden ötürü kendilerini eşit gören kişi veya örgütler arasında yazılı olmayan kurallar oluşabilmektedir. Bu kurallar, siyaset ve iş yaşamında olduğu kadar, toplumsal eylem alanlarında da görülebilir. Birçok parlamentoda "klüp" havası vardır ve işadamları, her ne kadar lafta rakip olsalar da birbirleriyle gayet samimi ilişkilere girebilirler. Bu koşullarda karşılıklılık, toplumun iktisadi temelinde bir iktisadi bütünleştirme tarzı olur. Kısıtlı, ama çok önemli koşullar altında işler – rakiplerin, düşmanca davranışların her iki tarafın da yıkımına neden olacağını gördüğü yerlerde. Baran ve Sweezy (1968, 50), ABD'deki üç büyük otomobil şirketinin nasıl aralarında karşılıklılık temelinde davrandıklarını, çünkü tek tek her birinin diğerlerinin muazzam misilleme gücü olduğunu kabul ettiklerini fark etmişlerdir. Bu durumda, düşmanca karşılaşmalardan ve kışkırtmalardan kaçınmak bilinçli ve hesaplı bir politikadır ve sessiz bir karşılıklılıkçı davranış üste çıkar. Benzer bir

ilişki büyük şirketler veya (ITT gibi) uluslararası holdinglerle ulusal hükümetler arasında da vardır. Rekabetçi davranışın kapitalist iktisadi sistemin ayakta kalabilmesi için tehdit oluşturduğu yerlerde, davranışta karşılıklılık, bir iktisadi bütünleştirme tarzı seçeneği olarak ortaya çıkabilmektedir.

Karşılıklılık ve yeniden dağıtım, eski ve iyice denenmiş iktisadi bütünleştirme tarzlarıdır. Bu eski iktisadi bütünleştirme tarzları ve bağlı oldukları toplumsal biçimler, piyasa değişiminin yaşamın her yönüne nüfuzuyla birlikte terk edilmemiş, yeni ve çok önemli roller üstlenmek için kendilerini uyarlamışlardır. Bu iktisadi bütünleştirme tarzları birbirlerinden ayrı olarak anlaşılamazlar. Her biri öbürlerine karşı üstlendiği role göre tanımlanır. Bir yaşam tarzı olarak kentsellik, her üç iktisadi bütünleştirme tarzını da, her birinin bağlı olduğu toplumsal biçimle birlikte içermektedir. Günümüz metropol yaşamında sınıf ve mevki ayrımları ve karşılıklı saygı ve destek eğilimleri, dikkatle iç içe geçirilmiştir. Kentin fiziksel yapısı da benzer şekilde her birinin diğeriyle özel birlikteliğini yansıtır. Saygınlık ve statünün vurgulandığı simgesel kent merkezi, şık semtler, kamu konutu alanları, karşılıklılığın serpilebileceği etnik veya emekçi sınıf semtlerinin sıcak ve samimi mimarisi, spekülâtör ve ticari işletmecilerin elinde, değişim değerinin kullanımın kısıtısı olduğu konut veya ticari yıkım alanları – bütün bunlar günümüz toplumunda mevcut iktisadi ve toplumsal bütünleştirme tarzlarının elle tutulur göstergeleridir. Ayrıntılar çok fazladır ve karşılıklı ilişkiler de karmaşıktır. Ama bütün bu karmaşıklığına rağmen, günümüz metropolünde bile, gerçekçi bir şekilde artık-değeri yoğunlaştırıp dolaşıma sokma gerekliliğinin yanında, çeşitli iktisadi bütünleştirme tarzlarının verimli bir şekilde işlev görebilecekleri bir mekân ekonomisi inşa etme gerekliliğini de kapsayacak bir kentsellik kuramı oluşturma çabalarımızda, bu yorumlayıcı araçlar çok işe yarayacak gibi görünmektedir.

ÜÇÜNCÜ KISIM

SENTEZ

7. BÖLÜM

SONUÇLAR VE FİKİRLER

BU KİTABIN önceki altı bölümünün özelliği birer analiz olmalarıydı. Sentez için geriye son bir adım kalmaktadır – bazı sonuçlar süzmeye çalışmak. Eğer yeniden bir yöntem kurmaya, geçerli bir şekilde bir kentsellik "kuramı"ndan söz edebileceğimiz anlamda yeni bir formülasyona gitmeye ve eğer tarihsel ve coğrafi bağlamında kentselliğin doğasını yeniden değerlendirmeye koyulmaya hazırsak, o kadar da korkutucu bir iş değildir bu. Bunlar ciddi "eğer"ler. Ama burada toplanan deneyimler evrimci bir düşünce ve deneyim yolunda birleştirilip konumlandırıldıkları içindir ki, söylenenlerden birtakım fikirler yansıtacak bir ayna gibi tutabileceğimiz bazı sonuçlara varmak yerinde olacak. Burada söyleyeceklerim, kılık değiştirmiş ve gizli bir biçimde de olsa, evvelce sunulan malzemenin içinde var olmalıdırlar; bir sonuç bölümünün yeni malzemeler ortaya çıkarmasına izin verilemez, ama bir şekilde eskileri yeniden kurabilmelidir.

YÖNTEMLER VE KAVRAMLAR ÜZERİNE

Bu kitapta süregelen bir tema, kentsellik gibi çok karmaşık bir olguyu etkin bir şekilde soruşturabileceğimiz bir kuram için uygun yöntem ve kavramların araştırılmasıydı. Bu yüzden yöntem ve kuramla ilgili bazı sonuçları sıralamakla başlamak doğru olacak.

Marx'ın çalışmalarından öğrenilecek en önemli şeyin, onun yöntem kavramı olduğunu söylemek doğru olur sanırım. Ve işte bu yöntem kavramından da doğal şekilde kuram dökülür ortaya. Marx'ın yönteminin bazı özellikleri, onun öncüllerinin yazılarında da bulunabilir. Leibniz ve Spinoza, Marx'ın genelde kabul ettiği ilişkisel düşünce tarzlarını ve bütünlük kavramını sağlarlar. Hegel diyalektiğin bir çeşitlemesini sağlar, Kant çözülecek bir sürü ikilik sağlar, İngiliz ekonomi-politikçileri toplumdaki maddi üretim faaliyetlerinin araştırılması için kullanışlı

yöntemler sağlarlar. Marx bütün bu dağınık unsurları (ve fazlasını) bir araya getirmiş ve soyut kuramla somut uygulamayı kaynaştırarak, insanın tarih tarafından şekillendirilmek yerine, tarihi şekillendirebileceği bir kuramsal uygulama yaratmasına yardımcı olacak bir yöntem kurmuştur. Marx, ondan önce hiç kimsenin görmediğini, Batı düşüncesini kuşatan sayısız ikiliklerin (insan ve doğa arasında, olgu ve değer arasında, nesne ve özne arasında, özgürlük ve gereklilik arasında, akıl ve vücut arasında ve düşünceyle eylem arasında) ancak insan pratiklerinin incelenmesi ve gerektiğinde yaratılmasıyla çözülebileceğini görmüştür. Birçok sözde Marksistin bu yöntemi anlamamış olması yazıktır, çünkü bu yüzden Marx'ın çalışmalarından kazanılacak en değerli araçtan yoksun kalmışlardır. Bereket versin bu çalışmalar onun yönteminin canlı kanıtı olarak ortada durmaktadır ve dar dogmacılık bu yöntemin gücünü uzun süre saklayamayacaktır. Yine bereket versin ki yaşayan bilim, yöntemin, kendine diğer açılardan "Marksist" demeyenler tarafından yeniden bulunmasını sağlamaktadır. Yakın zamanlardaki örneklerin belki de en çarpıcı olanı Piaget'dir. Özet çalışması olan *The Principles of Genetic Epistemology* (1972a) ve felsefi çalışmalar olan *Structuralism* (1970) ile *Insights and Illusions of Philosophy*'de (1972b) gerçekten Marx'takine çok yakın bir yöntem anlayışına ulaşmıştır – "etkilenme değil yakınsama" olduğunda belirttiği bir durum (1972b, 204). Ve bu kitapta toplanan denemelerde de tam bu tür bir yakınsama söz konusudur. Bu yakınsamanın hesabı verilmelidir.

Marx'ın yöntemini oluşturan nedir ve nasıl temsil edilebilir? Bunlar soyutlamayla yanıtlaması çok zor sorulardır, çünkü yöntem ancak uygulamasıyla anlaşılabilir tam olarak. Yine de onun hakkında bazı şeyler söyleyebilir, belki birkaç işaret direği dikebiliriz. Ollman (1971; 1972) bizim için bir rehber yaratmayı denemiş ve inanıyorum ki bunda parlak bir şekilde başarılı da olmuş. Bu yüzden onun çizdiği yolda iki adım atacağım ve her aşamada Marx'ın yönteminin bu kitaptaki analizi nasıl etkilediğini düşünmek için duraklayarak, onun ontolojisini ve epistemolojisini inceleyeceğim.

1 Ontoloji

Ontoloji, varlıkbilim, mevcut olanın kuramıdır. Bu yüzden bir şeyin ontolojik, varlıkbilimsel statüsü olduğunu söylemek, onun var olduğunu söylemektir. Marx çalışmasında gerçeğin yapılandırıldığı ve örgütlendiği yolla ilgili bazı temel varsayımlar geliştirir. Ollman bunu şöyle

açıklar: "Marx'ın varlıkbiliminin ikiz sütunları, içsel olarak ilişkili parçaların bütünü şeklindeki gerçek kavramı ve bu parçaların, her birinin tamamının bütünü temsil edebileceği şekilde genişletilebilir ilişkiler olarak kavranmasıdır" (1972, 8). Bu cümleyi inceleyelim. Birçok yazar toplumun bir bütün olarak incelenmesi gerektiğini savunmuştur. Ama "bütün"ü değişik yollardan düşünebiliriz. Birinci durumda onu unsurların, bütünün içinde evvelce mevcut bir yapı tarafından şekillendirilmeden bir araya gelen bir toplamı –parçaların basit bir toplamı– olarak düşünebiliriz. Eğer (bir sınıf yapısı gibi) bir yapı bütünde ortaya çıkarsa bu, unsurların bir araya gelme yoluna bağlı bir şey olarak açıklanabilir. İkinci durumda bütün, "hâsıl olan" bir şey, parçalarından bağımsız olarak bir varlığa sahip ve aynı zamanda da içerdiği unsurların karakterine egemen olan bir şey olarak görülebilir. Bu ikinci durumda açıklamanın bütünün davranışını yönlendiren yasalara odaklanması gerekir ve parçalara atıfta bulunulmadan sürdürülebilir. Düşünülmesi gereken bir başka durum daha vardır:

Bir tarafta çok küçük parçaların birlikteliği, diğer tarafta da, hâsıl olan bütünlerin üzerinde ve ötesinde üçüncü bir ihtimal tasavvur edilebilir: işlemsel yapısalılık. Daha en baştan ilişkisel bir bakış açısı edinen bu yaklaşıma göre önemli olan, ne unsurlar ne de nereden geldiği bilinmeyen bir bütündür, asıl önemli olan unsurlar arasındaki ilişkidir. Diğer bir deyişle, birincil olan, sistemin bileşim yasalarıyla ortaya çıkan bütün veya unsurlar değil, bütünün oluşumuna neden olan mantıksal işlemler ve doğal süreçlerdir. (Piaget, 1970, 9)

Marx "işlemsel yapısalıcı" olarak tanımlandığını duysaydı şaşırabilirdi kuşkusuz; ne var ki onun başvurduğu "bütün" kavramı tam da Ollman'ın (1971) söz ettiği türdendi. Bu bütün kavramı (ki Leibniz'in önerdiğinden pek de farklı değildir), bizi bütünlerin nasıl yapılandırıldıklarını ve bu yapıların nasıl değiştiklerini sormaya iter. Değişme sorunuyla başa çıkabilmek için Piaget, bir *dönüşüm geçiren yapı* kavramını ortaya atar ve şunu iddia eder: "Dönüşüm fikri olmasa, yapılar tüm açıklayıcı anlamlarını kaybederlerdi, çünkü statik biçimlere inerlerdi" (1970, 12). Bu yüzden yapının içerdiği unsurların aralarındaki ilişkilere, bütünün kendisinin dönüşümünde geçerli olan bazı dönüşüm kurallarının ifadeleri olarak bakılmaktadır. Diğer bir deyişle bütün, içerdiği ilişkilerin işlenmesiyle yapılandırılma yolundadır.

Bütünün bu son anlamı diğer ikisinden hayli farklıdır ve hem Marx hem de Piaget'de ortak olan bu kavramdır. Ollman (1972), bu görüşün unsurlar arasındaki ve unsurlarla bütün arasındaki ilişkileri düşünme yolumuzu nasıl etkilediğine işaret eder. Bütün, her parçanın bütünün

genel yapısını ve varlığını koruyacak şekilde işlev görmesini sağlamak üzere, parçaları şekillendirmeyi hedefler. Örneğin kapitalizm, unsurları ve kendi içindeki ilişkileri, kapitalizmin çalışan bir sistem olarak yeniden üretilmesi yolunda şekillendirmenin peşindedir. Bunun sonucu olarak, bütünün içindeki ilişkileri onu koruyacak ve yeniden üretecek şekilde işlev görmelerine göre yorumlayabiliriz. Başka bir sonuç da, her unsurun (Leibniz'in monadları gibi) kendi içinde bütünün tüm belirleyici özelliklerini yansıtmasıdır, çünkü o, bu bütünün içindeki bir ilişkiler kümesinin mevkiidir. Örneğin emek gücü ve artık gibi kavramlar, belli bir üretim tarzı içinde oluşan tüm toplumsal ilişkilerin yansıması olarak ele alınmalıdır. Ama bu ilişkilerin birbirleriyle uyum içinde olmaları gerekmez. Bunlar sıklıkla birbirleriyle çelişki halindedir ve bu çelişkilerden de çatışma doğar. Dönüşümler bu çatışmaların çözülmesi sonucu olur ve her dönüşümle birlikte bütün, yeniden yapılandırılır ve bu yeniden yapılanma da bütünün içindeki unsurların ve ilişkilerin tanımlarını, anlamlarını ve işlevlerini değişikliğe uğratar. Eskilerinin yerini almak üzere, yeni çatışmalar ve çelişkiler ortaya çıkar.

Marx'ın varlıkbiliminden, araştırmanın, çok küçük parçaların birlikteliği varsayımından çıkan tecrit edilmiş anlamıyla "nedenler" bulmak veya parçalarından bağımsız bütünlerin evrimini yönlendiren "betimleyici yasalar" ya da "aşamalar" tanımlamak yerine toplumu sürekli yeniden yapılandıran dönüşüm kurallarına yöneltmesi gerekliliği çıkar. Marx böylece dikkatimizi toplumdaki iç dönüşüm süreçlerine çeker. Olağan anlamıyla nedenlerden söz etmez veya bazılarının sandığı gibi tarihselci bir evrim şeması da sunmaz. Örneğin feodalizmden kapitalizme geçiş, Marx'ın hayalinde canlandırdığı, keyfi olarak belirlenen bir evrim planında herhangi bir adım değildir, ama feodal toplumun gerginlik ve çelişkileriyle baş edilirken toplumda *gerekli olan* bir dönüşüm olarak görülür. Benzer şekilde diyalektik materyalizm, anlamlarını yorumlamak için olgulara keyfi olarak dayatılacak bir öğreti değil, toplumu yeniden yapılandıran dönüşüm kurallarını belirlemeyi amaçlayan bir yöntemdir. Althusser (1969) ve Godelier'in (1972) belirttikleri gibi Marx'ın diyalektiği Hegel'inkinden çok farklıdır; çünkü Hegel diyalektiği, diğer eksiklikleri bir yana, diyalektiği keyfi ve çıplak değil, zengin bir araç haline getirecek yeterlikli bir bütün kavramına sahip değildir.

Şimdiye kadar bütünleri ve yapıları eşanlamlıymışlar gibi ele aldık ve bütünlerin ve yapıların nasıl tanımlanabilecekleri üzerinde düşünmeyi başaramadık. Bir bütünün basit bir şekilde ortada olan her şey olduğunu ileri sürmek, kolaya kaçmak olur. Marx'ın çalışmalarının dik-

katli bir incelemesi onun hiçbir zaman uygulamada böyle bir görüşü benimsemediğini gösterecektir. Tersine o, ayrı yapıların bir bütün içinde var olduklarını ve bu yapıların birbirlerinden ayırt edilebileceklerini ima etmiştir. Yapılar "nesneler" veya "eylemler" değildir ve bu yüzden de onların varlığını gözlem yoluyla saptayamayız. Unsurları ilişkisel olarak tanımlamak, onları doğrudan gözlemlenebilir bir yolla yorumlamak demektir. Bir kütüğü kesmek gibi gözlemlenebilir bir eylemin anlamı, parçası olduğu daha geniş yapıyla olan ilişkisini keşfetmekle saptanabilir. Onu yorumlayışımız, onu kapitalizmle mi yoksa sosyalizmle mi ilişkili gördüğümüze, veya çok daha farklı (örneğin ekolojik sistem gibi) bir sistemle mi ilişkilendirdiğimize bağlı olacaktır. Bu yüzden bir yapı, kendi dönüşüm kurallarının işlemesine göre yapılandırılma sürecinde olan bir içsel ilişkiler sistemi olarak tanımlanmalıdır. Yani yapıları, onları şekillendiren dönüşüm kurallarının anlaşılması yoluyla tanımlamak gerekir. Buradan yapıları birbirleriyle ilişkiye sokan iki ayrı yol türetebiliriz.

Düşük düzeyde bir yapıdan, dönüşüm yoluyla daha yüksek düzeyde bir yapı elde edilebilir. Bu koşullar altında bir içsel farklılaştırma süreci yoluyla bir yapılar hiyerarşisi ortaya çıkabilir. Böylece düşük ve yüksek düzey yapıların bir arada var olması mümkündür. Bu, diyelim ki Newton mekaniği ve görelilik kuramı veya bir yerel yönetim sistemiyle ulusal yönetim sistemi arasındaki ilişkileri ele alabilmek için uygun bir yol gibi görünmektedir. Ama böyle bir hiyerarşi görüşü, diyelim ki bir üretim tarzıyla bir ekolojik sistem arasındaki ilişkiyi yorumlamak için uygun sayılamaz. Bu son durumda bir yapıdan, dönüşüm yoluyla diğerini türetemeyiz. Böylece, ortaya bir kural çıkmaktadır. Yapılar, birinin diğerinden türetilmesini sağlayacak bir dönüşümün bulunmaması durumunda, ayrı ve ayırt edilebilir olarak görülebilirler. Bir dönüşümün belirlenememiş olması, kuşkusuz böyle bir dönüşümün var olmadığı anlamına gelmez. Gerçekten, düşünceler tarihi, görünüşte bağımsız yapıların birleştirilmesine yol açan dönüşümlerin keşfedildiği örneklerle doludur (matematik bu konuda sayısız örnek sağlar). Ama genel bir kural olarak, bir dönüşüm keşfedilene kadar yapıları ayrı ayrı ele almak akıllıca olacaktır.

Bu kuralın bir sonucu da, yapılar *arasındaki* ve yapılar *içindeki* çelişkileri ayırt etmek zorunda olmamızdır. Örneğin Mao Tse-Tung (1966), halk içindeki (örneğin entelektüelle el emekçisi arasındaki) çelişkiyle halk ve düşmanları arasındaki (örneğin mülkiyete farklı yaklaşımlar) çelişkiyi birbirinden ayırt eder. İki farklı çelişki türü hayli farklı sorun-

lar oluşturur ve çözümleri için farklı önlemler gerektirir. Yakın zamanda Godelier bu noktayı, Marx'ın çalışmalarındaki çelişkilerin dikkatli bir incelemesiyle vurgulamıştır (1972). Marx'ın ortaya çıkarttığı çelişkilerin çoğunun içsel olduğunu, ama daha temel olanların bazılarının, yapılar arası çelişkiler olarak yorumlanmaları gerektiğini ileri sürer. Örneğin, üretim güçlerinin yapısı, üretim ilişkilerinin yapısıyla çelişkiye düşer – kapitalist üretimin giderek artan sosyal karakterine karşı kapitalist denetim ve tüketimin sürekli özel karakteriyle ifade edilen bir çelişki. Benzer şekilde, Marx'ın sıklıkla söz ettiği üstyapı da, hiçbir dö-nüştürme yoluyla diğerinden veya toplumun iktisadi temelindeki yapı-lardan üretilmeyecek olan ayrı (siyasal, ideolojik, hukuksal ve benze-ri) yapılardan oluşmuş gibi görülmelidir. Ama yapıların ayırt edilebile-ceğini söylemek, onlar birbirinden bağımsız olarak, aralarında etkileş-i-me girmeden gelişir demek değildir. Üstyapıdaki ayrı evrimler bu yüz-den çelişki kaynakları olarak görülür, bu arada iktisadi temelle üstyapı-daki yapılar arasında sıklıkla köklü çatışmalar olur. İktisadi temelin bi-rincilliğini öne sürerken iki saptamada bulunur Marx. Birincisi, yapılar arasındaki ilişkilerin kendilerinin de bir şekilde bütünün içinde yapılan-dırıldıklarını öne sürer. Toplumun iktisadi temelinin evrimiyle üstyapı-daki unsurlar arasındaki bir çatışmada geri çekilecek, uyum sağlayacak veya saf dışı bırakılacak olan bu ikincilerdir. Bu yüzden bir bütünün içindeki yapılardan bazıları, diğerlerine göre daha temel görülürler. Ya-ni yapılar önem sırasına göre dizilebilir ler. Marx kuşkusuz, maddi yaşa-mın üretimi ve yeniden üretimiyle ilgili koşulların temel olduğuna ka-rar vermiş ve kuşkusuz bu görüşü gayretle savunmuştu. Ve bu onu ikin-ci temel noktaya getirdi. Toplumu bir bütün olarak görmeye çalışırsak, eninde sonunda her şeyin toplumun iktisadi temelindeki yapılarla ilişki-lendirilmesi gerekir. Diğer bir deyişle, bütünün içindeki yapıların ara-sındaki ilişkileri izlemedeki başlangıç ve bitiş noktalarını oluşturan, maddi varoluşun üretimi ve yeniden üretimiydi. Bu bakış açısından, hayli ayrı gibi görünen yapıların bir bütün olarak toplumu yapılandırma ve yeniden yapılandırma sürecine katkıda bulunmasını sağlayan dönü-şüm kurallarını saptamak mümkün olur.

Bu durumda Marx'ın bütünü ve içerdiği yapıları ayırt ettiği açıktır. Kuşkusuz iktisadi temelin, her analizin temeli olarak seçilmesi tartışıla-bilir. Modern çevrebilimciler ekolojik sistemin birincil olduğunu savu-nacaklardır. Bu durumda kapitalizmin ölümü, Godelier'in dinazorların sonunun "aniden kendi içinde çelişkilerin ortaya çıkmasından değil, ama kendi iç fizyolojik yapısıyla kendi dış varoluş koşullarının yapısı

arasındaki çelişkiden" kaynaklandığı yolundaki "havai" örneğiyle (1972, 362) aynı şekilde yorumlanabilir. Toplumun iktisadi temelinde odaklanırken Marx, bu tür iddiaları bir kenara bırakmamış veya iktisadi temelin çatışmaya girebileceği diğer tüm yapılardan daha üstün olması gerektiğini iddia etmemiştir. Aslında Marx, özellikle, kapitalist üretim tarzının, kendi kaynak tabanını azaltacağı ve dolayısıyla kendi sürekliliği için gerekli olan temel koşulları ortadan kaldıracığı önermesinde bulunur. Bu yüzden toplumun bir bütün olarak evrimi, yapıların hem içinde hem de kendi aralarındaki çelişkilerin bir sonucu olarak yorumlanabilir. Bu tema, Marx'ın çalışmalarından ve temel varlıkbiliminden doğal olarak çıkar.

Bu varlıkbilim soruları, soyutlama şeklinde sorulduklarında, başa çıkılınası zordur. Ama bu kitapta işlenen konuların anlaşılmasında temel önemdedir. Kentselliğe, toplumun iktisadi temelinden (veya üstyapısal unsurlarından) dönüştürme yoluyla türetilebilecek bir yapı olarak mı bakmalıyız? Yoksa diğer yapılarla etkileşime giren ayrı bir yapı olarak mı bakmalıyız? Şimdilik bu soruları bir kenara bırakıyorum, çünkü bu sonuç bölümünün ikinci kısmının temelini oluşturmaktalar. Şu an için Marx'ın bütün, yapı, karşılıklı ilişkililik ve dönüşüm kavramlarının bu kitapta toplanan malzemeyle nasıl bir ilişkisi olduğunu göstermekle yetineceğim.

Örneğin, Marksist ve Marksist olmayan yorumcular arasında, kentsel kökenler üzerindeki anlaşmazlık ve özellikle artık üzerine tartışmaların, varlıkbilimsel görüş farklılıklarına dayandığı açıktır. Marx izlenirse, kentsel kökenlere yaklaşmanın tek geçerli yolu, kentsellik öncesi toplumlarda mevcut içsel ve dışsal çelişkileri ortaya çıkarmaya çalışmak ve bu çelişkilerin toplumsal örgütlenmenin kentsel biçimlerine dönüşüm yoluyla nasıl çözüldüğünü göstermektir. Bu dönüşüm, kentsellik öncesi toplumlarda geçerli unsurların ve ilişkilerin yeni bir düzenleme içinde yeniden yapılanmasını ve yeniden oluşumunu içermektedir. Bu yeni düzenlemede yeni unsurlar ve ilişkiler oluşabilmekteydi. Böylece artığın doğası ve artık kavramının anlamı değiştiği gibi, emek, değer, doğa, toplum ve benzeri gerçeklikler de değişmiştir. Böyle dönüşümler, er ya da geç çözülmesi gereken yeni çelişkiler ve gerilimler (özellikle kent ile kırsal kesim arasındaki karşıtlık gibi) üretmiştir. Bu yüzden Marx'ın analizinin odak noktası, yapıların içindeki ve aralarındaki çelişkiler ve bunun sonucunda bütünü dönüşümüdür. Olayların bu kavramsallaştırılma tarzı, genellikle çok küçük parçaların birlikteliği şeklindeki atomcu varsayımdan hareketle çalışan –kentsel başlangı-

ca neden olduğu iddia edilen "etkenler" in (bazı "Marksistler" in öne sürdüğü iktisadi etkenler de dahil olmak üzere) sürekli ortalıkta dolaşması bundandır— veya (Durkheim tarafından ortaya atılan ve Wheatley gibi birçok yazarın benimsediği mekanik ve organik dayanışma kavramı gibi) hâsıl olan bütünü öne çıkaran bazı Marksist olmayan (ve bazı "Marksist") araştırmacılarda görülen yaklaşımlardan çok farklıdır. Bu yüzden kentsel kökenler üzerine olan tartışma, yöntem ve özellikle varlıkbilimsel öngörüler üzerine bir tartışma olarak görülebilir. Yöntem üzerine bu temel sorunlar çözüldüğünde, kanıtlar üzerine yapılan tartışmanın büyük bir çoğunluğu ortadan kaybolacaktır.

Aynı zıtlık, bu kitabın Birinci ve İkinci Kısımlarında uygulanan yöntemler arasında da vardır. En iyisi bunu bir örnekle göstermek: İkinci Bölüm'ün konusu kentsel sistemde gerçek gelirin yeniden dağıtımıydı. Dikkatler hemen "gelir" in tanımını ve anlamına odaklanmaktadır. Gelirin yeniden dağıtımına yönelik politikalar, gelirin toplumsal tanım ve anlamındaki bir değişiklik sonucu bastırılabilir ve sonuçta yine en baştaki dağılıma erişilir — bu, bütünün, yapısını korumak için kendi içindeki ilişkileri şekillendirmesine bir örnektir. Bu sorunla başa çıkabilmek için gelirin genişletilmiş bir tanımına ihtiyacımız vardır. İkinci Bölüm' de ortaya çıkan tanım, "toplumun kıt kaynakları üzerindeki egemenlik" ti. Tanımı, örneğin Miller ve Roby'nin eserleri olan *The Future of Inequality* 'deki (Eşitsizliğin Geleceği) (1971) gibi daha da genişletmek mümkündür. Yine de tüm bu genişletmeler aynı zorlukla karşı karşıyadır. "Sosyal ve kültürel değerlerde heterojenlik, bir kentsel sistemde gelirin yeniden dağıtımını konusunda basite indirgeyici kuramları birbirine katarken" (sayfa 81), hem "kaynak" hem de "kıtlık" toplumsal olarak belirlenir. Gelirin tanımının genişletilmesi sorunu çözmez — sadece onu başka bir yöne kaydırır. Bunun yanında, kavramın muhtemel genişletilmesinin görünürde bir sınırı da yoktur. Kavramın anlamındaki bu genişletmeler ve kaydırmalar bazen açıklayıcı olur. Örneğin 2. Bölüm' de, gelir kavramına anlam kazandıran sosyal ve kültürel koşulların keyfi şekilde belirlenmediği açıkça görülmüştür — bunlar da bazı diğer koşulların ürünüdür ve kuşkusuz, bir yoldan yapılandırılırlar. Yine de bu gerçeğin bütün sonuçları anlaşılamaz çünkü bunu yapacak yöntem daha ortaya konabilmiş değildir. Birinci Kısım' da toplum, etkileşimli parçaları olan bir bütün olarak ele alınmıştır; ama parçalar kendi aralarında, rasgele bir araya gelmişçesine, öngörülemez şekilde etkileşime girer gibi görülmektedir. Sonuç olarak, biçimsiz bir görecilikten kaçma ve gelir kavramına daha derin bir anlam kazandırma çabası hiçbir zaman ba-

şanlı olamamıştır.

İkinci Kısım'daki yaklaşım farklıdır, çünkü burada bu tür sorularla başa çıkabilecek uygun bir metodoloji şekillenmemektedir. Toplum, sürekli dönüşüm sürecinde bir yapılar kümesi olarak görülmeye başlanmıştır. Altıncı Bölüm'de, birbiriyle çelişki içindeki yapılardan oluşan bir üretim tarzı kavramı, dağıtım sorunlarının anlaşılmasının anahtarı olarak öne çıkar. Bir üretim tarzı içinde, arızı ve ani bir şekilde değil, derin kökleri olan düşünce tarzlarını ele alıp, toplumun mevcut üretim yapısını destekleyecek hale getirmek üzere yeniden şekillendirecek dönüşüm ve baskılar yoluyla bilinç durumları üretilir. Böylece iktisadi bütünleştirme tarzları olarak karşılıklılık ve yeniden dağıtıma bağlı bilinç durumları, şimdi artık piyasa değişimine dayanan bir toplumun ihtiyaçlarına göre dönüşüme uğrayacaktır. Bilincin dönüştüğü gibi gelirin tanımı da değişir. Bu yüzden gelirin anlamı ve tanımı belli bir üretim tarzında "üretilen" bir şey gibi görülebilir – belli bir tarihsel dönemde mevcut toplumsal ilişkileri yansıtır. Gelir kavramını yeniden tanımlamaya çabalarken Titmuss ve Miller ile Roby sadece toplumsal ilişkilerin değişmesine ayak uydurmaya çalışmaktadırlar. Ayrıca üretim ve dağıtımın ayrılığı da kaybolur. Bu konuda yapacağım en iyi şey, sözü Marx'a bırakmak:

Üretim, dağıtım, değişim ve tüketim... bir bütünün bağları, bir birimin farklı yönleridir. Üretim belirleyici aşamadır... değişim ve tüketimin belirleyici unsurlar olmadığı açıktır ve aynı şey, ürünlerin dağıtım anlamında dağıtım için de geçerlidir. Diğer taraftan, üretim etkenlerinin dağıtımının kendisi de üretimin bir aşamasıdır. Bu yüzden belirli bir üretim tarzı, özgül tüketim, dağıtım, değişim tarzlarını ve bu farklı aşamaların birbirleriyle olan özgül ilişkilerini belirler. Ama dar anlamıyla üretim de diğer yönler tarafında belirlenir. Örneğin, piyasa veya değişim çevresi genişlerse üretim hacmi de büyür ve farklılaşma eğilimi gösterir. Üretim aynı zamanda dağıtımdaki değişikliklerin, yani sermaye yoğunlaşması, kent ve kırsal kesimdeki nüfusun farklı dağılımı ve benzerleri sonucunda da değişir. Son olarak üretim, tüketim taleplerince belirlenir. Farklı yönler arasında bir etkileşim vardır. Bu tür etkileşimler her organik varlıkta görülmektedir. (*Ekonomi-Politiğin Eleştirisine Katkı*, 204-5)

İkinci Bölüm'ün hiç kaçınmadığı biçimsiz görecilik, bu tür formülasyonlar yoluyla önlenebilir – üstelik, 2. Bölüm'ün çoğuna nüfuz eden, 3. Bölüm'de açıkça soruşturulan ve sonunda 4. Bölüm'de olgu-değer ayrımıyla birlikte tamamen reddedilen –Engels'in sözleriyle– "ebedi ahlak ve adalet" in soyut ilkelerine hiç başvurmadan. Sonuç olarak, 2. Bölüm'de belirtilen süreçler, İkinci Kısım'da ortaya çıkan farklı yön-

tembilimsel tutum ışığında yeniden yorumlanabilir.

Birbiriyle ilişkili parçaların kendi iç dönüşüm yasaları olan bir bütünü olarak toplum kavramı, şeylerin üstünde yer alan bir kavram halinde önsel olarak varsayılmaz. Marx, varlıkbiliminin kanıtı ve doğrulaması olarak tarihe başvurmuş ve aynı varlıkbilimin üstünlüğünü tanımladığı yöntemin uygulamasıyla göstermeyi amaçlamıştır. Bu uygulama belirli bir epistemoloji kullanmaktadır, bu yüzden Marx'ın yöntemini anlama yolunda bir adım daha atmak zorundayız.

2 Epistemoloji

Epistemoloji, bilgibilim, bilgiyi olanaklı kılan işlem ve koşulları ortaya çıkarmayı amaçlar. Marx'ın çalışmalarında varlıkbilim ve bilgibilim ilişkilidir. Bilgi insan deneyiminin bir parçası ve insan pratiklerinde ortaya çıkan bir şey gibi görülür – bir bütün olarak görülen toplumun içinde, içsel bir ilişkidir. Bilinç ve bilgi, bir toplumsal durumun ürünüdür. Ama bilgi edinmek, üretken bir faaliyettir ve bu yüzden de toplumu dönüştüren o daha genel sürecin bir parçası olarak görülür. Marx şu önermede bulunur:

Düşünme sürecinin kendisi bir durumdan ortaya çıktığı, doğanın bir süreci olduğu için, gerçekten kavramsal düşünce de aynı konumdadır ve kendisini ancak dereceli olarak, düşünme organınıninki de dahil olmak üzere, gelişme düzeyiyle uyumlu bir şekilde farklılaştırabilir. (Aktaran Schmidt, 1970, 31)

Ekonomi-Politiğin Eleştirisine Katkı'da, bilginin yükselişini nasıl gördüğünü ayrıntılandırır:

Bu yüzden kategorilerin evrimi bilince, ... sonucu dünya olan gerçek üretim süreci gibi görünür; ve bu, bir kavramsal bütün gibi, bir zihinsel olgu gibi bakılan somut bütün, gerçekten de bir düşüncenin, bir kavrayışın ürünü olduğu sürece doğrudur. [Bu kavramsal bütün] hiçbir şekilde kendiliğinden gelişen ve düşüncesi, algılamının ve muhayyilenin dışında ve üzerinde olan bir fikrin ürünü değil, algılamaların ve imgelerin özümlemesi ve kavramlara dönüştürülmesinin sonucudur. (s. 207)

Böylece oluşan kavram ve fikirler üretimde maddi bir güç haline gelir. Ama bunu yapmak, sadece soyutlamalar halinde mevcut kavramların insan pratiklerine çevrilmelerini gerektirir. Birçok kavram bu açıdan kısır kalır. Ama birçoğu da kalmaz, çünkü "her emek sürecinin sonunda, başlangıçta emekçinin muhayyilesinde zaten mevcut bir sonuç elde ederiz" (*Kapital*, cilt 1, 178).

Marx'ın bilgilimsel pozisyonunun altında, özne ve nesne arasındaki ilişki hakkında belli bir görüş yatar. Bu görüş, evvelce incelediğimiz o varlıkbilimsel kavramların belirli bir ifadesidir. Özne ve nesne, varlıklar olarak değil, birbirleriyle olan ilişkileri açısından görülmelidir. Bu kavrayış gerçekten, –"her bilişsel bilginin kaynağının nesnelerde olduğunu, öznenin ise kendi dışındakiler tarafından bilgilendirildiğini" varsayan– geleneksel deneycilikte ve genelde öznenin "daha baştan nesnelere dayattığı içten gelen yapılara sahip olduğunu" kabul eden (Piaget, 1972a, 19) çeşitli önselcilik ve özgücülük türlerinde önerilenlerden çok farklıdır. Bütün bu görüşler Marx ve Piaget tarafından, Piaget'nin "konstrüktivist yaklaşım" diye adlandırdığı şu görüş lehine reddedilmiştir:

Diğer hayvanlar türlerini değiştirmek dışında kendi üzerlerinde değişiklik yapamazken, insan dünyayı dönüştürerek kendini dönüştürebilir ve yapılar inşa ederek kendini yapılandırabilir; ve bu yapılarondur, çünkü içerden veya dışarıdan, tamamen önceden-belirlenmiş değildir. (1970, 118-19)

Özne böylece hem yapılandıran hem de nesne tarafından yapılandırılan olarak görülmektedir. Marx'ın *Kapital*'de ortaya koyduğu gibi, "dış dünya üzerinde oynayıp onu değiştirerek [insan], aynı zamanda kendi doğasını da değiştirmektedir" (cilt 1, 175).

Marx'ın temel varlıkbiliminden ve bilgiliminden bazı temel ilkeler türetmek mümkündür. Bu ilkeler bize, her şeyin hangi kurama göre oluştuğu ve bu kuramın nasıl inşa edileceği konusunda çok belirli bir kavram şekillendirmemizde yardımcı olabilir. Marx'ın söz ettiği "algılamaların ve imgelerin özümlemesi ve kavramlara dönüştürülmesi", gözlemleyen öznenin refleksif soyutlaması yoluyla gelişir. Bu sürecin sonucunun, Marx'ın varlıkbiliminin ışığında anlaşılması gerekir. Kavramlar ve kategoriler, bağımsız bir varlık sahibi olarak, her zaman için geçerli evrensel soyutlamalar olarak görülemezler. Bilginin yapısının, kendi iç dönüşüm yasalarıyla (4. Bölüm'de sözü edilen bilimin içsel sosyal baskıları da dahil olmak üzere) dönüştürülebileceği doğrudur. Ama bu sürecin sonuçları, parçası oldukları bütünün içinde ifade ettikleri ilişkiler açısından yorumlanmalıdır. Kavramlar (önceden mevcut bir kavramlar kümesi de dahil olmak üzere), bir taraftan toplumsal durumlarda üretici etmen olarak görülmeleri gerekirken, bazı koşullarda da "üretilebilirler". Kavram, kategori ve ilişkilerin "doğru" mu yoksa "yanlış" mı olduklarını sormanın bir anlamı yoktur. Bunun yerine onların üretenin ne olduğunu ve neyin üretilmesine yaradıklarını sormamız

gerekir. Buradan da, 4. Bölüm'de değinilen, değişiklik üreten devrimci kuramlar, mevcut durumdan üretilen ve sürdürülmesine yardımcı olan statükocu kuramlar ve sadece akıl karışıklığı, engelleme ve bulanıklık üreten karşı-devrimci kuramlar arasındaki ayrım doğar. Buradan aynı zamanda bu kuramların mevcut bir durumdan soyutlama yoluyla kullanılamayacağı, ama kuramların toplumsal eylem üzerindeki etkileri yoluyla toplumda nasıl bir "maddi güç" olduklarının araştırılması yoluyla uygulanabilecekleri görüşü de doğar.

Toplumda kavram ve kategorilerin oynadığı role dair bilinçli bir farkındalığa sahip olan Marx, bunlar tarafından kullanılmak yerine onları kullanmayı denemiştir. İngiliz ekonomi-politikçilerin kategorilerini eleştirir ve onların nasıl "ellerine tutuşturulan kategorilerin esiri olduklarını" vurgular. Toplumu anlayışımızı yeniden yapılandırabileceğimiz –artık-değer gibi– yeni kategoriler tasarlamaya girişir. Ve bu süreç içinde temel bir yöntemi kullanır: Piaget'nin de (1970, 124) belirttiği gibi mantık ve matematikte standart bir yöntem olan olumsuzlamayla inşa. Marx böylece sorunları çözümlere, çözümleri de sorunlara çevirmeye hazırlanır. Bu strateji, bu kitabın 4. Bölüm'ündeki araştırmanın da temeli olmuştur.

Mademki "gerçekten kavramsal düşünce kendini ancak dereceli olarak farklılaştırabilir", bize sunulan genel bilgi kütlesi içinde, her aşamada kategorilerin birbirleriyle nasıl ilişkilendiklerini anlamak önemlidir. Bu yüzden *Kapital* hem kapitalist toplumun, hem de bu toplumu analiz etmek ve tanımlamakta kullanılan kategorilerin bir incelemesidir. Bu yaklaşım tarzı, toplum tarihini olsun düşünce tarihini olsun yorumlamaya kalktığımızda bize bazı ipuçları sağlar. Kuramın evrimi, kendi içinden birbirleriyle özel bir şekilde ilişkilenen bir kavramlar hiyerarşisi doğurabilen bilginin dereceli bir farklılaşması ve yeniden yapılanması olarak görülebilir. Piaget şöyle der:

Farklı düzeylerden iki yapı arasında tek yönlü bir indirgeme olamaz, ama yüksek olanın düşük olandan dönüşümler yoluyla türetilmediği, bu arada yüksek olanın düşük olanı, onu bütünleştirerek zenginleştirdiği karşılıklı bir özümleme vardır. (1972a, 93)

Kuşkusuz Marx'ın peşinde olduğu ve *Kapital* ve *Artı-Değer Teorileri*'nde kısmen eriştiği de böyle bir dönüşümdür. Ve bilim tarihi boyunca örnekleri gitgide çoğalan ve Kuhn (1962) tarafından da pek güzel tanımlanan işte bu tür dönüşümlerdir.

Bilginin bu dönüşüm süreci tarafından yeniden yapılandırılması,

dönüşüm sürecinin bir bütün olarak toplumda işleminin yansımasıdır. Bu yüzden bilgi, kendi iç dönüşüm yasalarına bağlı, yapılandırılmış bir malumat bütünüdür. İç çelişkiler (anormallikler) yeni kuramlara temel oluşturur. Bilgi maddi bir güç olduğu sürece, kavramsal düzlemde oluşan yeniden yapılandırma toplumun bütününe yayılabilir ve sonunda iktisadi temelde kendini gösterir. Benzer şekilde, iktisadi temeldeki hareketler de kavramsal düzlemde kendilerini gösterirler. Ama eninde sonunda bu ikinci, anlaşılabilirliği için birinciyle ilişkilendirilmelidir.

Marx'ın bilgilimsel pozisyonu, aşamalı bir şekilde bu kitapta sunulan analizleri etkilemiştir. Kavramlar ve kategoriler, parçası oldukları gerçeklik hakkında ifade ettikleri ilişkilerin ışığında eleştirel incelemeye konu olmuştur. Örneğin 5. Bölüm'de kenisel toprak kullanımı kuramına özgü temel kavramlar, eleştirel bir şekilde incelenmiştir. Bu kuramda kiraya çok önemli bir yer verildiği ve neo-klasik modellerde sabit anlamı olan evrensel bir kategori gibi işlendiği gösterilmiştir. Marx'ın analizine dönersek, kiranın evrensel bir kategori olmadığını, sadece belirli toplumsal durumlarda belirli anlamlar kazanan bir kavram olduğunu görürüz. Kira, üretimdeki belirli ilişkiler kümesi dışında hiçbir şey değildir ve bu ilişkilerin nasıl yapılandırıldıklarına bağımlı olarak çeşitli şekillerde ortaya çıkabilir. Bu durumdan günümüz kentsel toprak kullanımı kuramının bir eleştirisini çıkarmak mümkündür. Kira kavramının incelenmesi süresince, sermayenin anlamı ve ölçümü üzerine tartışmalara da kısaca değinilmiştir. Tüm iktisadi analizleri olduğu gibi, konum kuramını da temelden etkilemiş olan bu tartışma, kuşkusuz, sermayenin bir parçası olduğu ve içinde belirli bir işlev gördüğü toplumsal yapıdan bağımsız bir anlamı olmadığı gerçeğinden kaynaklanmaktadır. Benzer şekilde, 1. Bölüm'de o kadar büyük felsefi güçlükler doğuran (ve dolayısıyla biçimsiz bir göreciliğe indirgenen) mekân kavramı, 5. Bölüm'de, ortaya koyduğu felsefi sorunların çözümünün, sadece insan pratiklerinin incelenmesi ve yaratılmasında yattığının kabulüyle kurtarılmıştır. Sosyal adalet kavramları da, hem toplumsal koşullar tarafından üretilmiş, hem de bunları üretmiş gibi düşünülmelidir. Sosyal adaletin 3. Bölüm'deki soyutlanmış analizi, 6. Bölüm'de sessizce, sosyal adalet fikrinin altında yatan değer fikrinin eşitlikçi, mevkili ve katmanlaşmış toplum koşullarında nasıl ortaya çıktığının ve bu kavramların, egemen bir ideoloji haline geldiklerinde, belli bir üretim tarzı içindeki toplumsal ilişkilerin desteklenmesi ve sürdürülmesine nasıl katkıda bulunduklarının incelenmesine dönüştürülmüştür.

Altıncı Bölüm'de, Marx'ın savunduğuna yakın bir bilgilimsel du-

rumun müdahalesi açıkça görülür. Karşılıklılık, yeniden dağıtım ve piyasa değişimi kavramları burada ilişkisel bir şekilde kullanılmıştır. Toplumsal ilişkilerdegiştikçe her kavramın anlamı bir ayarlamaya tâbi olmuştur. Bu yöntemin temelini, kategori ve kavramların kendi aralarında toplumdaki koşulları yansıtan ilişkiler doğurduğu (veya hiç olmazsa doğurmalarının sağlanabileceği) görüşü oluşturur. Yine en iyisi sözü Marx'a bırakmak:

Dahası, burjuva toplumu yalnızca karşıt unsurların gelişmesinden kaynaklanan bir biçim olduğu için, sıklıkla, örselenmiş veya eski benliklerinin kötü bir taklidi şeklinde de olsa, daha önceki toplum biçimlerine ait ilişkileri (örneğin kolektif mülkiyet) içinde barındırır. Bu yüzden, burjuva ekonomisi kategorilerinin diğer toplum biçimlerinin içindeki bütün doğruları içerdiği söylenebilse de, bu ifade belli bir kuşkuçulukla karşılanmalıdır. Bunları gelişmiş, örselenmiş veya karikatürize edilmiş, ama her zaman temelden değişmiş bir biçimde içerebilmektedirler. (*Grundrisse*, 39-40)

Piyasa değişiminin egemenliği altında yeniden dağıtım (özellikle devlet biçiminde), kendi eski varlığının gelişmiş bir biçimi olurken, karşılıklılık sadece kötü bir taklide indirgenmiştir. Bu şekilde kavramlar, uygun bir şekilde dönüştürülerek toplumda olagelmış bulunan dönüşümleri bir aynadaki gibi yansıtmakta kullanılabilirler.

Marx'ın yöntemi ve bundan çıkan kuram kavramı hakkında bazı temel sonuçlara varmamıza yetecek kadar şey söylendi. Bu kitabın birinci kısmıyla ikinci kısmı arasında köklü bir yöntem dönüşmesi olduğunu daha önce belirtmiştim. Yöntemdeki bu dönüşüm Birinci Kısım'daki formülasyonları reddetmez. Onları, daha yüksek düzeyde kavramlar içinde özümleyerek zenginleştirir. Aynı zamanda, Marx'inkine benzer varlıkbilimsel ve bilgibilimsel bir pozisyona doğru bir yakınsama getirir. Bu yakınsama, ABD'ye taşınan İngilizler'in üstüne çöken ahlaki öfkenin veya siyasal iklim değişikliğinin mümkün kıldığı (hatta bazı çevrelerde moda haline getirdiği) amatörce Marksizm okumanın sonucu değildir. Bunlar ikincil etkenlerdir, sadece daha temel bir şeye yardım edip kışkırtırlar. Ve temel açıklama, eğer birinci kısmı saran ikilemler çözülecekse, dönüşümün ve bunun getirdiği yakınsamanın gerekliliğindedir. Bu ikilemler kuşkusuz gökten düşmedi. Bunlar, sayısız insanın düşünce ve entelektüel çabasının acil ve ciddi oldukları algılanan sorunlara adandığı bir toplumsal durumdan kaynaklanmaktadır. 1960'ların sonlarına egemen olan konular kentsellik, çevre ve iktisadi gelişmeydi. Bu konulara, kuşkusuz birbirinden ayrı bakılamaz ve her biri etkili bir şekilde ele alınmak isteniyorsa, "disiplinlerarası" bir yaklaşım gerekir.

Piaget, *Structuralism* (Yapısalcılık) kitabında, "yapı araştırması, disiplinlerarası eşgüdümünden başka bir sonuca varamaz" saptamasını yapıyor (1970, 137). Bu kitapta ifade edilen deneyimin sonucunda, ben bunu tersine çevirmeyi tercih ediyorum. Kentsellik gibi bir olgu karşısında, disiplinlerarası bir kuram yaratma çabası, Marx'm uyguladığı ve Ollman ve Piaget'nin anlattığı işlemsel yapısalcı yöntemle başvurmak zorundadır. Diğer bir deyişle –ki bu birçok kimsenin hazmedemeyeceği bir sonuçtur– kentsellik, iktisadi gelişme ve çevre gibi konuları ele alabilecek şekilde disiplinleri birleştirebilecek tek yöntemdir, diyalektik materyalizmin, Marx'ın düşündüğü anlamıyla yapılandırılmış bir bütün içinde çalışabilmeye uygun bir şekilde oluşturulmuş bir versiyonudur.

KENTSELLİĞİN DOĞASI ÜZERİNE

Kentsel sorunlar üzerine bir şeyler söyleyebilmek için tasarlanmış bir çalışmalar kümesinden, yöntem üzerine temel bir sonuç çıkardık. Böylesi bir sonucun doğrulanması, bu yöntemin kentsel sorunlar hakkında önemli ipuçları sunma yeteneğinde yatar. Eğer yöntem böyle ipuçları doğurmazsa, o zaman sonuçların sağlam olmadığı açıktır. Bu yüzden şu soruyu sormalıyız: Kentsel olgunun Marx'm yöntemi kullanılarak oluşturulmasıyla ne tür ipuçları ve açıklamalar elde ederiz?

Altıncı Bölüm'de bu soruya bir ön yanıt vermeye çalışılmıştı. "Ön" sözcüğünü vurgulamak istiyorum, çünkü bu aşamada, yöntemle ilgili sonucun geçerliliğini bu denemenin içeriğine dayandırmaya hazır değilim. Başvurabileceğim diğer tek çalışma ise Henri Lefebvre'inkidir. Ne yazık ki bu kitaptaki denemeleri Lefebvre'in *La Pensée Marxiste et La Ville* (Marksist Düşünce ve Kent, 1972) ve *La Revolution Urbaine* (Kentsel Devrim, 1970) adlı çalışmalarını okuma fırsatı bulamadan yazmıştım. Bu çalışmaların birincisinde Lefebvre, Marx'm çalışmalarında kentselliğin işlenişini incelemiş, ikincisinde ise Marx'm araçlarını kullanarak günümüz kentselliğini soruşturmayı denemiştir. Benim ve onun kaygıları arasında koşutluklar, içerikte benzerlikler (ki bu cesaret vericidir) ve yorum ve vurgulamada farklılıklar (ki bu da itici bir güçtür) vardır. Lefebvre'in çalışması benimkinden daha geneldir ama bazı önemli konularda da eksiklikleri vardır. Yine de, kentselliğin doğası konusunda bazı genel sonuçlar şekillendirmeye çalışırken, hem Lefebvre'in çalışmasına hem de bu kitapta toplanmış olan malzemeye başvururken kendimi daha güvenli hissediyorum.

Kentselliği soruştururken ne tür nesne veya varlıklarla uğraşıyoruz?

Kentselliğin, sözcüğün olağan anlamıyla bir "nesne" olduğunu söyleyerek yanıt veremeyiz buna. Yapılandırılmış bir biçim olarak kente, mekânda belli bir eğilime göre dizilmiş bir nesneler kümesi olarak bakılabileceği doğrudur. Ama kentin sadece bu olduğunu savunabilecek pek az kişi vardır. Birçok yazar, kente, içinde her şeyin birbiriyle ilgili olduğu, işleyen bir bütün olarak bakmak gerektiği konusunda hemfikir görünüyor. Bu bütünle ilgilenmek için çeşitli stratejiler öne sürülmüştür. Bunlar çoğunlukla, özellikle reddettiğimiz küçük parçaların birlikteliği ve meydana çıkan evrim kategorilerine sokulabilirler. Birinci için Wilson'ın (1970) entropi formülasyonu bir örnek oluşturur, Doxiadis'in (1968) görkemli tasarım-mistisizmi ise ikinci için çok iyi bir örnektir. Sistem modelleri bir bütün içindeki karşılıklı ilişkileri ve geri beslemeleri saptamaya çalışır, ama sabit kategori ve faaliyetler tanımlaması gerektiğinden toplumsal ilişkilerin gerçekte mevcut akışkan yapısıyla başa çıkabilecek esnekliği kaybeder. Bazı kısıtlı sorunların çözülmesinde kullanılabilir (örneğin bazı ulaşım ve taşımacılık sistemlerinin en uygun tasarımı), ama daha geniş amaçlar için kullanılamaz – "kenti optimize etmek" anlamsız bir cümledir. Sistem modellemesi daha genel olmaya çalıştığında, yozlaşıp Jay Forrester'ın çalışmasında olduğu gibi "kara kutu mistisizmine" dönüşür. Bu tür güçlükler karşısında kenti bir bütün olarak inceleme fikri tam bir hayal kırıklığı havasına bürünür. Bunun sonucunda da genellikle belli bir disiplinin sıcak yuvasına gömülüp kısmi analizlere çekilme eğilimi ortaya çıkar. Birçok araştırmacı, kentin sadece nesne ve faaliyetlerin oluşturduğu istatistiki toplam-lardan ibaret olmadığını ileri süren "bütün" kavramına âdet yerini bulsun diye bir selam verdikten sonra, hızla sorunlarını (yetki ve başa çıkılabilirlik bahanesiyle) nesne ve faaliyetlerin analizine indirgeyiverirler. Bu tür araştırmalardan elde edilen ipuçlarını bir kenara atmamak gerekir – aslında bunlar, bir kentsellik kavramı şekillendirebileceğimiz paha biçilmez ham maddelerdir. Ama asıl yararları, 1. Bölüm'de de belirtildiği gibi, "kent'in sorunları yerine kent'teki sorunlarla" başa çıkmayı öğrenmemizdir.

Kentselliğe, bir bütün olarak toplumda yerleşmiş ilişkileri yansıtan bir toplumsal ilişkiler kümesi olarak bakmak gerekir. Dahası bu ilişkiler, kentsel olguların yapılandırıldığı, düzenlendiği ve inşa edildiği yasaları ifade etmelidir. Bu durumda kentselliğin, (1) kendi iç dönüşüm ve inşa yasaları olan bir yapı mı, ya da (2) daha geniş (toplumsal üretim ilişkileri gibi) bir yapının içine gömülmüş bir ilişkiler kümesinin ifadesi mi olduğunu düşünmemiz gerekir. Eğer birinciyi ileri sürersek, o za-

man kentselliğin içsel dönüşüm yasalarını ve onu yapılandıran yan özerk süreçleri olduğu kadar, kentselliğin bütün içindeki diğer yapılarla olan ilişkilerini de belirlemek zorundayız. Eğer ikinci görüşü benimsersek, o zaman da kentselliğin diğer yapılardan türediği süreci belirlememiz gerekir.

Bu soruların yanıtı, tarihin incelenmesiyle bulunabileceği gibi, günümüz dünyasındaki kentselliğin ayrıntılı bir incelemesi sonucunda da bulunabilir. İlk kentsel devrim, homojen olarak örgütlenmiş bir toplumsal ilişkiler kümesinden "kentsel" diye adlandırılabileceğimiz özerk ve ayrı bir yapının ortaya çıkmasına tanıklık etmiştir. Karşılıklılıktan yeniden dağıtıma olan (6. Bölüm'de incelediğimiz) dönüşüm, hiyerarşik, kendi kendine yeterli toplumsal ilişkiler kümesinin yaratılmasını içerir. Marx bunu, kent ile kırsal kesim karşıtlığı biçiminde, ilk büyük sınıf mücadelesinin billurlaşması olarak görmüştür. Evvelce bir yapının olmadığı yerde, yeni bir yapı belirmişti kuşkusuz. Bu yapının kısıtlı dönüşüm ve kendi kendini düzenleme gücü vardı. Bu noktadan başlayarak kent, diğer yapılarla ilişkide olan ayrı bir varlık olarak görülmelidir. Ama bu ne tür bir varlıktı ve nasıl işlev görüyordu? Toplumsal ilişkilerle üretim güçleri arasındaki çelişkiden doğmuştu. İlk başta, toplumsal üretim ilişkilerinin (özellikle mülk sahipliğiyle ilgili) belirli bir biçimini ayakta tutmak için siyasal, ideolojik ve askeri bir güç olarak işlev görmekteydi. Kentin üretimle ilişkisi ya çok azdı, ya da hiç yoktu. Bu dönemde kentin işlevleri çoğunlukla üstyapısal olarak kategorileştirilebilir. Max Weber'in Batı kentlerini tanımlamakta kullandığı belirleyici özellikler (kale, pazar yeri, kendi başına kısmen özerk yasaları olan bir mahkeme, farklı bir birliktelik biçimi, kısmi bir özerklik ve yönetimde bağımsızlık), erken dönem kentselliğin bu üstyapısal niteliğini vurgulamaktadır. Kentselliğin işlevinin, toplumsal üretim ilişkilerinin belirli biçimlerini destekleyecek bir üstyapı şekillendirmek olduğunu söylemek, kentselliğin sadece toplumun iktisadi temelindeki güçlerin bir ürünü olduğu anlamına gelmez. Eğer Godelier'in önerdiği şekilde üstyapının bazı ayrı ve kısmen özerk yapılar içerdiğini düşünürsek, sanırım tarihin o dönemi için mantıklı bir kentsellik kavramına ulaşabiliriz.

Lefebvre, kentselliğin bu ilk aşamasını —siyasal kent— sonraki diğer iki aşamayla —ticari kent ve sanayi kenti— karşılaştırmaktadır. Siyasal kentten ticari kente dönüşüm, kentselliğin kendisinin bir iç dönüşümü olarak yorumlanabilir. Kent hâlâ siyasal, ideolojik ve askeri bir güç gibi işlev görmekteydi, ama kısmen kentsel nüfusun artan ihtiyaçları nedeniyle kent de kendi ticari işlevini genişletmek zorundaydı. Böylece

kent, giderek büyüyen bir faal mekân içindeki arz ve talep alanları arasında aracı rolünü üstlenmişti. Bu rol her zaman vardı, ama ticaret döneminde diğer rollere egemen olacak şekilde yaygınlık kazanmıştı. Sanayi devrimiyle birlikte oluşan kentsel dönüşüm ise içten gelen bir dönüşüm gibi yorumlanamaz. Kentselliğin bu yeni biçimi genelde eski kentlerin dışında doğmuş ve zaman içinde siyasal ve ticari kentin eski, daha geleneksel işlevlerini soğurmuştu. Üretim güçlerinin, üretimde makineleşme, teknolojik değişme ve ölçek ekonomisinden yararlanacak şekilde yeniden örgütlenmesi, bu kentsellik biçiminin temelini oluşturmuştu. Kentsellik, üretim güçlerinin örgütlenmesi için de, eskiden üretim ilişkileri için olduğu kadar önemliydi artık.

Lefebvre, günümüz kentselliğinin yorumlanmasında çığır açmayı hedeflemektedir. Marx'ın araştırmalarının asıl konusunun sanayi toplumu ile onun örgütlenme tarzları ve ifade ettiği toplumsal ilişkiler olduğunu belirtir. Marx tarihi, sanayi kapitalizminin ortaya çıkmasının temeli olan geçmiş ilişkiler açısından yorumlamıştı. Araştırmasının amacına daha yakından odaklandıkça, kentsellik bir ilgi odağı olarak önemini kaybetmişti (daha önce yazılmış olan *Alman İdeolojisi* ile *Kapital*'i karşılaştırmız) ve kentsellik sanayi kapitalizminin yolunun açılmasına katkısı açısından ele alınmıştı. Lefebvre, Marx'm geleneksel olumsuzla mayla inşa ve ters çevirme yöntemini kullanır – sanayi toplumunu "kentsel devrim" diye adlandırdığının habercisi gibi yorumlamaya çalışır:

"Kentsel devrim" sözcüklerini kullandığımızda, iktisadi büyüme ve sanayileşme sorunlarının egemen olduğu dönemden, kentsel sorunun belirleyici olduğu, kentsel topluma özgü çözüm ve biçimlerin öncelikli olduğu döneme geçişi sağlayan, günümüz toplumundaki yaygın dönüşümlerin toplam birlikteliğini kastediyoruz... Kentsel sorun kendini dünya çapında kabul ettiriyor. Kentselliğin gerçeklikleri, kapitalist veya sosyalist olsun, iktisadi temelin yüzeyindeki üstyapısal bir şey olarak tanımlanabilir mi? Veya, iktisadi büyüme ve gelişen üretim güçlerinin toplumsal üretim ilişkilerinde kolayca ortaya çıkardığı mütevazı ve marjinal bir ilerleme mi? Hayır. Kentselliğin gerçekliği üretim ilişkilerini değiştirir ama dönüştürmeye yeterli olmaz. Bilim gibi kentsellik de, üretimde bir güç haline gelir. Mekân ve mekânın siyasal örgütlenmesi toplumsal ilişkilerin bir ifadesidir ama aynı zamanda onlara tepki de verir. (1970, 13, 25)

Lefebvre sonra temel tezini türetecektir. Sanayi toplumu bir sonuç olarak değil, kentsellik için hazırlayıcı bir aşama olarak görülür. Sanayileşmenin tamamlanması, onun iddiasına göre kentselliktedir ve kentsellik de şimdi sanayi üretim ve örgütlenmesine egemen olmaktadır. Zamanında kentselliği üreten sanayi, şimdi onun tarafından üretilmekte-

dir. Sanayi toplumunun kentsel topluma boyun eğişi yeni değişiklikler getirir ve bunlar da başka çatışmaların tohumlarını içerir. Lefebvre, bütün dünya kentleşirken, kentselliğin içinde karşı hareketler oluştuğunu ve bunların da belirgin yerel yaşam ortamlarının yaratılmasıyla daha ileri içsel farklılaşmalara neden olduklarını ileri sürmüştür (1970, 1935). Kentselliğin yeni ve belirgin nitelikleri, bu yerel düzeyde, küresel ölçekte oluşan homojenliği dengelemek üzere ortaya çıkmaktadır.

Bu kitapta toplanan malzemenin bir kısmı Lefebvre'in tezini desteklerken, bir kısmı da karşı çıkar. Kuşkusuz bazı ortak hareket noktaları da vardır. Her ikimiz de, "bütün" kavramını bir iç ilişkililik olarak görmekteyiz. Aynı zamanda her ikimiz de kentselliğin, bütündeki diğer yapılarla ilişkileri ifade edip şekillendiren kendi kendine yeterli bir varlık olarak anlaşılması gerektiğini kabul ediyoruz. İkimiz de kentselliğe, sadece öbür yapılardan türetilmiş bir şey gibi bakmıyoruz. Lefebvre uygun mekân kavramlarını da analizine katmaya çalışıyor. Toplumsal süreçlerin diyalektiğiyle mekânsal biçimin durağan geometrisi arasındaki çatışmaya dikkat çekiyor ve bu kitaptaki analizin altında yatan pek de farklı olmayan bir toplumsal süreç-mekânsal biçim kavramsallaştırmasına varıyor. Kentsellik, kendi dönüşüm yasalarına sahip olduğu ölçüde, hiç olmazsa kısmen, mekânsal örgütlenmenin temel ilkelerinden yoğrulmuştur. Dolayısıyla mekânın, hem üretimin örgütlenmesinde hem de toplumsal ilişkilerin şekillendirilmesinde oynadığı belirgin rol, kentsel yapıda ifadesini bulur. Ama kentsellik *sadece* mekânsal bir yapıyla şekillenen bir yapı değildir. Ona bağlı belirli (kentsel imgelere karşı kırsal imgeler gibi) ideolojiler vardır ve bu yüzden de bir halkın yaşam tarzını şekillendirmede belli özerk işlevlere sahiptir. Ve kentsel yapı yaratıldığında toplumsal ilişkilerin ve üretimin örgütlenmesinin gelecekteki gelişimini etkiler. Bu yüzden ben, Lefebvre'in kentsellikle bilimsel bilgi arasındaki benzetmesini benimsiyorum. Her ikisi de kendi iç dinamikleri olan belirli yapılara sahiptir. Her ikisi de zaman zaman iktisadi temelin yapısını esaslı bir şekilde değiştirebilir. Buna karşılık her ikisi de iktisadi temelden yayılan güçler ve etkiler tarafından yönlendirilip kısıtlanır ve eninde sonunda, eğer anlaşılmalara isteniyorsa maddi varlığın üretimi ve yeniden üretimiyle ilişkilendirilmeleri gerekir.

Yapılandırılmış bir biçim olarak kent ve bir yaşam tarzı olarak kentselliğin birbirlerinden ayrı düşünülmesi gerekir, çünkü gerçekte ayrılmışlardır. Bir zamanlar eşanlamlı olan kavramlar artık öyle değildir. Bu ayrılmanın başlangıcını geçmiş dönemlerde görebiliriz, ama kent ve

kırsal kesim arasındaki karşıtlığın giderilmesi, sanayileşme ve piyasa değişiminin her sektör ve alana nüfuzuyla gerçekleşmiştir. Kent, banliyö ve kırsal kesim şimdi artık kentsel sürecin içinde birleşmiştir. Kırsal kesimin kentselleşmesi kuşkusuz tamamlanmamıştır ve Lefebvre'in tezine tepkimiz, kısmen Kolombiya, Çin, Fransa, ABD veya herhangi başka bir yeri ele almamıza bağlı olarak değişecektir. Ama kent ve kırsal kesim arasındaki eski karşıtlık gittikçe daha önemsiz bir rol oynarken, kentsellik sürecinin bağrından yeni karşıtlıklar doğmaktadır. Küresel düzeyde, metropoliten merkezlerle az gelişmiş ülkeler arasındaki çatışma vardır (bkz. 6. Bölüm). Yerel düzeyde ise kırsal sorunların kente taşındığını görmekteyiz – ABD'de kırsal alandaki siyahların ve Apallaş dağlarındaki beyazların iç kent alanlarına göçü; üçüncü dünyanın büyük kısmında kırsal alandan kente (Fanon'un deyimıyla) dengesiz bir "lumpenproletarya" oluşturan büyük halk topluluklarının, genellikle büyük kentlerin dışındaki gecekondu mahallelerine yığılması. Kentsel yoksulluk, yoğunlukla kent sistemi içinde yeniden şekillendirilen kırsal yoksulluktur. Lefebvre'in, kırsal kesimin kentselleşmesinin bir yan etki olarak kentin kırsallaşmasını da getirdiği yönündeki görüşünü bu anlamda kabul edebiliriz.

Kent örgütlenmesinin değişen yoğunluk ve ölçeğiyle birlikte yeni karşıtlıklar da ortaya çıkar. Özellikle 2. Bölüm'de ayrıntılı olarak tartışılan dışsallıkların işlemesiyle özel ile kamusal ayırt etmek giderek zorlaşır. Geleneksel mülkiyet hakları kavramı artık yeterli görülmez ve mekânın siyasal örgütlenmesi yoluyla yaratılan ortaklaşa mülkiyet haklarıyla desteklenmesi gerekir. Merkezi kentle banliyö arasındaki karşıtlık, Amerikan siyasetinin temel konularından biri olarak ortaya çıkar (yine 2. Bölüm'e bakınız). Kamu ve (mekânsal örgütlenmenin kentsel biçimi tarafından üretilen) özeli ayırt etmenin zorluğu, yönetimin daha fazla katılımını gerekli kılar. Eski bir iktisadi bütünleştirme tarzı – yeniden dağıtım– yeni bir koşullar kümesini karşılamak üzere yeniden şekillendirilir. Yönetimin demokratik denetime açık olması oranında, üretim ve tüketimi yönlendiren toplumsal ilişkiler yeniden yapılandırılmaya açık olur (örneğin refah devleti toplumlarındaki gibi). Ve bu yeni ilişkilerin üretimin örgütsel ihtiyaçlarıyla çatışmaya girdikleri oranda eski bir karşıtlık güçlenir. Bütün bu karşıtlıklar (ve daha pek çoğu) kısmen kentsellik süreciyle yapılandırılır.

Bu aynı zamanda kentselliğin daha az homojenleşmesini de beraberinde getirir. Yapılar kentsel sürecin içinde büyüyüp gelişirler. Değişim değeri her şeyi bir ortak paydaya indirgemiş (bkz. 5. Bölüm), ama

kentsel farklılıkları yapılandırmak üzere daha ince kıstaslar ortaya çıkmıştır. Lefebvre'in iddia ettiği gibi, sanayi toplumu homojenleşir, kentsel toplum farklılaşır (190, 169). Kentsel sistemde kültürel heterojenlik ve bölgesel farklılaşmaya doğru yönelen şiddetli güçler 2. Bölüm'de ayrıntılı olarak incelenmişti. "Kentsel yeri-olmayan alan"da (Melvin Webber) yaşayan "tek boyutlu insan" düşüncesini (Marcuse) bu bölümde açıkça reddetmiştim ve bu konuda da Lefebvre'le tamamen aynı fikirdeyim.

Bu genel farklılaşma sürecinde önemli bir unsur, *yaratılan mekânın*, coğrafi örgütlenmedeki başta gelen ilke olarak *etkili mekânın* yerini almasıdır. Sanayi öncesi toplumda, kaynak elde edilebilirliğindeki ve doğal çevrelerdeki farklılıklar, coğrafi farklılaşmanın temelini oluşturmuştu. Etkili mekân, mal ve hizmetlerin arz alanlarından talep alanlarına akışının –kentsel alanlarda artık birikimini sağlayan akışlar– düzenlenmesiyle oluşan ekolojik farklılaşma tarafından yaratılır. Bölgesel ve yerel yaşam tarzları yeşerebilir ve peyzaj toplumsal faaliyetlerle organik doğa arasındaki ortak yaşamla ilgili ince ilişkilere göre şekillenir. Sanayileşme bütün bunları değiştirecek gücü yaratmıştır. Kırsal kesimin kentselleşmesi, bölgesel yaşam tarzlarının dünya piyasasının güçleri tarafından yok edilmesini de beraberinde getirmiştir. Tüketim ve kullanım için mevcut ürün ve nesneler daha standartlaşmış, daha çoğalmış ve yerel tabana daha az bağlı hale gelmişlerdir. Ve çeşitli coğrafi bölgelerde bir zamanlar sürüp giden hareketli yaşam tarzları, şekillendirdikleri peyzajla birlikte, turistler görsün diye korunan, geçmişe ait bir şey haline gelmiştir. Bu boyutta giderek artan tekdüzelik görmekteyiz. Yine de kentsel sistem, 2. Bölüm'de olduğu gibi, "büyük iktisadi, toplumsal, psikolojik ve simgesel öneme sahip" devasa bir insan yapısı kaynak sistemi olarak da görülmelidir. Bu insan yapısı kaynak sisteminin büyümesi, sabit sermaye yatırımlarının dağıtımı yoluyla mekânın yapılandırılmasını ve farklılaştırılmasını gerektirir. Yeni bir mekânsal yapı yaratılmıştır ve eski bölgesel farklılaşmaların anahatları yapıyı vurgulamak üzere canlandırılmıştır (yakın bir örnek, ABD kentlerinde kentsel büyüme ve değişimin getirdiği sorunlarla başa çıkabilmek için etnik siyasetin canlanmasıdır). Sabit sermaye yatırımları yaşam süreci için giderek daha önemli oldukça, mekânın yapılandırılması da giderek daha önemli olur. Marx'ın terminolojisini kullanırsak, sermayenin organik bileşiminin değişmesi sonucu, yaratılan mekân giderek *etkili mekâna* egemen olur.

Ama mekân neyin imgesine göre yaratılır? Evvelce zaten mekânın

örgütlenmesinin toplumsal ilişkileri yansıtır etkileyebileceğini kabul etmiştik. Ama yaratılan mekânın bundan daha derin bir anlamı vardır. Eski kentte mekânın örgütlenmesi, varsayılan bir evrensel düzenin simgesel bir yeniden yaratılmasıydı. Bunun ideolojik bir amacı vardı. Yaratılan mekân, modern kentte de benzer bir ideolojik amaca sahiptir. Kısım, toplumdaki egemen grup ve kurumların yürürlükteki ideolojisini yansıtır; kısmen de piyasa güçlerinin, hiç kimsenin özellikle arzu etmediği sonuçlar doğuruveren dinamikleri tarafından şekillendirilir (bkz. 5. Bölüm). Yaratılan mekân, sadece kısıtlı anlamda bir "etnik alan"dır (bkz. 1. Bölüm). Yine de, kentsel kültür içinde günlük yaşama yön ve anlam veren karmaşık bir işaretleme sürecinin ayrılmaz bir parçasıdır. Kentsel çevrede bizi saran işaret, simge ve sinyaller (özellikle gençler arasında) güçlü etkilerdir. Büyük oranda yaratılmış olan bir coğrafi çevreye göre duyarlılıklarımızı şekillendirir, istek ve ihtiyaç duygumuzu ortaya çıkarır ve emellerimize yön veririz. Bir etnik alan gibi düşünülen kültürümüzün yaratılan mekândan doğuyor olması, mekân yaratmayı başarmasından daha muhtemeldir. Sıklıkla ifade edilen kentsel kültüre yabancılaşma ve kent imgesine antipati, kısmen daha derin bir yabancılaşmadan kaynaklanır. Mekân yaratma faaliyeti de, sonuçta ortaya çıkan ürün olarak yaratılan mekân da, bizim bireysel veya ortaklaşa denetimimizdeymiş gibi değil, bize yabancı güçler tarafından şekillendiriliyormuş gibi görünmektedir. Yaratılan mekânın sonuçlarıyla boğuşmayı, gerek gerçekte, gerek zihnimizde olsun, pek bilmemekteyiz. Örneğin, kentsel olguyu hâlâ, sanki etkili mekân (genelde hareket etkililiği olarak görülmektedir) biricik uygun kavrammış gibi analiz etme eğilimindeyiz.

Şimdiye kadar söylenen her şey Lefebvre'in teziyle bir hayli uyumludur. Peki farklılıklar nerededir? Lefebvre, şu anda kentselliğin, sanayi toplumuna egemen olduğunu öne sürer. Bu noktaya olumsuzlamayla inşa yöntemiyle gelir. Böylesi bir diyalektik aracın kullanılması bir varsayım sağlar. Bir kanıt oluşturmaz. Ve tarihin bu noktasında da varsayımın kanıtlanabileceğine inanmıyorum.

Kentsellik, kendi dinamikleri olan ayrı bir yapıya sahiptir – ayrı bir varlık gibi düşünülebilir. Ama bu dinamikler diğer yapılarla olan ilişkiler ve etkileşimlerle yatıştır. Kentselliğin şu anda sanayi toplumuna egemen olduğunu söylemek, dönüşüm sürecindeki bir yapı olarak kentsellikle, eski sanayi toplumunun iç dinamikleri arasındaki ilişkilerin, birincinin lehine çözüldüğü anlamına gelir. Bu iddianın gerçekçi olduğuna inanmıyorum. Bazı önemli ve yaşamsal bakımlardan sanayi toplu-

mu ve içerdiği yapılar, kentselliğe egemen olmaya devam etmektedir. Bunun böyle olduğu üç durum vardır.

(i) Sermayenin değişen organik bileşimi ve neden olduğu sabit sermaye yatırımının büyüyen hacmi, sanayi kapitalizminin iç dinamiklerinin ürünüdür ve kentselleşme sürecine bir tepki olarak yorumlanamaz. Yarattılan mekân sabit sermaye yatırımının yayılmasıyla şekillendirilir. Bizim için mekân yaratan sanayi kapitalizmidir – buradan da yabancılaşmanın sıklıkla ifade edilen, yaratılan mekâna göre anlamı doğar. Kentselleşme sürecinin sanayi kapitalizmine bazı baskılar uyguladığı doğrudur – bir yatırım kümesi onu tamamlayacak başka bir küme gerektirir. Ama sürecin dinamikleri, sanayi kapitalizmini yönlendiren süreçler tarafından yönetilip kısıtlanır, ayrı bir yapı olarak kentselliğin evrimini yönlendirenler tarafından değil.

(ii) İhtiyaç yaratılması ve fiili talebin sürdürülmesi, sanayi kapitalizminin evrimini yönlendiren süreçler tarafından üretilir. Kentselleşme, sanayi sermayesine yarattığı ürünleri elden çıkarma fırsatı yaratır. Bu anlamda kentsellik hâlâ sanayi kapitalizminin ihtiyaçları tarafından sürüklenmektedir. Kentselleşme yeni istekler ve ihtiyaçlar, yeni duyarlılıklar ve emeller yaratır ve bunlar, özerk bir gelişme gerçekleştirdikçe, kentsellik sanayi kapitalizmine baskı uygular. Ama tepki sınırları ve dönüşüm hızı kentsellikle değil, sanayi kapitalizmiyle ilgili koşullarla yönlendirilir.

(iii) Artığın üretimi, mülk edinilmesi ve dolaşımı, kentselliğin iç dinamiklerine bağlı olmamış, sanayi toplumunun getirdiği koşullar tarafından düzenlenmeye devam etmiştir. Altıncı Bölüm'de kentsellikle artık-değerin dolaşımı arasındaki ilişki araştırılmakta ve kentsellik, artık-değer dolaşımının bir ürünü gibi görülmektedir. Bu kritik ve önemli bir konudur ve büyük ihtimalle de Lefebvre ve benim aramdaki en önemli anlaşmazlık kaynağıdır. Ben artık-değerin dolaşıma çıktığı kanalları, toplumun bütünü tanımlayan tüm ilişkilerin ve etkileşimlerin dolaştığı atardamarlar olarak görüyorum. artık-değerin dolaşımını anlamak, aslında toplumun nasıl işlediğini anlamaktır. Yazık ki, bu dolaşımın yapısı hakkında kesin ifadelerde bulunacak kavrayışa sahip değiliz. Bu açıdan 6. Bölüm, formülasyonları en eksik ve geri aşamada olandır. Bütün karmaşıklıklarını ortaya çıkarmak için en azından Marx'ın *Kapital*'inin hacmi ve kavrayışına sahip bir çalışma gereklidir. Lefebvre artık-değerin dolaşımındaki iki devre arasında çok basit ama aydınlatıcı bir ayırım yapar. Birinci devre sanayi faaliyetinden doğar ve doğal olarak bulunan malzeme ve güçlerin insanın kullanabileceği nesne ve güç-

lere dönüştürülmesini içerir. İkinci devre ise artık-değerin (her tür) mülkiyet hakkı gelirleri üzerine spekülasyonlardan ve sabit sermaye yatırımlarının paraya çevrilmesinden kazanılan getirilerden yaratılması ve koparılması söz konusudur. Lefebvre'e göre, "sanayide oluşturulan ve gerçekleştirilen küresel artık-değerin azaldığı yerde, spekülasyon, inşaat ve emlakte gerçekleştirilen oran çoğalır. İkincil devre temel devrenin yerini almaya gelir" (1970, 212). Bu iddianın üzerinde biraz düşünmek gerek. İkincil devrenin bazı karmaşık belirleyici özellikleri vardır. Sabit sermaye yatırımının (sermayenin değişen organik bileşiminin sonucu) yükselen niceliği, Marx'ın deyişiyle, "ölü emek"tir. Bu sabit sermayeyi yaşama kavuşturmak, yaşayan emeğin onu harekete geçirmesini ve sağladığı ürün ve hizmetler için (şu anda veya gelecekte) bir kullanım değeri bulunmasını gerektirir. Bu ikinci gerekliliğin sağlanması zordur. Sonuç olarak, sanayi toplumunu saran ve büyüyen zor bir sermayeyi değerlendirme sorunu vardır. Spekülasyoncu faaliyet bu sorundan doğar ve ondan beslenir. Sabit sermaye yatırımı büyüdükçe spekülasyoncu faaliyet de büyümüştür ve kentsellik de kısmen bu ikincinin ürünü olduğu için, kentsellikle spekülasyoncu sermaye devresinin yakından ilişkili olması şaşırtıcı değildir. Bu fikrin anlamı bu kitabın 2. ve 5. bölümlerinde gösterilmiştir. Ama ikinci devrenin birincinin yerini aldığını söylemek için daha çok erkendir. Her iki devre de birbirleri için temeldir, ama sanayi kapitalizmine dayanan hâlâ egemendir. İkinciden doğan gerginlikler birincinin dengesini tehdit etmektedir, çünkü şu anda görüldüğü kadarıyla ikinci krizlere daha yatkındır ve iki devre arasındaki çelişkiler sürekli bir gerginlik kaynağıdır.

Artık-değerin toplumda dolaşımının, bize kentselleşmenin dinamikleriyle uğraşmada yardımcı olacaksa, çok daha fazla anlaşılması gerekmektedir. Sosyalist toplumlar için de bir araştırma konusu olma özelliğini kaybetmez, çünkü 6. Bölüm'de de belirtildiği gibi artık kavramı ortadan kalkmaz – sadece biçim değiştirir.

Bu durumda Lefebvre'in tezine göre nereye varırız? Tarihin şu döneminde bu tezin doğru olmadığını söylemek, onun doğru olma sürecinde olmadığı veya gelecekte doğru olmayacağı anlamına gelmez. Kanıtlar, kentselleşme güçlerinin şiddetle ortaya çıktıklarını ve dünya tarihi sahnesine egemen olma yolunda olduklarını göstermektedir. Kentselleşme, kapsam olarak küreselleşmiştir. Kırsal kesimin kentselleşmesi de hızla ilerlemekte, yaratılan mekân etkili mekânın yerini almaktadır. Kentselleşme sürecinde içsel farklılaşma, bu farklılaşmaya koşut giden mekânın siyasal örgütlenmesi gibi, apaçık ortadadır. Lefebvre

aynı zamanda, günümüzde mevcut ihtimallerle ilgili bir varsayım ileri sürüyormuş gibi de yorumlanabilir. Tarih boyunca, kent hakkında birçok ümit verici ve ütopyacı şey yazılmıştır. Günümüzdeki olanakları değerlendirebilirsek, bunların birçoğunu yaşayabilme fırsatımız var. Mekânı yaratma, kentsel farklılaşma getiren güçlere yaratıcı bir yön verme fırsatımız var. Ama bu fırsatları yakalayabilmek için, kentleri yabancı çevreler olarak yaratan, kentselleşmeyi bireysel ve ortaklaşa amaçlarımıza yabancı yönlerle süren güçlere karşı koymamız gerekiyor.

Bu güçlere karşı koyabilmemiz için ilk önce onları anlamamız gereklidir. Toplumda bir zamanlar devrimci değişiklik için büyük bir güç olan sanayi kapitalizminin eski yapısı, şu anda bir engel gibi görünüyor. Sabit sermaye yatırımının artan yoğunlaşması, yeni ihtiyaçların ve fiili taleplerin yaratılması ve artık-değerin sömürüyle mülk edinmeye dayanan dolaşım tarzı hep sanayi kapitalizminin iç dinamiklerinden yayılır. Artık-değerin dolaşım tarzı değişmektedir, ama kentlerin –o "uygarlığın atölyeleri"nin–, çoğunluğun azınlık tarafından sömürülmesi üzerine kuruldukları gerçeği değişmemiştir. Temeli sömürüde olan bir kentsellik, tarihin mirasıdır. Gerçekten insancıl bir kentsellik henüz yaşama geçirilmiş değil. Sömürüye dayanan bir kentsellikten, insan ırkının hak ettiği bir kentselliğe olan yolu çizmek, devrimci kuramı bekleyen bir görevdir. Ve böyle bir dönüşümü gerçekleştirme görevi de devrimci kuramı beklemektedir.

KAYNAKÇA

- Adams, R. McC. (1966), *The Evolution of Urban Society*, Chicago.
- Alker, H. (1969), "A Typology of Ecological Fallacies", Dogan, M. ve Rokan, S. (der.), *Quantitative Ecological Analysis in the Social Sciences*, Cambridge, Massachusetts.
- Alonso, W. (1964), *Location and Land Use*, Cambridge, Massachusetts.
- (1967), "A Reformulation of Classical Location Theory and its Relation to Rent Theory", *Papers of the Regional Science Association* 19, 23-44.
- Althusser, L. (1969), *For Marx*, Londra (Türkçesi: *Marx İçin*, İstanbul: İthaki, 2002).
- Althusser, L. ve Balibar, E. (1970), *Reading Capital*, Londra (Türkçesi: *Kapital'i Okumak*, İstanbul: Belge, 1995).
- Aristo, *Ethics*, Harmondsworth, Middlesex: Penguin basımı, 1955, İng. çev. J. A. K. Thompson.
- Arrow, K. (1963), *Social Choice and Individual Values*, New York.
- Bachrach, P. (1969), "A Power Analysis: The Shaping of Antipoverty Policy in Baltimore", *Public Policy* 18, 155-86.
- Baran, H. ve Sweezy, P. (1968), *Monopoly Capital*, New York.
- Barbour, V. (1950), "Studies in the Development of Capitalism in Amsterdam in the Seventeenth Century", *John Hopkins Studies in Historical and Political Science* 67.
- Beckmann, M. J. (1969), "On the Distribution of Urban Rent and Residential Density", *Journal of Economic Theory* 1, 60-67.
- Bergmann, G. (1964), *Logic and Reality*, Madison, Wisconsin.
- Bernal, J. D., *Science in History*, 4 cilt, Cambridge, Massachusetts, 1971 basımı.
- Berry, B. J. L. (1967), *The Geography of Market Centres and Retail Distribution*, Englewood Cliffs, New Jersey.
- Berry, B. J. L. ve Horton, F. (1970), *Geographic Perspectives on Urban Systems*, Englewood Cliffs, New Jersey.
- Bloch, M. (1961), *Feudal Society*, çev. L. Manyon, Londra (Türkçesi: *Feodal Toplum*, Ankara: Gece, 1995).
- Borts, G. H. ve Stein, J. L. (1964), *Economic Growth in a Free Market*, New York.
- Boudeville, J. R. (1966), *Problems of Regional Economic Planning*, Edinburgh.
- Briggs, A. (1963), *Victorian Cities*, Londra.
- Buchanan, J. M. (1968b), "What Kind of Redistribution do We Want?", *Economica* 35, 185-90.

- Buchanan, J. M. ve Tullock, G. (1965), *The Calculus of Consent*, Ann Arbor, Michigan.
- Burgess, E. W. (1926), *The Urban Community*, Chicago.
- Buttimer, A. (1969), "Social Space in Interdisciplinary Perspective", *Geographical Review* 59, 417-26.
- Bye, C. R. (1940), *Developments and Issues in the Theory of Rent*, New York.
- Carnap, R. (1958), *An Introduction to Symbolic Logic*, New York.
- Cassirer, E. (1944), *An Essay on Man*, New Haven, Connecticut.
- (1955-7), *The Philosophy of Symbolic Forms*, üç cilt, New Haven, Connecticut.
- Castells, M. (1970), "Structures sociales et processus d'urbanization", *Annales, Economies, Sociétés, Civilization* 25, 1155-99.
- Chamberlin, E. H. (1933), *The Theory of Monopolistic Competition*, Cambridge, Massachusetts.
- Childe, V. G. (1942), *What Happened in History*, Harmondsworth, Middlesex (Türkçesi: *Tarihte Neler Oldu?*, İstanbul: Alan, 1995).
- Chinitz, B. (1958), "Contrasts in Agglomeration; New York and Pittsburgh", *American Economic Review* 51, 279-89.
- Clawson, M. (1969), "Open (Uncovered) Space as a New Urban Resource", Perloff, H. (der.), *The Quality of Urban Environment*, Baltimore.
- Cliff, A. ve Ord, K. (1969), "The Problem of Autocorrelation", Scott, A. (der.), *Studies in Regional Science*, Londra.
- Committee of Concerned Asian Scholars (1972), *China! Inside the People's Republic*, New York.
- Coombs, C. H. (1946), *A Theory of Data*, New York.
- Dacey, M. F. (1965), "Some Observations on a Two-Dimensional Language", *Technical Report No. 7, ONR Task No. 389-142*, Department of Geography, North-Western University, Evanston, Illinois.
- Dart, F. E. ve Pradhan, L. (1967), "Cross-Cultural Teaching of Science", *Science* 155, 649-56.
- Darwent, D. (1969), "Growth Poles and Growth Centres in Regional Planning – A Review", *Environment and Planning* 1, 5-32.
- Davies, B. (1968), *Social Needs and Resources in Local Services*, Londra.
- Davis, O. A. ve Winston, A. (1962), "Externalities, Welfare, and the Theory of Games", *Journal of Political Economy* 70, 241-62.
- (1964), "The Economics of Complex Systems: The Case of Municipal Zoning", *Kyklos* 27, 419-46.
- Denike, K. G. ve Parr, J. B. (1970), "Production in Space, Spatial Competition, and Restricted Entry", *Journal of Regional Science* 10, 49-64.
- Dobb, M. (1963), *Studies in the Development of Capitalism*, New York (Türkçesi: *Kapitalizmin Gelişimi Üzerine İncelemeler*, İstanbul: Belge, 1992).
- Doxiadis, K. (1968), *Ekistics*, New York.
- Downs, A. (1970), *Urban Problems and Prospects*, Chicago.
- Duhl, L. J. (1963), "The Human Measure: Man and Family in Megalopolis", Win- go, L. (der.), *Cities and Space: The Future Use of Urban Land*, Baltimore.

- Emmanuel, A. (1972), *Unequal Exchange*, New York.
- Engels, F., *The Condition of the Working Class in England in 1844*, Londra, 1962 basımı (Türkçesi: *İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu*, Ankara: Sol, 1997).
- *The Housing Question*, New York, 1935 basımı (Türkçesi: *Konut Sorunu*, Ankara: Sol, 1992).
- Fanon, F. (1967), *The Wretched of the Earth*, Harmondsworth, Middlesex (Türkçesi: *Yeryüzünün Lanetlileri*, İstanbul: Avesta, 2001).
- Fishburn, P. C. (1964), *Decision and Value Theory*, New York.
- Fisher, F. J. (1935), "The Development of the London Food Market", *Economic History Review* 5, 46-64.
- Frank, A. G. (1969), *Capitalism and Underdevelopment in Latin America*, New York.
- Fried, M. (1967), *The Evolution of Political Society*, New York.
- Friedmann, J. (1966), *Regional Development Policy: A Case Study of Venezuela*, Cambridge, Massachusetts.
- (1969a), *A General Theory of Polarized Development*, School of Architecture and Urban Planning, University College of Los Angeles, Mimeo.
- (1969b), "The Role of Cities in National Development", *American Behavioral Scientist* 22 (5), 13-21.
- Gaffney, M. (1961), "Land and Rent in Welfare Economics", Ackerman, J., Clawson, M. ve Harris, M. (der.), *Symposium on Land Economics Research*, Washington D.C.
- Gaffney, M. (1969), "Land Rent, Taxation and Public Policy", *Papers of the Regional Science Association* 23, 141-53.
- "Releasing Land to Serve Demand via Fiscal Desegregation", Clawson, M. (der.), *Modernizing Urban Land Policy*, Washington D. C.
- Gans, H. J. (1969), "Planning for People not Buildings", *Environment and Planning* I, 33-46.
- (1970), *People and Plans*, New York.
- Godelier, M. (1972), "Structure and Contradictions in Capital", Blackburn, R. (der.), *Ideology in Social Science*, Londra.
- Gramsci, A. (1971), *Selections from the Prison Notebooks*, Londra (Türkçesi: *Hapisane Defterleri, Seçmeler*, İstanbul: Belge, 1997).
- Granger, C. W. (1969), "Spatial Data and Time-Series Analysis", Scott, A. (der.), *Studies in Regional Science*, Londra.
- Grigsby, W. C., Rosenberg, L., Stegman, M. ve Taylor, J. (1971), *Housing and Poverty*, Philadelphia: Institute for Environmental Studies, University of Pennsylvania.
- Gutkind, E. A. (1956), "Our World from the Air: Conflict and Adaptation", Thomas, W. L. (der.), *Man's Role in Changing the Face of the Earth*, Chicago.
- Hall, E. T. (1966), *The Hidden Dimension*, Garden City, New York.
- Hall, J. W. (1962), "Feudalism in Japan", *Comparative Studies in Society and History* 5 (1), 1-30.

- Hallowell, A. I. (1955), *Culture and Experience*, Philadelphia.
- Harcourt, G. C. (1972), *Some Cambridge Controversies in the Theory of Capital*, Cambridge.
- Harcourt, G. C. ve Laing, N. F. (1971), *Capital and Growth*, Harmondsworth, Middlesex.
- Harris, B. (1968), "Quantitative Models of Urban Development: Their Role in Metropolitan Policy Making", Perloff, H. ve Wingo, L. (der.), *Issues in Urban Economics*, Baltimore.
- Harvey, D. (1969), *Explanation in Geography*, Londra.
- Hawley, A. (1950), *Human Ecology*, New York.
- Hegel, G. W. (1967 basımı), *The Phenomenology of Mind*, New York.
- Herbert, J. ve Stevens, B. (1960), "A Model for the Distribution of Residential Activities in Urban Areas", *Journal of Regional Science* 2, 21-36.
- Hicks, J. R. (1940), "The Rehabilitation of Consumers' Surplus", *Review of Economic Studies* 8, 108-16.
- (1944), "The Four Consumers' Surpluses", *Review of Economic Studies* 11, 31-41.
- Hobbes, T. (1651), *Leviathan*, Harmondsworth, Middlesex, Penguin basımı, 1968 (Türkçesi: *Leviathan, Bir Din ve Dünya Devletinin İçeriği, Biçimi ve Kudreti*, İstanbul: Yapı Kredi, 2001).
- Hoch, I. (1969), "The Three-Dimensional City: Contained Urban Space", Perloff, H. (der.), *The Quality of Urban Environment*, Baltimore.
- Hoover, E. M. (1968), "The Evolving Form and Organization of the Metropolis", Perloff, H. ve Wingo, L. (der.), *Issues in Urban Economics*, Baltimore.
- Hoselitz, B. F. (1960), *Sociological Aspects of Economic Growth*, New York.
- Huberman, L. ve Sweezy, P. (1969), *Socialism in Cuba*, New York.
- Hunt, E. K. ve Schwartz, J. G. (der., 1972), *A Critique of Economic Theory*, Harmondsworth, Middlesex.
- Hurd, R. M. (1903), *Principles of City Land Values*, The Record and Guide, New York.
- Isard, J. (1956), *Location and Space Economy*, New York.
- Isard, W., Smith, T. E. vd. (1969), *General Theory: Social, Political Economic and Regional*, Cambridge, Massachusetts.
- Jacobs, J. (1961), *The Death and Life of Great American Cities*, New York.
- (1969), *The Economy of Cities*, New York.
- Jevons, W. S. (1871), *The Theory of Political Economy*, Penguin basımı, Harmondsworth, Middlesex, 1970.
- Johnson, E. A. J. (1970), *The Organization of Space in Developing Countries*, Cambridge, Massachusetts.
- Johnson, H. G. (1971), "The Keynesian Revolution and Monetarist Counterrevolution", *American Economic Review* 16 (2), 1-14.
- De Jouvenal, B. (1951), *The Ethics of Redistribution*, Cambridge.
- Kain, J. F. (1968), "The Distribution and Movement of Jobs and Industry", Wilson, J. Q. (der.), *The Metropolitan Enigma*, Cambridge, Massachusetts.
- Keene, J. C. ve Strong, A. L. (1970), "The Brandywine Plan", *Journal of the*

American Institute of Planners 36, 50-64.

- Keiper, J. S. ve Kurnow, E., Clark, C. D. ve Segal, H. H. (1961), *Theory and Measurement of Rent*, Philadelphia.
- Keller, S. (1969), *The Urban Neighborhood: A Sociological Perspective*, New York.
- Kerner Commission (1968), *Report of the National Advisory Commission on Civil Disorders*, Washington: Government Printing Office.
- Keyes, L. C. (1969), *The Rehabilitation Planning Game*, Cambridge, Massachusetts.
- Kirwan, R. M. ve Martin, D. B. (1971), "Some Notes on Housing Market Models for Urban Planning", *Environment and Planning* 3, 243-52.
- Gluckhohn, C. (1954), "Culture and Behavior", Lindzey, G. (der.), *Handbook of Social Psychology*, cilt 2, New York.
- Kotler, M. (1969), *Neighborhood Government: The Local Foundations of Political Life*, Indianapolis.
- Kuhn, T. S. (1962), *The Structure of Scientific Revolutions*, Chicago (Türkçesi: *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*, İstanbul: Alan, 2000).
- Langer, S. (1942), *Philosophy in a New Key*, Cambridge, Massachusetts.
- Langer, S. (1953), *Feeling and Form: A Theory of Art*, New York.
- Lave, L. (1970), "Congestion and Urban Location", *Papers of the Regional Science Association* 25, 133-52.
- Lee, T. R. (1968), "Urban Neighbourhood as a Socio-Spatial Schema", *Human Relations* 21, 241-67.
- Lefebvre, H. (1970), *La Revolution Urbaine*, Paris.
- (1972), *La Pensée Marxiste et la Ville*, Paris.
- Leibniz, G. W. (1934 basımı), *Philosophical Writings*, Dent: Londra.
- Leven, C. (1968), "Towards a Theory of the City", G. Hemmens (der.), *Urban Development Models*, National Academy of Sciences, Highway Research Board, *Special Report* 97, Washington D.C.
- Lévi-Strauss, C. (1963), *Structural Anthropology*, New York.
- (1966), *The Savage Mind*, Chicago (Türkçesi: *Yaban Düşünce*, İstanbul: Yapı Kredi, 2000).
- Liebenstein, H. (1966), "Allocative Efficiency Versus X-Efficiency", *American Economic Review* 61, 392-415.
- Lopez, R. S. (1952), "The Trade of Medieval Europe: The South", Postan, M. ve Rich, E. E. (der.), *The Cambridge Economic History of Europe*, cilt 2, Cambridge.
- Lorenz, K. (1966), *On Aggression*, New York.
- Lösch, A. (1954), *The Economics of Location*, New Haven, Connecticut.
- Loventhal, D. ve Prince, H. (1964), "The English Landscape", *Geographical Review* 54, 304-46.
- Lowry, I. (1960), "Filtering and Housing Standards", *Land Economics* 36, 362-70.
- Lowry, I. (1965), "A Short Course in Model Design", *Journal of the American Institute of Planners* 31, 158-66.

- Luce, R. D. ve Raiffa, H. (1957), *Games and Decisions*, New York.
- Lukacs, G. (1971), *Lenin*, Londra.
- Luxemburg, R. (1951), *The Accumulation of Capital*, Londra.
- Lynch, K. (1960), *The Image of the City*, Cambridge, Massachusetts.
- McFarlane Smith, I. D. (1964), *Spatial Ability*, New York.
- Makielski, S. J. (1966), *The Politics of Zoning*, New York.
- Mao Tse-Tung (1966), *Four Essays on Philosophy*, Pekin.
- Marcuse, H. (1964), *One-Dimensional Man*, Londra.
- Margolis, J. (1965), *The Public Economy of Urban Communities*, Washington.
- (1968), "The Demand for Urban Public Services", Perloff, H. ve Wingo, L. (der.), *Issues in Urban Economics*, Baltimore.
- Marx, K., *The Poverty of Philosophy*, New York: International Publishers Edition, 1963 (Türkçesi: *Felsefenin Sefaleti*, Ankara: Sol, 1992).
- *The Economic and Philosophic Manuscripts of 1844*, New York: International Publishers Edition, 1964 (Türkçesi: *1844 Elyazmaları, Ekonomi Politik ve Felsefe*, Ankara: Sol, 1993).
- *A Contribution to the Critique of Political Economy*, New York: International Publishers Edition, 1970 (Türkçesi: *Ekonomi-Politiğin Eleştirisine Katkı*, Ankara: Sol, 1993).
- *Critique of the Gotha Programme*, New York: International Publishers Edition, 1938.
- *Pre-Capitalist Economic Formations*, New York: International Publishers Edition, 1964 (Türkçesi: *Kapitalizm Öncesi Ekonomi Biçimleri*, Ankara: Sol, 1992).
- *Capital*, 3 cilt, New York: International Publishers Edition, 1967 (Türkçesi: *Kapital*, 3 cilt, Ankara: Sol, 1997, 2000).
- *Theories of Surplus Value*, Moskova: Progress Publishers Edition, 1. Bölüm, 1967; 2. Bölüm, 1968; 3. Bölüm, 1972 (Türkçesi: *Artı-Değer Teorileri, 1. ve 2. Kitaplar*, Ankara: Sol, 1998-99).
- *The Grundrisse*, Londra: Macmillan Press, 1971, çev. ve der. D. McLellan (Türkçesi: *Grundrisse*, İstanbul: Birikim, 1979).
- Marx, K. ve Engels, F., *Manifesto of the Communist Party*, Moskova, Progress Publishers Edition, 1952 (Türkçesi: *Komünist Parti Manifestosu*, İstanbul: Evrensel, 1998).
- — *The German Ideology*, New York: International Publishers Edition, 1970 (Türkçesi: *Alman İdeolojisi*, Ankara: Sol, 1992).
- — *Selected Correspondence*, Moskova: Progress Publishers Edition, 1955 (Türkçesi: *Seçme Yazışmalar*, 1 (1844-1869), 2 (1870-1895), Ankara: Sol, 1995-96).
- Mattick, P. (1969), *Marx and Keynes*, Londra.
- Mészáros, I. (1970), *Marx's Theory of Alienation*, Londra.
- Meyer, J. R. (1968), "Urban Transportation", Wilson, J. Q. (der.), *The Metropolitan Enigma*, Cambridge, Massachusetts.
- Miller, S. M. ve Roby, P. (1970), *The Future of Inequality*, New York.
- Mills, C. Wright (1959), *The Sociological Imagination*, New York.

- Mills, E. S. (1967), "An Aggregative Model of Resource Allocation in a Metropolitan Area", *American Economic Review* 57, 197-210.
- (1969), "The Value of Urban Land", Perloff, H. (der.), *The Quality of Urban Environment*, Washington.
- (1972), *Studies in the Structure of the Urban Economy*, Baltimore.
- Milner-Holland Report (1965), *Report of the Committee on Housing in Greater London*, Londra: HMSO, Cmnd, 2605.
- Minas, J. S. ve Ackoff, R. L. (1964), "Individual and Collective Value Judgments", Shelly, M. W. ve Bryan, G. L. (der.), *Human Judgments and Optimality*, New York.
- Mishan, E. J. (1967), *The Costs of Economic Growth*, New York.
- (1968), "What is Producers' Surplus?", *American Economic Review* 58, 1268-82.
- (1969), *Welfare Economics: Ten Introductory Essays*, New York.
- (1971), *Cost-Benefit Analysis*, Londra.
- Musil, J. (1968), "The Development of Prague's Ecological Structure", Pahl, R. E. (der.), *Readings in Urban Sociology*, Londra.
- Muth, R. (1969), *Cities and Housing*, Chicago.
- Myrdal, G. (1957), *Economic Theory and Under-Developed Regions*, Londra.
- Nagel, E. (1961), *The Structure of Science*, New York.
- Netzer, D. (1968), "Federal, State and Local Finance in a Metropolitan Context", Perloff, H. ve Wingo, L. (der.), *Issues in Urban Economics*, Baltimore.
- Nunnally, J. C. (1967), *Psychometric Theory*, New York.
- Ollman, B. (1971), *Alienation: Marx's Conception of Man in Capitalist Society*, Cambridge.
- (1972), *Marxism and Political Science: Prologomenon to a debate on Marx's Method*, yayımlanmamış Ms., Department of Political Science, New York University, New York.
- Olson, M. (1965), *The Logic of Collective Action*, Cambridge, Massachusetts.
- Orans, M. (1966), "Surplus", *Human Organization* 25, 24-32.
- Pahl, R. (1965), *Urbs in Rure*, Londra: London School of Economics, *Geographical Paper* 2.
- Park, R. E., Burgess, E. W. ve McKenzie, R. D. (1925), *The City*, Chicago.
- Pearson, H. (1957), "The Economy Has No Surplus: A Critique of a Theory of Development", Polanyi, K., Arensberg, C. M. ve Pearson, H. W. (der.), *Trade and Market in Early Empires*, New York.
- Piaget, J. (1970), *Structuralism*, New York.
- (1972a), *The Principles of Genetic Epistemology*, Londra.
- (1972b), *Insights and Illusions of Philosophy*, Londra.
- Piaget, J. ve Inhelder, B. (1956), *The Child's Conception of Space*, Londra.
- Pirenne, H. (1925), *Medieval Cities*, Princeton, New Jersey (Türkçesi: *Ortaçağ Kentleri, Kökenleri ve Ticaretin Canlanması*, İstanbul: İletişim, 1994).
- Polanyi, K. (1944), *The Great Transformation*, Boston.
- (1968), *Primitive, Archaic and Modern Economies: Essays of Karl Polan-*

yi, G. Dalton (der.), Boston.

Postan, M. (1952), "The Trade of Medieval Europe: The North", Postan, M. ve Rich, E. E. (der.), *The Cambridge Economic History of Europe*, cilt 2, Cambridge.

Pred, A. (1966), *The Spatial Dynamics of US Urban-Industrial Growth*, Cambridge, Massachusetts.

Proshansky, H. M., Ittleson, W. H. ve Rivlin, L. G. (1970), *Environmental Psychology*, New York.

Quirk, J. ve Saposnik, R. (1968), *Introduction to General Equilibrium Theory and Welfare Economics*, New York.

Ratcliffe, R. U. (1949), *Urban Land Economics*, New York.

Rawls, J. (1969), "Distributive Justice", Laslett, P. ve Runciman, W. G. (der.), *Philosophy, Politics and Society*, Third Series, Oxford.

— (1971), *A Theory of Justice*, Cambridge, Massachusetts.

Reichenbach, H. (1958), *The Philosophy of Space and Time*, New York.

Report on Conglomerates (1971), *House Judiciary Committee (Staff Report)*, Washington: Government Printing Office.

Rescher, N. (1966), *Distributive Justice*, Indianapolis.

Ricardo, D. (1817), *Principles of Political Economy and Taxation*, Harmondsworth, Middlesex: Penguin basımı, 1971.

Ridker, R. G. (1967), *Economic Costs of Air Pollution – Studies in Measurement*, New York.

Riessman, F., Cohen, J. ve Pearl, A. (der., 1964), *The Mental Health of the Poor*, New York.

Rose, H. ve Rose, S. (1969), *Science and Society*, Harmondsworth, Middlesex.

Rothenberg, J. (1967), *Economic Evaluation of Urban Renewal*, Washington.

Runciman, W. G. (1966), *Relative Deprivation and Social Justice*, Londra.

Schmidt, A. (1971), *The Concept of Nature in Marx*, Londra.

Schneider, J. B. (1967), "Measuring the Locational Efficiency of the Urban Hospital", *Health Service Research* 2, 154-69.

— (1968), "Measuring, Evaluating, and Redesigning Hospital-Physician-Patient Spatial Relationships in Metropolitan Areas", *Inquiry* 5, 24-43.

Schultz, G. P. (1969), "Facility Patterns for a Regional Health Care System", *Regional Science Research Institute, Discussion Paper*, Philadelphia.

Segall, M. H., Campbell, D. T. ve Herskovits, M. J. (1966), *The Influence of Culture on Visual Perception*, Indianapolis.

Seidel, M. R. (1969), "The Margins of Spatial Monopoly", *Journal of Regional Science* 9, 353-68.

Shepard, R. N. (1966), "Metric Structures in Ordinal Data", *Journal of Mathematical Psychology* 3, 287-315.

Sherrard, I. D. (der., 1968), *Social Welfare and Urban Problems*, New York.

Sjoberg, G. (1960), *The Preindustrial City*, New York.

Smith, Adam (1776), *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, New York: Modern Library Edition, 1937 (Türkçesi: *Ulusların Zenginliği*, İstanbul: Alan, 2002).

- Smith, C. T. (1967), *An Historical Geography of Western Europe before 1800*, Londra.
- Smith, M. B., Bruner, J. S. ve White, R. W. (1965), *Opinions and Personality*, New York.
- Smith, W. F. (1966), "The Income Level of New Housing Demand", *Essays in Urban Land Economics*, Los Angeles: Real Estate Research Program, University of California.
- (1970), *Housing: The Social and Economic Elements*, Berkeley.
- Sommer, R. (1969), *Personal Space: The Behavioral Basis of Design*, Englewood Cliffs, New Jersey.
- Spoehr, A. (1956), "Cultural Differences in the Interpretation of Natural Resources", Thomas, W. L. (der.), *Man's Role in Changing the Face of the Earth*, Chicago.
- Steinitz, C. (1968), "Meaning and Congruence of Urban Form and Activity", *Journal American Institute of Planners* 34, 233-48.
- Sternlieb, G. (1966), *The Tenement Landlord*, New Brunswick, New Jersey.
- Stevens, B. H. ve Rydell, C. P. (1966), "Spatial Demand Theory and Monopoly Price Policy", *Papers of the Regional Science Association* 17, 195-204.
- Suttles, G. D. (1968), *The Social Order of the Slum*, Chicago.
- Tawney, R. H. (1931), *Equality*, Londra.
- (1937), *Religion and the Rise of Capitalism*, Harmondsworth, Middlesex.
- Taylor, P. J. (1969), "The Location Variable in Taxonomy", *Geographical Analysis* 1, 181-95.
- Teitz, M. (1968), "Toward a Theory of Urban Public Facility Location", *Papers of the Regional Sciences Association* 21, 25-52.
- Thompson, W. R. (1965), *A Preface to Urban Economics*, Baltimore.
- Thrupp, S. (1948), *The Merchant Class of Medieval London, 1300-1500*, Chicago.
- Tiebout, C. M. (1956), "A Pure Theory of Local Expenditures", *Journal of Political Economy* 64, 416-24.
- (1961), "An Economic Theory of Fiscal Decentralization", Universities National Bureau Committee for Economic Research, *Public Finances: Needs, Sources and Utilization*, Princeton.
- Timms, D. (1971), *The Urban Mosaic*, Cambridge.
- Tinbergen, N. (1953), *Social Behaviour in Animals*, Londra.
- Titmuss, R. M. (1962), *Income Distribution and Social Change*, Londra.
- Tobler, W. (1963), "Geographic Area and Map Projection", *Geographical Review* 53, 59-78.
- Tuan, Yi-Fu (1966), *The Hydrological Cycle and the Wisdom of God*, University of Toronto Press: Department of Geography Research Publications.
- Valdès, N. P. (1971), "Health and Revolution in Cuba", *Science and Society* 35, 311-35.
- Vance, J. E. (1970), *The Merchant's World: The Geography of Wholesaling*, Englewood Cliffs, New Jersey.
- Veblen, T. (1923), *Absentee Ownership*, Beacon Press basımı: Boston, 1967.

- Warner, S. B. (1968), *The Private City*, Philadelphia.
- Webber, M. (1963), "Order in Diversity: Community Without Propinquity", Wingo, L. (der.), *Cities and Space: The Future Use of Urban Land*, Baltimore.
- (1964), "Culture, Territoriality and the Elastic Mile", *Papers of the Regional Science Association* 11, 59-69.
- Weber, M. (1908), *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*, New York: Scribner's Edition, 1958 (Türkçesi: *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*, Ankara: Ayraç, 1997).
- (1947), *The Theory of Economic and Social Organization*, New York: Oxford University Press Edition.
- (1958), *The City*, New York: Free Press Edition.
- Weisbrod, B. A. (1965), "Geographic Spillover Effects and the Allocation of Resources to Education", Margolis, J. (der.), *The Public Economy of Urban Communities*, Washington.
- Wheatley, P. (1969), *The City as Symbol*, Londra: Inaugural Lecture, University College of London.
- (1971), *The Pivot of the Four Quarters*, Chicago.
- Whiteman, M. (1967), *Philosophy of Space and Time*, Londra.
- Williams, A. (1966), "The Optimal Provision of Public Goods in a System of Local Government", *Journal of Political Economy* 74, 18-33.
- Wilson, A. G. (1970), *Entropy in Urban and Regional Modelling*, Londra.
- Wilson, C. (1941), *Anglo-Dutch Commerce and Finance in the Eighteenth Century*, Cambridge.
- (1965), *England's Apprenticeship*, Londra.
- Wilson, N. L. (1955), "Space, Time and Individuals", *Journal of Philosophy* 52, 589-98.
- Wirth, L. (1938), "Urbanism as a Way of Life", *American Journal of Sociology* 44, 1-24.
- Wolf, E. (1959), *Sons of the Shaking Earth*, Chicago.
- Wood, R. C. (1963), "The Contributions of Political Science to Urban Form", Hirsch, W. Z. (der.), *Urban Life and Form*, New York.
- Vocom, J. E. ve McCaldin, R. O. (1968), "Effects of Air Pollution on Materials and Economy", Stern, A. C. (der.), *Air Pollution*, cilt 2, 2. Basım, New York.

David Harvey

Sosyal Adalet ve Şehir

Sosyal bilimlerin gelişimde öyle bazı dönemler vardır ki mevcut bakış açılarını derinden sarsan, dönüştüren kitaplar çıkar ortaya. Sosyal Adalet ve Şehir bunlardan biri. Mekân çalışmalarında klasikleşmiş bir yapıt. Kentsellikle ilgili kapitalist ve sosyalist formülasyonların ayrı bölümler halinde eleştirel bir incelemesini yapan Harvey, bir anlamda tarihsel maddeciliğin mekân çalışmalarına uygulanmasının ilk örneğini vermiş, sosyal adaletsizliğin mekân üzerindeki bölünme ve farklılaşmalarla nasıl örtüştüğünü göstermiştir.

Zenginlik ve yoksulluk coğrafya üzerinde nasıl dağılır? Farklı yerler, konumlar ya da bölgeler arasında adil bir dağıtım mümkün mü? Hangi araçlarla mümkün? Bu araçların kendisi adil mi? Bir kente ilk gelenleri "efendi", en son gelenleri "parya" yapan nedir?

Kapitalizm popüler bilinçte genellikle bir "köşe dönücülük" olarak görülür; Sosyal Adalet ve Şehir kapitalizmin gelişimine coğrafya üzerinde de bakılabileceğini, bakılması gerektiğini, kapitalizmin aynı zamanda mekân üzerinde oynanan bir "köşe kapmaca" da olduğunu kanıtlıyor.

Metis Edebiyat dışı

ISBN-13: 978-975-342-383-0



Metis Yayınları

www.metiskitap.com